ARMENIA

MAGYAR-ÖRMÉNY HAVI SZEMLE.

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:

Govrik Gergely és Szongott Kristóf.

Első évfolyam.

DÁVID MIHÁLY JÁNOS
KÉZDIVÁSÁRHELY.

SZAMOSÚJVÁRTT,
TODORÁN ENDRE »AURORA« KÖNYVNYOMDÁJA
1887.

TARTALOM.

I. Főczikkek.

Lap.

Ávedik Lukács, Az örmények élet-viszonyai a különféle országokban, különös tekintettel hazánkra 76, 109
„ „ A keleti akadémia ügyében . . . 145
„ „ Tükördarabok a honi örmények viszonyairól és jelleméről 268
„ „ Elismerést jeleseinknek 331
„ „ Egy ünnepelt örmény színművész. . 407
Bárány Lukács, Az utolsó örmény király síremléke Saint-Denisben 46
Cselingerián Jakab, Szent Szárkisz, a leányok őrangyala Örményországban 312
„ „ Az örmény, mint közlekedési nyelv . 344
Csiky Lukács, Krimiai élmények 180
Duha Dávid, Az örmény istenitisztelet szép jellegei 91
„ „ Örmény collegium Rómában . . . 247
Esztegár Gergely, A bécsi mechitháristák örömünnepe . 156
Esztegár László, Ábovián 283, 358
Fáraó Simon, Az örmény betűk feltalálása . . . 17
„ „ Szemelvény Örményország történetéből 171, 220
„ „ A Megváltó kegyképe Genuában . . 346, 387
Gábrus Zackariás, Isten áld meg a magyart. — Kölcsey hymnusa örményül 170
Dr. Gopcsa László, Az örmények Európában és különösen Austria-Magyarországon . . . 86, 153
„ „ Örmény közmondások . . . 249, 279, 352
„ „ Jakabb Bogdán 405
Govrik Gergely, Chorenei Mózes 20, 50
„ „ Az örmény nemzet ős vallása 40, 119, 273
„ „ Ázárián István, örm. kath. patriarcha Bécsben 132
„ „ Zarándoklás Sebuh hegyére . . . 244
„ „ Egyházi régiségeink 349, 393
Harmath Lujza, Az örmény nők helyzete Keleten . 324
Dr. Hanusz János, Értesités a lengyel-örményekről . . 44
Höke Lajos, Nyilt levél az »Armenia« tisztelt szerkesztőségéhez 82

Lap.
Hőke Lajos, Újabb nyilt levél az »Armenia« tisztelt szerkesztőségéhez 114
Márkovich Jakab, Hájk 65
" " Hájk-házi törzsfőnökök: Ármenák, Ármáis, Kégám, Hármá 102
" " Árám 138
" " Ará 163
" " Kárdosz 198
" " Zármájr 228
" " Bérds, Bárujr 363
" " Hêrácshéá 306
" " Tigrán 333, 379
Dr. Mártonfi Lajos, A tifliszi s általában a keleti örményekről 369
Moldován Gergely, Az örmények Moldovában 204, 238
Dr. Molnár Antal, Örmények Buda visszafoglalásánál . 3
" " A legrégibb örmény főváros . . . 73
" " Az örmény egyház énekei 130, 161
" " Örmények Erdély kereskedelmében . 177
" " Az örmény zene . , ... 193
" " Az örmény irodalom . . 257, 298, 327, 374
Novák Antal, Ani, az utolsó örmény székváros romjai 147
" " Örmény tizes számrendszer . . . 402
Dr. Pátrubány L., Az erdélyi örmény családnevek kulturtörténeti szempontból 9
" Az örmények Moldovában a XVI században 209
Dr. Simay János, Az utolsó örmény király 15
" " Ezer közül egy (Házáren megê. Költm.) 33
" " Magyar királyfi és örmény királyleány 97
" " Kikeletkor. — Mêgêrdics Besigtháslián költeménye , ... 129
" " Örmény lányka. – Raphael Pátkánián költeménye 179
" " Az örmény szinházakról . . 218, 261, 315
" " Besigtháslián, a költő 235
" " Araxes könyei (költemény) . . . 321
" " Besigthásleán dalaiból 392
" " Álisán Leont, a zárda költője . . 399
" " Egy ünnepelt örmény szinművész . 406
Szongott Kristóf, Az „Armenia“, a magyar örmények és az »Erdélyrészi magyar közművelődési egyesület“ 11
" " Hol laknak a leggazdagabb örmények? 24
" " Az V. századbeli négy örmény történelem megirásának ideje . . . 47

Lap.
Szongott Kristóf. Hanusz lengyel armenista és a galiciai örmények tájnyelve . . . 116
" " Szellemi művelődés az örményeknél 183, 396
" " Örményország és az örmények . . 216
" " Melkhon chán 260
" " Éhség Ciliciában 281
" " Gábrus emlékezete 289
" " Hanusz János dr. 319
" " Eliszeév és az örmények 341
" " Örmény szenthelyek Jeruzsálemben 355
" " Ájvázovszky jubileuma 378
" " Felolvasás Örményországról . . . 434
Trefort Ágoston, A mechitaristáknál 225
Dr. Turcsáné Placsintár Gizela, A csodafülemile . . 301
*) Az örmény hirlapirodalom . . . 35
*) Szent Lázár szigetén 99
O) Örmény hámálok 242
Magyar-örmény ismerkedés . . . 360

II. Kisebb közlemények

A Décsy-féle expeditio 364
A földrengések Örményországban 125
A katholiczizmus terjedése az örmények között 409
A keleti katholikusok segélyezése 365
A kisázsiai inségek 251
A költő és a kérelmes nő 408
A magyarhoni örmény gyarmatok 92
A moldovai határsértés szinhelye 409
A magyar új képviselőház 363
A párisi örmény egyletből 26
A velenczei örmény kath. szerzetesek . . , ... 30
Az orientálisták bécsi kongresszusa 124
Az örmény föld termékei 187
Az örmények ó-kori életmódjáról 30
Ábgár, az első keresztény király 55
Báthory-ünnepély Szamosújvártt 27
Bodenstedt az örményekről 363
Egyptom miniszterelnöke . . . . , ... 364
Egy új örmény folyóirat . . . . . , ... 123
Elemi csapások . . . . , ... 286
Épitészeti emlékek a középkorban 28
Érdekes hymen-hir 222
Hazánk a keleti kereskedelemben 363
Hágop pasa 56
Helyreigazitás 126

Lap.
Hőke Lajos egy ritka éremről . . . 187
Hunfalvi Pál . . . 94
Keleti népregék . . . 363
Keleti szemle . . . 410
»Keletre magyar« . . . 223
Két magyar-örmény hadvezér . . . 159
Két örmény származású jelentékeny pap . . . 223
Költői irodalmunk . . . 54
Könyvészet . . . 410
Könyvnyomtatás az örményeknél . . . 28
Kővér (Acontius) István . . . 93
Magyar armenista . . . 94
Magyar-örmény nyelvtan . . . 125
Magyar utazók az Araráton . . . 251
Mythologia . . . 29
Német armenista . . . 364
Ő Felsége erdélyi útja . . . 362
Örmény betűk . . . 95
Örmény bibornok . . . 124
Örmény kath. hitküldérek . . . 126
Örmény közmondás . . . 94
Örmény közmondások . . . 187
Örmény nemesi felkelők . . . 160
Örményország a rómaiak korában . . . 93
Összehasonlitó nyelvészet . . . 286
Statistika . . . 29
Teleki Sándor gróf . . . 159
Török állapotok . . . 287

III Örmény lapok szemléje.

A nagynevű örmény költő (Kámár Kháṭhibá) . . . 160
Az egyesült örmény társaság . . . 160
„Armenia“ (marseille-i) . . . 60
Ásztrákáni örmények . . . 288
Ázárián patriarcha . . . 95
Cchêmêsgián György . . . 251
Dádián Árákhel . . . 60
Egy örmény tanácsa . . . 188
Igaz mondatok . . . 96
Irodalom . . . 57
Iskola . . . 32
Kiepert az örmények között . . . 30
Lezu . . . 60
Melchon chán . . . 96
Melikoff Lorisz . . . 32

Lap.
Meszrob-féle iskola . . . 61
Mikor boldog az ország? . . . 126
Mit jelent a Dádián családnév? . . . 60
Művészet . . . 32
Nubár pasa . . . 288
Örmény bazár Londonban . . . 288
Örmény királyok képei . . . 96
Örmény lapok Konstantinápolyban . . . 224
Örmény mesék . . . 126
Örmény ünnepély Amerikában . . . 59
Smyrna . . . 224
Smyrnai aga . . . 160
Szárkiszeán Gergely . . . 251
Thumáneán Simon . . . 59
Vallás-szabadság Törökországban . . . 188
Ván városa . . . 288
Zarándoklás Leo király sírjához . . . 287
Zene . . . 32

IV. Hazai lapok nyilatkozata.

Nyilatkozatok . . . 62, 189

V. Történeti okirattár.

Adatok az Apaffi-ak korához . . . 128
A szamosújvári communitás kérelme . . . 252

VI. Mi újság az örmény világban?

A György-féle örmény akademia . . . 368
A magyar nemzet csalogánya . . . 365
A marseille-i kereskedelmi felsőbb iskola . . . 320
Az »örmény kérdés« Törökországban . . . 412
Ajvázovszky, a festő művész . . . 319
Egy művésznő körútja . . . 411
Erzerum erőditése . . . 410
Félszázados emlékünnep . . . 410
Hajózás a váni tón . . . 368
Hódolatok a pápa jubileumára . . . 319
Irodalmi hagyaték . . . 411
Két kitűntetett örmény érsek . . . 367
Krikor Cháláthián tanár . . . 412
Krikor Odián . . . 367
Konstantinápolyi színházak . . . 411
Kurd rablók Török-Armeniában . . . 411

Lap-
Miként gyakorolja az örmény a hazafiságot? 366
Örmény Kroesus 412
Örmény tanár a párisi egyetemen 411
Rablóvilág Kurdistánban 320
Raphael Bádgánián költő ünnepeltetése 366
Tigris és Euphrat 411
Török operettek 412
Tűzvész Skutariban 320
Új könyvkiadó vállalat 367
Új örmény pap 320
Zeithun pusztulása 367

* * *

Az „Armenia“ dolgozótársai.

1887.

Ávedik Lukács (Erzsébetváros.)
Bárány Lukács (Szamosujvár.)
Cselingárián Jakab (Budapest.)
Csiky Lukács (Simferopol.)
Duha Dávid (Újvidék.)
Esztegár Gergely (Szamosujvár.)
Esztegár László (Szamosujvár.)
Fáraó Simon (Szépviz.)
Dr. Gopcsa László (Szamosujvár.)
Govrik Gergely (Szamosujvár.)
Harmath Lujza. (Moson, u. p. Nyárád-Szereda.)
Dr. Hanusz János (Bécs).
Hőke Lajos (Kaposvár.)
Márkovich Jakab (Erzsébetváros.)
Dr. Mártonfi Lajos (Szamosújvár)
Moldován Gergely (Kolozsvár.)
Dr. Molnár Antal (Budapest.)
Novák Antal (Szamosujvár.)
Dr. Pátrubány Lukács (Budapest.)
Dr. Simay János (Budapest.)
Szongott Kristóf (Szamosujvár.)
Dr. Turcsáné Placsintár Gizela (Kolozsvár.)

Az örmény nép egyike az ó-kor legrégibb kultur népeinek.

Érdemei a keleti keresztény társadalom középkori civilisatioja körül általánosan el vannak ismerve.

Európai hirü idegen tudósok, kik közelebbről foglalkoztak az örmény szellem multjának tanulmányozásával, annak történetét és termékeit ismerik, jelenkori művelődési mozgalmait figyelemmel kisérik, — kénytelenek igaznak ismerni azt: hogy az örmény irodalomnak nemcsak fényes multja és virágzó jelene van, de reményteljes jövője is.

Ma, midőn a régi örmény kultura nagybecsü maradványainak felkutatása és tudományos értékesítése nemcsak Keleten, az örmények eredeti őshazájában és nem csupán e tehetséges nép fiainak, de azonkivűl Nyugat ama számos tudósainak is, kik az orientalis tanulmányok terén mint armenisták ismeretesek, egyik legfontosabb és máris bő eredményt elért törekvését képezi. — alig látszik szükségesnek hosszasan indokolni egy irodalmi vállalat becsét és hasznosságát, mely a magyar olvasó közönség előtt az örmény kultura vivmányait lehetőleg minden ágában bemutatni czélul tűzi s mely mintegy összekötő kapcsot képezvén a magyar és örmény irodalom között, méltán hézagpótló vállalatul jelenkezik.

Legkevésbbé szükséges ezt indokolni épen hazánkban, Magyarországon, hol az örmény nyelvészeti-, irodalmi-, történeti-, régészeti- és földrajzi ismereteknek úgy szakszerű, mint népies feldolgozása eddigelé feltünően elhanyagoltatott s Horváth István kora óta. — ki magyar-örmény honfitársait az örmény klasszikus iróknak magyarra fordítására egyenesen felhíta, — néhány dicséretes kivétel leszámításával, még a szakférfiak között is, — alig mutat előhaladást.

Armenia czímü magyar-örmény tudományos havi szemlénk egyelőre havonkénti egy ívnyi (16 oldal) terjede emmel, színes boritékkal, minden hó elsején fog megjelenni, — s a politikai közlemények kizárásával az örmény tudományosság minden ágának magyar nyelven, részint szakszerű, részint népies ismertetését tűzte feladatául.

Közleni fogunk nevezetesen közérdekü cikkeket az örmény föld- és népének valamint a hazai örményeknek régi és újabbkori állapotáról; szemlénk hozni fogja az örmény klasszikus irók magyar fordítását; lesznek régészeti, irodalom- és költészettörténeti, nyelvtudományi, könyvészeti, egyháztörténeti, néprajzi, genealogiai és e szakba vágó egyéb közleményeink; szóval lehetőleg felkarolni igyekszünk az anyagot, mely ezen irányban rendelkezésünkre áll.

Többet igérni ez úttal szándékosan tartozkodunk.

Ezek után van szerencsénk az Armenia munka-
társaiul a következőket, kik közreműködésüket már eddig
megigérték, felsorolni: **Pátkánián J.** egyetemi tanár (Szent-
Pétervár); **Emin Megerdics**, a Lázárew-féle akademia tanára
(Moszkva); **Dr. Molnár Antal**, országgyülési képviselő (Bu-
dapest); **Bárány Lukács**, örmény kath. plebános (Szamos-
újvár); **Ávedik Lukács**, örmény kath. plebános (Erzsébet-
város); **Dr. Dervischján Szeráphin**, az „Armeniaca“ irója
(Konstantinápoly); **Dr. Pátrubány Lukács**, fővárosi tanár (Bu-
dapest); **Dr. Simay János**, igazságügy miniszteri hivatalnok
(Budapest); **Dr. Mártonfi Lajos**, gymn. tanár (Szamosújvár);
Fáraó Simon, örmény kath. plebános (Csik-Szépviz); **Duha
Dávid**, mechitárista atya (Ujvidék); **Novák Gerő** gymn. tanár
(Szamosújvár.) **Görög Joákim**, örm. kath. plebános (Gyer-
gyó-Szent-Miklós); **Gojláv Ávedik**, (Bécs); **Dr. Gopcsa László**
(Szamosújvár); **Hámbár Henrik Jenő**, (Smyrna); **Cshámán
Hámázászb**, apostoli misszionárius (Trebisond).

A külföldi irók dolgozatai is mind magyar nyelven fognak megjelenni.

A folyóirat előfizetési ára egész évre **4** frt. félévre **2** frt., mely összeg a szerkesztőség nevére czímezve legczélszerübben postautalványnyal küldendő be.

Szamosújvártt Január 1. 1887.

Az **ARMENIA** szerkesztősége:

GOVRIK J. GERGELY
mechitárista atya.

SZONGOTT KRISTÓF
gymn. tanár.

Örmények Buda visszafoglalásánál.

Irta dr. Molnár Antal.

A tizenhetedik század egyik legnagyobb jelentőségű hadi eseményének, Buda visszafoglalásának kétszáz éves emlékezetére rendezett történeti kiállításnak diszes helyén a törökök elleni hadjárat mozzanatait feltüntető pompás gobelinek alatt, melyeket a királyi kincstár engedett át a kiállítás számára, örmény nyelven irott hat levél vonta magára a látogató figyelmét. Elmosodott, részben alig olvasható volt rajtuk az irás, itt-ott ki volt égve egyik-másik darabja a leveleknek, mintegy jelezve, hogy öldöklő ostromnak tűzéből vittek hirt, hogy romboló pusztitásnak közepette keltek útra, szolgálatot tenni a kereszténység szent ügyének.

Ezeket a leveleket a törökök által szivós kitartással védelmezett Buda-várból egy igénytelen örmény iparos, Gábor életének koczkáztatásával küldte Bécsbe, Diodato János örmény ékszerészhez, ki a levelek tartalmát a hadi tanács elnökének, Badeni Hermann őrgrófnak tudomására juttatta. *)

A török uralom alatt élő örmények ez időtájt fő közvetitői voltak a Kelet és az europai Nyugat közti kereskedésnek Magyarországon keresztül. Csakhogy ez a kereskedés nem volt egyéb a legnagyobb koczkázattal járó szerencsejátéknál. A szünetet alig ismerő hadjáratok, s béke idején is a török pasák önkénye, állandó veszélyt képeztek a kereskedők feje fölött, s akárhányszor megtörtént, hogy gazdag nyereséggel adtak ugyan túl áruczikkeiken, de másnap már egész vagyonukból kifosztották szegényeket. Ez volt oka annak, hogy mindenik, valamely kézi mesterséget is megtanult, hogy legyen miből megélnie arra az esetre, ha elveszítvén a vagyonát, nem folytathat többé kereskedést. Diodato János Bécsben a kereskedés mellett ötvösséget űzött. Gábor pedig mint kereskedő és kölcsönökkel foglalkozó üzletember elveszítvén minden pénzét, kénytelen volt a szabó mesterségre adni magát és kaftánokat készített Buda védelmezőinek.

---

*) A levelek egyikére rá is van jegyezve: A Sua A. S. Hermann di Baden, Al. Johann Diodato Armeno.

A bécsi hadi tanács elnöke jóval az ostrom kezdete előtt tudosításokat vett tőle Diodato útján a törökök hangulatáról és hadi erejéről.*) Már 1685 tavaszán megirta Gábor mester, hogy a törököket utóbbi vereségeik egészen kimeritették, hogy minden áron békét kivánnak s hogy elérkezett a kedvező alkalom, a félhold hatalmának megtörésére. Nem csekély fontosságot tulajdoníthattak közlésének, erre vall legalább az a körülmény, hogy a levél olasz fordítása oda van csatolva a Velenczének bécsi követe által kormánya részére küldött tudosításokhoz is. (Dispacci di Germania.) Bezzeg meglapúltak a törökök Érsekújvárnak eleste óta! irja levelében Gábor szabó. Úgy beszél velem a pasa (Abdurrahman budai parancsnok), mintha testvére volnék, s kér, hogy irjak Sáhin doktornak Bécsbe**) a békét kéz alatt is előmozdítandó. Nagyon sokat remélnek e levelek irásától Abdurrahmanék, pedig tán nem fog semmit sem használni. Ne is használjon; mert a török oly gyönge most, a milyen még soha nem volt, s ezer esztendőben egyszer ha jő ily kedvező alkalom az ozman hatalomnak legyőzésére.

Közvetlenül az ostrom előtti napokban, 1686 elején másik levelet küldött Gábor Bécsbe, a melyben elmondja, hogy Buda és Pest egész török őrsége s benn lakó vidékiek is mindössze nincsenek többen 12.000-nél.***) Jun. 13-án kelt jelentésében pedig hozzáteszi, hogy kevéssel az ostrom kezdete előtt Jenőből 600 válogatott spahi érkezett Budára. Jun. 28-án pedig örmény küldöncze, Gergely szóbelileg terjeszti elő, hogy Abdurrahman a vár egyik fontos pontjának, a régi királyi palotának védelmét helyettesére, Ibrahim pasára bizta, s hogy a várban mintegy 100—120 főnyi magyar rabszolga is van.****)

---

*) Diodatonak 1686 vége táján Lipot királyhoz intézett beadványa. (Bécsi állami levéltár, Turcica). Lásd Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban, 199. l.

**) Sáhin tekintélyes bécsi örmény orvos volt, ismerőse úgy a budai pasának, mint a hadi tanács elnökének, aki ügynökeül használta őt. L. Károlyi id. m. 5 l.

***) A velenczei követ Dispaccijai közt megtaláljuk e levél tartalmát is: Tanti di presidiari, come gente del paese e con quelli di Peste, tutti arrivano a $m/_{12}$.

****) Melléklet a velenczei követ Dispaccijaihoz.

Az ostrom első időszakában megbecsülhetlen tájékozást nyujtottak a hadi tanácsnak s általa az ostromló keresztény seregnek Gábor mester fönnebb említettük levelei.*) Leirja bennök a törökök siralmas helyzetét, védelmi előkészületeiket, az ostrom művek ellensúlyozására tett előkészületeiket s tanácsokat ad az ostrom sikeres vezetése érdekében. Három a levelek közül 1686 jun. 18-án kelt (ki van téve rajtuk az örmény időszámitás is, 1135 év**), a többin nem találkozunk a keletnek megjelölésével (egyik épen az ennek szánt helyen van kiégve), de kétségtelennek látszik, hogy junius második felében irta azokat is Gábor. Nem tudhatván, vajon melyik jut elrendeltetése helyére, újra meg újra ismételnie kellett tudósitásaiban egyes részleteket. De ezen ismétlések daczára megérdemli ez a hat levél, hogy a mi belőlük fennmaradt, magyar fordításban helyet találjon folyóiratunk hasábjain.

Jun. 18-án, „pénteken“ ezt a három levelet indította útnak Gábor:

I. „Tudtára adom, hogy mindenek előtt a folyót kell hatalmukba keríteniök. Mihelyt birtokukba vették, a vár is övék lesz. A folyóhoz vezető úton három akna van, a Toprak-tabiaszinál (Földsáncz) szintén három, a Karakas-kuleszinál (Fekete-szemöldök torony), valamint a Frenki-kuleszinál (Európai torony) egy-egy. Robbantsák fel a Toprak-kuleszit (Földtorony), mely a Becs-kapuszi (bécsi kapú) sarkánál áll, s akkor beveendik a várat. Ha a lőpor-torony dolgában kérdez ön: a kutya nem akarja felrobbantani, mondván, hogy ő nem kapott levelet. A mi engem illet, több ízben tudósítottam már önt, hogy egy levelet juttasson hozzám, hogy rábeszélhessem ezt a kutyát. Mit tehetek róla? Ez az ön hibája. Jövőben tegyenek, a mit akarnak, csak kerítsék hatalmukba a folyót. A vár romlása a viznek elvételétől függ.“

II. „Eleve tudtára adom, hogy minden áron hatalmukba kell keriteni a vizet. Azonban a vizhez vezető úton három akna van, a Toprak-tabiaszi erőd alatt szintén három kész, a Karakas-kuleszinál pedig, valamint a Frenki-kuleszinál is egy. Ha a lőporraktár felgyujtását illetőleg kérdez ön, ime azon bizonyos egyén válasza: Már mondtam neked, hogy onnan felűlről levelet várok; majd meglátjuk, micsoda jutalmat fognak felajánlani! Én azt mondám neki, magamra vállalom a felelősséget, hogy ezer darab aranyat fog kapni, mire ő azt válaszolta, hogy azt nem hiszi el addig, míg onnan felűlről levelet nem kap. Igy áll a dolog; én mitsem tehetek; én tudósítottam önt, s ha ön nem tud oly levelet hozzám juttatni, melylyel tettre birhatnám, az ön hibája, s nekem nincs mit szememre vetnem. Ezek itt csak attól félnek, hogy a Bolaki-kapu alá van aknázva, ez haláluk lenne. Már gyakran akartam önnek irni, de ezek a barbarok nem engednek keresztény ember közelébe jutnom. Azonban kérdezze ki jól Gregort *) a felől, a mit élő szóval reá biztam."

---

*) A bécsi állami levéltár (Turcica) engedte azokat át a történeti kiállításra.

**) Az örmény időszámítás (aera Armenorum), mely II. Mózes katholicostól (patriarcha) ered, 551. évben, Kr. u. kezdődik, a jelen század elejéig általános használatban volt; az óta a keresztény időszámítással együtt fordul elő.

III. „Tudtára adom, hogy minden lehetőt el kell követniök, csakhogy a vizet hatalmukba keríthessék Ha már egyszer hatalmukban van, övék leend a vár is. A Toprak-tabiaszinál három akna van, a Karakas-kuleszinál pedig, valamint a Frenki-kuleszinál is egy-egy. Kövessenek el mindent, hogy a viz uraivá lehessenek s robbantsanak fel egy aknát a Toprak-tabiaszi oldalán. Ez a kutya nem akarja felrobbantani a lőpor-raktárt, mondván, hogy nem kapott onnan felűlről levelet. Mit tegyek? Pedig már oly sokszor megirtam, hogy küldjön egy levelet a végből, hogy biztosíthassam őt. Mit kell tennem? „Ön a hibás, mondá most félek." Jövőben kövessenek el mindent, hogy hatalmukba keríthessék a vizet. A vár romlása a viz elvételétől függ, s azon aknától, mely az erőd egy részét fel fogja robbantani, melynek utána ostrommal könnyen beveszik. Azon bizonyos egyén azt mondá: „Ha valaki vezéreteknek egy levelét küldte volna el, melyben ezer aranyat igér a lőporos torony felrobbantásáért, most már mindennek vége volna." „A légberöpítés után, mondja, elszököm önnel; ha azonban nem adják meg a dijt, mily helyzetbe jutok? Kezeikbe esem."

A negyedik levél, melyen a kelet helye kiégett, következőleg hangzik:

---

*) Gergely, a már említettük örmény küldöncz.

IV. „Tudtára adom, hogy a vár romlása a viz elvételétől függ. A viz elvétele után a várat is beveendik. Azonban a vizhez vezető úton három akna van, a Khorosz-kapuszi (Kakas-kapu) irányában. A Toprak-tabiaszinál is három akna van, úgy a Frenki-kuleszinál is egy. Most épen azon vannak, hogy ott, t. i. a Frenki-kuleszinál egy új aknát ássanak. A várban kevés az ember, naponta 40—50 vész el. Kövessenek el minden lehetőt, hogy a viztől megfoszszák őket s robbantsanak fel egy aknát a Toprak-tabiaszi táján, mert akkor az ostrom könnyebb leend. Az emberek félnek itt benn a viz miatt, ostromoljanak a Khorosz-kapuszi táján s induljanak a Tabak-hane (timár-ház) felé, mely a Bole (?) oldalán van. Ha e két oldalról támadnak, hatalmukba ejtendik a vizet, mert nincs annyi erejök, hogy a várat is, meg a vizet is egyszerre megvédelmezhetnék."

Még inkább megviselte a tűz az utolsó két levelet, melyekben pontozással fogjuk jelezni pusztitó nyomait.

V. „Tudtára adom, ha kérdez ön a vár állapota felől, hogy alig van benne ember; naponta 40—50 öletik meg A Toprak-tabiaszinál három kész akna van s egy a Karakas-kuleszinál. Van még a Frenki-kuleszinál is egy, de most . . . . . . egy másik . . . . . két akna . . . . . a Frenki-kuleszi . . . . . . három akna van . . . . . . a Khorosz-kapuszi táján . . . . ez . . . kerítsék hatalmukba a vizet . . . fogják a várat is . . . vagy robbantsák . . . . a Toprak-kapuszit . . . . mely oldalán . . . . . . a viz, a viz. A lőpor-raktárt illetőleg még egyszer értesítem, hogy ez a kutya levelet várt az őrgróftól; már 5—6 levelemmel tudtára adtam önnek, hogy irjon, de ön semmit sem irt; ez az ember nem fog nekem elhinni semmit. Fog-e bizni szavaimban? Lehetetlen, ön nem tesz helyesen. Két magyar érkezett ide s hozott a szegedi főparancsnoktól levelet a pasa számára, mely szerint a nagyvezér megérkezett volna Belgrádra Azt mondták, hogy a főparancsnok eljön Pes. . . . . . Nem tudom, igaz-e; annyi bizonyos, hogy a magyarok levelet hoztak s átadták a pasának. Kövessenek el mindent, hogy a vizet hatalmukba ejtsék. A viz, a viz az ő romlásuk."

VI. „Értesítem, hogy a várban csak igen kevés ember van. Naponta 50-60 öletik meg a taraczkgranátok által..., kerítsék hatalmukba a vizet, s urai lesznek a várnak .... a Khorosz-kapuszi .... akkor a vizet könnyű szerrel .... Három akna van.... ugyan csak három a Toprak-tabiaszinál ..... ostromoljanak .... a Toprak-tabiaszi oldalán. .... Mire várnak még? Kevés az ember, nincs mit félni. Itt mindenki csüggeteg...... A Frenki-kuleszinál is van még egy akna, valamint a Karakas-kuleszinál is. Két magyar érkezett Szegedről, levelet hoztak a pasának ..... azt irja, hogy két ezer tatárral segitségre fog jönni. Kerítsék minden áron hatalmukba a vizet; a vizet, mindig csak a vizet! A lőpor-raktár dolgát illetőleg az a kutya most sem akar, s mindig csak azt mondja, hogy nem kapott onnan felűlről levelet; s még azt is mondja: Mit fognak nekem adni, ha megtettem? A mi engem illet, mit tehetek? Ön a hibás. Többször irtam önnek, de ön nem irt még csak feleletet, egy levelet sem a végből, hogy ennek a kutyának eloszlathassam kételyeit. Én nem vagyok hibás.“

A viz, t. i. a Duna elrekesztésének kivihetlen eszméjén kivűl egy terv vonul végig e leveleken: felrobbantása a Zsigmond király egykori palotájából lőpor-raktárrá alakított épületnek, melyben nyolczezer mázsa lőport őriztek a törökök. Mint látjuk, Gábor mester meg is nyert a merész vállalat végrehajtására egy török csorbadsit, de hasztalan volt minden sürgetése Diodatonál, a kikötött ezer magyar arany jutalomról nem tudott irásbeli igéretet kapni Badeni Hermann őrgróftól. Azt kell hinnünk, sikerült e nélkül is meggyőznie a törököt, hogy a jutalom nem fog elmaradni. Jul. 22-én felrobbant végre a nagy lőpor-raktár, másfél ezer töröknek oltották ki életét az iszonyú erővel szerteröpkedő kődarabok s mintegy hatvan lábnyi nagy rés támadt a várpalotának falán is. Ez a robbanás volt az ostromnak első szerencsés eseménye a keresztény seregre nézve. Ettől kezdve csak idő kérdése volt Budának megvívása, s vele Magyarországnak felszabadítása a török rabiga alól.

* * *

Az erdélyi örmény családnevek kultur történeti szempontból. *)

Irta DR. PÁTRUBÁNY LUKÁCS.

(Szerző nagyobb tanulmánya alapján.)

Az erdélyi örmény családnevek közt nem egy van, mely a nyelvtudomány által hozzáférhetővé téve, történetileg érdekes tanuságot rejt magában. Ez állítást akarom jelen alkalommal néhány példával igazolni.

Két családnév Jolmelik és Jolbej az erdélyi örmények költözködésére vet világot. Mindkettő török-tatár szó. Jolmelik jelentése Útkirály, Jolbej-é Útfőnök. Hogyan magyarázható e családnevek jelentése másként, mint hogy ama családnak, mely a Jolmelik nevet viseli, egyik őse, kitől a család nevét is örökölte, a kivándorlók élén állott; másrészt a Jolbej csakis úgy értelmezhető, hogy a kivándorlás rendezett volt, apróbb csapatokra oszlott, melyek fölött útfőnökök állottak, s magától értetődik, hogy ezek viszont a Jolmelik-nek voltak alárendelve. Szembeszökő, hogy mindkét családnév török-tatár eredetű. E körülmény a Jolmelik és Jolbej családnevek keletkezését ama korba helyezi, mely az erdélyi örményeknek Ániból, a pakraduni fővárosból, a tatárok pusztitásai elől 1239-ben a kipcsak tatárok földére költözésükkel kezdődik, magában foglalja Krimben való tartozkodásukat és Lengyelországba menekülésükkel ér véget, mely utóbbi helyről jöttek be a jelenlegi erdélyi örmények Moldván és Oláhországon keresztül szeretett új hazájukba 1672-ben. Mert a kipcsak tatárok között anynyira elsajátították az Ani-beli örmények a tatár nyelvet, hogy azt anyanyelvükként beszélték s innen van, hogy Lengyelországban e korból mai napig is maradtak fenn tatár-örmény kevert nyelven irt nyelvileg és részben tartalmilag is nagybecsű imádságos és törvénykezési könyvek, sőt Lukácsi állítása szerént ilyen krimiai tatár imádságos könyv a szamosújvári templomi könyvtárnak is egyik világhirű disze.**) A mit itt elmondottunk a Jolmelik és Jolbej korára vonatkozólag, azt nyomban okiratilag is bebizonytíhatjuk. Medici Minász velenczei mechitárista nevezetes könyvében, mely „Dsánábárhartuthiun i Lehásztán“ — Lengyelországi utazás — czim alatt az Ani-beliek történetét és etnographiáját tárgyalja, egy lengyelországi gámeniczhi örmény okirat 1427-ből már ismeri a Jolbej nevet, nem különben egy másik kézirat is, mely 1522-ből való.

---

*) E család neveket közli és értelmezi Szongott „A hazai örmények vezeték- és keresztnevei“ czimű dolgozatában.

**) Az itt említett munka 119 kicsiny lapból álló hittan és imádságos könyv; czíme: Katechizm z Okazyi Tatarzyca. E könyv egy-egy lapja felváltva tatár, másik lengyel. Lembergben adta ki 1727-ben egy Jezsuita misionarius ki úgy látszik Perzsiában működött. – Könyvtári szám 358. A szerk.

De menjünk át Lengyelországba. Itt az örmények a lengyel királyoktól hűségükért és az országra nézve hasznos tevékenységükért már jó korán kiváltságokat nyertek. így Nagy Kázmér lengyel király a gámeniczhi örményeknek 1344-ben, a lembergieknek 1356-ban adott szabadalomlevelet, melynek értelmében az örményeknek külön törvénykezésük és szabadon választott tisztviselőik voltak; a lembergi örmények kiváltságlevelét 1578-ban Erdély nagy szülötte, Báthory István lengyel király is megerősítette. Az örmény nép és törvénykezés fejét Lembergben, Gámeniczben egyaránt vojt-nak nevezték lengyel szóval, melynek „biró“ jelentése van. Ez örmény vojt-oknak az erdélyi örmény Vojt családnévben van máig is nyoma.

A lengyelországi örmény municipiumok régi czéhrendszerével függ össze a Száresta családnév, lengyelűl sztároszta. A Medicinél egész terjedelemben közlött városi statutumok szerént „szárésztá“-nak hivták a lengyelországi örmények az egyes czéhek mestereit, kiket a czéhek minden évben újra választottak.

A mi most az egyes czéhágakat illeti, érdekes a ráskovi czéhszabályok egyik helye, hol egyszerre három erdélyi örmény családnév ötlik szemünkbe. E hely örményül így hangzik: „Brásztáván szurugdsoczh, goskháráckh jév chászápcsoczh,“ magyarúl: a szurugsi-k, vagyis timárok, a goskhárok, vagyis csizmadiák és a chászápcsi-k, vagyis a mészárosok czéhe, melyekkel Szurugdsi, Goskár, Chászápcshi erdélyi örmény családnevek állíthatók párhuzamba. Ha ugyan-ezen statutumok egy másik pontját olvassuk, mely az eljegyzésről szól, ott találjuk a „dsehez“ szót „vor dzênoghkhên choszdánán jureánczh têszdern“ — melyet a szülők igérnek leányukkal, — s az erdélyi örmény családnevek közt ugyancsak ez arab eredetü „Dsehez“-re akadunk, melyet Szongott szerént, az erdélyi örmények kelengye értelemben használnak.

Az Armenia, a magyar-örmények és az Erdélyrészi magyar közművelődési egyesület.

Irta Szongott Kristóf.

Jelige: Minden pálya dicső, ha belőle hazádra derül fény. Kölcsei.

Azok előtt, kik általános irodalom történettel foglalkoznak, ismeretes, hogy azon a messzeterjedő téren, melyen az Armenia mozog — nem kevés illatos virág terem. Mi e tágas tért, melyet oly sok és szép virág diszesít, hajlandók vagyunk virágos kertnek nevezni. E kertet hazánkfiai közül eddig csak igen kevesen és nagyon gyéren látogatták; . . . pedig a bemenet nyitva-tárva volt és bent szabad volt bárkinek is virágot szakasztani.

Beléphet e kertbe bátran bárki; ne tartson semmitől sem; mert itt ártalmas, mérges növénynyel nem találkozik. Itt a talaj nem alkalmas a kártékony növény tenyésztésére, itt a kertészek, kik a botanicat a kipróbált hazafiság iskolájában járt apáinktól tanulták — kiirtani való gyomot, dudvát nem találnak . . .

Most is épen e csinos kertben jártunk.. és ime első kirándulásunkból sem tértünk haza üres marokkal. A szedett virágokból bokrétát (e füzetet) csináltunk, melyet, hogy szétne hulljon, megkötöttünk lángoló hazaszeretetünk veres-, békés egyetértésünk fehér- és egy még „jobb kor“-ba vetett reménységünknek zöld szinű szalagjával... És mi, — kikről Kemény Gábor báró a szamosvölgyi vasút megnyitása napján Szamosújvártt úgy nyilatkozott, hogy: „Az örmény magyarabb a magyarnál“; kikről a ragyogó tollú, páratlan iró, a megtestesült hazafiság, Teleki Sándor gróf azt irta: „Szeretem az örményt; mert testestől lelkestől magyar“ — ezen igénytelen bokrétával jó anyánkat, édes hazánkat kináljuk meg.

És biztat minket a remény, hogy jó anyánk, ki nem tekinti az adománynak sem mennyiségét, sem minőségét, hanem csak azt nézi, hogy milyen szivvel nyujtja azt az adakozó — csekélyke ajándékunkat és még ezután szedendő virágainkat is kegyesen fogja elfogadni tőlünk, kik sohasem keserítettük meg őtet, kik szórult helyzetében tehetségünkhöz képest igyekeztünk sorsán könnyíteni, kik egy ízben sem keltünk fel ellene hálátlanul, de fogtunk fegyvert érdekeiért… „Minden nemzetiség közt volt áruló, de örmény egy se“ (Teleki Sándor gróf).

Mi bizalmunkat jó anyánk ismert áldott tulajdonaiba helyezzük. Hazánkban, hol szabadság, egyenlőség, testvériség honol — senki sem mostoha. Anyánk példánya az anyáknak; mert ő nemcsak saját gyermekeit öleli magához szerető karokkal, hanem különbség nélkül kellő részt ád jó téteményeiből minden fiának . . . és ezért viszonzásul fogadott fiaitól egyebet nem kiván, hanem csak azt, hogy tanulják meg a hazai nyelvet, érezzenek együtt a magyarral és az ország érdeke ellen ne cselekedjenek.

Apáink a beköltözés napjaiban ezen szép országnak (országunknak) fogadott fiai voltak; de azért nemcsak a mondott követelménynek tettek eleget derekasan, hanem ennél többet tettek; levetköztették nemzeti nyelvöket, úgy hogy most egyetlen örmény nincs a hazában, ki ne beszélne magyarul; az ősi ruha helyett magyar dolmányt kezdettek viselni, szóval magyarokká lettek, úgy hogy „ma már örménynek lenni merőben annyi — mint magyarnak lenni.“ . . .

Miután kertészeink kertünkben dolgukat elvégezték (megmagyarosodtunk), a gondos gazdának (hazánk) egy másik kertjébe (Erdélyi magyar közművelődési egyesület), hol töménytelen a munka, mentek által segédkezni.

Mondanom sem kell, mert a szives olvasó előtt úgy is ismeretes az az örvendetes tény-körülmény, hogy e hazarész örményei közül mily számosan lettek ezen nagyon szügséges, áldást osztó Egyesület tagjaivá! Az örmény helységek külön alakítottak fiokokat (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyó-Szt.-Miklós, ...). E fiokok egyikéről a derék „Fővárosi

Lapok“ 1886 nov. 18. 319 sz.) így szól: „Szamosújvártt a magyar-örmény metropolisban az erdélyi kulturegyletnek fiokja működik. E fiok-egylet a napokban egy határozatával nagy, dicsérő bizonyitványt állított ki önmagáról és a városról. Értesítették ugyanis a kolozsvári központi igazgatóságot, hogy az anya-egylettől semmiféle segélyt sem kérnek. Szamosújvár magyarságát — mint irják — nem fenyegeti semmi veszély. A város saját költségén kisdedovót, fiú- és leányiskolát s gymnasiumot tart fönn és ezek mindegyikében magyar a tannyelv Sőt az iskolában nagyobbára oláh fiúk tanulnak, kik mint jó magyarok kerülnek ki onnan. Ez a város és az örménység érdeme.“ Ezt kell mondanunk Erzsébetvárosról is! A másik két örmény helységben is jó lábon áll a magyarság . . .

Itt azomban megállanunk nem lehet, nem szabad. Nem lenne „valódi örmény“ az, ki így gondolkodnék: „Ime érdemünk elismerésben részesül, tehát kötelességünknek, melylyel hazánk iránt tartozunk, eleget tettünk.“

Az igaz hazafi ma napság, midőn látja, hogy a szomszéd kultur-nemzetek mily rohamosan haladnak előre . . . és tudja, hogy nálunk tömérdek a teendő, — nem elégszik meg azzal, hogy gondviselés-adta körét lelkiismeretesen betölti, hanem ezen kivűl tehetségeinek megfelelő más működési tért is keres.

Kevesen vagyunk mi magyarok; azért sokat és sokféle téren kell dolgoznunk. Vagy talán nem állításom igazságáról tesz-e hangos tanuságot haladó megyénk legelső férfiának egész élete, ki áldásos tevékenységének maradandó, gazdag eredményével ajándékozta meg e hálás megyét?

Hazánkban egyetlenegy tért sem szabad műveletlenül hagynunk. És most kérdem, ki művelte azt a tért, melyen az Armenia mozog? Majdnem senki! Ebből tehát látszik, hogy az Armeniara szükség volt . . . És itt a szükséggel a lehetetlenség találkozik; mert én lehetetlennek tartom azt, hogy egyetlen egy is találtassék széles e hazában, ki merje koczkáztatni a kérdést hozzánk, hogy: „Valjon milyen szellemben lesz az Arménia szerkesztve?“ De ha mégis előfordulna ezen nem várt és meg nem érdemlett eset, (mert hiszen látjuk, hogy ma már lehetetlennek hitt dolgok is megtörténnek) — akkor én annak azt modanám: „Úgy látszik Kegyed nem ismeri a magyar-örményt és mit sem hallott a „dúsgazdag örmény grófról,“ kiről az „Ellenzék“ (1885. sept. 16. 213 szám) ezt irta: „Karácsonyi grófnál, bár őseit nem származtathatta le Árpádtól, nem volt hazafiasabb főúr és jobb magyar.“ Azt mondanám, hogy Kegyed nem forgatja a honi történelem lapjait; mert különben tudnia kellene, hogy a 13 tábornok között, kik Aradon hazafiságukért vértanuhalált szenvedtek, volt egy örmény is (Kis Ernő).“ Azt modanám, hogy: „Kegyedre nézve egy Gorove István, kinek a haza körül szerzett érdemei országszerte ismeretesek — nem létezett.“ Azt mondanám, hogy: „Mi gyermekeinket az Úr imádsága mellett nemcsak erre tanitjuk „Isten áld meg a magyart,“ hanem még arról is bizonyossá tesszük őket, hogy: A nagy világon e kivűl számatokra nincsen hely.“ Azt mondanám...; de nem folytatom, hanem e helyett inkább azon határozott nyilatkozatot teszem, (mert meg vagyok győződve hogy ez által ennek az egynek is túlságos hazafiság támasztotta, hibás feltevésen alapuló, hiábavaló aggályát képes leszek eloszlatni), hogy folyóiratunk a legkorrektebb magyar hazafias szellemben lesz szerkesztve. Vegye kezébe és olvasson belőle (Tolle, lege).

Folyóiratunk az akar lenni hazánkban, mi a Lajthán túl a „Monatschrift für den Orient,“ mi Parisban a „Revue d'Orient“ . . . Európában majdnem minden országban van ilyen vállalat.

Szemlénk a „Beköszöntő“-ben mondott tudományos célon kivűl szolgálatot fog tenni a magyar nyelvnek, terjeszteni fogja a magyarosodást, előmozdítja a kultur-egyesület céljait — és követésre méltó példát ád a nemzetiségeknek. Armeniankban a magyar-örmény azt fogja folyton folyvást édes Üdvözitőnkkel hangoztatni a nemzetiségek füleibe: „Példát adtam nektek, hogy a mint én tettem, úgy cselekedjetek ti is.“ Én megtanultam a hazai nyelvet, — tanuljátok meg ti is.“ „Én mindig a haza érdekeit szolgáltam, — ezt tegyétek ti is.“ „Én . . én . . “

Ime ez a cél, mely felé az Armenia törekszik!

Azonban, hogy Szemlénk bármely csekély közvetlen anyagi hasznot is hajtson a legszükségesebb egyesületnek,

pedig a következő érdekes történeti adatot lehet olvasni: „Pámphiliában párducot fogtak, mely arany nyakperecet hordott ezen örmény felirással: Arsaces király Nyseus istennek.“

Eme kitérés után, vegyük elé elbeszélésünk fonalát...

A lángbuzgalmú szerzetes, Izsák partriarchához megy, és feltárja előtte keble egész fájdalmát, egyszersmind közli vele elhatározását is.

A mély tudományú főpap értesülvén a tervről, kimondhatlanúl örvendett, hisz ez iránt ő is táplált rég-óta keblében hasonló vágyakat. Nem sokára maga a király is tudomást vesz erről, ki, miután már előbb tudta azt, hogy Dániel nevű syriai püspök rég rejteget magánál örmény irásjegyeket, felkerestette ezt, elkérette tőle az irásjegyeket és átadatta azokat Meszropnak.

Nem volt könnyű dolog az ős-hajdan emez elhanyagolt jegyeiből, melyek különben a tudós férfi előtt ismeretlenek nem voltak, jó abc.-t alkotni. Azonban királyi és főpásztori biztatásra újból s ismételten hozzálátott a munkához, hogy létet adjon eszméjének. — Chorenei és Phárbi Lázár örmény történészek tanuskodása szerint Meszrop a Mezopotamiában feltalált ó-kori irásjegyeket sok fáradsággal kiegészítvén, hosszas tanulmányozás után azokat a görög alphabet sorozata szerint rendezte el.

Azonban ezen — mondhatni — önalkotta irásjegy alakokkal tett kisérletek teljes sikerre nem vezettek; miért is kora legjobb nyelvészeinek is kikérte tanácsát; de mind hasztalan! A chaldaeus, syr s perzsa a-b-c szerint magánhangó nélkül szerkesztett alphabet sok nehézséget gördített valamint a tanitás, úgy a tanulásban való előhaladás elébe is.

A görög a-b-c rendszert nem vehette mintául, mivel ez nélkülözi azokat a betüket, melyekkel az örmény torok hangokat kifejezni lehetne; ezen kivűl van egy nehány olyan hang is nyelvünkben, mely csak a lágyabb vagy keményebb kiejtésben különbözik egymástól. E hiányok kipótlásában kellett tehát fáradozni a nagy tudósnak, ki több nyelvet, de főleg a szomszéd népekét jól birta.

. . . Végre sok elmélkedésben töltött virasztás s főkép buzgó fohászkodás után Ahhoz, kinek szent vallása terjesztésére s szent nevének dicsőségére volt kiválólag hivatva találmánya, az eddig használt irásjegyeket 8 magánhangzó s több, az örmény hangzás sajátságának megfelelő mássalhangzó jegygyel kibövítve, a betük számát 36-ra egészítette ki.

E betük, melyek eszközei az örmény nyelv fenmaradásának és nagy irodalma fejlődésének, csekély alaki s elnevezési változással maig is fennállanak. Ezen irásjegyek, melyekkel majdnem másfélezred évvel ezelőtt ajándékozta meg az apostoli szellemű, mély tudományú s lángbuzgalmú Meszrop szerzetes Hájk utódait, az örmény nemzet megbecsülhetlen örökségét képezik.

Chorenei Mózes.

Irta Govrik Gergely.

I.

A tudós világ egyik nagy érdeme, dicsősége és büszkesége az, hogy a jelen század eleje óta, különféle irányban eszközölt fürkésző munkásság és kutatás útján, az ismeretek több új ágához jutott.

Ki az, ki át ne látná azt, hogy például az egyptomiak története a tökéletesedés mily magas fokát érte el ma? A történelem lényegét képező új adatokat és új dynastiákat az egyptomi jegyirás kiolvasása hozta felszinre. Holott még e század elején, midőn a hiërogliphek (ezek olvasása- és tanulmányozásával ekkor még senki sem törödött) az európai tudósok előtt ismeretlen jelek voltak, azt hittük, hogy e nagy nemzet a tudomány, az előhaladás és művelődésnek csak bölcsőjében volt.

Egészen új alakot kölcsönöztek a világtörténelemnek Persepolis-, Ninive- és ezek körzetében talált különféle feliratok, — úgy szintén a szánszkrit, árja és általában a keleti nyelvek megtanulása. Ezek által a tudás különböző ágai, különösen a történelem mintegy új koszorúval ékesitették föl.

Oly nagy változást gyakorolt a tudós világra az egyptomi jegyirás, ékiratok, az árja és szánszkrit nyelvek megtanulása és vizsgálása, mint mennyit a távirda, gözgépek és vasút a közlekedésre,

A világtörténelem főforrásai — mint tudva van — ezek: 1. az iratlan hagyomány és dalok; 2. irott emlékek; de főleg 3. az egykorú történelemirók.

Ha ez áll a világtörténelemre nézve, úgy ezt kell mondanunk kiválóan az örmények történelméről is.

Az elsőre vonatkozólag vannak ismeretlen időből szóval hagyományozott dalaink (Koghthán), melyek a nép ajkán forognak. Orpheusok, Hesiodusok, Homerek az örményeknél sem hiányoztak. Úgy látszik, hogy az örmény regesek öröklő családok voltak, kik, ha nem is voltak papok, mint a druidák, de legalább a troubadourok módjára éneklő csoportokat képeztek. Ezek, az ó-korban Krisztus előtt mintegy 6—7 századdal — a jeles férfiak életét és erkölcseit énekelték meg.

Fölöttébb csodálatos az, hogy az e nemű dalok nemcsak a pogányság idejében fordultak elő, hanem a kereszténység után is még sok ideig megmaradtak a nép szájában. Byzanti Faust, Krisztus után a negyedik században a keresztény, — de igaz valláshoz hűtelen — Örményországot feddvén, igy szól: „Regeiróik dalait szerették, azokban hittek és azokkal éltek folytonosan.“ Chorenei az ötödik században, miután nehány hősi regét előhoz, így folytatja: „Ezt némelyek czimbalom mellett énekelték, mit mi saját füleinkkel hallottunk.“ Magisztros idejében (XI. század) sem szünt meg az ilyen történelmi dalok használata; ez említ is egy darabot, mit a korabeli parasztok szájából hallott.

Kár, hogy az e nemű régi regék- és dalokból csak töredékek jutottak kezeinkhez, melyek az örmény történelem különböző időben és más-más királyok alatt történt egy-egy eseményét tartották meg számunkra.

Az örmények történelmének második biztosabb, de aztán nagyon sötét forrását képezik az ékiratok, melyek Ván, Áchthámár, valamint Mánázkiért környékén nagy számmal találtatnak; ezek között van sok 50—70, de sőt 90 sorú is. Az, hogy milyen korból valók és mit foglalnak magukban, a tudós világ előtt még a sötétség fátyolával van elfödve mert habár ezek alakra azonosak azokkal, melyek Ninive- és Persepolisban találtattak; de azért ezek olvasásának kulcsa más. Miért is ezen nehéz megfejtésü feliratok olvasásának módját mostanig még ki nem találták, habár kisérletek történtek ezen régi rejtvények megfejtésére. Mindazonáltal ezek valamint most igen nagy becsben vannak, úgy ezután is drága kincsnek fognak tartatni; mivel kétségtelenül ezen emlékiratok közvetve vagy közvetlenül azon nemzeteknek — kiknek földén találtattak, valódi vagy mesés történelmi eseményeit tartalmazzák.

Miután az előbbi két forrásban a nemzeti történelemre vonatkozólag alig találunk biztos támpontot, szükséges, hogy a legbiztosabb forrás-, a történelemiróknak irásban hagyott örmények történelméhez forduljunk.

Első sorban említjük a zsidó könyveket.

A görög történészek közül Herodotot, Xenophont, Polybiust, Strabot, Plutárchot, Julius Africanust, Caesariai Özsébet és Evagorast említjük. Ezek azonban reánk vonatkozólag kevés tartalmúak, úgy hogy alig nevezhetők az örmény történelem forrásainak. Az örmény történelemre nézve ezeknél többet foglalnak magukban Lerubna, Chorobut, Olymp, Bartedzanes, Abydenos, Artideos és mások.

De az örmény történetirók atyjának, a genealogiaban legnagyobb észnek, az európai tudományosság elsejének és legnagyobb büszkeségének méltán Chorenei Mózes tartatik.

A negyedik század végén Táron tartomány Chorni falújában született, a honnan Chorenáczhi (Chorenei, Chorniból való) vezeték nevet nyert. Vrámsábuh, Izsák és Meszrop idejére esik gyermeksége, azon időközre, midőn Örményország új alakváltozást öltött magára és a jólét és a tudomány legmagasabb fokára jutott. Mózes, Meszrop nővérének fia volt-ennél fogva a nagy tudós igen gondos nevelésben részeltette őtet.

Miután Meszrop meggyőződött arról, hogy az ifjú kitűnő észszel van megáldva, a tanitványok második osztályával a görög tudományosság elsajátítása és a szent atyák megtanulása végett őtet is külföldre küldötte. Ez, mint látjuk, elment Sziunikhbe, Egyptomba, Byzantba, Antiochiába, Athenebe, Rómába, Palaestina-, Alexandriaba; átvizsgálta e helyek könyvtárait és tanulmányozta könyveit.

De, mint történelmének utolsó fejezetéből látjuk, jóltevő tanárai és lelki szülői látásában nem vigasztalódhatott, sem őket meg nem vigasztalhatta; sőt — kivánságához képest — még Örményországnak sem lehetett hasznára ily nagy igyekezettel és tudománynyal gyüjtött kincse; visszatért Örményországba — és hazáját zavarban látta. Az örmény királyságot elpusztúlva találta; Izsák, Meszrop elhalt és siralmas állapotban volt az egész ország. Ezért a nemzetnek nemcsak nem volt ideje, de nem is akarta elismerni ennek nagy érdemét. Mózes tehát félrevonult a közügyektől, hogy megsirassa nemcsak tanárait, hanem hazáját is. És az, ki ifjú éveiben arra törekedett, hogy hazájának szellemi tápot adjon, öreg korában — mint a leverő hagyomány mondja — a mindennapi kenyeret nélkülözve, tarisnyával a vállán házról házra járt. Tiz évet töltött Mózes ilyen szorultságban; ezután Örményország állapota kissé javulni kezdett. A perzsa zsarnokság annyi ártatlan vérontás után megszünt . . és az érseki székre emelkedett Kiüd, ki benne felismerte volt tanulótársát, őtet, Jéznikh halála után — mint a hagyomány tartja — Pákrevánt és Ársárunikh püspökévé nevezte ki.

Határozottan nem mondhatjuk meg, hogy mikor történt a nagy történelemiró halála. Egy kronista szerint elnyult élete Zeno császárságának idejéig, vagyis 487-ig. (Kr. u.)

Azt, hogy mi indította Chorenei Mózest arra, hogy az örmények történelmét megirja — munkája kezdetéből látjuk. Izsák a Pákráduniak fejedelme, ki Mózest közelebről is ismerte, nemcsak azt tudta, hogy ezen irónak nagy esze van, hanem még arról is meg volt győződve, hogy csak egy ilyen fő képes összegyüjteni ősei történelmének jelentékeny eseményeit, — levélben kérte fel arra, hogy irja meg az örmények történelmét. Az iró a Pákradita kivánságát czélszerűnek találván, a vágy valósítása végett a munkát magára vállalta.

Chorenei történelmében — miként mondja — használta a görög, chald, assyr, perzsa és a nemzeti forrásokon kivűl a szentirást is.

* * *

Hol laknak a leggazdagabb örmények?

Nem egy-két gazdag örmény van a világon; de ezek közül kétségtelenül leggazdagabbak a jeruzsálemi örmények; mert ezek kezében megbecsülhetlen birtokok vannak. Az örmények Jeruzsálemben sok olyan helyet birnak, hol Krisztus szenvedett — és olyan drága tárgyakat, melyek a kereszténységre nézve fölöttébb becsesek.

Ezek közül én itt csak a legnevezetesebbeket említem meg.

Mihelyt elhaladunk az osztrák consulság mellett — Jeruzsálem harmadik város-részébe jutunk, mely Chárád Ü Jáchud néven ismeretes. Ez a kerület két részre oszlik; az egyik az örmény rész (Hájgágán thágh, Chárád ül Ármán), a másik zsidó résznek neveztetik. Az örmény rész a városnak legmagasabb helyén: Sion hegyén van; itt van az örmény patriarchának laka, a Szent-Jakab kolostor és a t.

E kolostor nagyság-, gazdagság-, fény- és építészetre nézve, az örmény résznek legnevezetesebb épülete. Sion hegyén van építve és a városnak délkeleti részét uralja. Az egész új és régi épületből áll; a régi épületben lakik a kolostori egyesület; az új pedig, mely 700-nál több szobát foglal magában, a zarándokoknak ád lakást. A kolostornak szőlőkertje is van, mely nagyon magas fenyűfájáról nevezetes. — Izsák patriarcha alapított e kolostor számára iskolát is, melyben 40—50 növendék tanul; ugyanez a patriarcha állított itt nyomdát, építtetett patriarcha-hivatali helyiséget és patriarchai lakást.

A Szent-Jakabról nevezett templom egész Palaestina legjelentékenyebb templomainak egyike; falai kék porcellánnal vannak bevonva, a padozat pedig drága szönyegekkel födve. A világosság a kupolából hatol be a templomba; a számos arany és ezüst lámpából szerteömlő fény az ég-kék falaktól visszaverődve jó hatást gyakorol a szemre. A templom bal oldalán, egy félreeső oltár mellett mutatják a helyet, hol Szent Jakab apostol Herodes parancsára kinoztatott; e helyen öt lámpa ég folytonosan. (Ezen apostol teste Spanyolországba vitetett és most Santiagodi Comppostellaban nyugszik.) Innen nyugatra van Mákár volt jeruzsálemi püspök

sírhelye; ezen püspök szent Ilonának nemcsak a szent kereszt felfedezésénél, hanem számos más istenes intézkedéseinél is segítségére volt.

Der-Zejthun. Ezen épület az örmény nagy kolostortól keletre fekszik . . . és — mint mondják — azon a helyen van építve, hol Annás főpapnak háza volt. Ide vitték a zsidók Urunkat; azt mondják, hogy itt tagadta meg Péter apostol első és másod ízben Jézust, — habár az evangelisták történetéből világos az, hogy ez a tagadás Kaifás házánál történt.

A zárda templom bemeneteléhez közel egy igen régi olajfa magaslik, melyhez kötöztetett Jézus addig, míg Annás gondolkodott a felett, hogy mi tevő legyen. E fától nyerte Zejthun *) nevét a kolostor. Mondják, hogy e templom főoltára azon a helyen emelkedik, hol Annás ült akkor, midőn Jézustól tanitványai és tanitmánya felől kérdezősködött. A templom éjszaki oldalán lévő oltár Kristus börtönének neveztetik.

A templom mellett mutatnak egy természetes repedésü követ, mely repedésnek emberi szájhoz hasonló alakja van; e kő mintegy kétségtelenül tanuskodik Üdvözitőnk ezen szavainak igazságáról: „Ha ezek hallgatnak, a kővek fognak kiáltani.“ (Luk. XIX. r. 40. v.)

Kaifás háza. Az „örmény rész“-ben van a mondott épületeken kivűl Kaifás háza, a szikla-ür, hová a tagadás után Péter apostol huzódott és keservesen sirt. Itt van végre a keresztény világ legdrágább szent helye: a Sion palotája.

A Sion nevű városi kapún kijöve, mintegy 60 lépésnyire délre mutatják azt a helyet, hol — az általános hagyomány szerint — a zsidók az apostolokra rohantak, midőn ezek a meghalt Szüz-anya legszentebb testét vitték. A régi időben (389—410), János jeruzsálemi püspök e helyen egy kis templomot épitett szent István vértanú tiszteletére; ide hozták az említett vértanú ereklyéit is Káfár-Hámál galilaeai falúból.

Innen nyugatra fordulva, balra látunk egy kis vasajtót, melyen keresztül az út egy más örmény kolostorhoz vezet. E kolostor azon a helyen van épitve, hol Kaifás főpap előbbi háza volt; ide vitetett Jézus Annástól megkötözve és itt itéltetett halálra . . . . A helyet is, hol Jézus a szenvedés előtti éjszakát töltötte — mutatják egy kápolnában, mely a mondott zárda-templomtól délre fekszik. — Ezen örmény zárda-templom oltára alatt van egy kő, melyről sok mindent beszélnek. Némelyek azt mondják, hogy ezen a kővön állott Jézus, midőn Kaifás elitélte; mások azt állítják, hogy ezen a kővön tartották az Üdvözitőt egész éjszaka, reggelig; sokan pedig azt bizonyítgatják, hogy e kő tétetett a Megváltó sírjára, melyet aztán az „Úr angyala“ hengergetett el. — E zárda helyén volt Kaifás pitvara, hol Péter melegedett és a hol megtagadta Krisztust. A keresztény arabok ezen kolostort „Hápêsz ül Mászih“-nek (Krisztus börtöne) nevezik. — Itt temetkeznek a jeruzsálemi örmény patriarchák.

---

*) Olajfa örm. citheni, ἐλαία, olea, oliva, törökül zejthun.

(Árévélk után örményből.)

Sz. K.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A párizsi örmény egyletből. A Párizsban élő örmények egyesülete mult 1886. évi november hó 14-én a spanyol Castelár Emil ott időzése alkalmából estélyt rendezett, melyen a társaság egyik franczia tagja, Gromier, felköszöntőjében élénk kifejezést adott az örmények kultur-törekvései és érdemei iránti elismerésének. Beszédének, a Marbeau Ede által szerkesztett párizsi folyóirat (Revue française de l'étranger et des colonies) után itt közlött részletei érdekelni fogják azokat, kik az örmények szellemi művelődéséről és magasabb képzettségéről nem örmény forrásból kivánnak némi általános tájékozást nyerni.

Nehány szót akarok mondani – úgy kezdte felszólalását — de nem Örményország multjáról, mert az igen szomorú és izgató emlékekkel van tele, hanem csupán jelenkori történetéről. Barátaim bizonyára nem fognak megijedni, mert politikáról szólani nem fogok; régóta felismertem már e foglalkozás hiábavalóságát . . . Uraim! Mindenkor és mindenütt, de főleg Törökországban, magas és fontos állásokra küzdötték fel magukat az örmények, értelmiségük, mozgékonyságuk, vállalkozó szellemük és vérmérsékletük által. Egy örmény család — neve: Düz — volt az, mely két század óta irányadó befolyást gyakorol az ottani pénzügyi kormányzatra. Aghaton pasa szervezte a porta távirda igazgatását. Dávoud pasa volt első szervezője a török vasútaknak.

Cshámics Ohannes efendi első megbízható és alkalmas főnöke volt a pénzügyministeriumnak.

Hasonlóképen az örmények közül való Agop pasa is, ki ama nehéz feladatra vállalkozott, hogy az ottoman civillistát kezelje, és sikerült is neki a Danaidák hordójának chaosába némi rendet hozni be.

S más részről ugyan ki hozta be Egyptomban a vegyes biróságok alakítását, s a reformok legnagyobb részét? . . . Az örmény Nubár, Boghos-bey, Arthin-bey, stb.

Perzsiában ki a legjobb kormányzó? Aderbeidsán kormányzója: az örmény Dsihángir.

Nérimán khán képviseli a sah-t Bécsben, Melchon khán Londonban, Nazár agha Párizsban. Mindhárman örmények.

Oroszországban a legmagasabb állásokra emelkedtek. Loris-Melikoff a hatalom tetőpontjára jutott; Téliánoff a közoktatásügyi tanács tagja, Patkanoff tagja a szentpétervári akademiának, Esoff *) Gárábed a külügyek ázsiai osztályát vezeti . . .

Azt már tudják Önök uraim, hogy az örmények a művelődésre s az európai civilisatio befogadására minden alkalmat megragadnak . . . Francziaországban csaknem minden lyceumban találkozunk velök; valamint a kereskedelmi, jogi, orvosi és gyógyszerészeti tanintézetekben; úgy a politika, bányászat, művészetek és mesterségek-, út- és hidépitészet iskoláiban is. Aivasowszky, a festő érdemessé tette magát a mi becsületrendünk lovagjává lenni; Zacharián a festő épen az idei Salon **)-ban lett éremmel kitüntetve . . .

Lám, ennyit érnek az örmények, kiknek ma este hálás vendégei vagyunk!

Báthory-ünnepély Szamosujvártt. E szép ünnepély dec. 11-én vette kezdetét a plebaniai örm. kath. templomban hol a nagy fejedelem lelki üdvéért fényes segédlettel gyász mise tartatott. A szentélyben csinos tumba (gyász-alkotmány) volt felállítva, mely mellett számos gyertya égett . . . A templomban láttuk — az ájtatoskodó híveken kivűl — a városi tisztikart, a járásbiróságot, a fegyintézet tiszti személyzetét, az iskolák növendékeit a tanárok, tanitók és tanitónőkkel együtt és az adóhivatalt. A lengyel eredetü Hroblevszky Szaniszló adóhivatali pénztárnok arcai sugároztak az örömtől azért, hogy alkalma volt új hazájában, mely iránt, mint jó polgár — kellő ragaszkodással viseltetik — végig hallgathatni azt a misét, melyben az Úr szolgája egy magyar eredetű ünnepelt lengyel királyról emlékezett meg . . .

---

*) Jéz örmény szó jelentése ökör, Jézián = Ökrös. Az ián örmény névképző helyett itt az orosz off van használva. E család hazánkban Kápdebó nevet visel, mi egy jelentésü a Jézián — Esoffal.

**) Gemäldesaal, Austellungsaal.

Az ünnepély más nap (dec. 12.) folytattatott a gymnasiumban. Itt először Csákány Adeodat főesperes szólott szépen a nap fontosságáról; azután a tanuló ifjúság énekkara énekelte el a Hymnust, mit mindnyájan állva hallgattunk; az éneket Gocs Ede karnagy harmoniummal kisérte. A 3. szám szavalat volt (Arany János: Koldus ének). Ezután Novák Gerő tanár olvasta fel jól szerkesztett „Emlékbeszéd"-ét. A felolvasó, ki megemlékezett a „nagy fejedelem dicső tetteiről, melyek valamint hazánkat, úgy kath. egyházunkat és az erdélyrészi kath. iskolákat közelről érdeklik," — tartalmas beszédét így fejezte be: Háromszáz éve, hogy hamvai ugyan porladoznak; de áldott emléke annak, — kinek elévülhetlen intézkedéseit, megmérhetlen jótéteményeit, bő adakozását, Klio a hálás utókor számára fényes betükkel irta fel bérczes hazánk történeti lapjaira — maradandó. Az 5. szám ismét szavalat volt (Tompa Mihály: Bosnyák Zsófia). Végre a „Szózat" eléneklése után újra a főesperes állott fel, hogy hazafias szavaival a lélekemelő ünnepélyt bezárja. Már távozó-félben voltunk; de azért még mindig viszhangzottak füleinkben a záró-beszéd végszavai: „Éljen a Király, éljen a haza."

Ime! szives olvasó így ünnepel és ilyen ünnepet ül a magyarörmény.

Épitészeti emlékek a középkorból. Áni, az egykori örmény király-város romjai több mint öt századon át — mely a tizennegyedik század elején e várost ért utolsó csapástól, a borzasztó földrengéstől napjainkig lefolyt, — meglepően ép állapotban maradtak fenn korunkig, s inkább egy elhagyatott, mintsem elpusztított város képét nyujtják ma is. Épitészeti maradványai tanulságos adatokat szolgáltatnak s mély bepillantást engednek a középkori keresztény népek mű-épitészeti styljének ismeretébe; mert — mint a Kelet egyik jeles ismertetője megjegyzi — Ániban, még ma is mintegy földfeletti Pompejiben, formaszerü útczákon halad végig az ember. Itt egy nagyszerü palota ékes homlokzatára akadunk, — amott végig hasadt portale-jára valamely monumentalis székesegyháznak, melynek tátongó kupoláján át a ragyogó nap sugarai hatolnak be a templom belsejébe. Sőt maguk a pakraduni királyi palota mozaik-művei is egészen elragadnak pompájuk s a szinek üdesége által. S ez impozans, kettős bástyával kerített romváros fölött ma végig tombol a vihar, mely az Araratnak örök hóval fedett ormairól elindulva, hatalmas útjában befutja az egész örmény fensíkot!

Kőnyvnyomtatás az örményeknél. A szellemi forradalom, melyet a nyomtatás feltalálása Európában előidézett, nem maradt hatás nélkül Kelet népeire sem. Az örmények azonnal felfogták az új találmány roppant jelentőségét; mert ők a művelt Nyugat tudományos mozgalmaiban részt venni s ezeknek eredményét hazájukba átültetni serényen igyekeztek. Thokáti Ábágár már 1563-ban Európába utazott, hogy a nyomdászatról a helyszinén szerezzen tapasztalatokat s az örmény nyelvre alkalmazása és örmény betűk öntése iránt műértőkkel értekezzék. Siker is követte fáradozásait. Találkoztak ugyanis nagylelkű pártfogók, kik segélyt nyujtottak neki pénzzel és útbaigazítással. Igy jött létre az első örmény nyomda Velenczében, 1565-ben, melyet később számos más követett Európa és Ázsia nevezetesebb városaiban.

Mythologia. Az örmények, mielőtt az evangelium fénye a Megváltó korában élt Ábágár király alatt hazájuk egy részét, később — a negyedik század elején — egész Örményországot a kereszténység szellemi felvilágosodásával áthatotta, — hasonlóan a föld többi népeihez, (kivéve Izrael népét), szintén több istent tiszteltek. Elfogadták a chaldaeusoktól az égi testek, a perzsáktól az elemek, a görögöktől a babonás őskor többi istenségeinek tiszteletét. Mindazáltal leginkább Dianát tartották tiszteletben a pogány örmények — mint Strabó földleirásából is kitünik, — csakhogy Anaid néven ismerték. Némely örmény iró — köztük Cirbied — ez elnevezést egyenesen akként fejti meg: hogy Anaid nem egyéb, mint visszafelé olvasása e névnek: Diana. — Dicséretére őseinknek kiemelhetjük: hogy Baál, Moloch, s egyéb bálványistenek, embervértől ellepett oltárait, melyeknek Babylon, Assyria, Phoenicia és Chanaán különböző népei áldozának, az örményeknél nem találjuk föl Ármávir platán-berkeiben, hol az örmények ősi hite szerint szellemek laktak, őseink a széltől lengedezett platán-levelek mozgásából sok ideig jósolgattak. Legrégibb és legáltalánosabb befolyást gyakorolt az örmények vallási eszméire és hítrendszerére a pogány korban Zoroaster vallása; de mind eme rendszerek gyarlóságai fokonként tünedeztek el, a mint őseink keblében a keresztény vallás örök bölcs eszméi és örök igaz elvei megszilárdultak, s Armeniát a keresztény civilisatió előharczosává, majd a mohamedán népek csapásai alatt kiszenvedett vértanujává avatták fel.

Statisztika. Török-Örményország jelenleg hat szandsákra vagy is kerületre oszlik, ezen főhelyek szerint: Erzerum, Csáldir, Erzingián, Mus, Bájázid és Ván; mely kerületekben **498** ezer örmény, **357** ezer kurd és **214** ezer török lakik. A legutóbbi orosztörök háború után Törökország hatszáz négyszögmérföldnyi területet, háromszászezer lakossal volt kénytelen Oroszországnak átengedni, mely lélekszám nincs befoglalva a fentebbi létszámba. A török hivatalos nyelvben egyébiránt e helyett: Örményország ez a körülirás szokott használtatni törökül: „ermeniler mütemekkin olan jeri, az az „örmények által lakott vidék" — A régi Örményország egy része perzsa, legjelentékenyebb része pedig orosz uralom alatt áll s így Lengyelországhoz hasonlóan három részre van felosztva: úgy, hogy Berg szerint az örmény népfaj összesen, az őshazán kivűl lakó örményeket is számitásba véve, mintegy négy és fél millió lelket számlál; melyből azonban tekintélyes rész esik a világ különböző tájaira elszéledt örmény koloniák népességére; így csupán Konstantinápolyban több, mint kétszázezer örmény lakik.

Az örmények ókori életmódjáról érdekes adatokat találunk Xenophon Anabasisában; hol leirja az örmény földön szerzett tapasztalatait, azután szól az örmények épitészetéről, gazdászatáról, társadalmi életéről és szokásairól. Elmondja: hogy az örmények el vannak látva mindenféle élelmi szerekkel, gabnával, húsnemüvel, veteménynyel szőlő- és gyümölcsborral, melyek nyilt, nagy kannákban állanak sorban a fal mellett, és ha itallal kínáltak valakit, oda vezették a kannához, hogy igyék a mennyit tetszik; voltak azonban náddarabok is a kannák körül, melyekkel szophatott az italból, ki inni akart. Továbbá különféle kenetek, olajok és füszerek is nagy mennyiségben találtattak az örményeknél, kik Xenophont előbb jól megvendégelték s csak azután bocsátották el.

A velenczei örmény kath. szerzetesek lélekemelő isteni tiszteletét a szerzetnek egy magyar vendége valódi elragadtatással így irja le: Mélabús, fohászkodó dallam vonult az éneken át, helylyelközzel aprózott alakzatokban, közben-közben kitartott hangokban; melyek egyes átmeneti zöngék segélyével új modulacziokba mentek át s mindannyiszor lágy hangnemben végzödtek. Az énekhangok szépsége, az előadás egyöntetűsége s az egésznek keleties szinezete, párosulva a fiatal előadók (novicziusok) lemondó komolyságával, a templom egyszerű nemességével, az egész vendégsereget ama nyugalmas világba varázsolták, hova az élet harczaiból és napi küzdelmeiből oly örömest menekül akár a legvásottabb lélek is; s midőn megint a szabadba jutottunk, kiki el volt telve az ének magasztalásával, s többen azzal az igérettel vettek bucsút, hogy a templomot Velenczében létük alatt még meglátogatják.

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

Kiepert az örmények között. Kiepert 1886. sept. 3-án Konstántinápolyban volt. A hírneves német földleiró, ki a berlini egyetemen a földrajz tanára és a német földleirók egyesületének tagja, — nagy szeretettel viseltetik az örmény történelem és földrajz iránt. Kiepert annyira szereti Örményország földrajzát, hogy megtanulta az örmény nyelvet és eredetiben olvasta el mind azon könyveket és régészeti munkákat, melyek a régi Örményországról szólanak. Térképei, melyeket Örményországról készített a legtökéletesebbek. Kiepert folytonos levelezésben áll Álisán Leonnal.

Sept. 7-én látogatta meg Kiepertet a Pest-szállodában (Hôtel-Pest, Konstántinápolyban) az „Árévélk“ szerkesztője, kit a nagynevü földleiró igen szivesen fogadott . . . és vele hosszasan társalgott.

Habár Kiepert 68 éves, mégis egészséges, fürge, élénk; középtermetű, körszakála fehér, elég kövér és fölöttébb rokonszenves egyén; szépen beszél franciául.

A beszélgetés fő tárgyát Örményország földrajza képezte. Fájdalommal halljuk, mondja az „Árévélk“ — hogy a nagynevű örményszerető (hájászer, armenophil) földleiró félbe akarja szakítani Örményország földrajzára vonatkozó munkásságát. Németországban nehéz nyomdászt találni, ki Örményország terjedelmes térképét kiadja; mert a kiadók még annyit sem remélnek, hogy költségük visszatérül; a munkából eredő haszonról pedig, még beszélni is fölösleges. Kiepert csak is tudomány szeretetből fáradozik . . . De ha még sem kap kiadót, vagy az örmények közül valaki neki segédkezet nem nyujt, akkor kénytelen munkásságát félbeszakitani.

Kiepert ma egyetlen tudós Németországban, ki Örményország földrajzával foglalkozik; bő anyagot gyüjtött, de miként ö mondja — a tudomány folyton előhalad, új buvárlatok, új találmányok történtek; mi három évvel ezelőtt kezei közt volt, az most nem elég, újra iszonyú nagy fáradságra van szükség. Az évek, s eszközök elégtelensége nem engedik meg, hogy majd újra hozzálásson a munkához (Örményország térképe), ha egyszer azt félbeszakította . . , De nem kell kétségbe esnünk!

Az „Árévélk“ szerkesztője találkozott az orosz-örmény Kulámireánc-cal, ki azt mondá, hogy az orosz-örmények nagy rokonszenvvel viseltetnek Kiepert iránt . . . . és — úgy mond — ha ki akarjuk adni Kiepert műveit, akkor az orosz-örmények, különösen Szánászáreánczh bizonyosan fognak segédkezet nyujtani.

Kiepert Kis-Ázsia általános földrajzával foglalkozik; kész, szükséges térképeit megmutatta a szerkesztőnek. Óriási munka, melyen fel vannak tüntetve a jelentékeny utazók vizsgálatai is; de vannak fehéren maradt helyek is; ezen fehér közöket akarja Kiepert új vizsgálataival kitölteni.

Midőn a beszélgetés Cilicia földrajzáról szólt, Kiepert úgy nyilatkozott, hogy Sziszuán földiratában egyes helyeket meg lehetett volna változtatni, ha Álisán tudomást vett volna az ő (Kiepert) újabb buvárlatairól.

Kiepert már negyed ízben van Konstántinápolyban; most nem tesz senkinél sem látogatást, hanem csak a hivatali helyiségekben járt azért, hogy lássa, valjon meg vannak-e már téve az utazásához való szükséges előkészületek.

Kiepert holnap (sept. 9. 1886) megy el innen előbb Smyrnába, a honnan fog Kis-Ázsia különböző helyeire kirándulásokat tenni — majd azután ismét a smyrnai úton fog Görögországon át Németországba visszatérni (Árévélk, 1886. sept. 8, 793 sz.)

Művészet. Orosz lapokban olvassuk, mondja az „Árévélk“ (1886. nov. 18. 853 sz.), hogy Ájvázovszky János közelebbről Odessában, számos művész, festészeti tanár és tanuló jelenlétében két óra alatt készített el egy képet („Holdvilágos éj a tengeren“), mely két röf hosszú és egy röf széles . . . A jelenlevők mindnyájan üdvözölték az örmény festőt, a tanulók pedig győztesek módjára vállaikon vitték ki, ki künn a néptömeg szivélyes tetszés - nyilvánításaival találkozott.

Ez alkalommal meg kell említenem azt is, hogy tavaszszal fog Szent-Pétervárott fényesen megtartatni az elhíresült festő, festői 50 éves jubilaeuma.

Melikoff Lorisz. Dseráz Minász jelentékeny örmény iró, a mult (1886) nyáron Európában járt; utazását most az „Árévélk“-ben teszi közzé. Itt a többek közt azt mondja, hogy: 1886. jun. 16-án találkozott Németországban Melikoff Lorisz gróffal, a czár volt híres testőrével, ki előtte úgy nyilatkozott, hogy az utolsó háború fáradalmai megrongálták egészségét; azert ennek helyreállítása végett megy Emsbe. Habár álnév alatt útazott, mégis ráismertek a németek a berlini indóházban . . . Termete magas, teste karcsú, homloka széles, bajusza tömött, borotvált állát kettős szakál köríti, fejét sürű hajzat födi; szeme fekete, éles, értelmes, tűzes. Nagy katona, de talán még nagyobb politikus. Látogató-jegyén az egyik oldal francziául, a másik oroszul van nyomtatva. Csodálatos emlékező tehetsége van. (Árév. 1886, nov. 20. 855 sz.)

Iskola. Pérában (városrész Konstántinápolyban) az örmények a leányiskola mellé műhelyt (kordzánoczh, árhészdánoczh) állítottak, hogy ott a leányok női munkákat, különösen varrást és szabást tanuljanak . . . A mesterség, melyet ilyen műhely a növendék kezébe ád, képes a szegény leánynak még jövőjét is biztosítani . . . Miután ezen jelentős intézkedésből valamint a család-, úgy a társadalomra is csak jó háramlik, kivánatos lenne, hogy ezen műhelyek országunkban is (Magyarország) meghonosíttassanak.

Zene. Csuchádsián Tigrán neves örmény zeneköltő, a napokban adta ki „Keleti lyra“ (Khênár árévélián, La Lyre orientale) cím alatt zongorára irt nagyon szép zeneművét, mely bizonyára a zenejártas és zenekedvelő közönség részéről igen szives fogadtatásban fog részesülni. Azok, kik hallották ezen gyönyörű fántáziát (zeneszerzemény), melyben a magyar, török és arab zene (hunkár, thurkh jév áráb) szép hármoniája van vegyülve — nagy dicsérettel szólanak róla. (Árévélk, 1886. nov. 29. 862 szám.)

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok :
GOVRIK GERGELY és **SZONGOTT KRISTÓF**.

Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda Szamosujvártt.

EZER KÖZÜL EGY.

(Házáren megê.)

— Pátkánián Rafael költeménye. —

„Valld meg hát igazán bűvös-bájos úrnőm:
Miért vagy örökké oly szomorú, mondd csak —
Szived mire vágyik? Mi hiányzik néked?
Hisz' termeted karcsú, — orczáid virulnak.
Eltakar a bársony' s a selyem' pompája,
Elég egy intésed, egy-egy pillantásod
S a szolgahad ímmár követi parancsod;
Szól a zene éjjel-nappal, ha kivánod.
Lábaid a puha szönyegen nyugosznak,
Termeidben pompáz' sok illatos virág;
Zamatos gyümölcscsel asztalid megrakva
S finom nargile-nek élve vár itt reád;
Soh' se irigyeld ám az angyalok sorsát —
Hisz' paradicsom itt ez a te lakásod!
Nem alacsony szolga felesége lettél,
Hanem a hatalmas pasa a te párod;
S álmadozni ilyen sorsban: esztelenség!“ . . . .
Imigy szólt az öreg hárem-örző asszony
Örményhon leánya, — a szép Hripszimához,
Kit erövel üzött lelketlen hatalom
Keresztény hítének megtagadásához . . .
Hrípszima nem felelt bár egyetlen szóval,
Örzöje szavára, — csak hallgatott mélyen
S elfordítá arczát, lelkében undorral;

Ah, e borús arczon bánat-felhők ültek,
Könnyek nedvesiték szép sötét szemeit.
Melyekkel csüggedten tekint föl az égre —
Majd szive' mélyébe rejtve gyötrelmeit,
Merev tekíntetét a felhökre szegzi,
S mint czikázó víllám, — szívét általjárja
Édes emlékezés a szép gyermekkorra,
Szeretö szülőkre, testvérre, rokonra;
Régi szép napokra, midön gondtalan' élt
És egy percz alatt már mindent elveszite!
Épp a föltámadás' szent ünnepén történt:
Hogy eljött a tíszt, kit négy kavasz kisére,
S a szülöi házhoz belépnek parancscsal:
Hozzák Hrípszimát a pasa háremébe!
Szegény anyja' szive megszakadt azonnal,
Apja oda siet lánya védelmére,
Ah, de a kavasznak éles kardja villan —
S az édes apa is földre rogy' halottan!...
Igy jött Hrípszima a pasa háremébe,
S török hitre térve, le is monda nyomban
Övéiről végkép, egész életére — —
Vajon kényszeríték, a midön lemonda,
Vagy önként tevé azt, — én sem mondhatom meg;
Csupán annyit tudok, hogy azon nap óta
Nem fakadt mosolyra s örömére nem vált
Neki többé se táncz, se ruha, se semmi;
Soha ellenére, — ki földulta keblét —
A szegény nő' ajka átok-szót nem ejt ki,
Csak kesergő szivvel egyre azt susogja:
Szabaditásomra mért nem siet senki?

Simay János.

⁂

Az örmény hirlapirodalom.

Előázsiának régi népei között az örmény az egyetlen, mely az évszádoknak folyamatában soha nem zárkózott egészen el a kulturának igényei előtt. Eltekintve a görögöktől, egyetlen keleti népben sincs több fogékonyság ezen igények iránt, mint az örményben. Tudvalevő dolog, mily buzgósággal fáradoztak mindenkor nyelvöknek s irodalmi emlékeiknek megőrzésén, mily eleven munkásságot fejtenek ki a szellemi élet terén még a legtávolibb országokban, Indiában és Persiában is.

Soha sem volt nagyon zajos ez a tevékenység, a mint hogy jellemüktől általában véve egészen idegen a feltünést hajhászó hivalkodás. Innen van, hogy Európa aránylag keveset tud az örmények irodalmáról s csak egy-két tudós hatolt be gazdag kincses hazába a tudományos műveknek, melyeket irodalmuk az idők során át felhalmozott

Ezen irodalom egyik ágát az örmény időszaki sajtónak fejlődésmenetét és mai állapotát óhajtjuk a jelen vázlatban megismertetni a szives olvasóval.

Az első örmény hirlap közel egy évszázaddal ezelőtt, 1795-ben látott napvilágot Kalkuttában, az ottani örmény koloniának kezdeményezése folytán. Mint egyebekben, itt is nehéz volt a kezdet, a lap nem élt két évnél tovább. Különben is az egész vállalat sporadikus jellegü volt s csakis az Indiában élő örményeknek szükségleteit tartotta szem előtt.

Az örmény szellemi kulturának sajátképeni újra élesztése és modernizálása a hires Mechitarnak érdeme, ki mint tudva van, a tizennyolczadik század második felében alapította a velenczei mechitarista kolostort, mely ettől kezdve góczpontjává lett az irodalmi mozgalomnak. 1799-ben kezdték meg a mechitaristák a „Taregrutiun“-nak. (Dárékêruthiun) vagyis „Évkönyv“-nek kiadását új örmény nyelven. Ez a vállalat tizenhét évig állott fenn. 1807-ben csatlakozott hozzá egy másik, szintén Velenczében kiadott füzetes folyóirat Öt évvel később megindították a török fővárosban a „Konstantinápolyi Figyelő“-t (Tidág Büzandian), a mely szintén több évig élt.

E kisérletek után, melyek nem találtak még kellő visszhangot az örmény közönségnél, szünet állott be a sajtó fejlődésében. 1820-tól 1838-ig nem volt az örményeknek hirlapjuk, vagy legalább nem olyan, a mely több évfolyamot megért volna. E megszakítás után amerikai protestans hitküldérek vállalkoztak egy örmény havi közlöny kiadására. A lap széles körü programmal Smyrnában jelent meg, illusztrálva s igen tartalmas czikkekkel. De mert a kiadói nagyon is előtérbe állították protestans törekvéseiket, mihamar elvesztette a lap valamennyi olvasóját s ennek folytán meg kellett szünnie.

Az 1840-ik évvel szakadatlan fejlődésnek korszaka veszi kezdetét az örmény hirlapirodalomra nézve. A Balthasárián Lukács által ekkoron alapított „Ársáluisz Arárádján“ (Ararát hajnala) napjainkig fennáll. Nagyobb szabású időszaki folyóirat, a mely csakhamar élénk érdeklődéssel találkozott az örményeknél s jelentőségre tett szert különösen Indiából hozott számos közleményével. Baltházárián szegény létére a sajátjából fedezte a vállalat költségeit s folyvást sokat áldozott annak érdekében, mert soha nem volt hatszáznál több előfizetője.

Ugyancsak 1840-ben indult meg Konstantinápolyban egy török nyelven bár, de örmény betükkel nyomtatott hirlap, a melyet nagyon megkedveltek a törökök, mert az egyszerü örmény betűk olvasása sokkal könnyebb, mint a török irásjegyeké. Ez idő szerint is Konstantinápolyban négy vagy öt oly török hirlap jelenik meg, a melyet örmény betűkkel nyomtatnak.

A velenczei mechitaristák 1843-ban alapították a „Pázmáveb“ folyóiratot (neve „polyhistor“-t jelent), a mely szintén ma is fennáll. *) Két évvel utóbb kezdte meg Tagatian,

---

*) Ez a gondosan szerkesztett folyóirat évnegyedenként (márczius, junius, szeptember és deczember hónapokban) jelenik meg. Ime egyik legujabb füzetének tartalomjegyzéke: »Jubileumi ünnepély Emin tanár tiszteletére. — A konstantinapolyi örmény kath. iskolák. — A berlini kir. könyvtár örmény kéziratainak jegyzéke. — Polemia a „Mèság“ szerkesztőjével az örmény betűk kiejtése fölött. — Az orientalisták bécsi kongressusa és az örmény földleirás — Tanulmány Araxes völgyéről s három régi városáról. —

a hires költő Kalkuttában az „Ázgászer“-nek (Ázkászer, Hazafi) kiadását, míg a protestans hitküldérek Konstantinápolyban újra egy napilappal léptek fel, az „Üdv hirnöké“-vel (Ávetaber, Ávédápér), hogy propagandát csináljanak ez úton is az örmény lakosság között. E vállalatnak ellensúlyozására indult meg a „Szurhándak Konstantinopolso“ (Konstantinápolyi hirnök), a mely utóbb czimet változtatott s félhivatalos közlönyévé lett a patriarchának.

Ez időtájt keletkezett Tiflisben is egy örmény hirlap, melynek kezdeményezése Transkaukázia akkori helytartójától, Woronzon herczegtől indult ki. A herczeg minden útonmódon terjeszteni akarta az általa kormányzott tartományokban az európai kulturát s ez indította arra, hogy a hirlapirodalmat is támogassa.

Megélénkülvén lassanként a szépirodalom terén is a tevékenység s mindinkább érezhető lévén annak szüksége, hogy a nyugati államok politikai és társadalmi viszonyaival megismerkedjenek az örmény nép műveltebb osztályai, előkelő konstantinápolyi örmények jelentékenyebb pénzösszeget bocsátottak a bécsi mechitaristák rendelkezésére, azon megbízással, hogy a kor igényeinek egészen megfelelő havi folyóiratot indítsanak meg. „Európa“ nevet adtak neki s 1858-ban családi lappá alakították át.

Négy évvel előbb hagyta el a sajtót Konstantinápolyban az első száma két lapnak, melyek mihamar nem csekély jelentőségre tettek szert. Az egyik a „Noé Galambja,“ melyet két fiatal örmény Markosián és Abro adott ki. Mindketten tolmácsok voltak a portánál, módjukban volt tehát megbizható értesüléseket szerezni lapjuk számára. A másik a maig fennálló „Mászisz“ vagy Árarat, mely buzgó képviselője az örmények érdekeinek Konstantinápolyban s szerencsésen meg tudott mindeddig birkozni a nehézségekkel, melyek Törökországban minduntalan útjába gördülnek egy ily vállalatnak. A „Mászisz“ ez idő szerint szépirodalmi hetilap;

Egy bünbánó sóhajai, költemény, Kuseneroff atyától. — A megrablott fészek. (Költemény). — Adomák: Sz. János keresztje. — Egy szegény orvos kalandja. — Földrajzi szemle. — Történeti szemle.

kiadja Utudsian, ki főleg angolból és francziából való átültetésekkel tette ismeretessé a nevét.

Az ötvenes évek vége táján egyebütt is keletkeztek részint a politikával, részint a tudományokkal és szépirodalommal foglalkozó örmény lapok. Nevezetesen Párisban egy képes havi folyóirat; Konstantinápolyban a „Musajk Massiaz“ (az Ararát múzsája), mely csakis szindarabok fordítását hozta; Tiflisben a maig fennálló „Örményországi Méh;“ Moszkvában Názáriáncz tanár vezetése alatt az „Északi Fény,“ a török fővárosban a humoristikus „Konstantinápolyi Méh,“ stb.

A hatvanas években némi alkotmányt engedélyezvén a törökök kormánya az örmények számára, ezzel élénkebb virágzásnak indult az időszaki sajtó is. Megnővekedett az örmény iskolák száma, s a szellemi életnek minden ágában pezsgő életnek jelenségei mutatkoztak. Egymásután hagyták el a nyomdafestéket az új hirlapok, de a legtöbb csakhamar be is végezte rövid pályafutását. Egy fiatal nyomdász a többek közt „Örményországi Papagály“ czimű lapot is adott ki, a melyet egészen egymaga irogatott össze s a példányokat is maga hordozta szét kevés számú előfizetőjének.

Valamivel később indult meg Sz. Pétervárott, Pátkánian Rafael vezetése alatt az „Észak“ (Hivszisz), Tiflisben „Az őrmény világ darúja (Krunk Hajoczh Áscharhi), Etsmiadzinban IV. Györgynek, az elhunyt patriarchának kezdeményezésére a maig fennálló „Ararat“ s Baku és Susa transkaukázi városokban is több más időszaki vállalat. Az összes örmény lapok között a legjelentékenyek volt a „Phunds“ havi folyóirat, melyet Tiflisben 1876-ban Hovhanesian Abgár alapított s mely a jelen kor egész kulturai életét felölelő tartalmával leginkább megközelítette az európai hason irányú folyóiratokat. Hogy az olvasónak képet nyujthassunk e vállalatról ide igtatjuk egyik füzetének tartalom jegyzékét:

„Az orleansi szüz, Barchudarianc fordításában. — A népnevelés — V. Narses patriarchának ifjúkori évei. — Költemények Patkanian Ráfaeltől. — Költemény Petőfitől. — Novella, Zola Emiltől. — Hanka V., életrajz. — A török-örményeknek jogai és alkotmánya. — Könyvészet. — Utazási benyomások Örményországból, Kacsberunitól. — Belföldi szemle. — Politikai szemle. — A mellékleten Sand Georgenak egyik regénye.“

A „Phunds“ csak hat évig állott fenn. Igen sokba kerülvén az előállítása, 1881-ben heti lappá alakította át „Viszhang“ (Arcakank) czimen, a mely ez idő szerint is megjelenik s épen úgy kiválik tartalmas czikkei által, mint elődje. Hohanesian Abgar Németországban végezte tanulmányait s a német főiskolákon nyerték kiképeztetésöket a többi tiflisi örmény lapok vezetői is, nevezetesen dr. Ardzruni, a „Mêsag“-nak és Spandarianc, a „Nor Dar“-nak szerkesztője.

Jelenleg 22 lap jelenik meg örmény nyelven, a legnagyobb rész természetesen Törökországban. Az 1795-től maig keletkezett örmény lapok száma 141-re megy. Ezek közül 51 politikai napilap volt, 29 tudományos és szépirodalmi havi folyóirat, 30 politikai-szépirodalmi, 7 humoristikus, 4 zenészeti, 4 tanügyi lap stb. A napjainkban megjelenő örmény lapok sorában legidősebb a smyrnai „Ararat,“ mely a mult évben fennállásának huszonötödik évi fordulóját ünnepelhette meg.

A mi az örmény lapok előfizetőinek számát illeti, átlag nem megy néhány száznál többre s egy lapnak sem volt mindeddig 1600-nál több előfizetője. Konstantinápolyban egyébiránt nem is oly fontos az előfizetők száma, mert a példányonkinti eladás igen jelentékeny szokott lenni.

Ily körülmények közt nem is hajtanak sok hasznot kiadóiknak e lapok s munkatársaikat is vagy épen nem, vagy felette szerényen díjazhatják. Csak a „Phunds“ és a „Daru“ képezett e tekintetben kivételt, melyek közül az utóbbi ivenként (s a mi pénzünkben számítva) 20—30, az előbbi 50—80 forintjával is díjazta közleményeit.

* 1)

---

1) E jegy alatt is azon kitünő munkatársunk dolgozik, ki önálló, becses műveivel nevét a hazai irók előtt tiszteltté tette.

Az örmény nemzet ős vallása.

Irta G. J. G. m. [*]

I.

Azt hiszem, nem szólok a valóság ellen, midőn azt állítom, hogy — kivétel nélkül — minden régi nemzetnek ős történelme, ha nem is egészben, legalább részben a sötétség fátyola alatt rejtezik. — Hát még ezen nemzeteknek régi mythologiája, mely már természeténél fogva is titkos, rejtélyes?

Ezen állításunkat kénytelenek vagyunk az örmény nemzetre nézve is fenntartani; mert a történelemből nem vagyunk képesek bizonyos tényt előmutatni arra, hogy valósággal mi és milyen volt az örmények vallása a legrégibb időkben, p. Kr. előtt körülbelül, egy vagy másfél ezred évvel?

Ha az ékiratok olvasására súlyt fektetni, vagy az olvasóknak hitelt adni lehetne, akkor úgy találjuk, hogy az örményeknek a régi időben bályványképeik voltak — Opert, Sareukin emlékirataiból Haldi és Bagabartu nevű bályványképeket olvas ki. Ezeket Sareukin-, Thassa-, Urarti (Ararati) királyától zsákmányolta. — Ha helyes Opertnek ezen olvasása, akkor a Haldi névnek nagy hasonlatossága van az örmény Pachd = pald (sors, szerencse) szóval. . . .

De eltekintve az úgyis kétségbe vonható ékiratok értelmezésétől, Anahit, Vahaken, Asztghig istenségek, — kiket iróink Artemis-, Herkules- és Aphrodite-vel azonosoknak tartanak, [1] — mint neveikről is világosan látszik. — tulajdonképeni örmény istenségek voltak. Ezeknek a kultusa nagyon régi lehetett, különösen Armeniának nyugati és délszaki tartományaiban, mint: Daranaghi, Egegheácz, Dercsán és Taronban. [2]

Úgy látszik, hogy a legrégibb időkben (körülbelől Árá királykodása alatt, mintegy 1000 évvel Kr. előtt) a sok istenűség dívott az örményeknél. [3] A szentelt helyek közül említést érdemel különösen Armávir városa, a hol Aramaniak által ültetett platánfák leveleinek mozgásai — a Haik dynastia idejében — mintegy jövendőmondó jelentőséggel birtak. [4]

Mindazonáltal az örmények ős vallásának állapota határozottan arra mutat, hogy eleinte az örmény isteni tisztelet, ha nem is egészen, legalább nagy részben közel állott a Zoroaster tanához. Erről tanuskodik az ős nyelvből megmaradt sok szó; mint például, a legfelsőbb lény Aramázt-nak (a Zenda-Vesta szerint Ahuramazta) neveztetik; ez (Zoroaster tanitása szerint) az ég és föld teremtöje [5] Hasonlóképen innen kölcsönözték a szellemi lények dualismusát is; az egyik lény jó, a másik rossz; az első: heresdág (ferisde = angyal), az utóbbi: tjev-nek (dijv = ördög.) [6] neveztetik — Ezeken kivül, valamint az örményeknek, úgy azoknak is, kik Zoroaster tanát követték, nem voltak templomaik, [7] mivel e tan szerint tiltva volt az istenséget a templomok korlátolt fedelei alá szorítani. [8]

A persepolisi felirat ékiratai, melyekben a vallási kultusokról is van szó, az örményeket azok közé sorozzák, kik a zend valláshoz tartoznak. Ebből tehát világos, hogy az örmények valósággal Zoroaster vallását követték. — Az örmény regészeknek bizonyosan tudomásuk volt nem csak a perzsák Zenda-Vesta-járól, hanem egyszersmind az indusok Veda-járól is; mert ez utóbbinak egynehány regéje történelmi alakba burkolva, Árá és Tigranes hadjáratainak históriáját beszéli el. [1])

---

[*] Jelen közleménynél kútforrásul használtuk Agathangelos' Eznik, Chorenei, Katergian és Karakásian műveit. — Agathangelos, ki Tiridates királynak secretariusa volt, mint első rendű remek iró megirta az örmény nemzet megtérését a keresztény vallásra, mi Tiridates alatt, a IV. század elején, Világositó Szent Gergely által történt. — Golphai Eznik az V. század első felében irt klassikus nyelvezettel egy kitünő munkát, melynek czime a »Ronto eretnekségekről.« — Chorenei M. Örmények történelme czímű munkájáról ismeretes (lásd Armenia 1-ső sz. 20. l. és 2. sz 50 l.) Katergian J. bécsi mechitarista; e jelentékeny iró művei közül itt csak a minden kritikát felűlhaladó »Világ történelmét,» emlitjük (két vaskos kötet, Bécs 1849—50). Karakasian, nevezetes az 1880-ban Konstantinápolyban kiadott »Örmények Itészeti történelme« czímű becses munkájáról.

[1] Agathang. CXIII. — Chor. II. könyv. XIV. fej.
[2] Chor. II. k. XIII. és XIV. fej.
[3] Chor. I. k. XV. f.
[4] Chor. I. k. XX. f.
[5] Agath. V. 57. l.
[6] Eliseus. II. k. 52. l.
[7] Chor. I. k. IX. f. 48. l.
[8] Katergian, Világtört. I. köt. 73. §. 159 162.

De később — az Arsacida fejedelmek alatt — lassanként egymásután innen is onnan is idegen kultusok hozattak be. Ezek aztán eltávolították, elűzték a régi, tisztább és egyszerűbb tanítást. — Először Kis-Ázsiából hozták át Artemis istenséget, melynek kultusa és templomai nevezetesek és hiresek voltak. Ez, miután átköltözött az árja és örmény nemzetekhez — Anahid-nak neveztetett. Mások áthozattak a parthus királyok kultusából, kiknél már jóval azelőtt meg volt rontva, meg volt romolva és tönkre téve Zoroaster kultusa; most itt még inkább összevegyült a görögök mythologiajával, kiknek bálványképei, papjaikkal együtt Örményországba hozattak. — Mint egy gyönyörű zsákmányt küldötte be I. Artaxes, Kis-Ázsiából a mű-izléssel készült görög bálványokat. [2])

Örményországban kezdetben Hastisat, azután Ani, Thil. Eriza és Bakaharics, később az ujonnan fölállított Bakuán vagy Diczavan voltak a szentelt városok. Mindegyiknek volt saját papja. — Nem egy ízben nyertek a király fivérei, sőt néha magok a királyfiak is a királytól főpapsági tisztet, mely kiterjedt az egész ország kultusára; ez történt különösön akkor, midőn a Vahuni család kiesett ezen méltóságból, melyet örökségűl viselt útodról-útodra.

Rendkivüli esetekben magok a királyok is zarándokoltak a nevezetes bálvány templomokhoz. [3]) — Ezeknek áldozatai voltak általában: fehér bikák és kecskebakok; hasonlóképen aranynyal és ezüsttel díszesen felékesített fehér lóvak és öszvérek, arany koszorúk, ezüst áldozati-edények, drága kövekkel kirakott vasák, ünnepi ruhák; [4]) és egyszer-máskor virág koszorúk, vagy bokros zöld faágak. [5])

---

[1]) Karakas. Örm. Krit. tört. 53, 167 és 274.

[2]) Chor. II. könyv. XIV. fej. 189.

[3]) Katerg. I. köt. 74. §. 163. l.

[4]) Agath. I. fej. 30 l.

[5]) Agath. V. f. 45.

Az örmények fő-istenségei voltak:

I. Aramazda vagy hős Aramazda, [1]) ki minden teremtménynek atyja. [2]) Ez — úgy látszik — az Arsacida uralkodóház királyainak mintegy saját istensége volt Ani megerősített városa, hol ennek bálványképe állott, [3]) — volt az örmény nemzet főpapjainak metropolisa. [4]) — Itt irattak fel egyszersmind a fejedelmek végzett dolgai és hős tettei; innen szedettek aztán később össze az úgy nevezett pap-uralmi (mehenágán) történelmek. [5]) Itt voltak ezenkivül a királyok sírhelyei is; [6]) míg később Bakuan a főpapoknak adott nyughelyet. — III. Tigranes, fivérének Másán főpapnak tiszteletére — ennek sírhalma fölébe — Bakuanban a vendégfogadó (vánádúr) Aramazdának, egy második templomot emelt, hogy a vendégek éldeljék az áldozatokat és részesüljenek az elfogadás és jó ellátásban; miért is az itt fölállított oltár Vendégfogadó istenségnek is neveztetett. [7]) Valarsak király pedig általános ünnepélyt rendezett az új év elején Navaszart hó első napján. Ekkor éldelték azon esztendőben termett különféle gyümölcsöket; ennek okáért, ugyanazon bálványkép, még Amanorá [8]) (újévi) istenségnek is neveztetett. *) —

---

[1]) Agath. VI. 57. — XII. 102.

[2]) Agath. CIX. 586.

[3]) Chor. II. köt. XIV. fej. 189. l.

[4]) Chor. II. köt. LIII. 273. l.

[5]) Chor. II. köt. XLVIII. 261. l.

[6]) Agath. CIX. 586. l.

[7]) Chor. II. k. LXVI. 300. l. Agath. CXIX. 620. l.

[8]) Chor. ugyanott. -- Agath. CXIX. 619.

*) Ki gondolta, kinek jutott esze ágába, ezen sorok irásáig, hogy Magyarországon, újesztendő alkalmával, a jámbor és istenfélő örmények által olyan általánosan használt dáláuzi éldeletének szokása, a pogányság idejéből (Valars Kr. e. 146 124) utódról utódra átszállott isteni tisztelet emlékének bizonyitéka lenne? — A régi örmények újéve Navaszart elsejére esett, mely hónap megfelel körülbelől a mi September vagy October hónapunknak. — Keleten e hóban van a legtöbb gyümölcs. — A hónap elnevezés elmaradt; az új esztendő helye is megváltoztatott; de a gyümölcsök éldelete megmaradt. E szokás fennáll az erdélyrészi örményeknél ma napság is, de nem eredeti alakban, hanem nagyon elferditve és elfajúlva; elfajúlt, vagy azért, mivel az örménység itt új hazájában nem találta fel a gyümölcsök sokféleségét, vagy még inkább azért, mivel a keve-

Volt Aramazdanak egy harmadik, úgy nevezett mennydörgő (ambrobajin) oltára is Georgiában; ezt korán reggel a házak tetejéről imádták. 1)

Értesités a lengyel-örményekről.

Írta: dr. HANUSZ JÁNOS. *)

A lengyel-örmények közül jelenleg legtöbben Galicia-, Bukovina-, és Bessarabiában laknak. Örményországból a XI. században jöttek e tartományokba, miután a törökök Áni városát földúlták.

A gazdagabbaknak vagyonát örökös földbirtokok képezik; ezek gabonát termelnek és barmokat nevelnek. A középrendű örmények kereskedést űznek. A kereskedő örmények fővárosa a Cseremiz vize mellett fekvő Kuty.

---

rék, mit a hazai gyümölcsökből készitett, inyének nem izlett . . . Az újesztendő alkalmával Aramazda emlékére éldelt különféle gyümölcsökből tehát az erdélyrészi örményeknél csak a dió, mák (ezt sokan nem is használják) és a citromhéja maradt meg; ezek mézben megpörkölve adják a dáláuzit. — Ellenben a pogány vallásból fenn maradt liturgiai szokás, a keleti örményeknél még maig is eredeti épségben van meg az Anusáburban (édes táplálék). Ez egy keverék mindenféle gyümölcsből; a fő alkatrész azonban czukor és buza; — ezeken kivül van benne bőven magos és mag nélküli malozsa, tisztitott mandola, különféle lehámozott aszalt szilva, dió, mogyoró, pisztác, narancs darab és több másféle keleti száraz gyümölcs. — A keverék — miután jól meg van főve — egy tömeget képez, melynek nagyon jó és kéjes ize van. — E sorok irója, több újéven át éldelte, ezen indirekt Aramazda tiszteletére készült illatos és kellemes eledelt.

1) Chor. II. k. LXXXV. fej. 346. l.

*) A tudós iró és kitünő armenista a bécsi egyetemnél a sanskrit nyelv tanára; több ideig tartozkodott Kutyban, hol a lengyel-örmények nyelvét teljesen elsajátitotta. Az itt közlött cikket a szives szerzőnek ján. 12-én 1887-ben hozzám intézett szép levelében adott engedélye alapján forditottam következő cimű igen becses művéből: »O jeziku Ormián polskich« (Sur la langue des Armeniens polonais), melyet a krakói tudományos Akademia adott ki 1886-ban. E cikk lengyel-örmény nyelven — mely azonos a hazai örmények nyelvével — van irva.

Szongott Kristóf,

Itt laknak még lengyelek és ruthenek is, kik leginkább iparosok és földmivelők, — s zsidók, kik kereskedést folytatnak marhával, juhokkal és más egyéb tárgyakkal.

Kuty város örmény népessége ezernégyszáz lelket számlál; ezek közül mintegy ötszázan beszélnek örményül. A városi örmények nyelvöket inkább kereskedés közben használják; titkos nyelven beszélnek, hogy más ne értse meg őket. Legtöbbet beszélnek lengyelül és ruthenül.

Katholikusok és örmény templomukban örmény misét hallgatnak. Úgy látszik, hogy ezt a könyv-nyelvet (irodalmi-, templomi nyelv) senki sem érti meg. Mise alatt néha örményül is énekelnek, a hitszonoklat, gyonás és éneklés lengyelül történik. A kutyak jelenlegi örmény nyelvében sok lengyel és ruthen szó van; nem ritkán török és oláh szó is fordul elő beszédökben. Mostani nyelvtanuk nagyon különbözik a régi nyelvtől. A mi örményeink nem értik meg jól sem a török-, sem a perzsa-örményt.

A mi örményeink többnyire útban vannak; eljárnak majd Bessarabiába, majd Moldvába; vesznek juhot, berbécst (ürű) és disznot — és eladás végett ezeket elviszik Bécsbe, sőt Poroszországba is. Sokan nyereséggel térnek vissza, mások károsodnak.

Nejeik házi gazdasszonyságot folytatnak; gyermekeiket nevelik, tanitják és régi szokásaikat rendesen megtartják.

Az örmények főétele a churutos ángáds-abur, rizs-kása (prindze ábur, le riz bouilli) és a régi buzsen (füstölt kecskehús.) Meg lehet ismerni a lengyel-örményt arcvonása- és a fej fekete hajzatáról.

Az örmények becsületes emberek, istenesek, munkás-keresők és kereskedésökben igazságosak; szeretik az anyaföldet, a hol születtek.

Az utolsó örmény király síremléke Saint-Denis-ben.

Irta: Bárány Lukács.

1886. május 16-án a franczia éjszaki-vasút párisi állomás helyén egy kis társaság gyült össze, melynek tagjai — számra nézve ötvenen — mindannyian örmények voltak. Vezette őket a marseille-i örmény kolonia lelkésze Uthudsián Izsák s czéljuk volt a „st.denis"-i királyi sírbolt egyik síremlékét, az utolsó örmény királyét megtekinteni s megkoszorúzni. A vasúti-vonat Párisból St.Denis-be robogott, hol leszállva a kocsikról elgyalogoltak a st. denis-i basilikába és itt megtalálták zarándoklásuk célját, Leo utolsó örmény király síremlékét.

Mielőtt megtekinthették volna, papjuk kereszttel kezében imára hitta fel utazótársait s mindnyáján áldották az isteni Gondviselést, ki megérni engedte nekik e napot.

A síremlék, melyen nem látszanak az idők viszontaságai ép állapotban van.

Magas kőemelvényen, hanyatt fekvő helyzetben ábrárolja Leo királyt fehér márványból, kinek megkoronázott feje párnán nyugszik, jobb kezében királyi-pálcza, melynek két vége eltörött. Arczvonásai hiven tükrözik vissza azon szenvedéseket, melyeken keresztűl ment; nyilt homloka bátorságáról tesz tanuságot s lábai alatt a két kis oroszlán, jelvényei az erőnek.

A szobor 15 centimeternyi vastagságú fekete márványlapon van elhelyezve, melynek szélein köröskörül e sírirat olvasható: „Ci-gît très noble et excellent prince Lyon de Lysignan dernier roi du royaume d' Arménie, qui rendit l'ame a Dieu à Paris le vingt deuxième jour de novembre l'an de grace mille trois cents quatre-vingt-treize." — Itt nyugszik az igen nemes és kitűnő fejedelem Lusignan Leo Örményország utolsó királya, ki lelkét Istenének visszaadta Párisban a megváltás 1393 évében. November 22. —

Ugyanily értelmű az örmény szövegű sírirat is, mely a kőemelvény közepén négy sort foglal el.

E síremlék, a királyi hamvakkal együtt, mint dr. Simay Jánosnak az „Armenia" januári füzetében megjelent történethű

czikke is mondja, először Párisban, a coelestinusok templómában volt elhelyezve, később St. Denis-be vitetett át.*)

A lelkes örmények imájukat elvégezvén, körűlállták a síremléket és meghallgatták vezetőpapjuk emlékbeszédét az örmény nemzet multjáról, egykori nagyságáról, a jelen szomorú helyzetről — melyben az orosz- is török kormányzat alatt nyögnek.

Igy ünnepelték meg a párisi örmények az 1886. május 16-át, kik Párisba visszatérve szeretettel bucsúztak el papjuktól, ki még azon nap visszatért Marseille-be hiveihez átadni a párisi hivek üdvözletét.

Az V. századbeli négy örmény történelem megirásának ideje.

Goriun. Mikor irta Goriun szent Meszrop életét? Meszropnak — ki 431-ben halt meg — életét ezen évnél előbb nem irta meg; mert Goriunt ennek megirására — mint ő maga is mondja — József, ki Meszrop halála után ezt a katkolikosi méltóságban követte — ösztönözte. E munka tehát 441-nél előbb nem iratott, 551-nél később pedig nem irattathatott, mivel József ezen időn túl már nem volt Örményországban. Ezenkivül Goriun iratában nagy dicsérettel szól Sziuni Vászágról; ezt azonban 450-en túl már nem lehette volna meg.

De 441-től 450-ig kilenc év van; haladjunk ezen időközön keresztűl sorban. Maga Goriun mondja, hogy Meszrop halálának napja évenként meg szokott ünnepeltetni; műve tehát nem irattathatottMeszrop halálának első évében. Hát talán 442-ben iratott? Ekkor sem; mert épen az ő elbeszélése szerint e szentnek sírhalma fölébe Ámátuni (Amaduni) Váhán kápolnát és oltárt kezdett épiteni... és így szükségkép eljut a 444-ik évhez. Ezen épitménynek is azonban olyan leirását adja, melyből azt lehet következtetni, hogy az nem rövid idő alatt készült el... A legrővidebb időt is véve tehát számitásba, a mű 445 előtt nem iratott. E szerint ezen irat ideje bizonyosan 445-450 közé esik.

---

*) Tableau succint de l' histoire et de la litterature de l' Arménie Léon M. D. Alishan Venise 11 l. — Univers' Paris 1857. Arménie par M. Eugène Boré 95 l. Esquisse de l' histoire de l' Arménie Chahnazarian Paris. 1856. 92 l.

Azért nem csoda, hogy nemcsak Phárbi hanem Chorenei is szemök előtt tartják Goriun ezen kis könyvét és használják azt.

Éghise. Éghise maga mondja, hogy az általa előadott szerencsétlen esetek nyujtotta iszonyú látványnak szemtanúja volt. Ime az ő saját szavai: „Elbeszéljük a sok nyomort, melyekkel találkoztunk és a melyeket szemeinkel láttuk. Nem fogunk hallgatni, hanem elmondjuk igazságosan a dolgok kimenetelét; minket nem a találgató képzelés ösztönzött az irásra, hallomás nem inditotta tollunkat, — hanem a helyszinén történtek ezek és énmagam láttam ezeket ki bátran szólva hallattam hangomat... Te pedig Chuzsig boldog vagy, ki még halálod előtt kifejezést adtál ezen véleményednek: Mindez rajtunk ismétlödni fog.“

Nem lehet bebizonyitani, hogy Éghise, Chorenei történelmét látta, vagy Phárbit olvasta volna.

Chorenei. Nem mondhatjuk hogy Chorenei abban az időben irta történelmét, meddig történelmének folyama terjed, vagis 441; mert ugyanezen időben a szerző Örményországon kivül volt. Ezen irat, — az ő saját tanusága szerint — a szerző beteges életének estéjén keletkezett; miért is az (a munka) az iró halálával áll kapcsolatban Phárbi levelében Chorenei halálát előbbre teszi; de e levél irásának ideje az V. század végére is eshetett, — azért biztos időpontot nem nyujt.

A mondott oknál fogva tehát más analogiahoz kell fordulnunk. Chorenei ezen művét Pákráduni Izsák kérésére irta meg; e herceg pedig, kihez munkájában gyakran intézi szavát, iratának kezdetétől végeig életben volt, úgy hogy az egész irat egy hozzá intézett levélnek tekinthető. — Azt pedig bizonyosan tudjuk, hogy Pákraduni Izsák 483-ban halt meg. E munka megirása tehát a mondott évnél előbb nem történhetett, hanem inkább valamivel később. Miután azt látjuk hogy a herceg más történelmi kéréssel is járult

a nagy szerzőhöz... és ez annak kérését teljesítvén, válaszolásakor történelme már készen volt. Miért is a mű megirásának idejét biztosan 480-ra tehetjük; de előbbre nem vihetjük; mert a szerzőnek a mű megirásakor öregnek kellett lenni.., és csak ezen időben lehetett egészen öreg az, ki 442-ben még virágzó korban Nyugaton tett tudományos útjából Örményországba visszatért.

Phárbi. Mikor irta Phárbi történelmi művét? Nem kis haszon hárul reánk abból, ha megtudjuk a megirás idejét; azért kisértsük meg ennek idejét lehetőleg kifürkészni.

A mű 484-nél előbb és 510-nél később nem iratott. A mondott évnél előbb azért nem iratott, mivel e történelem 484-ig terjed vagy is Mámigoni Váhán helytartóságának kezdetéig; de 510-nél is később nem, mivel a mondott időben ugyanez a Váhán életben van, kinek parancsára irta meg munkáját, mely a helytartónak volt ajánlva.

De 485-től 510 26 év van; ez pedig nagy időköz. Valjon nem vagyunk-e képesek a megirás idejét kissé pontosabban meghatározni? Igen! Bizonyosan tudjuk, hogy a munka 486-ban még nem volt megirva, mivel Váhán helytartóságának elején az iró Sziunikh tartományban tartozkodott, és csak két év mulva hivta őtet be Váhán Sziunkhból. Váhán harcai befejezése után látta Phárbit első izben. Miért is ennek 486 előtt ilyen megbizást nem adhatott.

Valjon nem mehetünk-e 486-nál tovább? Mehetünk; de sőt tovább is kell mennünk! Azt nem állítjuk, hogy Phárbi 487 vagy 488-nál elébb irta művét, mivel a munka csak Mántáguni Hovhán halála után iratott; Mátáguni pedig Phárbi történelmének egész folyama alatt már nincs az élők között. Tizszernél is többször szól ezen patriárcháról, de mint megholtat mindig szent vagy boldog jelzővel illeti; Phárbi pedig e jelzőket, csak a holtakkal szemben szokta használni. Ezek szerint Phárbi történelmének megirása 488 után történt.

Igy többé-kevésbbé pontosan tudjuk hogy mikor irta történelmét Gorium, mikor Éghise és Chorenei és végre mikor Phárbi Lázár. Az az:

Gorium irt 445—450-ben.
Éghise 470—475-ben.

Chorenei 480-ban.

Phárbi 488—490-ben.

Agathangelost és Byzanti Faustot tartja szem előtt Goriun.

Agathangelost, Byzanti Faustot és Goriunt tartja szem előtt Chorenei.

Agathangelost, Byzanti Faustot és Choreneit tartja szem előtt Phárbi.

És így az V. század történelemiróinak pontos létrájával birunk, mely e századot három részre osztja: kezdet, közép és végre. Egyedül Éghise az, ki sehol sem tanusitja azt, hogy előtte irott történelmet használt volna, de őtet sem tartják mások szemök előtt. Éghise történelme elszigetelt.

A „Hántesz Amszoreah“ *) (Havi folyóirat) után.

Szongott Kristóf.

Chorenei Mózes.

Irta Govrik Gergely.

II.

Mult számunkban közlött általános szemle után, lássuk mit tartalmaz a nagy iró munkája.

Három könyvre vagyis részre oszlik Chorenei Mózes Örményország történelme.

Az első könyv, melynek a történelemiró Nagy-Örményország nemzetségkönyve czímet ad, a Pagradita herczeghez intézett levéllel kezdődik.

A forrásokról szólván elmondja, hogy inkább a chald és assyr forrásokat kellett volna követnie; mert ezen népek jobban öszvegyüjtötték a nemzeti emlékezetességeket; aztán ezen források nemcsak öszhangzóbbak, hanem azonosok is; de ő mégis inkább a görög történetirók nyomdokain járt; mert ezen nemzet fönsége és tudománya uralta elméjét. És méltán; mivel ezen nemzet minden bölcs anyja- és dajkájának neveztetik.

Bizonyára nagyon kivánatos lett volna, hogy az iró történelmében inkább nemzeti forrásokat használt volna; de ezekből ő keveset merített, vagy azért, mivel — mint mondja — „történt ugyan sok vitéz és nevezetes tett közöttünk is, melyek a történetirónak méltó tárgyat nyujthattak volna — bezzeg megbecsülték a chald-, assyr-, egyptomi- és görög történetirók az ezekhez hasonló eseményeket; — de a mi fejedelmeinkben nem volt meg a dicsvágy, hogy neveiket, vitézségöket és emlékezetes tetteiket átadják az utódoknak;“ — vagy azért, mert ő ezeket nem úgy találta, mint szerette volna.

Történetirónk katholikus püspök lévén, művében a szentirást akarta követni; miért is történelme a pátriarchákkal kezdődik és igyekszik a szentirás kortanát a külső irókkal összeegyeztetni. — Ezt tartalmazza Chorenei első könyvének nyolcz fejezete. A következő fejezettől kezdve Már Ábászból merit; innen szedi a nemzeti történet eseményeit és ismereteit. Eljut Váhe-ig, ki Nagy-Sándorral harczolván (330. Kr. előtt) életét és királyságát veszítette. Ezzel befejezi első könyvét.

Az örmény történelem középkorának nevezi a nagy iró, munkájának második könyvét, mely az örmény történelemnek Nagy Sándortól Tiridatesig (Dertád, 326. Kr. e. — 337. Kr. u.) terjedő, szép és gazdag részét tartalmazza.

Minthogy az Arsacida (Árságuni) királyság N. Sándor halála után keletkezett, — szükségesnek tartja az iró, a híres hodító halála- és királyságának eloszlásáról is említést tenni. — A párthus Arsaces (Árság) lerázza Maczedonia igáját — és a maczedoniakat Babylonból kiűzi. Ezt követi Artaxes (Ardasesz), ki után jött Nagy (hatodik) Arsaces vagy I. Mitridat (150 Kr. e.), ki az akkortájban ösmeretes világ harmad részét birván, Valarsaces (Vághárság) fivérét tette Örményország királyává. . . . Ez nemcsak Örményország belső rendezésére fordít gondot, hanem hodításaival uralmát Pontus és Phrygiáig terjeszti ki. Ezeket elég részletesen adja elő Chorenei.

---

*) E folyóiratot a bécsi mechitárista szerzet indította meg f. 1887. év elején.

Már Ábász történelmi munkája, Valarsaces, Arsak nevű fiának uralkodásáig terjed; azért történelemirónk most más forrásokhoz fordul. Útazása közben az edessai könyvtárban megtalálta volt Africanus történelmét; azért innen szedi a nemzeti történelemre vonatkozó eseményeket. Ebből és más irókból folytatja a történelmet Tiridates-ig (337). — Azon eseményeket, melyeket előtte Lerubna, Agathangelos, Glak és mások már előadtak, ő csak röviden emliti.

Erre általmegy a történelemiró harmadik könyvére, melynek ilyen nevet ad: *Hazánk történelmének befejezése.* Munkájának ezen része Tiridates halálától az iró haláláig történt eseményeket tárgyalja (337—528). Ezen történelem egy kis része (alig 40—50 évvel) előtte történt, míg a nagyobb rész napjaira esvén, szemtanúja volt a történelemnek. Tehát szemével látja az örmény uralom és királyi szék megdűltét; miért is az olyan dicsteljes történelmet keserű és szivrendítő kesergéssel fejezi be.

Történetirónk mint okos és tudós férfiú, magától, minden bizonynyal csak korának történetét irta meg; ezt is igazságosan, megfontoltan és részrehajlás nélkül. A nemzet ős történelmét, mint mondok, azon forrásokból gyüjtötte össze, melyeket történelmének folyamában egytől egyig meg is említ. Ezek közül fő és első Már Ábász, kit könyvében olykor szó szerint idéz, máskor csak szabadon közöl belőle. Úgy látszik, hogy ez (Már Ábász) Kr. e. 140—120-ban iratott görögül; ezt tartotta szem előtt Chorenei. Mózes első könyvének első fejezetétől, második könyve X-ik fejezetéig nem egyazon forrásból merített. Miért is a Már Ábász-féle történelemnek ezen része nem bir mindenütt egyenlő hitelességgel. Azért, 1-ször abban, a mi Chorenei történetében a II. könyv első fejezetétől, a X-ik fejezeteig közölve van, Már Ábász nem csak mint történelemiró fordul elő, de egyúttal mint első forrás és I-ső Valarsaces, valamint I-ső Arsaces tetteinek kortársa. Azért ezekben annyi a történelmi valóság, mennyi szokott lenni például korunk történelmében, melyet kortársunk irt meg. — 2. Chorenei I-ső könyvének XIII. fejezetétől XXXII-ik fejezeteig (nehány közbeeső esemény kivételével) Már Ábász forrásul használta a babyloni és assyriai uralom levéltárait (Chor. I. könyv. XXI. fejezet

101. lap). És ez bizonyos annál is inkább, mivel, mint töredékeiből is látjuk, ezek azonosok azon történetirók történelmével, kik szintén az említett forrásokból meritettek. 3-szor. Az I-ső könyv IX-ik fejezetétől a XIII-ik fejezeteig (Háiktól Árámig) vagy is az assyr uralom kezdetéig, Már Ábász nyilvános forrását nem nevezi meg (mint világosan látjuk vallomásából, Chor. I. könyv. XIV. fej. 75—76. l.); miért különböző helyekről (Chor. I. k. XIV. 75 végén) és nagyobbára ismeretlen időben (de bizonyára Kr e. 330-nál előbb) irott s a chald hagyománynyal egyező mondákból kellett hogy kölcsönözze azokat. Hogy Már Ábász ezeket valósággal chald mondákból gyüjtötte, onnét is látszik, mert a chald történelemirókkal megegyeznek. Ezek a chald történelemirók pedig sok helyütt mondanak igazat, mi onnan is nyilvános, hogy a nemzeti elbeszélésekkel (l. Chor. I. könyv. XII. fejezetét és más helyeit), úgy szintén a földrajzi és geneologiai emlékekkel egyeznek.

Chorenei ezen jelentékeny munkája nem csak az örmény nemzet, hanem az európai tudósok előtt is méltó becsben részesült. Az örmény nemzet előtt oly nagy a hire, hogy valamint a görögöknél Herodot tartatik a történetirók atyjának, — úgy Chorenei, örmény nemzeti tudományos történelmével és tekintélyével az örmény történetirók atyja nevezetére érdemesült.

Telve vannak az utána élt történetirók a Choreneiről szóló dicséretek- és dicsőitésekkel. Igy a többek között Eliseus, Phárbi Lázár (V. század), János Katholikos (VIII. század), Árdzruni Tamás (IX. sz.) Csámcsián (XVII. sz.) és századunk majdnem minden történetirója.

Az, hogy minő tisztelettel viseltettek az európai tudósok Chorenei Mózes történelme iránt, nyilván látszik ezen munkának sok fordításából.

Az elsőt eszközölte a svéd Brenner. Ez, mint tudjuk, Jacinth Barth. János ármenista dominicanussal együtt Moszkvában fogságba jutott. Itt történetesen a dominicanus kezébe esett Chorenei, ki ezt megrövidítve latinra fordította. Brenner e művet jegyzetekkel ellátva 1723-ban kiadta Stockholmban.

Wisthon Vilmos, ki Madraszban az örmény Aghaferián fiainak ángol tanitója volt, e családnál megtanulta az örmény nyelvet. Londonba visszatérvén, mindkét fiát Vilmost és Györgyet is megtanította az örmény nyelvre; most ezeknek első tettök az volt, hogy Choreneit latinra fordították, melyet ki is nyomattak Londonban 1726-ban.

Francziára fordította Chorenei történelmét Leveillan, a párisi császári könyvtár örmény nyelv tanára. Ez két kiadást ért el; előbb Párisban 1836-ban és azután a szöveggel együtt 1841-ben Velenczében.

Olaszul szép fordítást adtak ki tudományos jegyzetekkel Velenczében 1841 és 1850-ben. A mondott városban, még egy más olasz fordítást is adott ki Capelletti armenista pap 1841-ben.

Oroszul két fordítás létezik; az elsőt csinálta János diaconus Pétervártt; a másikat Emin Megerdics tudós nyelvész Moszkvában 1858-ban.

Német nyelvre lefordította Choreneit Dr. Hunánián Pál bécsi mechitharista atya 1856-ban. Ezen igen szép jegyzetes fordítás azonban napvilágot nem láthatott az iró közbejött halála miatt. Dr. Lauer német fordítása 1869-ben jelent meg Regensburgban.

Azért tartottuk szükségesnek ezen értekezést — mert szándékunkban van, ezen folyóirat hasábjain közre adni Chorenei Mózesnek, magyarázó jegyzetekkel ellátott magyar fordítását, mely szerkesztő-társam Szongott Kristóf szamosujvári gymn. tanár tollából került ki.

◆

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Költői irodalmunk egyik kiváló jelesének, Pátkánián Rafaelnek egy szép és hangulatteljes költeményét mutatván be szemlénk jelen füzetében, — alkalmat veszünk magunknak egyúttal a jelenkori örmény irók Tiflisz-ben (Georgia fővárosában) élő csoportjáról egész átalánosságban elmondani egyet-mást az ugyanott élő német iró Leist Arthur-nak a „Magazin für die Litteratur des In- und Auslandes“ czímű lipcsei folyóiratban közlött czikke nyomán.

Csaknem minden kiváló kaukazusi örmény iró német egyetemen végzett és sok tekintetben a német szellem befolyása alatt áll. Ezen befolyásolás még az ötvenes években vette kezdetét, s a legelső örmény iró, ki a német műveltség felé hajolt, a jeles és tudós Nazariáncz volt. Ő volt tulajdonképeni megindítója ezen áramlatnak, s valódi lelkesedéssel iparkodott ő az örmény ifjúság érdeklődését a német irodalom és tudományosság részére felkölteni. Törekvései nem maradtak siker nélkül, s az ő befolyása alatt felnött irói nemzedék csakugyan a német tudományt és irodalmat vette mérvadóul saját szellemi alkotásainál. Ezen irók köréhez tartozik a — tudtunkkal — magyar nyelven még be nem mutatott Pátkánián Rafael is, ki az élő örmény költők sorában kiváló helyet foglal el. Ő maga úgy szolván egy költő-családból származik, mert már atyja, sőt nagyatyja is kitüntek költői tehetségük által. Tudományos képzettségét a dorpáti egyetemen nyerte, hol annak idejében még nehány más örmény ifjú is folytatta tanulmányait; kik maguk is különböző irányban tettek irodalmi kisérleteket. Pátkánián ifjú korában kétségkivűl a német romantikai iskola befolyása alatt állt; arra mutatnak világosan akkori lyrai költeményei. Később, midőn már mélyebben pillanthatott be népe szellemébe, a tanköltészet terére lépett, — párosítva azt a satyricus iránynyal; azonkivűl az eposz terén is működött. Ha hazájáról dalol, oly hangjai a fájdalomnak szólalnak meg költészetében, minők rendszerint azok tulajdonát képezik, kik hazájuktól távol élnek. A mellett valóban művészi szinezéssel festi ő Armenia természeti szépségeit, s épen elragadóvá válik, midőn a déli tájak pompás képeit s az Ararat magasztos fenségét ecseteli költeményeiben. Egyébiránt Pátkánián egyike a legnépszerűbb örmény költőknek, s dalai közül számos él a nép ajkán. A legutóbbi orosz-török háború alatt irt dalai annyira megnyerték a keleti örmények tetszését, hogy nehány hónap alatt 8000 példányban keltek el. Pátkánián satyráiban főleg a civilizatio léhaságai és felületességei ellen kel ki, melyek — úgy látszik — Keleten is mindinkább lábra kapnak. Ezek után még csak azt emlitjük meg, hogy Pátkánián korábban folyóiratokat is adott ki és hogy történeti eposzának tárgyai a hős: „Vártán Mamigonian halála,“ — ki a perzsák elleni szabadságharczban Örményország hadainak fővezére volt s nyolczvan éves korában keresztény seregeinek élén vitézül harczolva, 1036 társával együtt a csatatéren esett el. (451-ben).

Ábgár az első keresztény király. Az evangelium tana Örményországban mindjárt a Megváltó mennybemenetele után szent Tádé és Bertalan apostolok által hirdettetett. Jóllehet e szent férfiak prédikálására sokan tértek az örmények közül Krisztus hitére és megkeresztelkedtek, az üdvözitő keresztény vallás mindazáltal Nagy-Örményországban még ekkor mély gyökeret nem verhetett. Inkább elterjedt és meghonosult az Kis-Örményországban, melynek Sebaste, Melitene és más városaiban az ifjú kereszténység két első századában az evangelium követéseért számosan vértanú halált szenvedtek; a mint erről bőven tanuskodik a római martyrologium. Egyébiránt első keresztény királya volt Armeniának, az Augustus és Tiberius római császárok korában élt Ábgár, ki főleg azon levelek miatt lett az egyház-történeti irodalomban nevezetessé, melyek állítólag közte és Krisztus Urunk közt váltattak volna, s mely levelezés Gelasius pápa által a 494. évi római zsinaton az apokriph iratok közé soroztatván, az egyház részéről el nem ismertetett. — Edessában, a város levéltárában, a negyedik század elején fedezte fel Eusebius egyháztörténész és caesareai püspök a kérdésben forgó állítólagos levelezés syrus kéziratát, melyet görög nyelvre lefordítva egyháztörténetében kiadott. Ábgár király az idézett edessai kézirat szerint hosszas betegségtől gyötörtetve, külön követ által levelet küldött volna Krisztushoz, melyben kéri, hogy jönne hozzá s gyógyítaná őt meg; mire a Megváltó válaszában Ábgár hitét megdicsérve, kérelmét illetőleg azt felelte volna: hogy neki a zsidók országában kell teljesíteni mindazt, mi végett küldetett, azután visszatérnie Ahhoz, ki őtet küldte; de mihelyt ez megtörténend, tanitványai egyikét hozzá fogja küldeni, hogy őt meggyógyítsa, s vele és övéivel az élet tanát közölje, — a mi később be is következett. Ezenkivűl az Eusebiusnál későbbi korban élt Chorenei Mózes szerint: Krisztus Urunk még egy kendőre csodaszerűen lenyomott arczképét is megküldte volna Ábágárnak; mely utóbb Konstantinápolyba, innen pedig a római Szent-Sylvester-egyházba avagy Genuába került légyen. — Nem hagyható ezekután említés nélkül, hogy az örmények általános megtérése a keresztény hitre még csak a negyedik században következett be, (Kr. után 305-ben) s hogy a nemzet hittérítő és egyházalapító apostola és első patriarchája: Világosító Szent Gergely volt, kit nyelvünkön Szurp Krikor Luszávorics-nak nevezünk, s kinek évenként visszatérő emlékünnepét maiglan is a világ minden részében áhitatos kegyelettel üli meg az örmény!

Hágop pasa. Egy keresztény tisztviselőnek pénzügyministerré történt kinevezése (1886. deczember 28.) feljegyzésre méltó annál is inkább, mert ez példátlan eset Törökországban.

Az örmény Kázázián Hágop, ki nehány év óta a sultán házi pénztárának főnöke, — ennél számtalan hibát és visszaélést irtott ki gyökerestől, s üdvös javitást és gazdaságosabb rendszert hozott be . . . A sultán — tekintettel Hágop pasa tehetségeire — több alkalommal már ki akarta ezt pénzügyministerévé nevezni; de Kázázián nagy szerényen egy izben sem fogadta el az ajánlatot, okul hozván fel azt, hogy nem képes két hivatallal járó felelősség terhét elvállalni; mert a sultán sem akarta magát azon kipótolhatlan szolgálattól megfosztani, melyet a pasa, ki az uralkodó birtokainak is felügyelője volt — saját pénztárának tett.

Azonban a szomorú pénzügyi állapot gyors orvoslást követelt; azért a sultán, ki épen kezében forgatta a tehetséges pasa legujabb művét, mely az állami bevétel és kiadás mérlegének megállapítására vonatkozó tervezetről szólt — most kényszerítette Hágopot a felajánlott méltóság elvállalására.

Miután magok a ministerek is fölöttébb ohajtották, hogy Hágop pasa neveztessék ki a pénzügyministeri állásra, . . . végre engedett Kázázián a közohajtásnak és elvállalta a terhes állást. Azok, kik ismerik Hágop pasát, hiszik, hogy ez lelkiismeretes munkásságával ki fogja takarítani a közadók kezelésének Augiás istállóját.

Kineveztetéséről az európai sajtó (a hazai lapok jan. 15-én) a következő táviratot hozta: Nemcsak török körökben, de mindenfelé nagy várakozásokat kötnek az új török pénzügyminister,- Hágop pasához, kit rendkivül komoly, tehetséges és becsületes embernek ismernek. Hágop gyökeres reformokat tervez. A pénzügyministeriumnak eddig rosszúl alkalmazott 800 hivatalnokából 700-at más szolgálati ágakhoz szándékszik áthelyezni, hol azokra szükség van. Ellenőröket fog kinevezni, kik a kincstár minden bevételét és kiadását igazolni lesznek kötelesek. Ilyen ellenőrök a pénzügyek felügyeletére minden kerületbe fognak kineveztetni. Hágop pasa oda fog hatni, hogy a hivatalnokok pontosan megkapják fizetéseiket s oly reformokat tervez, melyek azt czélozzák, hogy a török pénzügyi igazgatás európai szinvonalra emeltessék. Igaz, hogy e tekintetben nemcsak tárgyi nehézségekkel, de személyes gyülölködésekkel is meg fog kelleni küzdenie; ámde a sultán bizik benne és teljesen helyesli terveit!

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

Irodalom. Hohánneszián Ábgár, az Árcákánkh (viszhang) szerkesztője mult 1886. évben egy szükséges vállalatot indított meg Németországban, Lipcsében. „Armenische Bibliothek“ (Örmény könyvtár, Hájgágán mádénátárán) czím alatt könyveket ad ki, melyeket örményből németre Leist Arthur armenista fordit. Ez a hasznos vállalat bizonyára nagy szolgálatot fog tenni az örmény irodalomnak. Az első füzet Pátkánián (Bádgánián) 3 elbeszélését tartalmazza. A második füzet tartalma következő: A nép dalnoka, Pátkánián Ráphael, Álisán Leont atya, Besigthásleán Mêgêrdics, Apovián Ch., Mechitarista congregatio, Ájvázovszky Gabriel püspök, Szuntugeánc Gábor. Örmény lapirodalom, A nép atyja. E két első kötetről már megtette ajánlatos véleményét a német sajtó (Berliner Zeitung, Litterarischer Merkur), melyet az „Árcákánkh“-ból átvenni érdemesnek tartunk: A lipcsei Friedrich Wilhelm kir. könyvárus kiadásában nem rég látott napvilágot Hohánneszián Ábgár szerkesztette „Örmény könyvtár“-nak első kötete. Szerző az örmény irodalom újabb termékeit akarja — habár csak részben — Németországgal megismertetni; a czél dicséretre méltó, a vállalat pedíg megérdemli, hogy minél nagyobb elterjedésnek örvendjen. Az első kötet Pátkánián Ráphael 3 szép regényét — melyeket Leist Arthur fordított németre — foglalja magában, oly regények, melyek bármely első rendű német irónak is becsületére válnának. Az elsőnek „Szomszédom,“ a másodiknak „Nyilt udvar,“ és a harmadiknak „El voltam jegyezve,“ a czíme; különösen az utóbbi feltünő csinos-kellemes szinezése és a bonyolulat ügyes kifejtése miatt. Mi síkert kivánunk ezen időszerű vállalátnak, mely kétségkivűl a közönség tetszésével találkozik főleg azért, hogy ez a „Könyvtár“ feltárja előttünk az ajtot, melyen át az örmény nép sajátságai- és életmódjával megismerkedhetünk, — mely népet manapig is nem kis figyelmére méltatta Germania.

Az örmény új irdalom ismeretlenül maradt a felvilágosult Európa előtt, — pedig az gazdag kincseket foglal magában, melyek csak ügyes kézre várakoztak, hogy ez azokat kiemelje és méltó módon megismertesse. Nehány hónappal ezelőtt Leist Arthur a „Magazin für die Litteratur des In- und Auslandes“ czímű heti lapban szép cziksorozatot tett közzé a mostani örmény irodalomról Friedrich könyvárus magára vállalta a Hohánneszián Ábgár által szerkesztett „Örmény könyvtár“ kinyomatását. Az érdemes vállalat első része meleg érdeklődést keltett, Hova tovább terjed és mindenütt a legnagyobb kiváncsiságot keltette fel. Adja Isten, hogy ez a „Könytár,“ mely sok becses tárgyat akar közölni — a lehető hamar folytattassék. Litterarisch. M. — Arevelk. 843 sz. nov. 6. 1886.

Hohánneszián Ábgár szerkesztette „Örmény könyvtár“ II. része is megjelent. A szerkesztő ebben megismertet minket az örmány nemzet dalnoka,- Száját-Nováh-val, azután megmondja, hogy minő jelentősége van Örményországban a dalnokoknak. A második czikk szól Pátkánián (Bádgánián) költőről, kinek költeményeiből négy csódaszép verset közöl is. A harmadik czikk a költő és iró Álisán Leont-tal foglalkozik, kinek dalai az örmény irodalom legszebb ékeül tekintetnek. Álisán a velenczei mechitaristák elseje, ki nehány német fordítással is foglalkozott, ki mint geographus jelentékeny hírnévvel dicsekszik. A következő czikkek ezek: Örményország musaja, Besigthásleán Megerdics költőtől; a derék Aboveán tanár és irótól, egy gondos közlemény a mechitaristák congregatiojáról; irat az 1880-ban Tiflisben meghalt Ájvázovszky Gábriel, Iberia és Imerethia érsekétől; dolgozat Szuntugeán Gábriel- az örmény komedia megteremtőjétől, Örmény sajtó; a munkát bezárja a kulturáért vetélykedő és a nemzeti felvilágosodást terjesztő Krimeán czikke, kit az örmények Hájrig-nak (= hájr khághcrig, szirun, gám Bádgáréli tu dzér, kedves, szeretetre méltó atya; te tiszteletedre méltó öreg) neveznek. A legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe az „Örmény könyvtárt.“ (Breslauer Zeitung 774. sz. — Arcákánkh).

Örmény ünnepély Ámerikában. Annak, a ki 1886. nov. 8-án, (vasárnap délután) Neu-York város Kheszlêrsz Hol nevű csinos épülete előtt haladt — füleit örmény nemzeti ének hangok ütötték meg. Ekkor tartotta az örmény egyesület auditoriuma megnyitásának ünnepélyét; ilyen fényes ünnepélyt az Egyesült Államokban örmények még nem tartottak; ennyi örményt együtt e világrész egy épülete sem látott. Kászábeán Háruthiun (Pascalis) elnök „Szerencsés megérkezést“ kivánva az ünnepélyt megnyitotta. . . . Itt nem szándékszom az ünnepély sorozatáról említést tenni, nem szólok arról sem, hogy némely szónok beszélt a régi örmények életéről-, fényes multjuk-, szenvedéseik-, mult és jelen esélyeikről, hanem inkább kiragadok a sikerült beszédekből egy-egy szép mondatot: „A hazaszeretet — mondá egyik — nem ellenkezik a vallással.“ Azután példákkal bizonyitotta be, hogy a hazaszeretet elvét az evangeliumon kivűl nemcsak számtalan ártatlan szentesítette halálával, hanem Üdvözitőnk is életadó vérével. „A ki a hazát gyülöli, az a Krisztus keresztjét és az evangeliumot nem tiszteli.“

Azután a szónok szavait a nőkhez intézte, midőn így szólott: „Ti vagytok a mi legnagyobb bizalmunk, ti nálunknál többel tartoztok a hazának: mert ti vagytok, kik nemzetszerető ivadékot fogtok nevelni a hazának.“ „Oltsátok — mondá — gyermekeitek szivébe a hazaszeretetet, midőn bölcsőik mellett ülve ringatjátok őket; mondjátok meg nekik, hogy hazátok az Oczeánon túl a Mászisz lábánál terül el; gédelgéseitek közepett tanítsátok meg őket hazaszeretetre és arra, hogy ne feledkezzenek meg azon országról, hol legelőször láttuk a napot.“

Egy másik szónok: Midőn hazátokból eltávoztatok — mondá — szülő anyátok (a haza) könyezve „jó útat“ kivánt nektek: menjetek mondá gyermekeim idegen országba, idegen földre, idegen ég alá lakni, de ne feledkezzetek meg anyátok-, hazátok- és országotokról.

Báron az egyesületet épülethez hasonlította, melynek alapjai mondá azon egyének, kik az egyesületet alapították . . . . Ha az épület valamely köve kihul helyéről, nyilt helyet hagy az épületen: úgy minden tag az egyesület épületén egy-egy kő, — melynek elestével habár szét nem oszlik az egyesület, de helye üresen marad. (Árevelk 1886. nov. 28. 867. sz.)

Thumáneánc Simon. E jelentékeny férfiú Teheránban járván, meglátogatta az örmény tanodát is.

Nemzetfelei megemlékezvén a jótékonyságukról híres Thumáneánc fivérekről, kik saját költségükön állítottak Taurisban (Tárezsum) a leányok számára iskolát — ünnepélyes fogadtatásban részesítették.

A rendező bizottság éneket énekelt és dicsőitő beszédeket tartott örmény és franczia nyelven — tiszteletére; az ünnepély igen jó benyomást gyakorolt Thumáneánc-ra.

Az ünnepelt válaszoló beszédében kiemelte, hogy a tanulásnak az örmény nemzetre nézve nagy jelentősége van; azt is mondá, hogy a gazdagok élet-czélja nem lehet más, mint a nemzeti tanintézetek felállitása.

Bár többen követnék Thumáneánc szép példáját!

Dádián Árákhel bej, ki igen nagy hivatalokat viselt Konstantinápolyban, meghalt 66 éves korában. Az örmény patriarcha temette el; reggel Krimeán Hájrig (ez kapott taval előtt a Katholikos választáskor legtöbb szavazatot; az orosz kormány azonban Mákárt, Bessarábia érsekét nevezte ki) mondott misét az elhunytnak lelki nyugalmáért; azután elkezdődött a temetés. Nár-Bej Choren érsek megható gyász-beszédében szónoki nyelven szólott a boldogultnak jelentékeny életéről és kiváló szolgálatairól, melyeket nemzetének és az országnak tett. . . .

A szemfedő végeit consulok és igen kitünő állású férfiak vitték.

A sultán fájdalmas részvétét két testőre által fejezte ki (Árévelk 865. sz.)

Mit jelent a Dádián családnév? Miután a hazai lapok is felvették e kérdést, szükségesnek tartjuk e név jelentéséről szólani. Dede török szó jelentése: nagy atya; (lásd Csákêrdşán Ephrem, Örmény-török szótár 359. lap). Erről tanuskodnak az Árévélk következő szavai is: Mincsév himá zsoghovurti mecs dád párên ipêr médz hájr gêkordzádzui, az az: A „dád“ szónak ma napság is a nép között nagy atya jelentése van. Régen azokban csak atyát jelent (ájn zsámánágên ál ájt dád párên ipêr hájr kordzádzui). A vég ián örmény családnév képző és magyar jelentése: fi, mint például: Hágopián = Jakabfi. Tehát Dádián = Atya-fi. A hazai örmények e családot Háréne (hájr örmény szó = atya), vagy Totobej (az új örményben átá. áthá atyát jelent, a török bej jelentése: nemes, szabad, úr, fejedelem) névvel nevezték.

A dád szó több más nyelvfajban is divatozik kisebb-nagyobb módosítással, milyenek a hellen: *άττα*; a magyar: atya, tata; szláv: otacz, vagy otecz; lapp: attye, goth: atta, tatár-török: ata, szánszkrit: tátász, csuvasz: atte, angol: dad, daddy, czigány: dádé.

Lézu. Dervisián Szeráphin tudós orientalista munkatársunk, folyó év január elején Kostantinápolyban Lézu (Nyelv) czím alatt örmény tudományos havi folyóiratot indított meg. Az első szám érdekes tartalma következő: „Vallás és tudomány. Nyelv. Gyermeknevelészet. Nyelvbuvárlat: Armeniaca. Török nyelv. Történelem. Költészet. A zarándok éjszakái. Fülemile. Egy egyházi nyelvész. Idegen és hibás szólamok. Új havi folyóirat.“ Ezen utolsó czikk a mi folyóiratunkról szól.

Armenia. Marseilleben (Francziaország) hetenként kétszer megjelenő „Armenia“ czímű örmény lap, — melyet Portoukalian M. szerkeszt, 44-ik száma (1887. jan. 10.) elég részletesen ismerteti folyóiratunkat.

Meszrop-féle iskola (Meszrobián várdsárán). Szbárthálián János efendi Smyrnában nagyszerű iskolát épített, melynek költsége 8000 török aranyba (80.000 frt) került. Ezen, az örmény nemzetnek ajándékozott új iskola megnyitási ünnepélye 1886. nov. 30-án vasárnap tartatott meg. Az épület szépen volt feldíszitve; nagyon sokan voltak jelen. Az első szónok maga Szbartalián volt, ki hatásos beszédében a többek között úgy nyilatkozott, hogy nem csak épületet ád a nemzetnek, hanem ezután is törekedni fog arra, hogy a Musák e hajléka folyton-folyvást előhaladjon. . . . Gyönyörű beszédéből itt csak nehány szép mondatot közlök: „Igyekezzünk, hogy el ne maradjunk az előhaladt nemzetektől.“ „Az erény a munkásságban áll.“ „Ne mondja senki, hogy ő mire sem képes; mert mindenki tehet valamit a közért.“ „Ha boldogok akarunk lenni — tegyünk egymásért jót.“ „Istent szeretni, szeretni a nemzetet, szeretni az uralkodót, kinek alattvalói vagyunk — mindenkinek szent és elodázhatlan kötelessége.“ . . . Azután ezüst tálczán átadta a kulcsokat az igazgató Melchisedek püspöknek. Az igazgató átvevén a kulcsokat, megcsókolja Szbártálián homlokát és így szól: „Megcsókolom azt a homlokot, mely nem csak tanácskozik, de izzad is az örmény nemzedék jelene és jövőjeért,“ azután fennen tartva kezében a kulcsokat így folytatta: „Szbárthálián efendi nem egyszerűen e vas kulcsokat, hanem ezekkel együtt szivét is adta a nemzetnek; azért e kulcsok és a nagyszerű épület szive nyilvánulásának jelei; azt mondá, hogy: minden szivnek, mely a nemzetnek van ajánlva, mindig külső jelekkel is kell birnia . . . és ezen jelek nagysága függ a sziv nagyságától; nemcsak az anyagi nagy áldozatoknak, nemcsak a nemzeti nagy intézményeknek, hanem a vetélynek is, mely szent törekvéssel igyekszik a nemzeti becsületet növelni, a nemzeti jólét felett érzett örömnek, a nemzetért hullatott könycsepnek is megvan a maga jelentősége, becse.“ . . .

Most a görög metropolita emelkedett fel és így szólott az ünnepelthez: „Kegyed elhunyt fivérével együtt nem rég korodát épített a testi egészség számára — most pedig tanodát alapított az értelmi egészség számára. Legyen örökké áldott.“

Az ünnepélyt a helytartó zárta be következő szavakkal: „A sultán ő felsége örvend, midőn látja, hogy fiai, alattvalói munkálkodnak, előre haladnak. Kegyed János efendi megkoszoruzza ezen nagyszerű tettével sultán ő felségének kivánságait; azért köteles köszönetet mondok Kegyednek és kifejezést adok örömömnek, melyet érzek segélyes törekvései felett.“ (Árev. 1886. nov. 21. 881. sz.)

HAZAI LAPOK NYILATKOZATAI AZ „ARMENIA“-RÓL.

Pesti Napló (1887. január 5-én 4. sz.): Armenia. Magyar-örmény havi szemle. Első évfolyam, 1887. első füzet. E füzettel egy igen érdekes új havi folyóirat indul meg, melynek czélja általában az ősrégi örmény nép tudományának magyar nyelven való művelése; de különösen a hazánk földén élő s a magyarságba immár teljesen beolvadt örmény eredetü lakosság régi és ujabb állapotainak, vegyes multjuk s jellemök ismertetése. E végre számos kiváló kül- és belföldi munkatárs sorakozik a vállalat köré. Mindjárt az első szám igen sok tanulságosat tartalmaz. Az első czikk dr. Molnár Antal országgyülési képviselő és ismert iró tollából került ki, s az örmények szereplését Buda visszafoglalásánál ecseteli. Az igen jól irt történelmi tanulmány érdekesen világítja meg a szolgálatokat, melyeket a Budán levő örmény kereskedők az ostromló hadaknak tettek. Ezután dr. Pátrubány Lukács az erdélyi örmény családnevekkel foglalkozik kultur-történeti szempontból. Fáraó Simon az örmény betük feltalálásáról, Govrik G. Choreneiről értekezik. Kisebb közlemények és örmény lap szemle zárja be a füzetet. A vállalat megérdemli a támogatást, mert kétségtelenül becses adalékokat fog nyujtani a magyarság egyik elemének régi és modern állapotai ismertetéséhez.

Kolozsvár (1887. január 3. 7. sz.): „Armenia“ ily czimű magyar-örmény havi szemlének vettük januári füzetét, mely a vállalat első száma. A Govrik G. és Szongott K. szerkesztésében megjelent füzetről elismerőleg nyilatkozhatunk, Czikkeket közöl dr. Molnár Antaltól („Örmények Buda visszafoglalásánál.“) és a t. Kisebb közlemény nyolcz van a füzetben, szóval oly tartalom, mely az első füzetet előnyös oldalról mutatja be. A vállalat figyelemre méltó, tartalma gondos és becses. Ajánljuk a közönség figyelmébe.

Nemzet (1561 — 3 — jan. 4. sz.): Az a magyar-örmény tudományos folyóirat, melynek indulásáról már eleve megemlékeztünk, végre megjelent „Armenia“ czímmel. Az örmény irodalom és tudományosság ismertetését tűzte ki feladatául a havi folyóirat, melynek első száma igen érdekes közleményekkel jelent meg. Dr. Molnár Antal az örmények szerepléséről ir Buda visszafoglalásánál igen érdekes és alapos tanulmányt. Dr. Simay János, az utolsó örmény királyról czikkezik. Számos apró közlemény és rovat élénkiti még ezenkivül a folyóiratot, melynek két közleményét („Örmények Buda visszafoglalásánál“ és „Az erdélyi örmény családnevek kultur-történeti szempontból“ irta dr. Pátrubány Lukács), érdekesnek látjuk itt egész terjedelmében átvenni, miután az örményeknek magyarországi szereplésére érdekes világot vetnek.

Magyar Állam (jan. 5. 5—8312. sz.): „Armenia magyar-örmény havi szemle.“ A folyóirat czélja tudományos alapokra fektetve megismertetni a magyar olvasó közönséggel az örmény kultura vivmányait, hogy összekötő kapcsot képezzen a magyar és örmény irodalom között. Tartalmas első számába dr. Molnár Antal, dr. Pátrubány, Szongott Kristóf és a t. irtak czikkeket.

Egyetértés (8. sz. 1887. január 9.): Az Armenia első száma megjelent Szamosujvártt. Az új havi folyóirat czélja az örmény és magyar irodalom között kapcsot létesiteni és az örmény kulturát a magyar közönségnek is bemutatni Első füzete közérdekű közleményekből van összeállítva. A nagyobb czikkeken kivül számos apró közlemény és rovat élénkiti a folyóiratot.

A Függetlenség, melynek 3. száma (1887. január 4.) „Hol laknak a leggazdagabb örmények“ czímű czikkünket egész terjedelmében általvette, — folyóiratunkat tartalmasnak nevezi.

Fővárosi Lapok (4. sz. jan. 4. 1887.) folyóiratunk ismertetését így végzi: Kisebb közlések és örmény lapok szemléje fejezik be az érdekesen összeállított füzet tartalmát.

Aradi Közlöny (1887. jan. 5. 4. sz.): „Armenia“ czím alatt jelent meg Szamosujvártt az általunk jelzett magyar-örmény havi szemle első száma: Govrik Gergely és Szongott Kristóf szerkesztésében. A füzet igen érdekes tartalmu és teljesen megfelel ama várakozásoknak, melyeket hozzá kötöttünk. A füzet közöl közérdekű czikkeket az örmény föld- és népének, valamint a hazai örmények régi és ujabbkori állapotáról és lehetőleg felkarolja azt az anyagot, mely a hazai örmények viszonyai és történelméről ad felvilágosítást, vonzó alakban, miről munkatársai adnak garantiat. A füzet bő tartalma a következő: Előfizetési felhívás. Dr. Molnár Antal: Örmények Buda visszafoglalásánál. Dr. Pátrubány Lukács: Az erdélyi örmény családnevek kultur-történeti szempontból. Szongott Kristóf: Az Armenia, a magyar-örmények és az „Erdélyrészi magy. közm. egyesület.“ Dr. Simay János: Az utolsó örmény király. Fáraó Simon: Az örmény betük feltalálása. Govrik Gergely: Chorenei Mózes. Sz. K.: Hol laknak a leggazdagabb örmények? Kisebb közlemények: A párisi örmény egyletből. Báthory ünnepély Szamosujvártt. Épitészeti emlékek a középkorból. Könyvnyomtatás az örményeknél. Mythologia. Statistica. Az örmények ókori életmódja. A velenczei örmény kath. szerzetesek. Örmény lapok szemléje: Kiepert az örmények között. Művészet. Melikoff Loris. Iskola. Zene. — Az érdekes folyóiratot ajánljuk a közönség figyelmébe, melyet teljesen megérdemel.

Kolozsvári Közlöny (1886. nov. 21. 267. sz.): Armenia (Egy okos vállalatról.) Szamosujvártt, az erdélyrészi örmények metropolisában, okos és szükséges vállalat indul meg a jövő 1887-ik év jan. havában „Armenia“ czímmel, egy oly örmény-magyar folyóirat, melynek czélja Magyarországgal az örmény nép irodalmának történetét, jelen állapotát, sok szép régi és új termékeit megismertetni.

Az örmény nép történetében a beköltözés korabeli magyarok homályban levő historiájára sok becses adat van. Nehányat fel is dolgoztak történészeink. Hasznos is hát, s örvendetes is, ha e gazdag kedélylyel megáldott népnek történeti multját és irodalmi produkczióit mi magyar nyelven megismerjük. Majdnem csodálatos dolog, hogy daczára azon sok századéves összeköttetésnek, melyben a nálunk tekintélyes számban honosult örmény fajjal vagyunk, még csak most ébredeznek arra a tudatra, hogy gazdag irodalmukat azon nyelven ismestessék meg, mely most már az ő nyelvük is lett: magyarul t. i. Ismerjük a tótok, ráczok, oláhok, palóczok, horvátok stb. irodalmát, többé-kevésbbé a czirilleket, ruthéneket, zsidókat, sőt a máramarosi oroszokat is, egyedül az örményekéről nem tudunk jó formán semmit, a kik pedig legközelebb valók hozzánk ez ország minden nemzetiségei között. Az az eszme tehát, hogy az örmény irodalom rendes havi folyóiratban magyar nyelven bemutattassék, pártolásra méltó, okos és szükséges idea, melyet örömmel adunk ezennel köztudomásra.

Hogy a vállalat nemcsak az örmény nép körében fog pártolásra találni, előre látható. A magyar olvasó közönség mindig szivesen látta az apró-cseprő ismertetéseket, vázlatokat, néprajzi jellemző adatokat, melyek az örményekről itt-ott magyar nyelven megjelentek, s szivesen látta a nép fejlődését, elömerte kiválóan bő humorát és vidám, angolos kedélyét, mely más különben e csendes, feltünést kerülő népfajt jellemzi. Történeti multja iránt viszont természetes az érdeklődés. Résztvettek minden örömünkben és szomorúságunkban évszázadok óta, s e kevert nyelvü hazában három század év óta azon kevesekhez tartoznak, a kik soha akkor, midőn súlyosan nehezedett reánk az Isten keze, nem hagytak el a gyászunkban.

Akarjuk tehát és már rég szerettük volna közelebbről ismerni az örmény népet irodalmában, mely a faj jellemző tulajdonságainak a szellemi, tehát maradandó téren, a kijegeczedése.

Ismételten üdvözöljük tehát az eszmét, s hiveinek kitartást kivánunk. A vállalatot pedig meleg figyelembe ajánljuk.

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és SZONGOTT KRISTÓF.

Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda Szamosujvártt.

Haik. Kr. e. 2350 (?.)

Irta: MARKOVICH JAKAB. *)

Haik Armenia történelmi képében a legmagasztosabb szellem-alakok egyike, a tisztes hajdankornak egyik bajnoka, népének honszerző Árpádja. Az ő neve alatt jelenik meg Armenia a történelemben s ahhoz van fűzve nemzetének egész élete. Thorgomnak fia, Noe fiának Jafetnek dédunokája. Mint nemzet alapitónak teljes személyes címe van a tiszteletre benne gondolatai-, érzelme-, szelleme- és tetteinél fogva a valódi nemzet-atyának kinyomatát felismerhetni. Élete megtanit nagy erényekre s benne, mint tükörben látjuk a nemzet férfias küzdelmeit.

Hatalmának szép hajnalán már mozgalmas idők közeledtek; zug a vihar. Nemrod a hatalmas vadász szétzúzott mindent, mi hóditási tervei elé akadályokat görditeni merészelt; de Haik nem tartozott a hatalom aljas hizelgői sorába, kik az önkény vas nyomása alatt szivesen görnyedeznek.

A babeli nyelvzavar után Szenár síkjairól fiai- és unokáival, hét fivérével, ezeknek családja és hozzátartozóikkal Ararát tartományába, ősei birtokába visszatért s előörsül Cadmust, Armenák fiától született unokáját letelepitvén, önmaga Ararattól éjszak-nyugatnak tartva. Arász és Eufrát között, ezeknek forrásai — s Ván tavától nem nagy távolságra a fönsíkon megállapodott s azt Hárkhnak — Atyaink — nevezte; ez által arra akarván az utókort emlékeztetni, miszerint e helyen tartozkodtak először a Thorgom házból eredt nemzetnek atyái. Ugyanezen a fönsíkon még saját nevéről is alapitott várost Hainkasen (Haik építménye) névvel; a szorványosan ott találtatott régi lakosok is egyetemleg önkényt hozzája csatlakoztak.

---

*) A tudós főesperes és gymnasiumi igazgató ur (Erzsébetváros) szép dolgozatát szives olvasóink becses figyelmébe ajánljuk. Szerk.

A véres szolgaság e napjaiban Nemrod megunva az elfeledtetést, mely nevét Haik birtoka keretén belől környezte: nagyon zokon vette, hogy egy, a kezdet-kezdetén levő állam feje az idő hatalmas lüktetésére nem sokat figyelt; azért nem türheti a sziklás fészket, mely állami haladás és teljes békének örvendett; mindazáltal tanácsosabbnak vélte előbb vele szines alkudozásokba ereszkedni; e végett fiai közül egyet meghittjeinek kiséretében hozzája küld a legbékésebb szándéklatoknak kifejezést adó ily tartalmú izenettel: „Országod sürű- hegyes tájai zordon- jegesek; olvadjon föl fagyos dölyfőd s hódolván, tetszésed szerint válaszsz magadnak országaimban nyugalmas tartozkodási helyet.“ Föltehető, hogy ezen, utógondolatokat rejtegető és a népfőnököt benső érzetében megtámadó vad terv csak ellenállást hivott föl maga ellen. A cselszővésben oly annyira ügyes kezet megvetve, e mézbeszéd előtt nem rakta le fegyverét; nem is tartá dicsőségnek a rabsági rózsalánczokkal felállitott csapdába, az oroszlán véres lakomájára vendégül meghivatni; vagy, hogy legjobb esetben zsebre rakott kezekkel a siker bálványképe előtt vakon meghajoljon. Ily síri nyugalom után nem sopánkodik, hanem sas-tekintettel méri a helyzetet és jövőt; a sima izenetben megértvén a vészriadást, mellőzve a palástoló szólamokat, a találó feleletet megadta. Harc! ez utolsó válasza az uralkodói hangot nem ismerő teljes önérzetnek. A meglehetősen elrettentő hirben állott Nemrodnak türhetlen hatalmaskodása halálosan meg volt sértve, mint hogy így még nem beszélt vele senki.

Az egység az erőnek szükséges föltétele; az ily egység dönt, diadalt arat. A közegyetértés áldott szelleme, a mire a nemzetnek a kilátásban levő veszély elháritására szüksége vala, — lelkesitette Haik hiveit; egy név hangzott a sziklák csúcsairól, mely egy nép-fajnak vala vezér-csillaga, és e név Haik volt. A füst nem volt tűz nélkül; az erőszakos vadászt fölgerjedése átgondolatlan követelésekre izgatja s bögő zivatarként a győzelmek riadóival, a sikernek biztos reményével közeledik. — Cadmus töprenkedve tekint körül megrázott kedélylyel s ügyekvő sebességgel tesz tudositást az ellenségnek ismeretlen erőveli előnyomulásáról s nyomba önmaga is embereivel Haikhoz csatlakozik, kinek lelket fölemelő szavai riadó kiáltvány volt a szabad nép fiaihoz.

A népvezér ismerve ellenfelét és hogy annak tervei ösvényeit kikeresse, nehány stadiumnyi távolságra Ván tavától, a Nemrodhegy és éjszakra a tűzhányó Sipán kopasz, de csúcsait örökös hófedte bérczektől övedzett felronán tábort ütött. A hegységek nehány útszorosa 7—10.000 láb magasságon vezet keresztül.[1] Itt megpillantja a fennhéjázon büszke ellenfélt, e daliás időben divott módon vértezve egy magaslaton válogatott embereivel, mint őrhelyen állani, hogy Haiknak erejét kipuhatolja; hadának zöme pedig a térhelyet foglalá el. Haik észrevevén, hogy az egész dolog egyelőre csak az ő szemmeltartására van intézve, az eseménydús alkalmat hasznára fordítja s háromszögre fölállított csapatával a meglepett ellen, védelmi állásából támadólag lép fel. Az ellenfelek kölcsönös dühvel csapnak össze, a kimenetel eldöntetlen marad. Ily kétes és váratlan esemény folytán az öntelt Nemrod kénytelen volt ingadozni; miután nyilt szemekkel látta csalodását, lázas léptekkel előbbi állására, a magaslat felé siet. E visszavonulás nem volt őshadcsel; a viszonyok hatalma erősebb minden képzelt, vagy valódi erőnél; mindazáltal, hogy szokatlan szégyenét vérboszúval megtorolja: a gyors támadás legvégső esélyét is megakarja kisérelni. A fegyverzet ritka mestere Haik legott, kétkedő táborát biztositó ténynyel lepi meg; ugyanis, hogy az ellenfél túlszámos ereje táborhelyét körül ne foghassa, az ellenséges segélyhad megérkezése előtt elhatározó műveletet kezd s felvont íjjal Nemrodra tör. — Az események serpenyője

---

[1] A Van tó megragadó látványt nyujt a természetbuvárnak; tükre 4400 lábnyira fekszik a tenger szine fölött s 60 ☐ m. földnyi tért elfoglaló medre -- melyen négy tágasabb sziget van minden körülötte levő vizet, számra 40-nél többet, felfog. Kielégithetlenségét azzal is tanusítja, hogy már több szigetet, jólétnek örvendő lakóival, elnyelt. Akhlat gyász maradványai ma is láthatók. Strabó, Mantianus tónak nevezi s vizét tengerzöld szinünek és sós izűnek mondja; ezért hajdan sóstengernek neveztetett. Sok benne a keser-só réz. Nemrod hegynek több tölcsére élvezhető vizet tartalmaz; Sipán pedig jelenben is eregeti ki kénes kigőzölgéseit.

Haik javára billent s röpke, gyors iramlással szárnyaló nyilvesszejével annak mellét átfurván, a hatalmi emelvényről lekergette s a dörgő ajkakat örökre elnémította. Ott hever már, mintegy villámtól sujtva, dicstelenül a küzdhomokon, melyre oly vakmerően lépett. Erre nagy zsivaj következik; a vadul üvöltő sereg rohamos ijedelmében arczot fordít az üldözőknek. E rémes jelenet az egész hadjárat sorsa fölött döntött. Ekkép Nemrod, ki Assyria mély síkjain nagy birodalmat alapított, ki Armenia hegyei közt, mintegy saját hálójában megfogatván, minden további terjeszkedésének gát vettetett; Haik pedig ez által még egy nagy erkölcsi győzelmet is, kétségbevont életképességének megszilárditását, vivta ki. Nagyok voltak a bünök, melyek Nemrodnak bukását okozák; felsőbb törvényt, — mely neki útmutatóul szolgálna s hatalmi súlyának erkölcsi korlátaira figyelmeztetné — többé nem ismervén, az önmérsékletet a túlkapás áradó hulláma elfedé, Kr. e. mintegy 2272-ben.

Az öröm mámora lecsillapult, Haik Nemrodnak bebalzsamozott holttestét székhelyére Harkhba vitette, ahol a temetés az elesettnek nejei és fiai jelenlétében a győzőhez méltó ünnepélyességgel ment véghez. Mily szépen jellemzi az ily nemes szív birtokosát a lesujtottak iránti kegyelem, mérséklet, mely mindig az erőnek legméltóbb és meghatóbb nyilatkozata; illő azért, hogy az igazságos történelem azt, eme jelenet nagyszerűsége érzelmeivel méltányolja, midőn ama borús időben az embertelen vérengzések, a korlátlan tábori mindenhatóság szeszélye-, vagy csupa barbar durvaságból követettek el. — A győző a táborhelyet állandó épületekkel rakja meg s azt Haiknak nevezi; a völgy-öle manap is haikok vagy örmények völgyének mondatik. Az idő sok emléket törölt el már nyomtalanul; de a magaslat, hol Nemrodnak és kiséretének kihivó büszkesége porba hullott, örök diadalként „Kerezmánk“ vagy is Sírhelynek neveztetik.

A Van fönsík volt szintere Haik örökre emlékezetes tetteinek, melyet az ország állami életével, azon egyeredetű emlékepületek romtelepeik mélyéből akkép viszhangoztatnak a történelem- és hagyományokban, mintha fennállásuk felől tudakozódnának. Annak déli részén Sipán hegygyel majdnem szemben emelkedik a magas „Kékoldal“ bércz, melynek délszaki lejtőjén levő Belu falú azon hely, hová a hagyomány szerint Nemrod (Bel) hullája letétetett. Haik-vár (Haikápért) a Ván tó éjszaki partján a Haikok völgyében egy külön álló sziklabérczen magaslott; daczára a jelentékeny számú éveknek, melyek e romok bús halmazát nyomják, a felettők uralkodó síri nyugalom és hallgatagság, mennyi emléket csatol annak minden egyes óriás nagyságú faragott kődarabjához. Haiknak lelke lebeg ma is a fennjelzett síktéren elszórt helységeken; azok mind az ő emlékével vannak egybeforrva s jelesen a Haik által épített „Istenváros“ (Ászduadzásen) az ő hagyományaival ujjal mutat arra, hogy ez idétt az isteni kinyilatkoztatás alapigazságai, ha szintén az emberi gyarlóságnak csatornáján folytak át a szivekbe, mégis azokat az agylidérczek köde annyira el nem fátyolozta, hogy a nemzedék lelkiismeretében azoknak fogalma teljesen elpusztuljon és azokból torzkép alakuljon.

Átvonult a fergeteg, mely a vésznek ormain álló nemzetéletet bölcsőjében vala elsöprendő. Az isteni Gondviselés, — mely a történelmi események közt kinek-kinek kiszabja a büntelen soha át nem léphető ösvényt, másként akará ezt. A kornak romlott szelleme, a vad erő győzelmet nem arathatott, hogy egykoron a győztesek utódai a Keresztfa árnyában hiven a küldetéshez, védelmezzék a vad nép ellen, a minden míveltség és boldogság kútfejét a Kereszt tanítását s századokon át a késő memzedék is hálára buzduljon imádva az isteni Gondviselést.

Nemrod, a szent-irás szerinti erőszakos vadász,[1] az örmény történészek eltérés nélküli egyhangú állitása szerint nem más, mint Bel,) Haiknak kortársa. Ezen állitást józan itész nem fogja kicsinyleni; beigazolta azt a forrásait megválogató, a történet könyvekben valót kereső Chorenei Mózes, az örmény történelem mestere, ki oly mély és beható tanulmányt tanusit nemzete multja körül; ez, hogy vakon nem hódol, arról ezen szavai is tanuskodnak: „A lehetőségig — mondja ő — igyekeztem több kútfőből a valót kiválasztani, egybegyüjteni.“ A fentebbi értelemben szól: Eusebius, szent Jeromos, szent Ágoston és a t.

---

[1] Haic célébre par sa victoire sur Bel-le-Titanien, le Tyran de la terre le Nemrod de l' Ecriture. Vaillant. — Les historiens profanes donnent au premier Roi des Assyriens le nom de Bélus, et c' est probablement le Nemroth de l' Ecriture sainte. Hardion. Histor. univ. Tom. I.

[2] Bel vagy Baal az ős chaldeusoknál annyit jelentett, mint úr, s alatta Jupiter bolygó csillagot értették; a babyloniak ezenkivűl Bel néven birodalmuk alapitóját is, Nemrodot tisztelték, s Ninus Nemrodnak Bel név alatt isteni tiszteletet parancsolt adatni. Cantu C. II. k. 390 l. Bél egyébiránt általános neve mindazon bálványoknak, melyek alatt a napot tisztelték.

Füzzük tovább az elejtett fonalat. . . Haiknak győzelme fordulati korszakot tett a nemzet életében. Az államok eme fejlődési korszakában, a lankadatlan élet-ösztön s terjeszkedés képezte az armen népfaj életének tevékenység- és sikerben nagyfokra emelkedett nyilvánulásait. Az eredeti forrásokat azon ismeretlen téreken nyomozva, melyek már számtalan tudós főt foglalkoztattak: nem lesz érdektelen ez aranykor kezdő lapján följegyezni azon alakok neveit, melyekkel ők a feledékenység éjjeléből kiemelkedve a történelembe léptek, ugymint: Ekres, Kaukáz és Kartlosz, Haiknak kipróbált bajnok fivérei. Ekres a fémdús Ekert vagy is Colchist vette birtokába. Vannak, kik Armenia nevezetét Jason colchisi kalandjainak egyik társától thessaloniai Armenustól származtatják. Tudvalevőleg a görög és római irók nemzetök s más jeles férfiak eredetét az istenektől származtatják. E megtiszteltetésben részesül némileg Armenia is, midőn az a „Deus minorum gentium“ vagy is Jason egyik aranygyapjas társától alapittatik. A jelzett állitás, hogy mennyire emelhető történeti érvényre, önmaga egyetlen percig nem enged időt a kétkedésre, s bár megmérhetlen távolban lebeg a való fölött, mindazáltal azt látszik jelezni, hogy a tények vagy is Armenia és Colchis közti összefüggés, a történelem széles mezején komolyan vitatható alapon nyugszik; úgy szintén az is, hogy Haik második fivérének Kaukáznak is van némi beleszólása a hasonnevű hegység elnevezéséhez; minthogy ő azon tájakra vonulván azt birtokába ejtette. A róla elnevezett ezen új szerzemény azonban nem sokáig maradhatott Armenia kötelékében, mert Kaukáz, a néki rontott assyr-népfaj által idő multával legyőzetvén, megöletett.

De ha ez mind csak látszat, a Kartlosz nem üres szó, nem puszta szóhang. A keleti faj conszervativ természetű

s azért egykönnyen nem fordul el hagyományaitól. A szépségéről hires georgiai bennszülött nép, magát az armen-ág Thorgomjától Jáfet agyik unokájától származtatja; sőt hazáját a kölcsönös érdekek folytán, a hajdani Armeniának eme társ-országát Kartli-nak nevezi, élő kinyomatául annak, hogy ők mint Kartlosznak, Haik fivérének sarjadékai, évezredeken át gyöngéd gonddal áldoznak ős atyjok emlékének s az armen fajrokonságnak igazat adva, annak ódon multjától magukat elszakittatni nem engedik; minthogy nyelvök is valamint az armen, a kaukázi nyelvcsaládhoz tartozik s irásukat is az armen irodalom közvetitése által nyerték. — Ezen érzelem irányában az idő tehetetlen.

Kartlosz Georgiába jövén azon a hegyen telepedett meg, mely később az ott tisztelt bálványtól Aramazdnak neveztetett, lakhelyét és az erődöt kisebb fiáról Orbetnek nevezte; idősb fia Medzketás a róla nevezett várost épité, mely igen sokáig Georgia fővárosa volt. Halála után hoszszantartó családi viszályok keletkeztek, és minden tartomány saját főnököt nyert. — Medzketás tartománya azonban, mint Georgia családatyjának székhelye, elsőnek tartatott.[1])

Haik túl lévén már a válságon, miután a kiállhatlan korlát, mely közé Nemród által érzé magát szorítva, eltávolíttatott, népének ügyét s az ország beljavát zavartalan folyamatban tevékenységének összeségével ölelé át, birt erővel rendezni, nemzetének öntudatos életet adni, melynek első legszebb lapját ő irta meg. Szakítsuk ki e lapot s Haik nélkül Armenia egész történelme érthetetlen lesz. Az ifjú hazának nemzet-léti érdeke követelte béke karjain virágzó jólétnek örvendő államot alkotván, küldetését erkölcsi szenny nélkül a jövőnek alapját megvetette, ős-itélet kapcsán a mulandóság szárnyütése megérinté s elvitte őt, miután az emberi életnek napjainkban közönséges határát messze túl haladta; de meghagyta történelmi nevét, mely a róla elnevezett nemzetben él és élni fog.[2]) Sírját nem jelöli márványemlék, melynek feliratait különben is lerágja, öszerombolja amaz erős hatalom: az idő; s bár porát régen széthordozták szárnyukon a szelek: azért még most is életzöld a dicskoszorú, melyet a lelkes hősköltemény magasztos szerzője, a honi költők dicsőült fejedelme, Pagraduni Árzen hittudor „Haik“-nak, a minden magasabb ősatyai tulajdon képviselőjének emlékezetére készített. A koszorús dalnok, midőn hősének emléktelen hantja fölött világot gyujtott, semmi olyast föl nem jegyzett róla, a mi túlhaladná a nagyság tisztelőjének, a magasröptű szellemekről i képzelmét. Ezen elévülhetlen becsű irodalmi tünemény, mint valódi új vivmány, eseményt képez az örmény irodalomban.

---

[1]) Lásd Cantu C. V. k. 93. lap.

[2]) Je ne prétends pas qu'on doive ajouter foi à tout ce que l'histoire ou la tradition nous ont rapporté de Haik, mais je crois hors de doute, que la nation arménienne avait un chef ou patriarche, contemporain de Bel pendant la fundation de Babel, qui après la destruction de ce monument vint s abriter dans la terre d' Ararat à la quelle il légna son nom. Leon Alischan.

E munkának figyelmet lekötő jelenetei közé szőtt episodok egyike a „Porane“ hősnőről szóló, a 9-ik és 10-ik énekből, mely 1859-ben Velenczében a kifejezésekben szabatos jóizű olasz költői nyelven, az eredetit a lehetőségig megközelitőleg visszaadva és megbirálva jelent meg. Ezen csak tizenhat nyomott lapnyi szövegre terjedő töredék bármely terjedelmes irodalommal biró nemzet fiára nézve erős kezesség az iránt, miszerint a már sírban pihenő szerző véghagyatékul huszonnégy évi fáradsággal egy egész munkagazdag életre való s megragadó élvezetdús irálylyal, az ékes beszédnek magas szárnyalásával és szókincseivel, a tarka változatosság ingerlő szinezetével örökbecsűvé tett oly könyvet nyujt, mely az ilyszerű olvasmányok kedvelőinek asztalán díszes helyet találhatna; hisz minden nagy elme közös kincs, és közös szellemi táplálékok, a miket a nemzetek irodalmai egymásnak nyujtanak. Állitásunkat igazolja a forditónak az egész eposzi költeményre vonatkozó nyomatékos nyilatkozata. [1])

---

[1]) Un lavoro, che in se contiene tutti i migliori pregi e di purezza e di forza e di eleganza dell' armeno idioma, -- mirabilmente congiunti colla piu copiosa facundità di una mente Orientale.

* * *

A legrégibb örmény főváros.

Irta: dr. MOLNÁR ANTAL.

Az orientalistáknak közelebb Bécsben tartott hetedik nemzetközi kongressusához nagy érdekű tanulmányt intézett egy tudós örmény egyházi férfiú, Szárkiszián az Araxes völgyéről, azon vidékeknek egyikéről, melyek a legfontosabb szerepet játszották az emberiség történetében. Ehhez a völgyhöz, melynek természeti szépségeit nem győzik eléggé magasztalni a római irók, fűződnek az örmény nemzet legrégibb hagyományai. Harmadfél ezer évvel Krisztus születése előtt költözött e hagyományok szerint ide nagy számú családjával az örményeknek Babyloniából kivándorlott első vezére, Háik. S lord Byron szavaiként nagy események tették hiressé az Araxes völgyet, más szóval központi Örményországot. Alig van pontja földünknek, a hol több és véresebb csatát vivtak volna, mint itt. Már a legrégibb időkben sok viszályt zudítottak rá egymással versenygő fejedelmei, kik közül egyikmásik Babylonnal, Ninivével és Trójával is éreztetté kardjának erejét, mígnem Ázsia hajdankori történetének nagy hóditó alakjai valamennyien leigázták ezt a völgyet is.

Három ősrégi városával, melyek megannyi katonai és gyarmatositó központot képeztek, Armavirral, Ardasáddal és Nakdsevannal foglalkozik Szárkiszián atyának emlitettük tanulmánya. A velenczei „Pazmaveb“ folyóirat hasábjain csak imént látott napvilágot e tanulmány, melynek a legrégibb örmény fővárosra, Armavirra vonatkozó részével az itt következő sorok fogják megismertetni a szives olvasót.

A görög irók közül Ptolemeus tesz legelőször emlitést Armavir városáról, kiemelve ősrégi voltát s pontosan meghatározva földrajzi fekvését. Khorenei Mózes feljegyzi a keletkezéséhez fűződő hagyományt is. Armenagnak fia, Haiknak unokája, Armais, úgy mond várost épitett az Araxes partjának egyik magaslatán [1]) s Armavirnak nevezte el. [2]) Tizennyolcz évszázadon át több ízben volt székhelye e város az örmény fejedelmeknek. Már a Haigazunik dynastiájának első éveiben hatalmas erődje volt; Aram, valószinüleg első királya az örményeknek, ezen erőd falához szögeztette a foglyául esett Nukhár[1] zsarnokot. Alatta valóságos fővárossá lett Armavir; itt vette át az assyr királyok diademját s hatalmi jelvényeit, innen vetette meg alapját a politikai és kereskedelmi összeköttetésnek Örményország és Assyria között.

---

[1]) Körülbelül két évezreddel Kr. előtt.

[2]) Indsidsián Lukács, „Örményország archeologiaja“ cimű művében (496 l.) az Armavir nevet Armaisi ir, örmény szavakból (ipêr kordz, gám sinuádzkh, Armais épitménye) származtatja.

Halála után assyr tartománynyá lett lassankint az Araxes völgye, a nélkül azonban, hogy Armavir a változott körülmények közt vesztett volna jelentőségéből. Pompás épületeket emeltek falai között az assyr helytartók s az örmények közt ez időtájt elterjedt chaldeai polytheismus a bálványszobroknak egész seregével árasztotta el a várost. Khoreneiből tudjuk, hogy már ekkor megvolt itt a hires aramanjagi platánerdő, melyben a fák leveleinek susogásából mondott jóslatokat Aram királynak unokája, Anusáván.

Ettől kezdve nem találkozunk határozott megemlékezéssel Armavirról se a történetiróknál, se a nemzeti hagyományokban. Nem tudjuk, osztozott-e Trójának gyászos sorsában, vagy továbbra is a virágzásnak boldog korszakát élte. Az ó-szövetségi könyvek és Xenophon, összhangzásban Khoreneivel, emlitést tesznek róla, hogy 610-ben Kr. e. Niniveben nagy forradalom tört ki s Örményországot függetlenné tette utolsó kormányzója, Baruir, a kit nyolcz király váltott fel a méd-perzsa birodalom fennhatósága alatt. S hét évtizeddel utóbb Jeremiás fel is hivja „az araráti királyságot“ és seregeit a küzdelemre Babylon ellen. De hogy Armavir volt-e székhelye ennek a királyságnak, vagy más város, elmulasztották feljegyezni az ősrégi kútfők. Khoreneiből csak annyit tudunk, hogy az emlitettük arαráti királyok utolsója, Vahé fegyverbe szállt Nagy Sándor ellen s hogy macedoni Fülöpnek világhóditó fia ekkor igázta le Armeniát.

Tizenhárom évtizeddel a keresztény időszámitás előtt újra találkozunk Armavir nevével. Itt székelnek az Arsaguni dynastia első királyai, itt ülik meg a nagy nemzeti és vallási ünnepeket. Arsag a parthusok fölötti uralkodása alatt testvérének, Vagharsagnak engedi át Örményország északi és nyugati részeit s az utóbbi — az első örmény király az uj dynastiából — megtelepedvén Armavirban, templomot épitettet ott s felállittatja benne a napnak, a holdnak „és az ősöknek“ szoborképeit. Az új király, mint Khoreneinál olvassuk, lovagi méltósággal ruházván fel a zsidó Pakaradot azon kiváltság mellett, hogy ő tegye az uralkodó fejére a koronát, felhivta őt, jöjjön Armavirba, nagyja el vallását s imádja isteneit az Örményországban ekkor, a parthus uralommal elterjedt polytheismusnak.

Kr. e. 111-ben tanúja Armarir I. Ardaxes diadalmenetének, kit a görög és latin irók fiával, Nagy Tigranessel zavarnak össze. Ardaxes, szövetségben Mithridatessel, győzelmes csatákat vív Kisázsiában s magával viszi Armanirba a görög művészet nagybecsű alkotásait, Artemisnek, Herkulesnek és Apollonak aranyozott bronz-szobrait. Valószinüleg Armavirban tarozkodott Tigranes király is, midőn, a méd királyok régi szokása szerint, a tavaszi hónapokat az Araxes völgyében töltötte. Byzanti Faustnál olvassuk, hogy ide viteti a foglyaul esett zsidókat s itt tartotta meg Mithridates halálakor a gyászünnepélyeket.

Hat évtizeddel időszámitásunknak kezdete előtt máshova teszik át széköket az örmény királyok s ettől kezdve „elhagyott udvar“-nak nevezik a történetirók Armavirt. De most sem tünik el neve a történet lapjairól. A negyedik században, II. Arsag uralkodása alatt egy véres jelenetnek képezi szinterét. Ez a király magához hivatta Armavirba a Gamsari-ház összes ivadékait, férfiakat, nőket és gyermekeket, és Sbantarad kivételével lemészároltatta valamennyit.

Arsag király perzsa fogságának idejében pusztult el Örményországnak fővárosa is. A perzsákkal folytatott harmincz éves háboru alatt Vászág hadvezérnek hősies elszántsága több ízben diadalra segitette ugyan az örmény fegyvereket, de Sabuh perzsa király ravaszsággal elvégre is hatalmába ejté a fővárost, nehány nap alatt füstölgő romhalmaz lett felséges palotáiból s mint Byzanti Faustusnál olvassuk, a perzsák „elfoglalták az összes örmény városokat s elpusztitották valamennyit“. Az ötödik század közepe táján fennállott még Armavirnak várerődje; Vászág párthivei kézrekeritették s szétrombolták az egykori nagyságnak ezt az emlékét is. . . . .

---

[1] Nukhár, ki Mátesnek is neveztetett, méd hadvezér volt.

Tépé-dibi helységtől nyugatra mintegy háromszáz lábnyi magasságú elszigetelt halom emelkedik ki az Araxes völgyéből. Uvaroff orosz tudós nem rég ásatásokat rendezvén e halom tövénél, időszámitásunk első századából származó cserép-edényekre s fegyverekre bukkant itt. A halom keleti lejtőjében egy nagy fekete követ találtak rávésett tizenkét sornyi ékalakú felirattal, melyet Sêmbadiánc Mesrob le is másolt. Még e század elején látható volt itt egy néhány faltöredék s egy oszlop, kétségtelenül hajdankori pogány templomnak maradványai. Mindebből napjainkban alig látható nehány törmelék. Huszein szerdár a „sardurabadi“ erődnek felépitéséhez, a közel fekvő Sahriar helység lakósai kunyhóikra használták fel legnagyobb részét Armarir, az egykori örmény főváros romjainak.

Az örmények élet-viszonyai a különféle országokban, különös tekintettel hazánkra.

Irta: Ávedik Lukács.

I.

Mély borulattal telik el az útas, midőn a hajdani Örményországban a szép műemlékek nagyszerű romjait látja; midőn az egykori zajos világváros Áni elpusztult helyén, gazdag legelőkkel kinálkozó téreket talál: az érdeklődő tourista megrendül lelkében az ősi dicsőség drága hantjai fölött, és önkénytelenül felkiált a költővel: „Forgó viszontagság járma alatt nyögünk.“

Örményország azon időtől fogva, hogy a kereszténység szivet és elmét deritő tanainak meghódolt, a polgáriasultság és vallásos müveltség hordnoka lett Keleten; de épen ez okozta, hogy a kereszténység ezen zöldelő óáza: Örményország, — melynek békés fejlődése a pogány szomszédok vallási fanatizmusa által folyton zaklattatott, a vetélykedés Eris almája lett, melyet ellenségei, — úgy Ázsia, mint

Áfrika vad népei — megtörni törekedtek. Leirhatlan a szenvedések sora, melyeket a szegény ország, az ötödik századtól kezdve elviselt. Az Arsacida-ház megdűlése után már, 428-tól Kr. u a szomszéd perzsa, arab, mongol, török, tatár és görög népek vad gyönyörrel pusztították Örményországot, s különösen a 14- és 15-dik században a szerencsétlenség szakadatlan lánczolatát látjuk fűződni, — nemcsak a berohanó barbár népek, hanem a folyton élődő elkeseredett belviszályok rombolásai miatt. A mit Dsingis khán tatárjai épségben hagytak, feldulták Tamerlán csordái. Mennyi becses műemlék, könyv és levéltár esett a lángok martalékává; mily embersokaság veszté el életét a legborzasztóbb kinzások között és mily sok jutott el rabszíjra főzve Samarkandba, hol rájok nézve a legkedvezőbb jótétemény a fegyverek rögtön öldöklő hatása volt! Mindezen csapásokat azért kellett elszenvednie az örmény népnek, mert polgáriasultsága s a valláshoz való ragaszkodása gyülölet tárgyává tevé. 1046-ban a Pakradita-ház utolsó királya Kákig, a görögök ravaszsága következtében elfogatván, a birodalom görög kézre került; azonban itt nem sokáig élvezhették boldogságukat, mert 18 év mulva Áni, a főváros a szaracenok hatalmába esett. A sors ily gyakori fenyegetései elől a főbbek családjaikkal együtt menekültek s elhagyván ős hazájukat görög földre léptek át, majd Konstantinápoly és Kis-Ázsia tájaira költöztek. A kivándorlás akkor érte el tetőpontját, midőn a perzsák és tatárok öldökléseik által Örményországot vérmezővé változtatták. Szép városok és élénk falvak maradtak üresen ős lakóiktól, kiket a félelem és az iszonyú jövő előképe riasztott ki hazájokból, hogy jobbal, csendesebbel cseréljék fel ezt.... De a kiköltözés főoka még-is az ipar és kereskedelem volt. A perzsa fejedelmek, a fogoly örményeknek különféle szabadalmakat adtak, hogy Perzsiában az üzérkedésnek tért nyissanak. Igy a többi fejedelmek is — ismerve az örmények kereskedelmi szellemét — szivesen fogadták őket országukba, sőt vetélkedve ruházták föl szabadalmakkal. Ekként terjedt el az örmény nemzet a föld minden részére.

Habár az örmények, a világ különféle tájaira elszortan, legújabb számitás szerint négy millió lelket tesznek;

mindazonáltal az örmény népesség zöme a török fönhatóság tartományait lakja; nagyobb számmal vannak Perzsia,- India- és az Osztrák-Magyar birodalomban, valamint Oroszország déli részén. A törökországi örmények lakhelyül birják Kis-Ázsiát, Ciliciat és Konstantinápolyt környékével, Oláhország és Moldva nagyobb városait, sőt Egyptomban is 3000 lélek található. A törökországi örmények fő-foglalatossága: földmivelés, állattenyésztés, kereskedés és mesterségek űzése; azonban e foglalkozási ágak két utóbbika, az örmény nemzetet minden keleti nép közül kitünteti úgy, hogy Ázsiában a kereskedés és ipar csaknem kizárólag az ő kezökben van; vannak ezeken kivűl kiváló politikai müveltségű polgárok, kik a török államnak nagy szolgálatokat tettek, mint: Csamicsian pár évvel ezelőtt kereskedelmi minister; Dadian efendi, az olasz udvarnál nagy követ; Bedrosz, pápai követ; Zádig pasa, Nerszesz és Hasszun patriárkák és mások, kiket a tisztelet és kitüntetés különféle díszjeleivel ékesitett föl a török kormány.

Az örmény nemzet szellemi képességét Törökország saját előnyére forditandó, hogy népét a keleti semmittevés mámorából fölélessze, mindjárt II. Mehemet sultán, török Örményország falvaiból Konstantinápolyba s ennek környékére örmény gyarmatosokat hozott be, hogy birodalmát megerősitsék s a külföld előtt is tekintélyre emeljék; ugyanezt folytatá I. Szelim sultán s miután Örményországot Perzsia kezéből kiragadta sok örmény kézművest telepített be különösen Tavres városából, Konstantinápolyba úgy, hogy jelenleg, a konstantinápolyi örmények száma a 200,000 meghaladja.

Oroszországban az örmények lakhelyei: Orosz-Örményország, Albania, Krim, Lengyelország és Orosz-Litvánia; ezeknek népesedése tekintettel az 1878-ki julius 13-án kötött berlini szerződésre a milliot fölülmulja. Hogy Oroszországban az örmények annyira megszaparodtak, annak inditó oka az, hogy az orosz a kereskedés és ipar előmozditására nagy ajánlatokat tett, mondhatni áldozatokat hozott; s az örmények keze virágzová tette az elhagyott helységeket vagy sivár vidékeket. Különösen 1720-ban N. Péter czár sikerrel tudta alkalmazni az örmények munkásságát az ipar és kereskedés terén birodalma előnyére; az örményeknek ezen két iparág iránti szeretetét felhasználandó, Oroszország főbb városaiban örmény telepeket alapitott s azokat szabadalmakkal és kiváltságokkal látta el. 1780-ban, — midőn Krim még nem volt orosz kézben — 2-ik Katalin e félsziget örmény lakóit birodalmába hivta és azt igérte, hogy a letelepülőknek terjedelmes földbirtokot ajándékoz. A krimi örmények elfogadák a meghivást és a félsziget lakóinak nagy része, az adományozott Don folyó mellé költözött. Az örmények itt, új Nachicsevan városát alapiták, mely egy angol útazó leirása szerint már 1846-ban 4600 házat számlált 30,000 lakossal, kik nemzeti főnök vezetése alatt állottak.

Oroszország nagyobb mennyiségben, az 1828-ki perzsa háború után kezdett örményekkel benépesülni. Ugyanis az orosz czárok az örmények népesedését a birodalomra nézve előnyösnek tapasztalván, Miklós czár a perzsákon vivott győzelme következtében oly békekötést hozott létre, melynek egyik föltétele azon czikket foglalá magában, hogy a perzsa uralom nem fog gátot vetni, miszerint a keresztények Oroszországba átmenjenek. Ezen föltétel alapján s a fényesnél fényesebb igéretek által biztatva, az örmények készséggel hagyták el a perzsákat, kik oly sokszor foszták meg őket vagyonuk- és életöktől.

Ugyan ily békekötésre léptek az oroszok 1830-ban az osman uralommal, azonban e békekötésnek koránt sem volt oly sikeres következménye. Oroszország csakhamar belátta a keblébe gyűjtött örmények törekvéseinek horderejét; mert ezek a kereskedelmet új hazájukban, különösen Kaukáziában új életre ébreszték, a nagyobb városokban szönyeg- és selyemgyárakat állítottak, s igy az iparnak ezen ágát is szépen kifejlesztették.

Nem maradt azonban az orosz előtt figyelmen kivül az örményeknek harczi s kormányzói képessége sem; miért is elkezdé őket a katonaság közé sorozni; sőt csak is örményekből egy 25.000 főből álló serget állitott össze, e harczosok azonban ki voltak véve mindazon kötelmek alól, melyek a katonákat megillették és csak saját földjük védelmére voltak kötelezve.

Ismeretes, hogy az 1878-ban viselt orosz-török háború alkalmával Loris Mélikof, az egykori nagy hatalmú és érdemteljes dictator nyitotta meg a győztes orosz hadaknak Kárs falait, ugyan ő volt hivatva, hogy a téves világnézlet által korkérdéssé emelt nihilismus veszélyes törekvéseit kiirtsa. A többek közül továbbá megemlitendők Lázáref és Bogdánof, örmény eredetű tábornokok, az első a moskvai keleti akademia halhatatlan emlékű alapitója, az utobbi a közbiztonság tanácsának elnöke; úgy szintén Tergukásof, *) Pátkánof és mások legszebb nevet vivtak ki az örmények számára a közelebbi időkben.

Az örmények birodalmuk szétdulása után legnagyobb számmal Perzsiában voltak; mert a perzsa sah-ok nagy számú foglyot telepitettek birodalmukba s iátva, hogy a kereskedés s ipar terén mily ügyességgel birnak e foglyok, lassanként nagyobb számú örményeket hivtak be, kiket hogy birodalmuk felvirágzására hassanak, kiváltságokkal ruházzák fel; de 1750-ben Nader sah halála után a tron-követelés miatt viszály keletkezett, melynek idején a szenvedések egész rohama özönlött az örményekre. A perzsák ugyanis, irigy szemmel nézték az örmények előhaladását és vagyonosodását s a zavart fölhasználva rabolták és fosztogatták őket, mi által oly gyülöletet keltettek az örmények szivében, hogy ezek — ellenségeiket látni sem akarván többé, miután az 1828-ki perzsa háború bevégeztével létesült békekötés biztonságot szolgáltatott a kiköltözésre, — ezrenként költöztek Oroszországba elhagyván tűzhelyeiket, földjeiket. Ily módon a perzsa örmények száma százezerre apadt, kik jelenleg is az — örmények között — legnyomasztóbb állapotban vannak.

Perzsiából menekültek az örmények Krimbe s Lengyelországba, majd ausztriai Galicia,- Bukovina,- Moldva- és Erdélybe is. A galicziai és orosz-lengyelországi örmények még a lengyel királyság alatt vándoroltak be, midőn a 11-dik században a Pakraduni uralkodó-ház megszünvén Áni a barbarok kezébe került; a főváros elpusztulása hazájok elhagyására kényszerité őket. Ekkor ment a nagy rész Krimbe, onnan Lengyelországba, majd Moldvába; mindenütt, a hol jártak kis telepeket hagytak magok után. A lengyelországi örmények biztos hazát nyervén, mind számosabban kezdének oda seregleni úgy, hogy a lengyelországi örmény telep 40,000 lakost számlált.

A lengyel fejedelmek szivesen fogadták az idegeneket, s tehetségöket méltányolván, kiváltságokkal látták el, nemzeti tanácsot és törvényt engedélyeztek számokra, nemzeti főnököt rendeltek, ki Vojtnak nevezteték. Ezen törvényt Kázmér király 1344-ben először a kameniczi, később 1356-ban a lembergi örményekre is kiterjeszté; e törvényt utódai is megerősítették.

A tizenkét örmény tanácsos, főnökével együtt intézé el a nemzeti törvénykezési ügyeket; csak két század mulva 1516-ban alkottatott meg az első örmény törvényszék Zsigmond király alatt Lembergben; de a 16-ik század elején, midőn a tatárországi örmények közül sokan jöttek Lengyelországba, kik az előbbiekkel egyesültek, ezen új gyarmat ismét változást idézett elő. Ugyanis kezdetben az örmények törvénykezése örmény nyelven folyt; de mivel az utóbbiak nagyobb számmal voltak és a tatár nyelven kivül más nyelvet nem értettek, azok kénytelenek voltak saját nyelvök helyett a tatárt elfogadni törvénykezési nyelv gyanánt; miről tanuságot tesznek az irattárokban található ily nyelven irt szerződések, végzések s más hivatalos okmányok; a tatár nyelv azonban nem volt alkalmas tökélytelensége miatt az ügyek vezetésére, azért az örmények e helyett az akkor általánosan divó latint kezdék használni.

A lengyelországi örmények letelepedésök után kereskedést is nyitottak a nevezetesebb városokban, mely később egészen kezükbe jutott. Hűséges és jótékony szolgálataik elismeréseül magas állam-hivatalokat nyertek, nemesi, sőt herczegi rangra emeltettek; mások tábornoki rangot kaptak; voltak olyanok is, kik a királyi testőrség diszes sorába vétettek föl.

A lengyel királyság megszüntével, Lengyelország három részre osztatván, az örmények sorsa hanyatlani kezdett; sokan idegen nemzetbeliekkel olvadtak egybe, mások kiköltöztek úgy, hogy a jelenlegi Osztrák-Galiczia és Bukovina 7 ezer örmény lakosnál többet nem számit, kik őseik vagyoni szerzeményeit s kiváltságait jelenleg is élvezik.

Örményül: Der-Ghugászián, — A nem-egyesült örmény papok nősek; tábornokunk öse Ghugász = Lukács is pap volt; hivatalától, nyerte tehát a Der (örmény szó, jelentése: pap) nevezetét. Der-Ghugászián magyar jelentése: Pap-Lukácsfi.

Nyilt levél az „Armenia“ tisztelt szerkesztőségéhez.

Irta: Hőke Lajos.

Üdvözlöm az „Armeniát“, melynek dicséretes szándoka: a magyar és örmény irodalom s történelem közt kapcsot létesiteni.

E kezdeményből alkalmat veszek azon kérdés föltevésére: Az Árpád fejedelmek és királyok alatt költöztek-e be Magyarországba örmények?

Nem olvastam néhai Lukácsi Kristófnak a régi örmény irókból és a magyarokról egybegyüjtött adatait, részemről a hazai irókból és a helynevekből szerzem össze az adatokat a mi régi örmény telepeinkről.

Kézai Simon „A magyarok eredetéről és viselt dolgairól irt két könyve“ végén a „Toldalék“ első fejezetében, a „Nemes jövevények“ fölsorolása után, azt irja: Géza vezér és egyéb királyok alatt beköltöztek: csehek, lengyelek, görögök, bessék, örmények (a sok német és olasz vendégeket nem emlitve) stb. a világ minden részéből.

Podhraczki József, Kézai munkájának kiadója, a cseh telepekből csupán Csehfalvát irja, holott több Csehi nevü falú és puszta is van, meg Csejkő, Cséfa, stb. Lengyel, Lengyelfalva, Polány, Lengen (a mai Ledény) stb. A görögök alatt a göröghitű oroszokat érti, kiknek telepei: Oroszi, Oroszvár, Oroszfalú, Oroszsziget. Bessék vagy besenyök telepei számosak; Bese-Armeni telepek: Hajdu- és Berek-Böszörmény, Böszér, Peszér (?). Peszerény, Kaláz, Kálozd, Kalaznó, stb. Az izmaelita faluzó kereskedőkről maradt fönn a kalauz, kalóz, kalézol, stb.

Podhraczki ezen utóbbi helyneveihez adjuk: Talmács, Barsban, a Garan balján, ma tot falú, hol tiz év előtt egy tojásdad pecsétet találtak, közepén egy infulás pappal, és a szélén ily körirattal: Sigillum Parochiae Armenorum. A góth betük a XV. század elejéről valók. A pecsét jelenleg a nemzeti muzeumban van. Talmács falú, Szeben vidékén is van. Ugyancsak Barsban van: Bese magyar, Nyitrában Ürmény, egykor magyar, ma tot falú. Református magyar lakosait, kiket a török megkimélt, s a szomszéd Komjáti,

Megyer s több szintén magyar református falú lakóit, 1718-ban gróf Erdődi, nyitrai püspök őseik honából kiüldözte, hogy helyökbe katholikus tótokat telepítsen. A kiüldözött ürményiek 1712-iki pecsétjüket magokkal vitték Halasra. Nem a véletlenség hozta egymás közelébe ama három — Talmács, Bese, Ürmény telepet, a Nyitra völgyén és környékén levő számos besenyő telep közé. Örményes oláh falú van Káránsebes vidékén. Engel Keresztély, Bulgária történetében 1797, azt mondja, hogy az orosz krónikás Nestor a bolgárokat „Besarmeni“ néven irja, melynek megfelel a magyar „Böszörmény.“ Ámde a Bese és Ürmény, két helynév, két külön rokon-had telepét jelenti, mint péld. a magyarnál Kürt-Gyarmat, vagy egyes családoknál: Gyula-Zombor, Beche-Gregor, Szente-Mágocs, stb., melyek aztán Bese-Örmény, Böszörmény néven egyesültek.

A Bese népnevet már Ovidus emliti Tomiból, számüzetése helyéről:

Vivere quam miserum est, inter Bessosque Getasque.

De talán eme bessék szlávok voltak, mert utóbb ezt irja:

Iam didici getice sarmaticeque loqui.

Ámde bizonyos, hogy a besenyők, bolgárok, vagy böszörmények nem szláv, hanem török fajta nép voltak.

Armenia eredetéről egy 1820 ban Szegeden kiadott könyvecske azt meséli, hogy Noé, mikor bárkája az Arárát hegyén megállott, látta, hogy az ár mén! Berghaus pedig azt mondja: Grundriss der Allgemeinen Geographie 1843, hogy az Árárát lábainál egy kis örmény falú Argurri jelentése az, hogy „szőlőt ültetett“ — ottan Noe.

Hogy az Árárát vidékéről örmények jöttek volna Magyarországba, a török által üldöztetve, vallási belviszályok, vagy II. Endre király kiséretében, ki Palesztinából Örményország felé jövet fiát Leo király leányával eljegyezte 1217? Van-e nyoma az örmény krónikában? A magyarokéban nincs.

Szabó Károly tanár, a régi magyar történet szorgalmas buvára, Császárfi Constantin után a besenyők Dnipermelléki megyéi, s nemzetségeiről irván, meglepetve látjuk, hogy az ottani nemzetségneveket a magyar földre átköltözött besenyők miként ültetik át a Fertő-Nyitra vidékére, a Hontorszékbe, a Jászságba, a Sajó mellékére stb. miként az

Abony, Apony, Adony, Csopon, Soponya, Sopornya, Sopron, Sur, Surány, Jász, Káta, Dalmad, Talmács is stb. helynevek, mind a Dniper mellől származtak. Hozzátesszük, hogy a Kézai és utánzói által Attila hunjainak tartva, tán Zoltán korabeli kun-besenyő hadnagyok és nemzetségek nevei, Székes-Fehérvár vidékén feltalálhatók Érd, Benda (guz), Csala, Keveaszó, Torda és Buda stb. helynevekben.

A besenyőkkel közelrokon besarmini-böszörmény vagy bolgár nemzetségekről nem birunk oly részletes tudósitást mint a magyarok s besenyőkről, minthogy a bolgárok már korábban 486 óta megoszlottak a Volgától, az Al-Dunához s Tiszához. Tán ezek közt voltak besse és örmény nemzetiség nevek.

Mi ok inditotta a magyaroknál erősb dniperi besenyőket és volgai bolgárokat, hogy a X. század közepén a magyarok új hazájában keressenek menedéket, az izmaeliták sokaságával, — kik az előző században mohamedán téritőkkel kereskedés végett Sziriából a besenyők és bolgárok közé költöztek? nem tudjuk. Alig hanem az izlam és a régi pogány vallás közt támadt viszály miatt. A besenyők és bolgárok néhol a XIV. századig megőrizték nálunk, az őshonukból hozott izlamot. Erdélyben a Besenyő nevű falúkat, a szász Heindendorf-nak; Mosonyban, a Gáta, Surány, Besenyő ma német, hajdan Árpás-széki falúkat, az osztrák Heindebauern-nak nevezi. A besenyő Tonuzaba mint izmaelita, inkább elevenen eltemetette magát, semhogy keresztény legyen. Kálmán király hiába hozta szabályait az izmaeliták megtéritésére. Mig II. Endre odajárt Palesztinába az izlamiták ellen harczolni, ezek őshonába: itthon hitfeleik sanyargatták a keresztény magyart. A kun Béla Mátrában, a háromkuti cziszterczi kolostort, a mohamedán jászok megtéritése végett alapitá. Azért a jászok a XIV. századig izlamiták (izmaeliták) maradtak, miért rájuk a jász-filiszteus nevezet ragadt a vegyesházbeli királyok alatt. Az 1332—38-diki pápai tizedadóban a Duna, Tisza közén, hol sátoros jászok, kunok s Billo-Bócsa óta bolgárok telepedtek, rendes egyház még nem képződött.

A besenyők és bolgárokról közbeszőtt e megjegyzések után ismét kérdem: Árárát vidéki örmények az Árpádok

alatt telepedtek-e be Magyarországba? Részemről kételkedem. A név-azonosság, még nem nép-azonosság. A franczia a csehet is, meg a czigányt is bohem-nek nevezi. A hun és kun nevet a régi krónikások gyakran összetévesztik.

A Volga, Don, Dniper tövénél maradt bolgárok, besenyők kunok, 1240. óta a nogaj-krimi tatárok uralma alá jutottak. A kunok elhagyott földét elfoglalt tatárok megtéritése végett iratott, a velenczei könyvtárban lelt, a magyar akadémia által kiadott, u. n. Kun-, valóban Tatár-Codex. 1303-ból való, holott IV. Béla ifjú király, Moldvában a milkoi kun püspökséget 1227-ben alapitá.

Ama folyamtő-vidéki kozákok: magyar-tatár-orosz fajta népek vegyülékei.

* * *

Ezen alapos tollal irt igen érdekes levelet az ismert jelentékeny iró január 27-én küldötte be hozzánk . . .

Szándékunk ugyan a beköltözés történetét folyóiratunk hasábjain később közreadni; addig is azonban válasz képen közölünk egy-két adatot nagynevű Lukácsink páratlan művéből („A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei;“ e nagy tudománynyal irott munka a magyar tudományok akadémia „méltató elismerésében“ részesült):

„Az örmények egyesülve a kazarokkal, ezekkel együtt és egy időben jöttek által a magyarokhoz, és ekkép kétséget nem szenved, hogy részt vettek a honfoglalás nagy és nehéz munkájában.“

Megtartanak nézetemben a magyar őstörténelmi hagyományok hű tolmácsai a krónikások, Kézai Simon és Turóczi, kik egyhangúlag tanusítják: hogy az örmények a vezérek és első magyar királyok korában jöttek bé és telepedtek le Magyarországban, kik hosszas együttlakás és házasságok által utóbb a magyar nemzetbe beléolvadtak.“ (245 lap).

Illyés András tanusítja, hogy Thalmust, a középkorban nevezetes kereskedő helyet, örmények, görögök, zsidók lakták. (Ortus et progressus variarum in Dacia gentium.)

Az örmények kikről eddig szólottam, és kik részint egy időben a magyarokkal, részint a magyar vezérek és Árpádházi királyok korában telepedtek le a két magyar hazában, ha kiveszszük a pár historiai emlegetést, mely a magyar krónikákban és a Diplomatikus Codexben felőlök előfordul, meg a helységneveket, melyek a nemzeti nevet viszhangozzák, többiben mindkét hazában nyom nélkül kihaltak, vagy más nemzetekbe beléolvadtak."

„Egyébaránt, hogy mily tekintetben állott hajdan az örmény név a magyarok és azok Árpád-házi királyai előtt, tanusítja Jeruzsálemi András tette, ki hogy lábát keleten megvesse hasonnevű fiát Endrét, Leó örmény király leányának jegyezte el, oly feltétel alatt, hogy a magyar király Leónak örököse legyen Antiochia fejedelmi székén, és csak Leónak közbejött kora halála akadályozta meg a két udvar és két nemzet közt célbavett házasság által kilátásba helyezett szorosabb egyesülést — irja Szalai László."

„A mostani örmények egy más, az előbbiektől különvált s különböző időben és okokból Armeniaból kiszármazott és Erdélyben megtelepedett gyarmatnak ivadéki."

„Tudjuk, hogy ezek 1672-ben jöttek Erdélybe; tudjuk, hogy ázsiai honjuk melyik vidékének és városának voltak egykor lakói; ismerjük az okokat, melyek őket eredeti hazájok és lakhelyeik odahagyására és új haza keresésére indították. Fennmaradt emléke azon sokszoros veszélyeknek, melyek őket hosszadalmas útjokban, különböző országokban és népek közt érték, míg végre Erdélyben megàllapodtak." (249 l.), Szerk.

* * *

Az örmények Európában és különösen Austria-Magyarországon. [*]

Gochlert után fordította és jegyzetekkel kisérte:

Dr. Gopcsa László.

I.

Az örmények hasonlóan az izraelitákhoz, kisázsiai szülőföldükről az ó-világ csaknem minden országában elterjedtek. Találjuk őket egész Ázsiában a chinai birodalom határáig, Északafrikában, különösen Egyptomban és majdnem minden országában Európának, kivált a kereskedő- és kikötővárosokban. — Szervezett tömegekben a Balkán tartományokban, európai Oroszországban, Lengyelországban, Galicziában, Bukovinában, Magyarországon és Erdélyben lépnek fel. — Számuk Konstántinápolyban 200.000-re becsülhető és ott a kereskedések és banküzletek legnagyobb része az ő kezükben van; mindazonáltal az Európában élő örmények száma alig éri el a milliót, melyből körülbelől 7500 Austria-Magyarországra esik.[1]

Az örmények legnagyobb egyetértésben élnek, nyelvükhöz, vallási alapelveikhez hiven ragaszkodnak és más nemzetekkel való minden összevegyülést kerülnek az által, hogy más hitfelekezetbeliekkel nem kötnek házasságot.

Európában ide s tova 600 év óta tartják fenn nemzeti sajátságaikat és keleti szokásaikat. Leginkább a kereskedéssel foglalkoznak, a mely által aztán nagy gazdagsághoz jutnak; Galicziában nagy földbirtokosságig is felemelkednek és némely tekintélyes család osztrák nemességet is nyer, melyből mi csak Romászkán báróékat akarjuk említeni.

A hagyományok szerint az örmények a XIV-ik század kezdetén Örményországból Északoroszországba, Ukráinéba és Moldovába vándoroltak és onnan Lengyelországba, Galicziába és Bukovinába jöttek. — Az örmények Erdélybe leginkàbb Moldovából és Bukovinából származtak. — A Szucsavában élő örmények pedig különösen kérkednek avval, hogy ők a kisázsiai Áni[2] városból származtak, a mint ezt egy fenntartott kézirat is bizonyítja.

Vallás tekintetéből az örmények **katholikusokra** és **schismaticusokra** oszlanak. Az elsők „egyesülteknek" is hívatnak; elismerik a pápát, mint lelki főpapjukat és vannak saját érsekeik[1]) és püspökeik; míg az utóbbiakat „nem egyesült örményeknek,“ „Gregorianistáknak“ (Eutychianistaknak) és Austriában a legújabb hivatalos elnevezés szerint a „keleti egyházhoz tartozóknak“ nevezik, az ecsmiádzini (Էջմիածին kolostor Eriwan mellett) patriarcha, mint lelki főpapjuk alatt állanak, kinek csak azon joga van, hogy püspököket nevez ki, a szent olajat megszenteli és azt kiosztja.

---

[*] Bécsben ezelőtt 9 évvel kiváló szakférfiak közreműködésével »Rundschau für Geographie und Statistik« czimű irodalmi vállalat indult meg, melynek idei februari száma 83—86. lapján jelent meg e czikk a tudós Dr. Gochlert Vincze tollából.

[1] Az iró igen hiányos adatokból dolgozott. — Galiczia- és Bukovinában van 6000 és Magyarországon 15—18000 örmény. Lásd Csákêdsián Efrem »Örmények történelme — Bádmuthiun Hájoc« Bécs, 1872. 410 lap. Szerk.

[2] A Pakraduni-házból származó örmény fejedelmek egykori székhelye, mely 1313-ban földrengés által egészen elpusztúlt; nagyszerű templomainak hatalmas romjai és maradványai ma is jelzik ezen városnak egykori nagyságát és fényét.

A schismaticus örmények vallástanok tekintetében abban a pontban különböznek a többi örményektől, hogy „de primatu Papae, de purgatorio, de particulari judicio et de statu animarum post mortem;“ [2]) továbbá, hogy a bérmálást és utolsókenetet nem számítják a szentségek sorába, a szent áldozatnál a bort a vizzel nem vegyitik és nem hiszik a tisztítóhelyet.

A Bukovinában, Galicziában és Erdélyben lakó egyesült és schismáticus örmények békésen élnek;[3]) Erdélyben és Galicziában az egyesült, Bukovinában pedig a nem egyesült örmények találtatnak nagyobb számban.

Sohasem hiányzott a törekvés arra nézve, hogy e két különböző vallásfelekezet egyesüljön, különösen, hogy a schismaticusok az egyesültek részére megnyeressenek; egyrészről a pápák, másrészről pedig az államkormányok jártak el mindenkor ez ügyben. — Ausztriában I. Ferencz császár uralkodása alatt Korbul J. apát az örmény kath. érsek segélyével 1795-ben mindent elkövetett, hogy a gregorianusokat az egyesültek részére megnyerje; később ismételten 1811-ben a Bécsben összegyült mechitarista atyák[4]) ezen

---

[1]) Az örmény katholikus érsek jelenleg (Isakovics I.) Lembergben székel.

[2]) A mi azt jelenti, hogy nem ismerik el a pápa főnökségét, Szentléleknek csak az Atyától való származását vallják; nem hisznek a purgatoriumban, a részletes itéletben és a lélek halhatatlanságában.

[3]) Az erdélyi örmények között ma már schismaticusok nem léteznek.

[4]) P. Mechitar, az örmény keresztény kongregaczionak alapítója, a kereszténység és örmény nyelv terjesztésére 1717-ben Velenczében a Szent Lázár szigeten egy kolostort alapitott, melyből később egy második kolonia Triesztbe tétetett át. — Ezen koloniának egy része 1811-ben Bécsbe helyeztetett át, a hol részükre a capucinusoknak a Neustiftgasseban (VII. kerület) fekvő temploma és kolostora engedtetett át. Fordító.

kisérleteket ismételték, melyek azonban makacs ellenállásra találtak. — Ezen ellenzés legnagyobb részt a Szucsávában élő schismaticusoktól indult ki, kik II. József császár alatt szabadalmat nyertek, hogy lelkészeiket saját anyaföldjükről hívhassák be. — Ezen szabadalmat a gregorianusok részére Arghusianow J. nevű astrachani érsek eszközölte ki, a ki 1785-ben Cobenzl Lajos grófhoz, a szentpétervári osztrák követhez azon kérdést intézte, vajon szabad-e neki felségkérést a Bukovinában élő schismaticusok részéről előterjeszteni.

Ezen felségkérés az akkori időviszonyokat igen jellemzi, olyannyira, hogy teljes tartalmának visszaadása felette érdekes. — A kérvény örmény nyelven van szerkesztve s fordításban következőleg hangzik:[1])

„Jézus Kristus kegyelme, szerencse és üdv kísérje a legfényesebb és a legyőzhetetlen római császárt és királyt!

Az utánozhatatlan emberszeretet, — mely által Felséged magát, mint mintaképet állította oda az egész világ elébe hasonlóan a jótékony naphoz, mely minden lényt, de különösen Felséged szerencsés alattvalóit új életre ébreszti, — védelmező igazság, bölcseségnek tüköre és az az utánozhatatlan erény, mely az örökkévalóság betűivel van feljegyezve és a mely a legtávolabbi népek bámúlatát felkölti, ad nekem erőt, hogy Felséged legmagasabb trónjához közeledjek, mely előtt legmélyebb alattvalói hódolattal leborúlok és legfenségesebb mély tisztelettel előterjesztem, hogy Szucsává városa azzal, a mi hozzátartozik, fennállása óta Felségednek legszerencsésebb birodalmához van kapcsolva; mert sokan hítsorsosaim közül Felségednek legkegyelmesebb oltalmát élvezik, a mely által Felséged ugyanazon alattvalóit boldogítja. A földi javak bőségének birtokában gondoskodtak a nevezett örmény keresztények lelkük üdvösségéről, de püspöknek és papoknak hiánya miatt a hit gyakorlatában akadályozva vannak, daczára annak, hogy régi szokásaikhoz, nyelvükhöz és erkölcseikhez hívek maradtak és Felséged jóléteért imádkoznak.

---

[1]) Az udvari Kanczellária levéltárában (most a belügyministeriumban) található.

Ez ügyben irtak Lukács ő szentségéhez, az örmény egyház istenfélő patriarchájához és főpapjához, ki a nagy csodatevő Gergelynek kegyelemhelyén, az egykori ecsmiádzini kolostorban, az Árárát hegy tővénél lakik és kérték mély alázattal, mint ez a hívő keresztényhez illik, hogy híveinek pásztort küldjön.

Ő szentsége különös jóindúlatából kegyeskedett az én és — mert az én lelki hatalmam Szucsává határáig terjed ki — ezen szükölködő keresztényeknek is kérését teljesiteni. — Miután én ezt a legfelsőbb és legkegyesebb engedély nélkül nem vagyok képes teljesíteni, egész alázattal borúlok Felséged lábaihoz és kérem legnagyobb alattvalói hűséggel, hogy, miután Felségednek cs. kir. államaiban minden vallás részére szabadság és oltalom biztosíttatik, hasonlóképen legkegyelmesebben megengedni méltóztassék, hogy Lukács ő szentsége, a mi istenfélő patriarchánk vagy én, egy néhány lelkipásztort a Szucsávában elhagyatott ó-hítű keresztények számára küldhessünk, hogy ezen keresztények a mint a Felségednek legbölcsebb törvényei iránti engedelmességben hívek, azonkép az Isten iránti hítben is változhatatlanok legyenek.

Az egész világon ismeretes ó-hítű örmény nemzet Istenéhez intézendő imáiban ismételni fogja, hogy előbb fog a világ elenyészni, mint a mi szívünk érzetei, mely által minket a legmagasabb kegy szerencséssé tesz.“

Legalázatosabb kérésem legmagasabb meghallgattatása reményében vagyok Felségednek legengedelmesebb alattvaló szolgája:

Arghusianow József,
az ó-hítű örmények astrachani érseke, Oroszországban, mart. 15. 1787.

Az örmények létszáma az utolsó 25. év alatt tetemesen leszállott úgy Austriában, mint Magyarországon, s minthogy egyéb adataink nincsenek, ez valószínűleg a kivándorlásnan tulajdonítható. [1]

---

[1] Hazánk statistikájára vonatkozolag e feltevés nem mondható helyesnek, miután Magyarországon az örmények időnként észlelt létszámának fogyása korántsem tulajdonitható a kivándorlás következményének, e hazában magát jól érző csekély néptöredéknek semmi oka sem levén a kivándorlásra; hanem ez, azon kivált az utolsó népszámlálás alkalmával észlelt körülménynek tudható be,

Az örmény isteni tiszteletnek (liturgia) szép jellegei.

Irta: Duha S. Dávid.

Az örmény isteni tisztelet a keleti egyház legrégibb és legszebb isteni tiszteleteinek egyike.

A hires Lebrun (olv. Lêbrön) benczés atya, ki ennek tekintélyes régiségét kimutatta, azt mondja, hogy ez a negyedik század vége felé, vagy az ötödiknek elején iratott.[1] Azonban eredeti kútforrások után itélve, ezen régiségről biztosabb tudomást szerzünk és úgy találjuk, hogy az örmény misének szertartásai szent Vazul és szent Athanáz liturgiájának mintájára alakulva, már a negyedik század elején, az örmény nemzet apostolának Világositó szent Gergelynek idejében léteztek, vagy legalább is Nagy szent Nerszesz idejében, ki aranyszájú szent János előtt élt.

Későbben — az ötödik század kezdetén — az örmény liturgia, mely imitt-amott aranyszájú szent János liturgiájából is felvett egyetmást, jobb rendszert és egy különös jelleget öltött magára; azért is e két liturgia között nagy hasonlatósság létezik, kiváltképen ama részben, mely a misének első felét — katekumenák — képezi.

Ezen javitás vagy is változtatásnak szerzői magok az örmény tudorok (vártábed) voltak, kik ez idő tájban — ekkor élte az örmény irodalom is klasszikus vagy arany korszakát — a szentirást örmény nyelvre fordították olyan szép nyelvezettel, mely már a liturgiában, illetőleg a misében is feltünik.

Liturgiánknak tehát az összes szertartásokat — czeremóniák — és imádságokat véve tekintetbe, ezen két fő jellege van: tekintélyes régiség és klasszikai nyelvszépség; e

---

hogy az »egyéni lapokon« feltett azon kérdésre: *„Mi az anyanyelve?“* az örmények — kik e hazát alkotó magyarokkal kétszázados ittlétük alatt annyira összeforrtak, hogy még saját anyanyelvüket is elfelejtették — csak magyaroknak irhatták be magukat. — Innen magyarázható meg egyúttal az a feltünő statistikai jelenség is, hogy e hazában levő összes nemzetiségek közül — a magyarúl beszélők közül — 88 és $^1/_2$ $^0/_0$-el legelső helyen az örmény áll! (Lásd: Lang — Jekelfalusiféle statistika I. köt. 135. l.) Forditó.

[1] De Lit. Arm. Diss. X. §. 4.

páratlan nyelvezet épen illik azon aranykorszakhoz, melyben iratott.

Az örmények a régi egyház szertartásainak és czeremóniáinak magasztosságát és diszét mindenben megtartották, és a kereszténység első századainak egyik szokását sem változtatták meg.[1] Más nemzetiségű egyének, kiknek alkalmuk volt örmény nagy (vagy is énekes) misén jelen lenni, bámulatos tanubizonyságot tesznek azon hatásról, melyet lelkökben ezen keleti ritus magasztossága és titokteljes czeremóniái ébresztenek.[2]

Az irály szépségén kivűl az összes imádságok és az énekek, melyek a bibliai költészethez nagyon hasonlítanak, tele vannak oly gyönyörű és egészen eredeti, fenséges eszmékkel, hogy azoknak magasztossága a sziv érzelmeit a legmagasabb fokig fellángolják és a hivőt az Isten iránti szeretet és áhitatra buzdítják.

Egyébiránt azt, mit elmondottunk, magának a franczia liturgistának, kinek művéből czikkünk elején idéztünk is — tekintélye és tanúbizonysága is megerősíti.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyarhoni örmény gyarmatok helyzetéről és régiségéről érdekes felvilágositást nyujtanak az esztergomi örményekre vonatkozó királyi oklevelek, melyeket Fejér György a Codex Diplomaticus-ban IV. Béla és Kun László korából felhoz. Béla király ugyanis 1243-ban megújítja az esztergomi örmények kiváltságlevelét, hivatkozva a korábbi magyar királyoktól nyert hasonló privilegiumaikra az örményeknek, — melyekkel köztudomás szerint birtak, de a melyek Esztergom városának a mongol-tatárok által történt feldúlatása alkalmával elpusztultak. A másikban pedig Kun László 1281-ben a szent-ágostonrendi szerzeteseknek adományozza az esztergomi örmények telkét, — mint az oklevélben magát kifejezi: „pro aedificatione seu potius extensione monasterii“, — miből azt lehetne következtetni, hogy az esztergomi örmény kolonia megszünt. Azonban Benkő József Milkoviá-jából kitünik, hogy még a tizenötödik században is voltak örmények Esztergomban.

Említést érdemel továbbá: hogy Lukácsy egy 1573. évből fennmaradt örmény feliratú sírkövet látott a székelyföldi Csik-Szépvizen, mely most említett évszám a legutóbb hazánkba települt örmények beköltözésének korát egy egész századdal előzi meg.

Örményország a rómaiak korában. Az örmény királyság a hajdani Róma imperatoraival hol szövetséges, hol háborús viszonyban állott, sőt Nagy-Tigranes (Mjedz-Dikrán) alatt nem egyszer dicsőséggel mérköztek meg velök és a római császárok megelégedtek végre is azon joggal, hogy az örmény királyok fejére magok tehették föl a koronát; mely esemény minden alkalommal a forumon ment végbe nagy ünnepélylyel. Emlékére érmet verettek Rómában e felirattal.: „Rex Armeniis datus.“ Dio-Cassius leirja az ünnepélyt, melylyel Nero Armenia királyává koronázta Tiridatest (Dërtád) és megjegyzi, hogy a pazar Nero ennél nagyobb fényt nem fejtett ki. Az is szokás volt Rómában, hogy a senatus „Armeniacus“ díszuévvel ruházta fel az imperatort vagy hadvezért, ki magát Örményországban valamely fényes hadi tett által kitüntette.

Kövér (Acontius) Isván, Siunia érseke. Az örmény kath. egyházi élet, valamint az örmény nyelv és irodalom művelése körül kiváló érdemeket szerzett ezen hazánkfia Erdélyben, Gyergyó-Szent-Miklóson 1740-ben született. Tizenkét éves korában vétetett föl mint noviczius a velenczei mechitárista kongregaczio tagjává, s 1763-ban mint huszonhárom éves ifjú pappá szenteltetett, Lázár trapezunti érsek által. Ezen idő alatt a tudományok különböző ágaiban rendkivüli haladást tett. A theologiai tanulmányokon kivűl, melyekben a tudori koszorút is elnyerte, kitünő sikert tanusított a nyelvészetben és bölcsészetben is, s mind nemes magatartása, mind képzettsége által rendtársai előtt oly tekintélyre emelkedett, hogy alig harmincz éves korában már a kolostori növelde igazgatása bizatatott reá. Főleg az örmény irodalom ujjáalkotását tűzte ki feladatául s a haikanizmust ősi tisztaságában magáévá tette. Kövér 1800-ban egyhangúlag a velenczei Szent-Lázárszigeti kongregaczio főapátjává választatott meg s négy évvel utóbb VII. Pius pápa által, ki őt személyesen is ismerte és becsülte, Siunia érsekévé neveztetett ki és szenteltetett föl. Irt ékesszólástant, nagy földrajzi munkát, gondosan szerkesztett latin-örmény szótárt, kiadta a Szentirást örmény nyelven, megirta a rend alapitójának: Mechitár-nak életrajzát es a zsinatok történetét. Meghalt 1824-ben.

---

[1] Az ős hazától elszakadt örmények, mint p. az erdélyrészi- és lengyelországiak némileg eltérnek az ős ritustól, a mennyiben a mise alkalmával nem használják az örmény miseruhákat, sem az eredeti örmény misekönyvet és némely — nem lényeges — pontokban, a latin szertartás szokásait követik.

[2] Rómában, szent András (S. Andrea della Valle) templomában, mely a nagy érdemű teatini szerzetesek birtókában van, évenkint vizkereszt napján és ennek nyolczadában a kath. anyaszentegyház különféle szertartásai szerint (latin, örmény, kaldeus, syrus kopt, maronita, görög, szlav stb.) nagy és kis misék mondatnak. Ezen különféle szertartású misék között az ájtatoskodó népnek figyelmét és bámulatát leginkább a nagy pompával és segédlettel véghez menő örmény énekes nagy mise vonta és vonja magára. Nem egyszer volt alkalma jelen czikk irójának is — ki Rómában több évig tartozkodott — saját füleivel hallhatni a dicsérő nyilatkozatokat, melyeket a világiak úgy mint egyháziak, alsó és magas rangú személyek az örmény nagy miséről tettek, melyet egész megilletődéssel hallgattak.

Magyar armenista. Azon kevés számú szakférfiak egyikeül, kik hazánkban az örmény irodalom tanulmányozásával és némileg ismertetésével foglalkoztak, egy 1878-ban megjelent értekezése alapján emlitést érdemel: Edelspacher Antal, ki Chorenei-nek a bolgárok eredetéről szóló feljegyzéseit tárgyalta a magyar tudományos akademia által kiadott nyelvtudományi közlemények tizenegyedik kötetében; mely értekezése azonkivűl külön füzetben is megjelent. Az általa fejtegetett idézetek magyar szövege — mint mondja — a Lukácsy- és Lauer-féle forditásokon alapszik, tekintettel az előbbi által irt munkához függelék gyanánt csatolt eredeti örmény szövegre. Edelspacher elismeri, hogy a bolgárokról szóló legrégibb följegyzést Choreneinek „Nagy-Örményhon története“ czimű művében találjuk.

Örmény közmondás. Azon a magyarban is közmondásos eszmét, hogy „savanyú a rókának a szőlő“ az örmény beszédben is, még pedig igen jellemzetesen találjuk kifejezve. Az örmény ugyanis erre a következő közmondást használja: „A macska nem tudván elérni a húst, — így szólott magában: ma péntek van!“ *Dr. Simay János.*

Hunfalvi Pál neves iró taval Erdélyben járt; útazását most a „Budapesti Szemlé-“ben teszi közzé. Itt (Február, 122. szám, 216 l.) azt mondja hogy: „Topliczán az Oroszlán fogadót Ákbár örmény tartja. — Kovásznán Melik nevü örmény lakik. Melik arab név és királyt jelent; a topliczai fogadós Ákbár neve is arab mely hatalmast teszen.

E két név bizonyitja — mondja tovább tanulságos útleirásában — hogy az örmények olyan országból származtak Erdélybe, a melyben a mohammedán vallás uralkodik; mert a mohammedánok közt bármily nemzetiségűek is, az arab nyelvbeli tulajdonnevek vannak elterjedve.“

Az itt idézett sorokra következő megjegyzésem van: ախպար áchpár (a խ ch torokhang és úgy hangzik mint a német Buch szóban a ch) nem arab szó, hanem örmény, jelentése testvér, fivér, bátya; a népnyelv ախպար áchpár-t mond, klasszikus nyelven եղբայր jéghpájr ἀδελφὸς frater, törökül: kárêndás (lásd akademiai örmény szótár I. rész 652 lap). — A mint a magyar, a társalgási nyelven minden öregebbet „uram bátyám“-nak nevez, úgy szolítja az örmény azt, kit urazni nem akar, áchpár szóval, p. áchpár Vártán Vártán bácsi (bátyám). Áchpár tehát csak megszólitó szó. Különben a szóban levő fogadós neve örményül: áchpár Minász Sámuelián, magyarul Sámuel Mihály bácsi.

Az örmények közvetve Armeniaból és közvetlenül Moldva-Oláhországból jöttek be Erdélybe; ezekben az országokban pedig akkor nem a mohammedán vallás uralkodott. Örményországban (1239-ben) az örmény kath. vallás és Moldva-Oláhországban (1669-ben) a görög szertartás uralkodott.

Örmény betűk. Todorán Endre nyomdája (Szamosujvártt), hol folyóiratunk nyomtattatik — örmény betűket is rendelt. Ezután tehát abban a kellemes helyzetben leszünk, hogy az armenisták kedvéért képesek leszünk, némely örmény szókat és kifejezéseket örmény betűkkel is nyomatni.

Tudtunkkal Osztrák-Magyar monarchiaban a bécsi császári és mechitarista atyák nyomdáin kivűl csak még Szamosujvártt van örmény betű.

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

Ázárián patriarka. A sultán megparancsolta Ázárián István Péter-, az örmény szertartású róm. katholikusok érsekének, hogy Rómába indulása előtt két nappal, menjen a császári udvarba.

A török uralkodó a patriarkának fogadtatása alkalmával ezeket mondotta: Ön Rómába megy, hogy nem csak mint katholikus patriarka, hanem mint képviselőm is tisztelegjen a pápánál Meg fogja mondani ő szentségének, hogy mind szorosabbra akarom fűzni a jó viszonyt azon katholikusok fejével, kik birodalmamnak leghivebb alattvalói.

A patriarka februar 2-án indult el az örök városba, Krisztus földi helytartójának ajándékodott nagyon becses gyürűn kivűl a sultán saját kezű levelét is vitte magával; a sultán nehány bibornoknak rendjeleket is küldött, (Arevelk, 898 sz)

Ázárián örmény kath. patriarka nemzete nevében a szent atyának értékes stólát fog fogadtatása alkalmából fölajánlani.

A stólát a pápának aranyba szőtt cimere, azután az Árárát hegy és Noe bárkájának — jelképei az örmény nemzetnek — rajzai diszitik. Egyik oldalán a stólának selyemmel szőtt azonos örmény és latin felirás olvasható. A latinnak szövege következő:

Leoni XIII. Pontifici Maximo — quinquagesimum annum ab inito sacerdotio agenti — Stephanus Petrus X. Ázárián Patriarcha Ciliciensis — testimonium amoris fidelitatis gratique animi — gentis catholicae Armeniorum — zonam artificio nationali serico auroque contextam — dono mittit — Constantinopoli A. D. 1887.

A fogadtatásra vonatkozólag a „Magyar Állam“ ezt a táviratot hozta: A szentatya ma (febr. 15.) a déli órákban a tronteremben fogadta egy órai ünnepélyes fogadtatásban Azárián örmény patriarkát, a sultán képviselőjét, ki a gyürűt hozta el. A pápa környezetében voltak a Rómában tartozkodó bibornokok és püspökök, továbbá udvarának egyházi és világi méltóságai. A szent atyán azon stóla volt, melyet Ázárián az örmény kath. nemzet nevében hozott. A patriarkának rövid üdvözlő beszéde után válaszolt a pápa, jelentőségteljes beszédet mondva Törökország és a Szentszék közötti viszonyról, nemkülönben a katholicismusnak állapotáról a török birodalomban. Ázárián elhozta a sultán által Jacobini és Simeoni bibornokoknak adományozott Osmanje-rendjeleket, melyeket a szentatya a kitüntetetteknek ezen ünnepélyes kihallgatáson adott át.“

Igaz mondatok. Ha van bennünk hazaszeretet, úgy ez a szeretet tett-vágyat szül, a vágy erőt. — Az akarat: képesség.

Kicsiny állatkák a tücskök, mégis mily erős a hang, melyet ezen lények sokasága egyszerre hallat. — Az egyesülés: erő. — Szeressétek inkább a tettet, mint a szót. Armenia 46 sz. ján. 29.

Örmény királyok képei. Rêszdigián Szárkisznál, ki Uszthêr-ben (Worcester, Egyesült-Államok, Éjszak-Amerika) lakik szép photograph kép kapható, melynek címe: Örményország dicsősége. A képen, mely 35 centimeter hosszú és 28 centimeter széles, az örmény nemzet ősatyái (náhábiédnér), a Háik-, Ársacida-, Pákráduni- és Rupenitaházból származott főbb királyok képei láthatok; oda van mindenik alá jegyezre uralkodásának időköze is. A kép közepét Tiridátes király foglalja el, kit Világositó-Szt-Gergely keresztel meg, mellette látható az ecsmiádzini kolostor és az örmény királyság pecsétje. A kép ára 60 szenth .... 3 franc = 1 frt 20 kr.; a ráfizetménynyel (agio) 1 frt 50 kr. Az elárusító címe ez:

Mr. Rustigian, 75, Market str. Worcester Mass (Etat-Unis-d' Amerique.)

Lehet e képet a marseille-i Armenia útján is megrendelni; a szerkesztő címe ez: M. Portoukalian, rédacteur du journal Arménia, Marseille (France).

Melchon chán. Hétfőn estve (ján. 17.) fényes estélyt adott a sultán a Jêldêz palotában, a londoni perzsa követ, az örmény Melchon chán tiszteletére. A konstantinapolyi perzsa követ Mirza Mohszin chán, tanácsosa Dsevád chán társaságában ment a császári palotába, hogy ott a sultánnak bemutassa Melchon chánt, ki a sáh sajátkezű levelét hozta, melyben a szomszéd és rokon uralkodó rokonszenve- és barátságos érzelmeinek, melyekkel Hámid sultán iránt viseltetik — ad kifejezést. A sultán igen szivesen fogadta Nászêreddin követét.

Kihallgatás után mindkét követet asztalához hivta. Jelen volt a két herceg, Memed Szelim és Thevfikh efendik, Kheamil pasa, a nagy Eparkhos, Ali Száhib pasa hadvezér, Gházi Osmán pasa, Szuréja pasa, Munir pasa, Dsevad chán, néhány minister és több hivatalnok.

A sultán asztal után Melchon chánt, kinek gyönyörű szép ajándékot adott, még külön kihallgatásban részesítette. (Árévelk, 904 sz.)

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és **SZONGOTT KRISTÓF.**

Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda Szamosujvártt.

Magyar királyfi és örmény királyleány.

Irta

Dr. Simay János.

A magyarok története az örményekével nem egy érintkezési pontot tár elénk.

Ha el is tekintünk attól, hogy Armenia népének egy kisded ága az Ararat tövében hátrahagyott hazájától viharos események által végkép elszakítva a Kárpátok földjén gondviselés-szerüen új hazát talált, melynek élete és története két század óta az örménynek is legsajátabb multját képezi a magyar földön, — krónikáink és történetiróink nem egy emlékét tartották fenn azon jóval régibb, nevezetesen a népvándorlás idejére eső szomszédos érintkezésnek, melyben az örmény és a magyar már ázsiai ős hazájukban állottak egymással.

De mind a mellett alig mutathatunk fel érdekesebb és meglepőbb példát ez érintkezési pontok köréből, mintha a középkornak a keresztes hadjáratok történetét tárgyazó részében lapozva, — rátalálunk egy magyar királyfira, kinek menyasszonya örmény királyleány volt, maga pedig örmény trónörökös.

Ez a királyfi az Árpádház tagja, II. Endre magyar királynak hasonnevü fia volt.

Mint Szalay is emliti nagy történeti munkájában:*) jeruzsalemi András, magyar király hasonló nevü fiát eljegyezte Leo örmény király leányával, oly feltétellel, hogy a magyar királyfi egyszersmind Leo örököse legyen Antiochia fejedelmi székén. Csak Leonak közbejött korai halála folytán maradt el a frigy megvalósulása s a két királyi udvar és a két nemzet közti szorosabb egyesülés.

---

*) Első kötet, hatodik könyv, 302 lap.

Budai „Magyarország historiájának Lexicon"-ában szintén megemlékezik e ma már regeszerüen hangzó történeti eseményről, — mely valóban nevezetes és teljes megvalósulása esetén nagy horderejüvé válandott érintkezési pontját képezi vala egy európai és egy attól távol eső ázsiai nemzeti állam külön mederben folyó történetének, — mely mindkét királyságnak közös és praegnans vonását képezé mégis a kereszténységnek mindkettőben eleven kifejezésre jutott szelleme.

Budai elbeszélése szerint: Leo, az örmények királya, hogy erősebb lehessen a magyarok szövetsége által a törökök ellenében, II. András magyar királylyal, midőn ez a Szentföldről visszautazott Syriába, Antiochiában oly egyességre lépett, hogy leányát, a magyar királynak a meráni Gertrud királynétól született András nevű harmadik fia vegye feleségül, Leo pedig majdan a maga koronáját és egész Örményországot a magyar királyfi nejére fogja hagyni.

Hogy a dolog annál bizonyosabb legyen, országának nagyjait Leo meg is eskette, hogy az országot örök hűséggel adják át az ifjú András herczegnek és maradékainak.

Ez egyezségről András király is, Leo is levelet küldtek a római pápának, hogy azt hagyja helybe. A két királyi apa közt létrejött családi és öröklési szerződést III. Honorius pápa azon hozzáadással erősítette meg (1219-ben), hogy András herczeg jövendőbeli nejének halála után is birja Örményországot. — (L. II. András és III. Honorius leveleit Raynald-nál: Annales ecclesiast.) De az alkudozások után Leo csak hamar meghalt, mielőtt az ifjú András herczeg Örményországba mehetett volna. Igy aztán az örmény királyságtól végkép elesett.

De mind a Leo leánya, mind Örményország kaposabb árva volt, irja továbbá Budai, sem hogy azok még idejében alkalmas tutor-ra ne találtak volna!

Az ifjú András herczeg jegyesét ugyanis Fülöp, az antiochiai fejedelem fia vette nőül, s ezzel együtt Örményországot is elnyerte. Kétségkivűl nem könnyen szenvedte ezt András magyar király, de tűrnie kellett, mert itthon is elég baja volt — mondja irónk — a második fiával: Kálmánnal, a kinek kezénél nehezen tartóztathatta Galitz- és Lodomér országokat, sőt Kálmánt csak oly igéret mellett szabadította

---

apostoli helynökévé örmény lelkész neveztetett ki a római Szentszék által.

Ezek után legyen szabad tüzetesebben jelezni azokat, kik a magyar korona békés égalja alatt második hazájukat föltalálni szerencsések lehettek... s szólani ezen beköltözött örményeknek életviszonyairól.

Mint a magyar krónikások: Turoczi és Kézai okmányaikban tanusítják, örmények már a 9- és 10-ik században jöttek be s Esztergom környékén, különösen pedig Erdélyben — több helyen — telepedtek le. E krónikások ugyanis megjegyzik, hogy: Géza vezér, Szt-István és a következő királyok napjaiban csehek, lengyelek, görögök, besenyők, örmények stb. telepedtek le Magyarországban; tehát azon korban, midőn az örmények az arab, perzsa és saracen népek kegyetlensége elől nagyrészint Krimbe, majd a görög, orosz és lengyel tartományokba menekülvén, a népvándorlás alkalmával a kazárokkal s magyarokkal egyesülve, telepedtek le Magyarországon.

A magyarországi örmény gyarmatok régiségéről tanuskodik IV-ik Béla királyi oklevele, melyet az esztergomi örmény polgárok részére 1243-ban megújitott: „Miután király urunknak — mondja Fejér György — és elődjeinek idején az Esztergomban letelepült örmények szabadságáról nyert kiváltságlevél az egész Esztergom környékét feldúló tatárok pusztításai miatt elveszett, maga Béla király, szabadságukat megőrzendő a kiváltságlevelet számukra megújitotta."

Ugyancsak nevezett iró emliti, hogy a király 1281-ben az Agoston-rendű szerzeteseknek adományozá az örmények birtokát szerzetük kiépitése végett. S hogy léteztek Esztergomban örmények az érseki káptalan tagjai közt is, azt Májer István jelenlegi esztergomi kanonok állítja, midőn egy örmény kanonokról tesz emlitést. Benkő József az örmény Tamás prepostról szintén közöl megjegyzéseket; sőt nem valószinütlen, — örmény hangzású nevök után itélve, — hogy a Gregoriáne nevű érsekek is örmény eredetűek voltak. Erdélyben az Örményes nevezetű helységek, örmény lakokra emlékeztetnek. . . .

Azonban a mostan élő erdélyi örmények ősei később (1672) költöztek be. Mint az események igazolják, miután

1239-ben Áni város, mely a Pakratida uralkodó-ház alatt az ország fővárosa — Sirág megye büszkesége — az arabok, perzsák s utoljára a tatárok által feldúlatott, 1319-ben pedig az iszonyú földrengés halomra dönté azt, a millionyi lakosság elmenekült a szélrózsa minden irányában. Egy része Kaukáziába jött; azonban sorsuk itt sem lett békésebb; mert a kipcsák törzsű tatárok életöket, vagyonukat mindegyre veszélyeztették. Egy századon át fegyveres kézzel védték magukat a berohanások ellen, mígnem — az iszonyú tatár csordának ellenállani képesek nem levén, csaknem megtizedelve Krimbe menekültek, hol — e félsziget ekkor a genuai köztársáság alatt állott — barátságos fogadtatásban részesültek Itt az örmények szorgalma e félszigetet virágzásra emelé, regényes falvak, fallal körített erődök, templomok épültek, Kaffát (Theodosia, Feodosia) körfallal és erőditvényekkel látták el s az európai kereskedés legnevezetesebb rakpartjává tevék. E hasznos szolgálatok által annyira megnyerék a genuaiak kegyét, hogy Krim védelmét rájuk bizták. De a sors itt sem kedvezett sokáig nekik; mert a mongoltatárok, kik Batu khán vezérlete alatt, — mindenütt pusztítva — Európát beszáguldozták, visszatértek Krim szomszédságában levő Kis-Tatárországba és folyton nyugtalaniták az örményeket; egyik erődöt a másik után vették be s a félsziget belsejébe hatolván Kaffát ostromzár alá vették; de az örmények hősiessége által visszaverettek. Erre a tatár sereghez még törökök is csatlakoznak s a várost 300 hajóval zárolák körül. Az örmények látván, hogy a genuai köztársaság nem siet segitségökre és hogy a falak terjedelme s rozzant állapota miatt magukat fönn nem tarthatják, miután az éhség is nöttön nőtt, a várost esküvel kötelező föltét alatt feladták ugyan, de maguk számára szabad elmenetelt kötöttek ki; azonban ennek ellenére 1475-ben az egyesült tatár-török sereg Krimiát elpusztitotta s a lakosság főbbjeit felkonczolta. — Most az üldözöttek, kik remélték, hogy a keresztény fejedelmek birodalmában feltalálják az ohajtott biztonságot, átköltöztek Lengyelország: Lemberg, Kamenicz, Stanislau, Mohilev, Luczgamaja, — Moldvának Jassy, Suczava, Román, Fogsán, Botusán községeibe, s innen Erdélybe, mint ezt igazolják az itteni örmények közt előforduló ezen család nevek is: Voith, Kámenczi, Czárán, Fogsánczi, Pátrubán stb. és az örmény nyelvben előforduló tatár, román szavak.

A történetirók az Áni városból menekült örmények beköltözését a szomszédos Moldovából így adják elő: Duka, Moldova fejedelme, czélül tűzte ki magának, hogy fejedelemsége alatt a különféle nemzetbelieket a román nemzettestbe beolvassza; ez okból, semmi kényszer eszköztől vissza nem rettenve, az örmények ellen is üldözést támasztott; ezek hitök s nemzetiségök fentartása érdekében fegyvert ragadván, a fejedelmet Szucsava várába szorították 1669-ben. A megszorult fejedelem segitségért esedezett, s a törökök, kik épen Kamenic lengyelországi erőd ostromával és a lengyel lázadás elfojtásával valának elfoglalva, Kamenic bevétele után a zsarnokot várfogságából kiszabadították.

A törökök által kiszabadított fejedelem boszújától tartván az örmények, az erdélyi havasok aljába menekültek, hol 3 évi tengés után mintegy 3000 család I. Apaffi M. fejedelem által befogadtatott 1672-ben. Apaffi a menekülők előtt szivesen nyitotta meg a török-tatár dúlás által nagyon kipusztult Erdélyt, sőt a kereskedés előmozdítása végett még kiváltságokkal is felruházta őket. II. Apaffi megengedte 1696-ban, hogy nemzeti birót és tanácsot választhassanak és intézkedett, hogy senkit se tegyenek az örmények közül rabszolgává, hanem az „Örmény Compania“ szabadon űzhesse iparát. Az Erdélyben letelepülő örmények vezére Daniel Todor volt, nemzetének büszkesége, ki Apaffi alatt nemesi jogot nyert.

Erdély következő fejedelmei, u. m.: III. Károly, Mária Terézia, II. József királyok tapasztalván az örményeknek a trón iránti hüségét, újabb szabadalmakkal látták el őket.. Az örmények építették Szamosujvárt és Erzsébetvárost első Leopold király idejében.

A magyar korona csakhamar kedves hazája lett a vallásuk miatt üldözött menekülteknek; a kereskedés azon helységekből, hol kezdetben letelepűltek, mint: Gyergyó-Szt-Miklós, Csik-Szépviz, Besztercze, Görgény, Petele, Fehérvár, Ebesfalva és Szamosujvár, a tulajdonképeni Magyarországba is beédesgette őket; itt aztán terjedelmes birtokokat vásároltak; némelyek tudományos képzettségök által eljutottak a ministeri, legfőbb számvevőszéki, hadvezéri, országos képviselői állásokra. . . .

Ezekben foglaltatik röviden a hazájuk romjaiból menekült örmények jelen állapota. S most örömmel mondhatjuk, hogy a multban szenvedett balsorsot megelégelte a kegyelmek Ura s sorsunkat kedvezőbbre változtatta.... Azon népek ellenben, kik az örmények kiűzői voltak, részint letüntek végkép a történelem szinpadáról, részint eltörpültek erkölcsi sülyedésök alatt. Az örmény pedig annyi balsors után máig is áll, — és fennállását az ősöktől öröklött nemzeti erényeinek: hűség, mérséklet, önfeláldozás s mély belátásnak köszönheti; mert az országok támasza a nemes erkölcs — míg ez él, addig népe is élni fog.

Ujabb nyilt levél az Armenia t. szerkesztőségéhez.

Vettem t. szerkesztő ur szivességéből Lukácsy Kristófnak „A magyarok őseleiről örmény kútfők után“ irt becses művét. Mellőzve a néhai szerzőnek, a régiség homályából soha föl nem deríthető kutatásait, a műnek „Befejezése: Örmények Erdély- és Magyarhonban, a régibb s újabb korban“ érdeklé különösen figyelmemet. Meggyőződtem ebből, hogy nemcsak „bolgár-böszörmény“, de valóságos „örmény“ telepek is voltak Magyarországban az Árpádok alatt, az Ürmény s több rendbeli Örményes, Talmács — valószinüleg az Illés által is idézett szebenvidéki „Thalmus“, helyesebben Talmács nevű falvakban. Megerősítik ezt az esztergomi örmények részére IV. Béla és IV. László királyok által adott okmányok is.

Hogy örmények, a kozárok társaságában részt vettek volna a magyar honfoglalásában: kételkedem. Kozárok, besenyők, bolgárok, örmények, a honfoglalás után telepedtek be. Különösen az örményeket, a magyarok társaságában honfoglaló kun-kabarokkal, a Kaukazus hegyek közti egykori jó szomszédságnak emlékezete hozta közénk.

A Kaukaz bérczek nyugoti oldalain laktak ugyanis a kabarok,*) kikről a tartomány maig kabardá-nak neveztetik. A keleti oldalon pedig laktak az örmények, kik a kabarokkal e hegyszorosokon át csere-kereskedést űztek. Kabarda (Kabar-dah v. dag = kabarhegy) vidékéről, a Kaukaz előhegyei tartományából, két folyam megy a kaspi tengerbe: a Kuma és Terek. Császárfi Konstantin szerint a kabarok, kik a honfoglaló turk-magyarokhoz csatlakoztak, ezeknél erősebbek voltak. Béla névtelen jegyzője ezen kabarokat kumánoknak irja, kiket valamint az utóbb beköltözött kumánokat, az utókor tévesztett össze Attila hunjaival és az avar v. várkunokkal. És valamint a kabarda tartománynév a kabarokra vonatkozik: a kumanok neve nem vonatkozik-e a Kuma folyam nevére, melynek vidékén laktak, és a Terek név a török-magyarokéra? mert hiszen a bysanti irók a magyarokat török néven ismerték. Még Dukas Mihály koronáján is Géza v. Geobitz, turkok-törökök királyának iratik.

Gyanitásaimat, hogy a mohamedánok háborgatásai sok örményt hazájából kiköltözni kényszerített a X és XI-ik században, Lukácsy adatai bizonyosságra emelék. Hogy Magyarországba is feles számmal jöttek, a fönmaradt helynevek tanusítják. Örmény kereskedők telepedtek Esztergomba is, az Árpádok székvárosába, hol őket a nálokнál hatalmasb velencésekkel együtt a tatárok kiirtották. A többi örmények az őket környező nemzetiségek közt fölolvadtak.

Hőke Lajos.

* * *

---

*) Különös, hogy a magyar, ki maga is több izben változtatá tanyáját, mígnem mai honában állandóan megtelepedett, más szintén honkereső népeket rólok nevezett igékkel bélyegzett meg. Alkalmasint a kabarokról maradtak fön a kóbor, kóborol — a faluzó ismaelita kalmárokról a kalézol, a norman-varigek — görögül barangokról a barangol, a flanderekről a falangirozik igeszók.

Hanusz lengyel armenista és a galiciai örmények tájnyelve.

Hántesz ámszoreá után SZONGOTT KRISTÓF.

Habár ismeretes az örmények előtt dr. Hanusz János neve, ki 1886-ban az orientalisták bécsi kongressusának ülésében a lengyel-örmények tájnyelvéről beszédet tartott — mégis nem tartom fölöslegesnek ezen lengyel tudósról, továbbá a „Lengyel-örmények nyelve“ című művé-ről tisztelt olvasóinknak tudósítást adni.

Hanusz, miután a krakói egyetemen nyelvészeti tanulmányait bevégezte, Németországban neves tanarok mellett tanulmányozta a nyelvtudományt, Lipcsében (Brugmann tanár), Berlinben nyelvészeti előadásokat hallgatott; Németország híres tanáraival folytatott levelezéseivel magát ezen tudomány-ágban csak tökéletesítette. Néhány év alatt ifjú tudósunk a nyelvek megbecsülhetlen kincsét gyüjtötte össze; jártas a szanszkrit és ó-iráni nyelvekben, a görög, latin, goth, német, angol, lithván és az összes szláv nyelvekben, az olasz, franczia és alban nyelvben. Ennyi nyelvkincs és az összehasonlító nyelvészet terén tanusított ernyedetlen munkásságával rövid idő alatt oly hir-névre vergődött, hogy fiatal kora dacára a bécsi egyetemi tanárok sorába vétetett fel, kinek szanszkrit és lithvan nyelvi és összehasonlitó nyelvészeti előadásait számos tanitvány hallgatja.

De itt nem állapodik meg, hanem igyekszik nyelvismereteit gyarapítani.... Még ifjú korában érintkezett volt a lengyelországi örményekkel; azért ezek nyelvének szó-hangjai megmaradtak emlékében; most olvasván Müller Frigyes, Hübschmann, Lagarde, Patkanián és másoknak örmény tárgyú dolgozatait (armeniaca, *հայկական գրուածք*), vágy gerjed kedélyében az örmény nyelv megtanulására; azért elmegy Kutyba, a lengyelországi örmény koloniák legnépesebb mezővárosába, hol egy hónapig tartozkodván, megtanulja ezek nyelvét a nép szájából, — és irott könyvekből, feliratokból e nyelv majdnem összes anyagát összegyüjti, ezekből kivonja a nyelv szószerkezetét, a ragozást és hajlitás mintáit; a szavak alaktanát a betűismével együtt és a sajátos mondásokat az irodalmi és más tájnyelvekkel hasonlítja össze. E szavak gyüjteménye képezi a könyvet, melyre szempillantást vetni akarunk.

Hanusz tanár fent nevezett könyve az örmény nyelvet az ind-európai ősnyelv fődialectusai közé sorozza. Az ind-európai ősnyelvet, újabb vizsgálatok után, — melynek főbb kutatói Hubschmann, Brugmann és mások [1]) — nyolc dialectusra osztják, melyekből számos más tájnyelv származott. Ezek 1. Ind-iráni vagy árja, 2. örmény.[2]) 3. lithván-szláv, 4. germán, 5. kelta, 6. olasz-román, 7. görög, 8. lurig (alban) nyelvek.

Miután erről — az újabb nyelvbuvárok vélekedése szerint szólott, előhozza azokat a neves német irókat, kik — közvetve vagy közvetlenül — az összehasonlító nyelvészet útján elég alaposan szólottak az örmény nyelvről; ezek közül a jelentékenyebbek: Petermann, Vindischmann, Bopp F., Müller Fr., Hubschmann, Lagarde, Bartholomae.

Azután szól az örmény betűtanról; a hangzókról úgy mint a mássalhangzókról, összehasonlítja más ind-európai nyelvek betűcserejének szabályaival, miből elég alapos szabályokat von le.

Ezen általános főleg az ó-örmény (klasszikus) nyelvre vonatkozó bevezetés után, közeledik fő-tárgya, az örmény tájnyelvekhez, melyekben vezetőül szolgál neki Ájdinián atyának „Az új örmény vizsgálati nyelvtana“ és Patkanian iratai; előhozza, hogy mikép származtak az örmény tájnyelvek a klasszikus ó-nyelvből. A szerző az új örmény irodalmi nyelvet két fő részre osztja: keleti vagyis orosz-örmények és nyugati vagy török-örmények (konstantinapolyi) nyelvre, melyek lényeges különbsége az egyes betűk különböző kiejtésében,[1] a távolító eset ragozása az igék jelen idejének és végzetlen múltjának másképen való képzésében áll.

---

[1]) Hubschmann, Brugmann és ezek követői — a régibb nyelvvizsgálóktól való megkülönböztetés végett — magokat »ifjú nyelvészeknek« (junge Grammatiker) nevezik.

[2]) Hubschmann tanár előtt majdnem minden nyelvész armenista, az örmény nyelvet az iráni nyelv egyik féleségének vagy tájnyelvének tartotta; ő azonban az örményben előforduló iráni vagy perzsa szavakat kiválasztván, vizsgálodva azt látja, hogy az örményben a betűk változásai és egyebek épen azon nyelvi szabályok szerint történnek, mint bármely ind-európai nyelvben. Azután szép hasonlatot hoz fel, midőn igy szól: »A ki az örményt az iráni s perzsa nyelv ágának tartja, olyan mint az, ki az angolt a kölcsönvett román szavak miatt, a román nyelv egyik ágának tekintené.«

Azután általmegy a lengyel-örmények tájnyelvére, és rövid visszapillantást vet koloniáikra Báráncz Szádok örmény iró nyomán; továbbá értesitést ád azon irott forrásokról, melyekből szedte a lengyel-örmény tájnyelvre vonatkozó tudományos ismereteit; összehasonlítja e nyelvet az ó-nyelvvel, a mostani irodalmi és a konstantinapolyi tájnyelvel!

Itt felsorolja a szerző a lengyel-örmények tájnyelvében használt összes szókat és tulajdonneveket, és ezeket előbb a klasszikus nyelvvel, azután a mostani irodalmi és más meg más tájnyelvvel hasonlítja össze; minden szónak megmondja francia és lengyel jelentését és használatát. Gyakran hasonlítja össze e szavakat az ind-európai nyelvekkel, és elválasztja az ezen tájnyelvben használt lengyel, román, ruthen, török és más szókat az örmény szavaktól.

E könyv lengyelül van irva és 132 lapra terjed. Bátran el lehet mondani, hogy e munka nagy készültséggel van irva, mely a szerző mély tudományáról és ernyedetlen munkásságáról tesz tanuságot. Az egész mű az örmény tájnyelvek részleges tudománya szempontjából, valamint az örmény összehasonlító nyelvészetre nézve nagy-becsű.

* * *

---

[1] A szerző az orosz-örmények kiejtését az összehasonlitó nyelvészet szabályainál régibbnek tartja. Ellenben a török-örmények kiejtésének okául elfogadják az armenisták a német nyelvbuvárnak »a betűk második hangmáslatát« (zweite Lautverschiebung-Seconde transformation des lettres). Ugyanez az eset fordul elő a germán nyelveknél is. Az angol-szász, dán nyelvek, melyek csak ágai a germánnak, a felsőnémetségi (hochdeutsch) betűk kiejtésének ép ellenkezőjét őrizték meg. Ma napság a felsőnémetségi p, t stb. betűk, az angol, dán.... nyelvekben b, d-nek ejtetnek. Ezt kell mondanunk az orosz-örmény és a török-örmény nyelvről is.

Az örmény nemzet ős vallása.[1]

Irta: G. J. G. m.

II.

Az örmény nemzetnek második (II.) főistensége volt: Anahit vagy Anahit asszony (տիկին digin = úrnő, királyné) mely névhez rendesen hozzá-járult a nagy jelző is. — Ez Aramaztnak volt teremtménye, a szemérmetességnek anyja[2]) az örmény nemzet dicsősége és életadója,[3]) Örményország lelke és élete.[4]) — „Kegyetlenül foglak téged kinozni — mondá Tiridates, Gergelynek, midőn ezt kényszeriteni akarta a bálvány-imádásra — ha nem ajánlkozol az istenségeknek, különösön ezen Nagyasszonynak, Anahitnak áldozni, ki nemzetünk dicsősége és életadója." Hasonlóképen: „Csufolod és gyalázod a Nagy Anahitot, ki által áll és él az örmény föld?"[5])

Mondhatjuk, hogy Anahit volt az örmények valóságos nemzeti istensége. — „A perzsáknak minden istenét — mondja Strabo — tisztelik a párthusok és örmények; de különösön az örményeknél nagy tiszteletben áll Anahit." — Az istenitiszteletben nagyon buzgó Tiridates, midőn az istenségeknek különböző méltóságairól szól, Anahitnak tulajdonítja a gondviselést, az az a védelmet és oltalmazást. „Szálljon reátok, — úgy mond — teljesség hős Aramazdtól, gondviselés Anahit asszonytól és vitézség örmény országunkra hős Vahagentől?"[6])

Anahitnak három temploma volt Örményországban. Az egyik volt Ekegheác (Եկեղեաց) tartomány Eriza falújában[7]) Itt erőszakolta először Tiridates Szt-Gergelyt, hogy Anahit asszony bálvány képét kinálja meg kedveskedőleg „koszorúval és zöldfa ágakkal." — Nagy tiszteletben volt ennek bálvány-oltára; mert a beteg örmény királyok általában ide szokták követeiket küldeni, hogy számokra gyógyulást eszközöljenek[8]) és egyszersmind ájándékokat is küldöttek neki köszönet fejében a nyert győzelmekért.[1] — Nemcsak Armenia minden tartománya, hanem egyszersmind idegen népek előtt is nagy tiszteletben állott ennek képe, magok a római császárok is többször küldöttek ide drága ajándékokat; ezért nagyon gazdag volt ennek temploma[2])

---

[1] L. »Armenia« 2. szám, 40. lap.

[2] Agathang. V. 48. — [3] Agath. V. 47. — [4] Agath. VI. 57. [5] Agath. VI. — [6] Agath. XII. f. 102 l. — [7] Chor. II. k. 13 és 57 f. 189 l. — Agath. V. 45, és CIX. 587 l. — [8] Choren. II. k. LX. fej. 284 l.

Nevezetesen Strabó tesz említést az örmények Erizában levő Anahit templomáról. Az örmények — mondja a többek közt — különböző helyeken építettek templomot Anahitnak; de különös figyelemre méltó az, melyet Ekegheác tartományában állítottak fel. — Görög és római irók, az erizai Anahitot tauriai Anahitnak nevezik. A monda szerint, volt a régi időben Tauriaban (a mostani Krimben) Anahitnak egy temploma, a hol Agamemnon leánya Iphigenia volt a papné; ez fivérével Orestessel együtt Tauriaból elszökvén, magával hozta volna ide Anahit bálványképét, melyről a monda azt tartja, hogy az, az égből esett le.

Anahitnak második bálványképe Armavirben volt. — Úgy látszik, hogy valamint az Erizában levő bálványoltár, úgy ez is — az Arsacidák idejében — Görögországból hozattak Örményországba. — Azért, ezeket későbbieknek vagy újabbaknak és idegeneknek tarthatjuk, annyival is inkább, mivel maga Chorenei is azt állítja, hogy az azonos a görög Artemissel.[3])

Úgy látom, hogy az őrmények valódi Anahitja Táron (Տարոն) tartománynak Astisát (Աշտիշատ) szentelt városában volt feállítva, mely mint Karakasián mondja egészen aranyból volt;[4]) de nagyon hihető, hogy csak aranyozott (պղնձածոյլ bêghêndzádzuhl) réz volt.[5]) Ez az oka, hogy Agathangelosnál Oszgemájr

---

[1]) Agat. I. 29—30 l. — [2]) Plutarch. Plin. V. 24. — Dionys Cass. XXXVI. 31. — [3]) Chor. II. k. XII és XIII. — [4]) Karakas örm. itész. tört, 27 270 l.

[5]) Chor. II. k. XII. 181; — vesd össze Katergian, Világtört. I. k. 70 §. 164 l. — Azért használom ezt a kifejezést, mert Chorenei történelmében nem a ոսկեղէն = voszgeghen vagy յոսկւոյ = hoszgvo, arany, aranyból való, hanem a ոսկեզօծ = voszgezodz szót használja, mely szó mostani nyelvtudományunk szerint aranyos-t, aranyozott-at jelent. — Chorenei tagadhatlanul elsőrendű tekintély; de mint katholikus püspök, már hivatalánál fogva sem dicsérhette nagyon az akkor keletkezett — és az ő véleménye szerint, úgyis gyenge lábon álló — örmény keresztény egyház hivei előtt a po-

(Ոսկեմայր arany anya), Oszgedzin (Ոսկեծին arany szülött) és Oszgehád (Ոսկեհատ arany metszetű) neveket visel.[1])

A római hadvezér Lucullus — mintegy félszázaddal Kr. előtt — ennek az Anahitnak feláldozandó szarvas marhákat látott, melyek az isten-asszony jegyével voltak megbélyegezve. Ezek itt-ott legeltek; de azért senki se merészelt hozzájuk közeledni. Plinius szerint, Antonius római hadvezér — Lucullusnál valamivel később — Anahitnak ezen arany (?) képét Örményországból elvitette. Valószinű, hogy ennek helyére egy más tétetett, mivel a negyedik század elején — ekkor tértek át az örmények Krisztus hitére — még fennállott Astisat városában Anahitnak bálványképe, melyet Világositó-Szt-Gergely rontott le.[2])

Úgy látszik, hogy Anahit kultusa Örményországban — a legrégibb időkben — hasonló volt a görögök Aphrodite kultusához; mert Strabo, miután elbeszéli hogy az örmények Anahit tiszteletére férfiakat és nőket áldoztak (?) ekép folytatja: „Még eddig nincs min csodálkoznunk; mert az örmények istenitisztelete még tovább megy, nálok szokásban van, hogy a nagy úrak szűz leányaikat feláldozzák az istenségeknek; de azért ez egyáltalában gátul nem szolgál arra, hogy ezek — habár nagyon szemérmetlenül viselték magokat Anahit templomában — könnyen ne találjanak férfiakat, a kik minden lelki furdalás nélkül őket nőül vegyék.[3])

III. Vahagen, vagy Hős Vahagen (Վահագն) I. Digranes fia, a Vahuni család ősapja, a hires kolthani regészek által megénekelt és halhatatlanná tett istenség.[4]) A vahuniak ezt a görögök Herkulesével azonosítják, mivel az ennek tulajdonított hőstettek, nagyon hasonlítanak annak tetteihez. A Vahuni család azt a Herkules-bálványképet, melyet elsajátított, Taron tartomány Astisat városába — saját birtokába — helyezte el.[5]) — Ennek temploma, mely Vahevahian vagy Sárkány-

---

gány vallást, annak templomait, bálványképeit stb. Lehetséges, hogy itt is csak azért használja az aranyozott szót, hogy a bálványkép külső becsét kisebbitse. — Különben a régiségbuvárok dolga megvizsgálni azt, hogy akkor (ezelőtt 18 20 századdal) az arany vagy az aranyozott tárgyak voltak általános használatban? Én azt hiszem, könnyebb volt akkor valamit aranyból elkészíteni, mint a rézből való tárgyat megaranyozni.

[1]) Agath. CXIV fej. 603 l, — [2]) Agath. CXIV 603 l. [3]) Strabo XI. 16. — [4]) Choren, I. k. XXXI. f. 126—127. [5]) Chor. II. k. XII. f. 182.

ölő Vahagennek (Visabaghagh-Vahagni) neveztetett, Astisat szentelt városa három templomának egyike volt. Ezen templom, mely az örmény harczias királyoknak áldozó szent helye volt, ¹) nagyon gazdag volt, mivel tömérdek ajándékot küldöttek ide a leghatalmasabb királyok.

Ezen három fő-istenségen kivűl, voltak még más istenségek is, mint:

1. Tűr. Ez általában véve, az árja nemzeteknél rendes istenség volt... és úgy látszik, hogy Apolloval azonos. Ennek bálványképét I. Artaxes hozta Örményországba. ²) Tűrt az örmény nemzet Aramazd akarata nyilvánitójának, az álmak fejtőjének, az irodalom és bölcseség oltalmazójának tartotta; azért ennek temploma, mely Artaxata város országútján állott, ³) Aramazt levéltár irójának *(Դիւան գրչի Արամազդայ)* vagy a Tudomány-művészet templomának *(Ուսման ճարտարութեան մեհեան)* neveztetett. ⁴)

2. Mêrhagan (fény, nap, tűz) istenség; ez is az árja nemzeteknek volt saját istensége; ez — úgy látszik — hasonló a görög Hephaestushoz (Vulcanus), kinek képe II. Artaxes (111—86 Kr. e.) Arsacida király által hozatott Armeniába. ⁵) — Ennek Bagavan, vagy Bagaharidsban felállított oltárán tűz égett. ⁶) — Artasir sasanita, a meghódított Örményország elfoglalása után azt a parancsot adta, hogy Armavir és Artaxata szentelt városokban levő istenségek oltárai romboltassanak le, de a bagavani Mêrhagan istenség oltárán levő tűz folytonosan égjen. ⁷)

3. Nanea istenség — úgy látszik — azonos a görög Athene-vel (Minerva), melynek bálványképe Görögországból hozatott Armeniába. ⁸) Ennek temploma Thil szentelt mezővárosban volt. ⁹)

4 Barsamin istenség egészen ismeretlen a görögök előtt. II. Tigranes (86—53 Kr. e.) ennek bálványképét Mesopotámiában találta meg, honnan azt egyenesen Örményországba küldötte azzal a parancsolattal, hogy Thorthán mezővárosában állítsák fel. Ennek bálványképe fény-fehér (szbidagaphar) istenségnek is neveztetett; ¹) mert anyaga elefántcsont, jegecz és ezüst volt. ²) — Valószinü, hogy ez a Barsamin az, kiről Chorenei azt állítja, hogy a syrusok istenítették és sok ideig imádták. ³)

5. Nebud vagy Nabod, Bel, Bachnigal, Tharata inkább syriai istenségeknek tekinthetők; ezeket, mint családi isteneket, különösen Abagar fejedelem tisztelte Mesopotamiában. ⁴)

---

¹) Agathang. CXIII fej. 602 603. — ²) Chor. II. k. XII. f. 181—182. — ³) Chor. XLIX. II. k. 262. V. ö. Agath. CVIII. 580. — ⁴) Agath. CVIII. 580. — ⁵) Chor. II. k. XII. f. 183 l. — ⁶) Agath. CX, 590 l. — ⁷) Chor. II. k. LXXVII. f. 322 l. — ⁸) Chor. II k. XII. fej. 183 l. — ⁹) Agath. CX. 587.

---

¹) Agath. CIX. 585. — ²) Choren. II. k. XIV. f. 190 l. — ³) Choren. I. k. XIV fej. 72 l. Par-Semse a syriai nyelvben annyit jelent, mint nap fia. — ⁴) Chor. II. k. XXVII fej. 214 l.

* * *

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Egy új örmény folyóirat. A bécsi tudós mechitharista kongregaczio, melynek hivatása — szervezeténél fogva — a tudomány terjesztése, alapszabályai egyik főpontjának kivánt ismét eleget tenni, midőn jelen év elejétől egy új vállalatra határozta el magát.

A „Havi Szemle *Հանդէս Ամսօրեայ*“ nevet viselő havi folyóirat bizonyára csak folytatása az 1847-ben megindult Európa czímű nagyhirű heti lapnak, mely később napi lappá változott át.

Nagyon szépen szól, az 1878-ban Velencében megjelent „Örmény irodalom történelme“ czímű munkának irója, a — már akkor megszünt — bécsi“ Európa „napi lapról.“ „Valóban — úgy mond — a lapirodalom, a sajtó erélyes munkássága által, nagyon szükséges és kipótolhatlan szolgálatot tett Armeniának: mindazonáltal, az örmény nemzetnek valódi európai irálylyal és alapos tudománynyal szerkesztett lapra volt szüksége. — Okos és messzelátó személyek a bécsi mechitharista atyák fáradságától várták ezt az áldozatkészséget. — Nem csak az atyák nagy szorgalma és tudományos buvárlata, hanem egyszersmind a hely a hol laktak, nyújtott nagy könnyűséget és fontos alkalmat azon czélnak elérésére, melyet a nemzet magának kitűzött.

A gőzgépek közvetlen összeköttetésbe hozták a nagy Keletet, Ausztria fővárosával.

A fenn említett előnyök komoly megfontolása után, a tudós atyák, szivesen vállalkoztak, a nemzet ezen jogos igényének eleget tenni. — Ennél fogva meg is inditottak 1847-ben egy heti lapot, melynek „Európa“ nevet adtak. Maga a czím eléggé megmutatja a szerkesztők czélját. Európai alaposság, — művészeti tökéletesség, ujdonságok sokasága, philologiai és tudományos czikkek sorozata — voltak a tudós atyáktól szerkesztett lapnak tulajdonságai; — ezekért az örmény nemzet e lapot természetesen nagyon megkedvelte. — Álló tizenegy esztendeig folytatták ezen lap szerkesztését, midőn 1858-ban látván, hogy a politikai lapok száma Keleten napról napra szaporodik és a távirati tudosítások, a távol levő városokban szerkesztett lapok-, és különösen a napilapok ujdonságainak nagy hátrányára vannak; kényszerítve érezték magokat, mindennap megjelenő lapjoknak más alakot adni.

Igy változott át az „Európa“ hetenként megjelenő philologiai lappá. Ekkor a lap címéhez hozzájárult még e jelző: családi lap. — Ez által akarták kielégíteni a vágyat, mely ekkor tájban ébredt volt fel az örmény nemzetben a regényköltészet iránt. Az újalakú Európában találunk sok becses és kellemes regényt, újabbnál újabb, hasznos és élvezetes tudosítást. Hanem ennek se volt hosszú élete, . . . ennek is meg kellett szünnie.

Most harmadik ízben fogott a társaság a vállalathoz. — Az új folyóirat, mint mondok, jelen év január havában indult meg Havi Szemle (Hántesz Ámszoreá) cím alatt. A lap külső kiállítása nagyon csinos, nyomtatása tiszta és egy-egy füzete 16 nagy negyedrét lapot foglal magában. — Tartalma meglehetős gazdag és tanulságos.

Az előttünk fekvő februári füzetnek tartalma következő: Természettudomány; A fény és meleg lényege — Természet történelem: Természetes és mesterséges álom. — Régészet: a persepolisi ékiratok. — Irodalom: Hanusz lengyel armenista és a galiciai örmények tájnyelve. — A keresztény Örményország és irodalma. — Történelem: Arsaces király. -- Tárcza: Gavelisia. — Különfélék: Hirek, gazdasági apróságok stb. — A füzetet befejezi egy csinosan összeállított politikai általános szemle.

Benső meggyőződésünk az, hogy ezen folyóirat is ki tesz magáért nemcsak azért; mert a főszerkesztő az egykori öreg Európának munkatársa volt, hanem azért is. mivel a többi szerkesztő-társak is mind tanitványai azon iskolának, mely annak idején olyan derék lappal lepte meg nemzetfeleit, mely az örmény nemzet dicsőségét képezte

Az orientalisták bécsi kongresszusán, mely a mult évben tartatott, az örmény tudományosság is képviselve volt. Nevezetesen a velenczei mechitárista kongregaczio küldöttségén kivűl, melyből P. Garekin tisztes alakja általános feltünést keltett — megjelentek még Keletről Patkanoff, szentpétervári egyetemi tanár és Jakub Artin pasa, az egyptomi közoktatásügyi kormány al-államtitkára; ez utóbbi egy öt tagból álló küldöttség élén. Artin pasa volt az, ki az egyptomi közoktatás ügynek európaivá tételében legtöbb buzgalmat fejtett ki; tudományos működése pedig őt jeles orientalistává teszi.

Örmény bibornok. Azarián patriarcha római küldetése alkalmából önkéntelenül visszaemlékszünk amaz ünnepélyességre, melylyel az első örmény bibornok: Hászun, ki Lukácsy-val bizalmas levelezésben állott, pár év előtt egyházunknak a pápai korona után

legmagasabb jelvényével, a bibornoki föveggel díszíttetett föl. Ezen jelvény föltevésének szertartása alkalmával Hászun hosszabb beszédet intézett XIII. Leo pápa Ő szentségéhez, melyben mély háláját fejezvén ki bibornokká lett kineveztetéseért, kijelenté, hogy e háladatosságot nem csupán ö érzi, hanem a legnagyobb mérvben osztozik abban az egész örmény nemzet, sőt a sultán kormánya és minden alattvalója; és hogy a hála e szavait tettek fogják követni. Élénk szavakkal ecsetelte ezután a bibornok a pápának nagylelkű és üdvös gondoskodását az örmény egyház irányában, s kiemelé XIII. Leo pápa jóságát az örmények iránt, mely a kapcsot a Szentszékkel meg fogja szilárdítani.... Ő szentsége válaszában kijelenté, hogy nagy megelégedéssel és örömmel fogadja a bibornok szavait, melyek csak megerősítik nemes és méltó érzelmeit az Apostoli-szék iránt. „Szeretjük újból kijelenteni — folytatá a pápa — hogy fölruházván a biborral, szándékunk vala nyilvánosan elismerni kiváló érdemeit, melyeket hosszú, püspöki pályafutása alatt az egyház körül, valamint kiváltkép az örmény egyházi kérdés békés megoldásánál tett kitünő szolgálatai által szerzett. Nem kevésbbé szándékunk volt bibornoki méltóságra való előmozdítása által nyilvános és ünnepélyes bizonyitékát adni az örmény egyházak iránti különös hajlamunknak, melylyel nem ohajtunk egyebet, mint jólétüket s dicsőségüket! — Ezen legmagasabb czélra Ön, bibornok úr, Rómában maradván, továbbra is szentelni fogja iparkodását, eszélyét és hosszas tapasztalatait, — azon bizonyossággal, hogy jobban nem felelhetne meg a Mi szándékunknak, s elő nem mozdíthatná hathatósabban a Kelet vallási érdekeit!...“ Hászun bibornokká avatása előtt több mint négy évszázad mult el, hogy IV. Jenő pápa a „római biborral“ díszitett föl egy szerzetest a Keletről; ez Bessarione bibornok volt, a görög egyház nagy tudósa, ki kiváló érdemeket szerzett a katholiczizmus körül, s ki a flórenczi zsinaton a hit legbátrabb előharczosa volt. Az örmény Hászun volt a második. ki a keleti szertartású papság köréből ezen, a pápa után legmagasabb egyházi méltóságra emeltetett.

Magyar-örmény nyelvtan. Velenczében 1876-ban, a mechitárista szerzet betűivel nyomatva egy magyar nyelven irt örmény grammatika jelent meg, melynek czíme: „Gyakorlati örmény nyelvtan. Tanodai és magán használatra, irták: P. Verthanesz Jakutgián mechitarista és Vasadi Gyula, tanár.“ — Verthanesz nyelvtana egyébbiránt nem az erdélyi örmény nyelvet tárgyalja, s mint dr. Pátrubány L. „Örmény tanulmányok“ czimű szakszerű értekezésében megjegyzi, — az alakok annyiban hasonlók csak az erdélyi örmény alakjaihoz, mennyiben Verthanesz a nyugati örménynépnyelvet, — mely csoporthoz az erdélyi örmény nyelv is tartozik, — dolgozta fel.

A földrengések Örményországban nem tartoznak a legritkább természeti tünemények közé. Az egész örmény felvidéken vulkanikus nyomok láthatók s a gyakran előforduló földrengések is mutatják, hogy az ottani tűzhányó hegyek földalatti működése máig sem szünt meg egészen. Az újabb korban előfordultak közül legtöbb pusztitást vitt véghez az 1840-ik évi, — míg a korábbiak közül a legdühöngőbbek egyike az 1313-iki földrengés volt; mely Elő-Ázsiának legszebb városát, Ani-t, a műépitményekben gazdag s a századok pusztitásai daczára mai romjaiban is felséges és tündéri látványt nyujtó székhelyét a pakraduni dynastiának halomra dönté.

Örmény katholikus hitküldérek. Az erdélyrészi örmény egyház papjai közül a multban többen alkalmaztattak a római hitterjesztési kongregaczio által külföldi missziókra. Igy 1757-ben Jakabfi János Oláhországba (in Valachiam Turcicam) küldetett, s Mária Terézia királynő által útlevéllel láttatott el. — 1782-ben pedig Duha Kristóf szamosujvári áldozár ugyancsak a Congregatio de Propaganda fide által egyenesen Krimeába küldetett ki, hol mint hitküldér sok éven át sikerrel működött. Áldásban van maig is emlékezete Karaszu-Bazárban, hol érdemes és tevékeny életét 1810-ben bevégezte. Az ottani templom és papi-lak hirdetik apostoli buzgalmát! — Erzsébetvárosról szintén többen küldettek az Apostoli Szentszék által külföldi missziókra, — Újvidéken pedig az örmény kath. plébánia, mely a mechitarista szerzetrend által láttatik el lelkészszel, s a kalocsai érsekséghez tartozik, ma is misszió-állomást képez, melylyel az Al-Duna mentén lakó örmény hitsorsosaink lelki szükségleteinek ellátása van egybekötve.

Helyreigazitás. Folyóiratunk marciusi füzetében (3. szám), a 88. lapon közölt latin idézetnek észrevétlenségből a 2) jegyzet nem hozta megfelelő, szabatos magyar fordítását. — Azt most elodázhatlan kötelességünk így igazítja helyre: (A hittani különbség, mi az örmény szertartású római katholikus és nem egyesült örmények között létezik, következő): „A Pápa primatussága, a tisztitó-hely, a külön itélet és a lelkek állapota halál után.“ — Különben a nem egyesültek is hiszik a lélek halhatatlanságát.

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

(Sz. K.) **Mikor boldog az ország?** Mikor a kard rozsdás, az ekevas fényes, — a börtönök üresek, a magtárak gabonával teljesek, — a templomok lépcsői el vannak kopva, a törvényszékek küszöbei fűvel vannak benőve, — mikor az orvosok gyalog járnak, ellenben a kenyérsütők lóháton és a tudósok kocsival — akkor boldog az ország. (Másis, febr.)

Örmény mesék: Az oroszlán, medve és a róka. Az oroszlán betegnek tettette magát, hogy az állatok meglátogassák; el is ment látogatására mindegyik állat, csak a róka maradt távol. A medve

erre rágalmazni kezdé a rókát és így szólott az oroszlánhoz: „Azért nem jött el látogatásodra, mert nem akar neked engedelmeskedni.“ Alig hangzottak el e gyanusító szavak... s ime közeledett a róka is; a farkas elejébe megy s tudtára adja, hogy a medve róla az oroszlán előtt gonoszul beszélt; mire a róka: Majd gondom lesz reá... és az oroszlánhoz ment; ez azonban nem fogadta szivesen. De a róka: „Mielőtt elitélnél engedd meg, hogy elmondjam elkésésem okát;“ azután így folytatta: „Sok orvosnál jártam, hogy fájdalmadra orvosságot kérdezzek, egyébb szert azonban nem ajánlottak, hanem csak azt mondották: fogjunk meg egy medvét, nyuzzuk le börét elevenen és a meleg börrel takarjunk be téged.... és fájdalmad megszünik. Erre az oroszlán parancsot ád, hogy fogják meg épen azt a medvét, mely körzetében van; az állatok megragadták és kezdették börét lefejteni, a medve kárörvendő róka szemeláttára nem sokára nagy fájdalmak között bevégezte életét.

Tanuság: Uralkodó, elöljáró vagy biró előtt ne szólj másokról gonoszat.

Az orvos. Orvos jött egy városba; itt közhirré tette, hogy — mint jó orvos — minden fájdalom ellen rendel ovszert és a betegeket meggyógyítja. Egy férfi, ki az orvost meg akarta tréfálni, szamár-farkot rejtett el ruhája alá, azután hozzája ment és így szólott: A farkas megharapta szamaramat, meg tudod gyógyitani? Hogyne, felelt az orvos; itt ez az ír, ára két pénz, kend meg vele a sebet... és meg fog gyógyulni... De a férfi most előveszi a farkat és azt mondja: Oh tudós orvos, a farkas elvitte szamaramat... és csak farka maradt meg; tudsz szert rendelni? Mire az orvos: Ezt csak a teremtő Isten tudja meg-orvosolni, de én farkból szamárt nem tudok csinálni.

A király és a bölcs. A király a bölcshez indult, hogy tőle tanácsot kérjen. A bölcs ezt meghallotta előre; azért félig levetkezett, minden szemetet mi a háznál volt, a küszöbre tett, egyik lábát a szobába, karjára vászon darabot vett, végre egyik tenyerét szájára, másikat födött testére tette. Ilyen helyzetben várta a királyt. A megérkezett látta a bölcset, csodálkozott, szótlanul visszatért és eltávozott. Most a vele volt fejedelmek és szolgák kérdezték, hogy miért nem kért tanácsot? „Oh barátaim — felelé a király — ha egy évig is lakoztam volna nála, többet nem tanulhattam volna, mint mennyi tanácslatot nyújtott az ott látott 4 dolog“, melyeket így fejtett meg: „A bölcs testének meztelen része azt érteményezi, hogy akár mennyi ideig él az ember, mégis mit sem visz magával, majdnem meztelenül távozik el e világról; a küszöbre gyüjtött szemét-rakás a világi kincset, méltóságot jelenti, mely úgy elenyészik, mint mily hamar elsepri a szemetet a seprű; a födött testre tett kéz jelentősége az, hogy az ember tiszta életet éljen; végre a tenyérrel befödött száj, arra figyelmeztet, hogy szánkat őrizzük a megszólás- és árulástól. (Arevelk 1887 febr. 23. 932 szám.)

TÖRTÉNETI OKIRATTÁR.

Adatok az Apaffi-ak korához. Addig is, míg folyóiratunk tere lehetővé tenné őseinknek a fennállott erdélyi fejedelemségbe költözését és itteni megtelepedésük történetét, ezen a hazai történetírás szempontjából is jelentékeny érdekű eseményhez mért részletességgel megismertetni, — nem látszik érdektelennek e korszakból az alábbi történeti okiratot olvasóinknak előre is bemutatnunk. Mint tudva van, az örmények legutóbb és tömegesen 1672-ben I. Apaffi Mihály fejedelem alatt, — ki őseinket ismételve hívta Erdélybe, telepedtek meg e haza földjén. Apaffi, ki korán átlátta, hogy a „szorgalmas“ örményekben országának, a hosszas belháborúk és a törökök pusztitásai következtében úgy is nagyon meggyérült lakossága nemcsak hasznos, de sőt szükséges elemet nyert, nemsokára az örmények beköltözése után a következő pártfogoló iratot adta 1684. október 26-áról: „Becsületes híveinknek azért való instantiajokat kegyelmesen tekintvén, Thorda Vármegyében Petele nevű falúnkban szállást tartó kereskedő Örményeknek részekről kegyelmesen annualtunk arra, hogy Birodalmunkban, falúkban és akármely helyeken is, minden sokadalmakban és vásárokon szabad kereskedésök lehessen, magok mesterségekkel készített börnemü és egyébbféle árú marhájokkal minden megbántodások nélkül kereskedhessenek, úgy mindazon által, hogy annuatim száz száz kordoványokat tartozzanak Számunkra késziteni, Görgényi Udvarbiránk adván Szkumpiát*) hozzája, az mint hogy annualunk is praesentium per vigorem. Minek okáért felül megirt minden Rendbeli hiveinknek kegyesen igen serio parancsoljuk a felyebb megirt Örményekhez ennyiben való kegyelmességünket igy értvén engedjenek mindenütt birodalmunkban és minden helyeken szabados kereskedést nekiek és abban őket személyekben és javakban megháboritani vagy megkárositani semmi szinek alatt ne merészeljék... Datum in civitate nostra Alba Julia**) die vigesima sexta mensis Octobris, Anno Millesimo Sexcentesimo Octuagesimo quarto... M. Apaffi m. p.“ II. Apaffi Mihály sem felejtkezett meg országának újonnan betelepitett békeséges lakóiról, kik fejedelmi előde idejében, leginkább az akkori viszonyok miatt általános pangásban volt hazai kereskedelem előmozditása tekintetéből nyertek szabadalmakat s ő is megajándékozta őket különböző kiváltságokkal; ugyanis az 1699. évben kiadott kiváltság-levélben a többek között kimondja, hogy az örmények mindenütt saját maguk által választott biró alatt álljanak, és sem maga a fejedelem, sem tisztjei által semmi szin alatt szolgaságra nem kényszerithetők, hanem teljes szabadsággal kereskedhetnek az egész országban!...

---

*) „Szkumpia“ növényi festék; Olaszországból hozatták a timárok, de a Balatonmellékén is bőven találtatik. (L. Technologia, Gergelyffi Andrástól, Pozsony, 1809.)

**) Gyulafehérvár.

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és **SZONGOTT KRISTÓF.**
Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda Szamosujvártt.

ki a fogságból, hogy az ifjú Andrással az orosz herczeg Miczisztáv leányát véteti el. — Azonban az ifju Andrásnak e másodízben czélbavett házasságából sem lett semmi!...

II. Leo örmény király, kiről itt szó van, a Rupeniták dynastiájának tagja, volt az, kinek a pápa a mainzi érsek által koronát és királyi jelvényeket küldött, s kit az apostoli követ a keresztes hadjáratokban szerzett kiváló érdemeiért Tarsus-ban, 1198-ban meg is koronázott. Meghalt 1219-ben

Leánya Izabella (örményül Զապէլ Zábel), Endre magyar királyfi eljegyzett menyasszonya pedig, kinek nevére vert pénzt a budapesti nemzeti muzeumban is láthatunk, s kit — mint emlitök — antiochiai Fülöp vett nőül — első férjének halála után később I. Hiéthum-mal (Հեթում) lépett házasságra, — ki Örményország felett csaknem félszázadon át uralkodott.

Szent Lázár szigetén.

— Úti emlékek. —

A messze elnyuló velenczei lagunának San Lazzaro a legbájosabb szigete. A viztükör s a látó határ sötétkékjéből egész szinpompában válik ki épület falainak pompeji-i vöröse s a kuszó szőlő-indáknak nedvdús zöldje. Gondolánk nagy lassan besiklik a szigetnek picziny kikötőjébe, ott állunk a mechitarista atyák kolostorának tisztes kapúja előtt. A benső megnyugvásnak, a magunkba mélyedésnek sajátos érzése fogja el kedélyünket összevegyülve a gondolatokkal, melyeket az e helyhez kötött emlékek idéznek bennünk fel. Mert ez az örmény kolostor legnagyobb varázsát nem virágzó kertjeitől, nem pompás templomocskájától, nem is a falai közt őrizett kincsektől és ritkaságoktól, hanem attól a gondolattól nyeri, hogy e csendes falak közt hónapokat töltött el költői merengésben, tanulásban és alkotásban a világirodalom egyik legkimagaslóbb alakja, az angol nemzetnek egyik legnagyobb szelleme, lord Byron. S oly hatalmas a genius bűv-ereje, hogy még ma hét évtized után is lebilincsel e kolostornak helyiségeiben, melyek telvék még most is lényének forró leheletével.

A tudós örmény mechitaristák, kik a nyugati ismeretekben nevelik e helyütt fiatal keleti vérrokonaikat, készörömest elbeszélik a látogatónak e sziget történetét, rendjüknek keletkezését s emlékezéseiket Byron életéből, a melyek megannyi gyönyörű arabeszk gyanánt ékesítik a kolostor krónikáit.

San Lazzaro nevét 1182-ben találjuk először feljegyezve, midőn Velencze már köztársaság volt. Sz. Márk porphyr- és jáspis-oszlopain, aranyan és drágaköveken kivűl fekélyekkel ellepett betegeket is kapott a messze Keletről a „tenger királynéja“ a napos, a tengeri szellő által körüllengett oázt jelölte ki lakó helyöknek, mely mintha azért szakadt volna el a Lido fővényétől, hogy szegényeket s betegeket fogadjon kebelébe. Ama szerencsétlenek vigasztalásaúl ekkor választották a sziget védszentjének egykori osztályosát sorsuknak, Lázárt.

Lassanként megismerkedtek a velenczeiek a ragályos kórok távoltartásának eszközeivel s így történt,hogy egyszer csak néptelenül maradt a szenvedők menhelye a laguna hullámai között Szél és vihar rombolta szét épületeit, összedőlt szegényes temploma s a nedves kődarabok közt századokon át kigyók s békák tanyáztak.

Vége szakadt a pusztulásnak is. A törökök feldúlták Moreát, Görögországnak e költői zúgát, mely akkoron a velenczei köztársaság uralma alatt állott s modoni kolostorukból menekülni kényszerítették az örmény papokat. Velencze átengedte számukra a lakatlan szigetet, melynek 1715-ben lépett birtokába Mechitar, a róla elnevezett rend alapítója.

Sok az érdekes látnivaló a tiszteletreméltó atyák kolostorában. Itt van mindjárt a kolostor udvar, vagy a „belső kert“ fődisze, a négy magas, alakjával keleti minaretekre emlékeztető czyprusfa. 1816-ban, a kolostor falai közt kifejtett legnagyobb tevékenységének idejében ajándékozta meg velök a szerzeteseket lord Byron. S nemcsak az elültetés helyét határozta meg, hanem személyesen is közreműködött a beplántálásnál. A költő keze szerencsés volt, igazi diszpéldányokká fejlődtek e fák s költői jelleget kölcsönöznek az egész kertnek. Feketezöld ágaiknak komolyságát enyhíti a gazdag virágkörnyezet, a télen-nyáron viruló bengáliai s a mosolygó khinai

rózsa, a magnoliák, czédrusok és oleanderek, melyek nem egy költői kedélyt lelkesítettek dalra A többek közt I. Lajos bajor király emléket szentelt e gyönyörű kertnek San Lazzaro czimű szép költeményében.

E költemény eredeti kéziratát sok másnak társaságában, melyek közt természetesen lord Byron örmény és angol kéziratai foglalják el az első helyet, üveg alatt őrzi a kolostor könyvtára. Izléses berendezésű termekben mintegy harminczezer kötet van itt, köztük igen becses keleti munkák. Európának valamennyi uralkodója s számos tudós járult hozzá e gyüjteménynek ritka kiadványokkal való szaporításához. A nagy könyvtárteremben egy mumia látható, a melyre méltán büszkék a mechitárista atyák. Ezer röfnyi hieroglyphekkel s rajzokkal pompásan szegélyezett szövetbe van burkolva; Ungarelli és Chabas szerint háromezer ötszáz éves s egész világrészünknek legjobb karban fennmaradt mumia-példánya. Egy másik ritkaság ugyanitt az ind papyros, csodás kivitelű aranynyal szegélyezett vörös irásjegyekkel boritva, melyek buddhista vallás-szertartásokra vonatkoznak.

Legbecsesebb ereklyéje azonban e teremnek a zöld terítékű asztal, mely mellett Byron dolgozott, a melyen halhatatlan műveit alkotta A szomszéd helyiség, a sajátképeni „Byron-szoba“ legszebb lakrésze az egész épületnek. Benne őrzik azokat az időszámitásunk kezdeteig visszamenő örmény kéziratokat, a melyek Byront ide bilincselték. Az erkélyéről nyiló felséges kilátás megmagyarázza, miért választotta a nagy költő lakásának ezt a szobát. A tulsó oldalon, a „Vestibulo“-ban, melynek ablakaihoz viruló granátfa nyulik fel, látni Byron arczképét görög ruházatban, s a tintatartót és tollakat is, melyeket költeményeinek megirásához használt.

Az 1816-ik évnek egyik szép délutánján evezett e szigetre s elbűvölve annak kellemei és irodalmi kincsei által, kifejezte azt az ohajtást, hogy ide akar költözni. Az akkor don Juanként élő költő csendes fészket nyert e falak közt, melyek közé bármikor elvonulhatott kipihenni szenvedélyeinek viharait. Alig telepedett le a szigeten, nyomban egész buzgósággal hozzálátott az örmény nyelvnek megtanulásához. Áuker Paschalis *(Յարութիւն Աւգերեան)* atya, tanitója, késő öregségének éveiben is örömest beszélt világhirű tanitványának szorgalmáról. Jóformán csak az ő szóbeli előadása után tanulta meg Byron az örmény nyelvet, óriási emlékező tehetséggel levén megáldva, a mely képessé tette arra, hogy az elragadtatás mámorában, lóháton költött száz verset is híven megtartsa s egy órával később leirja. Tudvalevőleg mély gyülölettel volt eltelve honfitársai iránt. Mint az örmény atyák beszélik, a kik minden egyes vonást híven feljegyeztek az életéből, ha a távolból angolokat látott San Lazzaro felé evezni, bezárkozott s azt izentette, hogy meg van halva.

E szigeten időztekor már nem volt az a karcsú, halavány ifjú, a minővel legtöbb arczképén találkozunk, de annál feltünőbb volt szépsége. Az eszményies vonások helyét vidám, az átszellemült epicureistára valló humornak kifejezése foglalta el. Arczának alsó része s csodás metszésű szája feltünően hasonlított a belvederi Apollóéhoz.

Még egy pillantás Byron olajfáira, melyeknek árnyékában átálmodta a „Chil de Harold“-ot, s bucsút mondunk a vendégszerető atyáknak, bucsút a nagy ember emlékének, ki oly lángoló érzelmeket egyesített hatalmas szellemében, s elhagyjuk Szent Lázár kies szigetét.

*

Háik-házi törzsfőnökök.

Irta: Markovich Jakab.

Armenak.

A magasztos dicskör, melyet Haiknak (Հայկ Háig) érdemei homloka köré fontak, átragyog utódain is. Armenák (Արմենակ Armenág) az ép gyökérnek tiszta sarja, a küzdelmek hagyományaival kezében hű volt atyjának erényeihez. Ő igaz ügyszeretettel vette át annak kezéből a szerepet, hogy Elő-Ázsia szivét képező örökségét gyarapitva áthagyományozza. Ennek létesitésére teritett út kinálkozott, minthogy az általános törekvések eme korszakában Chor és Manaváz fivéreinek egyérzelműsége és ősbuzgósága folytán a munka megosztásának elve érvényre jutott. Örvendetes és sokat igérő állapotok között élt a nemzet, a mit az egyik akart, a másiknak is ugyanaz volt ohajtása. A jók minden időben a jókkal tartanak, ugyanazért vad szenvedélyek szülte pártviszályok, ravasz cselszövények és bünös közöny, melyek sok virágzó országot vérben fürösztve annak sarkköveit is megingatták, ismeretlenek valának a család tagjai közt. — Armenák fivérei minden egyéni érdeket leszoritó gondolattal, atyjok rendelése szerint a nemzetügy vezetését sérthetlen hagyatékul az idősb fivérre bízva s elragadóan szép buzgalommal a nemzetegységbe tömörödve, testvériesen közreműködtek a lankadatlanul előretörekvő s minden oldalról rokonszenv által környezett nemzetfő munkásságában.

A családfő és őszfürt iránti tisztelet-, hála- és szeretetből fakadó kegyelet, áldásosan gyümölcsözött az ifjú államnak, azon legváltságosabb időszakban, midőn a nemzetek élete egyetlen csata koczkáján fordult meg. Ezen ős-erény a nemzetnek egyik változhatlan jellemvonását képezte s hála Isten! a mai nemzedékben is csontot és velőt nyert. — Hol a gyermek büntetlen kap szülőinek őszfürteibe „távozzatok onnan!“ E pátriárkális érzület fejti meg a mozgalmas idők daczára azon szerencsés körülményt, hogy Armenáktól Aráig nyolcz évszázad hullámain át a hadviselés szünetelt. E béke nem volt csak halotti álom; mert míg sok, velőkig megromlott néptörzs saját büneiben fuladt meg, azalatt Armenia boldog jólétnek örvendett. A fegyverzaj, a féktelen életkedv nem háborítá ez ős-időben a természetökben és erkölcsükben annyira el nem puhult s ezért hosszabb életkornak örvendő jámbor elődöket az áldott béke műveinek előállitásában. Ingatlanul tanuskodnak e mellett a fényes jövő álmaival épült városoknak az enyészet vaskeze alatt nyögő helyei, a halálnak mind megannyi laktanyái s a földi dicsőség kebelrázó mulandóságának bús emlékei, melyek minden kételyen kivűl helyezik azt, hogy a vad erkölcsi romlottság ragálye e néptől távol volt.

Armenák a béke ölében országát szervezendő, rengeteg boritotta székhelyének regényesen vadon tájait Chor és Manavázra és ez utóbbinak Báz nevű fiára bizván, őmaga azon — kelet-éjszakra néző — táj felé indult, hol Arasz, Achur, Rah és Kazach folyóktól öntözött és magas bérczektől koszorúzott kies róna viruló halmai-, mezői- és festői magaslataival munkára ösztönző kellemes tartozkodási helyül ajánlkozott, mely pompakies területet az őtet követő hívek, a bámulandó működésbe hozott emberi erőnek hatalma által ragadtatva, lelkök megelégedett hangulatában s nyugodt békében minden szépjóra való törekvést hozva magukkal, áradatként elözönlötték. A 13000′ magas bérc alját számos telepitvénynyel behintvén, a hegyet Arakáznak nevezte, melynek a csillagmezőt kereső örök keservekben ezüstös feje felett a gyászok annyi százada időnként tompa morajjal megszólalva vonult el, s ma is tiszteletre gerjeszti az élet súlya s szellemnyügöző befolyás alatt görnyedező nemzedéket, mely évszázadokon át elsorvasztó járszalagon tartatva, rég feléledt hazafiúi szellemmel jobb jövő után epedt. — A hegy keblén elterülő terjedelmes tó egykor a szeretet derült vonásaival tekintett le a soha meg nem zavart, egyetértéssel füszerezett zajosan-vig, munkás, pátriárkális életre, föltárt nemes kebléből kifakadó kristálytiszta üde forrásvízei s a völgy ölén nyilt csermelyei rég letünt boldog napokról regélnek.[1]

Armais. 2000 Kr. e.

Armais *(Արմայիս)* Armenáknak fia a kijelölt úton hasonló elszántság- és kitartással folytatta a munkát, törhetlen, folyvást fejlesztő buzgalma az eredményről kezeskedett. Ő alapította egy kellemesen emelkedő halmon, a messze ó-korban oly jelentős szerepet viselt Armavirt Arazd unokájának nevét megörökítő Arasz folyó partján, Kazach kisebb folyó torkolatánál.[2] Armavir volt a következő hájk-házi fejedelmek sarjának bölcsője s állandó székvárosa, mely annyi nagyszerű esemény színhelyeül szolgált Kr. e. 1975 óta. Egykori

---

[1] A hegy ormon meghatóan magasló négy, úgy szintén az oldalon élesen kitünő óriási szirtrepedések vulkani romboló elemeknek heves dulakodásai, melyek még a háik-házi uralkodók alatt is folyamatban voltak.

[2] Arasz nem messze az Eufrát forrásánál ered, Daghestámban a Kurral egyesül, mely ezáltal nagyobb hajókat is megbir, hat mérföldnyi távolságra a Káspi tengerbe szakadásától. Midőn a hegyeken a hó elolvad, hihetlen magasságra nő; miért is már az ó-korban Virgil e találó kifejezése szerint »Pontem indignatus Araxes« a hidak romboló rémeül volt ismeretes; de a földet is termékenyitette.

nagy létét a vándor csak a romokban szemlélheti, bús szellők lengnek ma fölöttök, hol a szárnyra került por is fénytelt századoknak viszontagságos multjáról beszél.[1]

Armais több fia közül a számos családú s a háztartásban nem a legszigorúbb mértéket követő Sarának az Akhur folyamtól átszelt s kitünő gabnatermelésre alkalmatos Sirák *(Ձորոյգետն)* rónát kies virányaival jelölte ki birtokául. A terjedelmes 4300—5200′ fekvőségű s a verőfényben hullámzó kalászok eme hazájában a kifogástalan étvágynak örvendő Sirák bátran szegre akaszthatott minden gondot, a hol mintha maga a természet minden töprengést átokkal sujtott volna. Még Kr. u. az ötödik században is divatban volt az egészséges gyomorral megáldottakról emez ügyesen eltalált gunyor: „Ha Sára gyomrával birsz, mi nélkülözzük Sirák magtárait.“ Armais után ennek fia Amasia vette át a vezető fonalat.

Amasia.

Amasia hiven teljesité föladatát s országlata alatt a hon csinosodásának ügyei szakadatlan gyürüzetben folynak. Három fia volt: Kegám (Szép), Párok (Dicső) és Czolák (Fényes), kikkel Armavirból Arasz folyamon átkelt, hogy benépesítse az emberi nem kiindulási pontjának örökös hóval fedett, égbe meredő óriási-vulkán képződvénynek téreit, hol Noé bárkája megállapodék. E földalatti tűz által megviselt agg-hegy az Arasz folyótól öntözött s hegyektől környezett tágos síktéren 17212 lábra emelkedik, kiálló két kúpja nagy és kis Araiát, csaknem állandóul felhők közé rejtőzik. Arasz kies síkságairól szemlélve, egymásra halmozott hegyek és szirtek roppant tömegének képét viseli, bárka koszorúzta fejét pedig ötven mérföldnyi távolságra tünteti fel, mintegy jeleül annak, hogy az ország feje és központja a nemzet ősjogainak őre. — Területe oly nagy, hogy a síkságon való megkerülése egy jó lovasnak ötnapi dolgot ad. Virányain lóvak és öszvérek tenyésztek, részben (mint még ma is) kitűnő fajúak, melyeket már a hetedik században tyrusiak szoktak megvenni.[1] Ugyan e síktéren két fiáról nevezett s egymástól egynapi távolságra eső Párákod és Czolágerd városokat alapítván, a hegyet, melynek előbbi neve az őshajdan homályában vész el, saját Amasia nevéről Masisnak nevezi. Az ó- és újkori örmények is Ararát hegyét Másisnak nevezik; Ararát alatt pedig központi Armeniát vagy is a hegy közelében elterülő nagy tartományt. A szentirás és a külföldi irók Masis helyett Ararátnak nevezik nem csak a hegyet, hanem az egész országot.[2] Amannak tövében feküdt Agori helység, melynek most is nemes szőlőfajt termő környékében helyezi a hagyomány ős-atyánk Noénak szőlőkertjét. Minden elmulik, él az emlékezet; Agori, mely a kegyeletes helyek közt oly előkelő helyet foglalt el, 1840 junius 23-án kezdődött s Ararát izzó katlanszerüségénél fogva két honapon át ismétlődött földrengés folytán elenyészett háromszáz házban lakozó örmény családdal, Nisibi Szt-Jakab nevét viselő templom és emlékezetes temetőjével együtt, mely utóbbiban ezredéves síriratok voltak.

---

[1] Ennek omladványaiból épült 1816-ban egy város, mely az eriváni török Huszein Serdárról »Sardarabed»-nek neveztetik. Az oroszok azt és annak várát erődökkel látták el; ugyanekkor épült Sahriar jelentékeny helység, jelesen annak örmény temploma. Mindkét helyen 140 belföldi család lakik. Leont Alisan Topograph. 65, l. és Dr. Molnár Antal »Armenia« 1887. 3-ik sz. 73. l.

A nép szent hagyományként őrzi ma is a helyet s annak emlékeül alább a hegy tövében épült az Új-Agori 180 házzal, s az itt élő nemzedék tisztelettel adja át a réginek nevét és helyét az utókornak is.

Kegam.

Kegam, (Գեղամ) atyja halála után tervező szellemével tágas pályatért nyitott az előhaladási munkásságnak. A kormányzást Hárma fiára bizván Armavirtól éjszak-keleten elterülő s saját nevéről Kegámnak (palus Gelacunia) nevezett tónak tarka vegyületű lényeivel gyönyörködtető téreit telepekkel behinti, melyek Kegarchunik vagy is Kegam kir. telepnek neveztettek. Itt született kisebb fia a nemes maga-

---

[1] Duncker Miksa. Ó-kor története, első köt. 486 l.

[2] Izaiás 37 v. 38. »Terra Ararat.« Jerem. 51. v. 25. »Annunciate Regibus Ararat.« Sz. Epiphanius és Cedrenusnál Lubar néven fordul elő. Csámicsián, Örm. tört. 1 k.

tartású, bátor, vállalkozó hirneves íjász és ékesszóló[1] Sziszág, ki az atyjától nyert s Ararattól délre fekvő örökségét higgadt kéz- és karral egész Kur folyóig terjesztette, utóbb a Kur és Káspitó közti síktért is északi hegyvidékeivel együtt sajátjává tevén, az egész területet a mézbeszédű Sziszág az ő mellék nevéről Aguaniá-nak — az ókori földképeken — Albania — nevezte.[2] Ettől származik a történelemben nagy szerepet vivő s zajongó hullámokon, az élet keserű csapásain átevező Siunik fő-család. Kegam mielőtt fejét örök nyugalomra hajtaná, Kegam tava és Arász folyó közt saját nevét viselő Keg hegy tövében a természettől megerősített helyen egy rohanó folyó mellett épité a szép Kegami várost, melyet azután unokája Kárnig — bárányka — erődökkel ellátva, ma Karni név alatt ismeretes.[3]

Hárma 1350 Kr. e.

Hárma (Հարմայ) erőteljes ág a régi Haik törzsből atyjának meghagyásából Armavir városban székelt, s azt számításon nyugvó előrelátással — minthogy jól szervezett, majdnem egészen benépesített országára önkéntelenül sovár pillantásokat kezdettek vetni a szomszéd népek — magas fallal kerítvén tornyokkal rakott meg ama habok meggátlására, melyek idáig a hullámok körén kivűl esett országa körül már egymást érték-üzték. Ezzel a székhely változások megszüntek.

Ime megjelenítve állanak előttünk az idő távolságában levő események, a nemzet társadalmi fejlődése, valamint homályfödte hordnokainak egész tiszteletreméltó személyiségei, kik ellen a kendőzetlen történelemnek le nem zárható ajkai panaszt nem emelhetnek. A mondottakat összevetve tekintsük azokat, mint kiindulási pontot, honnan a kezdeményezés bajain szerencsésen áthatoló nemzetnek eddigi kifogás alá nem vonható zajtalan élete könnyen felismerhető. Képzeletben ott lenghet a lélek, a családszerü államszerkezet kapcsán, vezetőik iránt öszinte alárendeltségben, törhetlen hűséggel eltelt ősök körül, kik honalapitás tekintetéből mintegy porondban játszva, anyagszerzés végett kiaknázzák a sziklák kebleit s az ős-erdők rengetegeiben szorgalom verejtéket izzadnak.

---

[1] Gorovápán »ékesszóló.« Gorov, gorovi, = կորովի erős, hős, kitünő éleseszű, szemes, erélyes okos, ügyes. Történelmünkkel, ha szintén nem is egykorú, de — mindenesetre — régi és jó hangzású Gorove családnév ez ős-szóban leli érteményét.

[2] Aghu, աղու = mézes, édes, kedves nyájas. Téves az angol Whiston fivéreknek a tősgyökeres Aghu — alu — örmény szóra vonatkozó véleménye, kik ezt, mivel érteményét nem tudták, nem is tartották örmény szónak.

[3] Kárni — Gárni — erőd 1679-ben földrengés által elpusztult. Indsidsián. Örmény régészet 267. l.

A mélyebb pillantású buvár régi nyomok után indulva, ha csupán a roppant terjedelmű tért, a Van tavát és környékét veszi vizsgálódása tárgyául, el kell ismernie, hogy a legkecsegtetőbb körülmények között nagy reményekre épített tizenkét város s több mint százötven kisebb helység, melyek azt környezték, műrégészeti szempontból is érdekes világot vetnek a gyorsmérvű növekedésre. Ezekben a kor főjellemvonását híven kinyomva találja. Körbe jár itt a történelem szava és síró érzéssel zengi az egykori virágzást, mely jelenleg szomorú szünetet tart. Ábrándokat kergetünk? A helységek nagyobb része ma is lakhelyül szolgál a lealáztatások alatt megtört utó-maradéknak, kiknek elődeikkel szabad röptében, a nemzeti lelkesedés oly óriási munkának csodáit míveltette, hogy — úgy szólva — a kő is virágzott a hol ők egyszer letelepedtek; mások pedig kiáltó bizonyitványul romba heverve, szomorú képét tárják fel annak, hogy itt az átélt események hatalma fájdalmas változtatást hozott létre. — A sziklák gyomrát átmetsző mesterséges csatornák, vizvezetékek, hajmeresztő mélységben tartós alapokra fektetett gátak, falazatok a sors balcsapásai daczára igazságot szolgáltatnak a hagyomány érveinek.

A békés kormány alatt, mily gyönyörűen vala egyesülve a honszerelem a munkássággal, egygyé olvadva a férfias egyszerűségben, hogy ily hangulat meleg hatása alatt, a siker jogosult reményével nézzenek egy zajosabb korszak elébe, melyben annyi századon át szerzett jólétet és önállóságot a fegyver csörtései között is föntartani képesek legyenek. Minthogy ily jelenségek egy népfaj életrevalóságának biztos jósai, ki az, kinek szive forró vágygyal ne dobogna fel ily erények

becséért? ha szintén a józan hideg észt, nem pedig érzelmi árját veszi sinormértékül....

Kövessük tovább Armeniának ez idő alatti fejlődését.

A béke ölében átrepült már a nemzet hosszú messzeséget, nyolcz századot a nélkül, hogy a szivós kitartás és társulás szelleme megzsibbadt vagy épen a szakadás dúlakodott volna annak keblében. A lefolyt kor ovatos volt, hogy biztos alapot keressen, amiért nagyon fölösleges munka volna azt hosszasan bebizonyítani.

Szabad legyen tehát röviden följegyezni, miszerint az ország ama hosszú századok lepergése alatt békés arculatát megtartva az élénk és jóindulatú érdekeltségnek — a mocsoktalan becsületnek azon tiszta lapját tárja fel, melynél nemesebbet a történelem föl nem mutathat. Talán kalandos ez állitás? Talán hizelgés a tetszelgő hiúságnak? Korántsem; tények mondják, hogy az őskor bármely népe mellé pirulás nélkül állítható örmény nemzet, biztos lépéssel haladva áldásos javaknak örvendett.

A béke éveit immár a hóditások véres korszaka váltja fel. Nemzetegyedi szempontból a komoly munkálkodás eme nevezetes korában, a felzudúlt zivatar elhárítására nem hiányzott nagyratermett férfiú, ki az egyetértés szülte dicső eredménynek diszlobogóját a győzelem magaslatára föltűzze.

E fontos szerep betöltésére hivatott férfiú Kegámnak fia, Ábrahámnak kortársa: Aram.

Az örmények élet-viszonyai a különféle országokban, különös tekintettel hazánkra.

Irta: Ávedik Lukács.

II.

Az örmények új telepének tekinthető India. — Az igaz, hogy a megtelepűlés korában állapotuk kedvezőbb volt; de a kereskedés maig is sok helyen e nép kezében van. Az ide jött örmények Perzsiából származtak. Ugyanis az ispáháni örmények kereskedés végett idáig hatolván, itt letelepűltek; később aztán még többen követték példájokat.

Ezen kereskedő nép ügyessége által egész Indiának ura volt, míg az angolok ide be nem fészkelték magukat. — A 25,000-nyi örmény itt is szép kiváltságokat nyert; több előkelő hivatalnok, tábornok, bankár emelkedett ki közülök és vagyonosságuk által Indiának előnyére váltak. Habár az angolok India elfoglalása után az örmény kereskedést szűkebb körre szorították, maig is több fontos helyen, mint: Calcutta, Bombay, Madras, Batavia, Singapore s más városokban is örmények vezetik a kereskedelmet, az indiai angoloktól nyert szabadalom folytán.

Az örmények, a gyarmatokon kivűl, kereskedés végett az ó-világ három részének minden nevezetesebb városaiban s kikötőiben elterjedtek. Nagyobb számmal költöztek Európába; főleg: Amsterdam, Livorno, Trieszt, Velencze, Róma, Ancona, Páris, London és Bécsbe; ma azonban e helységekben részint bennlakókkal vannak összeforrva, részint e városokból kiköltöztek; de az általok épített műemlékek, templomok, erődök s nevökről elnevezett utczák azt hirdetik, hogy itt örmények laktak....

Ázsiában nincs nevezetes kereskedelmi hely, hol legalább nehány örmény család ne volna. Afganistan fővárosa-Kabulban maig is létezik nehány család, azon ezernyi örmény telepitvényből, kiket Nader és Achmed sah-ok Ispahan (Új-Csugha) városából vittek be. Ezek Turán fejedelem korszaka alatt magas hivatalokat viseltek; de Timur sah halála után a trónkövetelés viszálya kiütvén, sok család onnan kiköltözött úgy, hogy a kabuli örmények számát alig teszik 50 lélekre.

Hasonlóképen a chinai birodalom, mely az idegenek előtt sokáig zárfalat képezett, a 14-ik század elején látott kereskedő örményeket; ezen állítás igazságáról tanuskodik András, Kánton püspöke, ki azt mondja, hogy egy beszármazott gazdag özvegy örmény saját költségén épittetett templomot, melynek romjai most is láthatók.

Afrikában Habesig terjedtek, jóllehet Egyptomban már régen voltak örmények, kiknek számát az akkori örményirók 3000-re teszik. E század elején Portugalia, Habesbe örmény követet küldött; 1834-ben pedig a habesi egyház

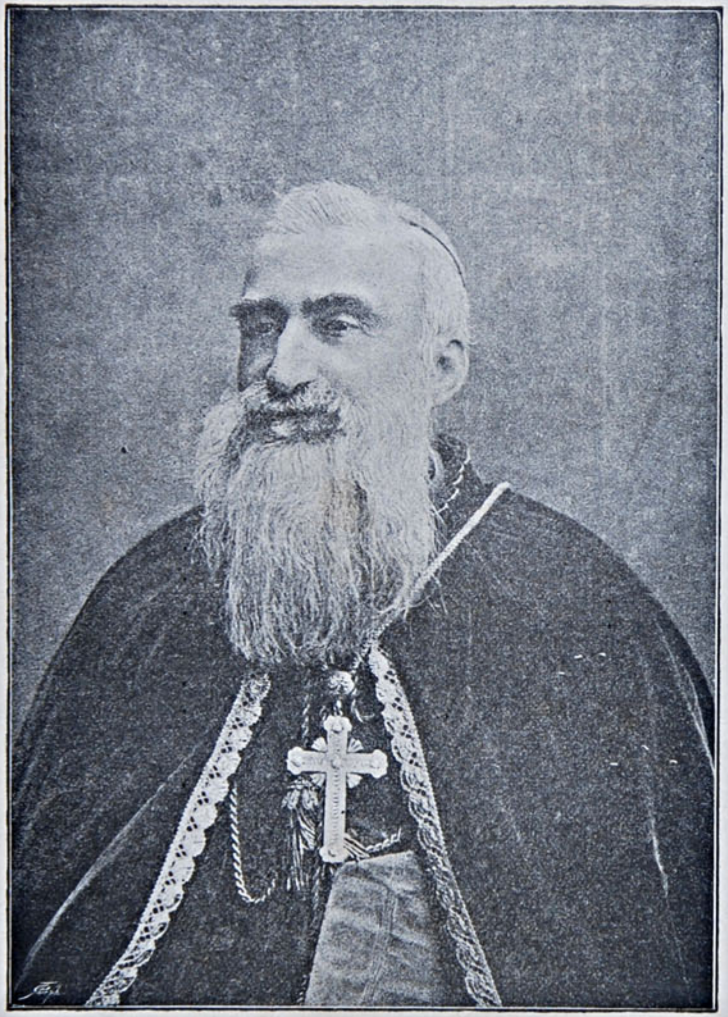

ÁZÁRIÁN I. ÖRMÉNY PATRIARCHA.

(ՍՏԵՓԱՆ ԱԶԱՐԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ.)

TI A'N AZARIAN

KIKELETKOR.

— Mĕgĕrdics Besigthásleán költeménye. *) —

Mily édesen röpülsz felém
Oh hajnalszellő, enyhe lég —
Meg-meglegyintve a mezőt,
S a lányka' fodros kis fejét;
De nem hazám felől jövén:
Szivembe nem fogadlak én!

Dalod mi' szép, oh kis madár,
Virággal ékes zöld mezőn —
Halk énekedtől a berek
Meghitt szivek' szentélye lőn;
De nem hazám felől jövén:
Szivembe nem fogadlak én!

Tavaszszal, oh mily méla hang
Kél, csermely, utaid' nyomán —
Habtükrödet szemlélve, mint
Örül veled a rózsa, lány!
De nem hazám felől jövén:
Szivembe nem fogadlak én!

Szellő, madár, ha erre szállsz
Armenia' pusztáin át, —
S te honi patakocska, bár
Iszap' homálya szállna rád, —
Hazámból, ah, siess felém:
Mint hű rokon fogadlak én!

Simay János.

---

*) Ezen elsőrangú örmény költő irói jellemrajzát közelebbről hozza folyóiratunk.
Szerk.

Az örmény egyház énekei. *)

Irta

DR. MOLNÁR ANTAL.

I.

Egy évezrednek során, időszámitásunk ötödik századától a tizennegyedikig, nagybecsű gyüjteménye az ünnepi énekeknek keletkezett az örmény egyházban. Sárágán a neve s a tartalma valóban méltó e névhez, mely „gyöngysor-“t jelent (sár=sor, ágên=gyöngy). Az örmény egyház főpapjai mindenkoron elfogadták, a hivők soha meg nem szakadt kegyelettel vették körül e gyüjteményt. Az ősrégi eredetnek s a hitelességnek kettős ismertető jelét viseli homlokán s a benne egybefoglalt énekekből az örmény egyház legkiválóbb fiainak hangja beszél hozzánk, patriarcháké, püspököké s tudósoké, kiket mély hódolat környezett életökben, kiknek igen jelentékeny volt a befolyásuk kortársaikra. A hagyomány megőrizte, s a tizennegyedik században Árâkel siuniai püspök, István lelkésznek közreműködésével jegyzékbe foglalta neveiket. I. Izsák patriarcha, a kit nagynak is neveznek, volt a Sárágán legrégibb énekének szerzője (390—440) s őt követték chronologiai sorban: Mezrob (Mástocz), az ötödik század hirneves nyelvtudósa; I. János patriarcha; Chorenei Mózes, a nagy történetiró; Siragi Ananias; Komidas, III. Izsák és IV. János patriarchak; István siuniai püspök (a nyolczadik században), Magistros Gergely tizenegyedik századbeli tudós; I. Péter patriarcha; IV. Nerses patriarcha, a kit „Snorháli“-nak (Gratiosus) is neveznek; Nerses tarsusi és ciliciai püspök (1200 körül), IV. Gergely patriarcha, ki az egyházi ünnepek számát is szaporítá; s a tizenharmadik század végén és a tizennegyediknek elején Vártán, Klak Jakab és Bluz János tudósok. A legtöbben közülök szerzői a zenének is, melynek dallama szerint éneklik az örmény egyházban mind e mai napig az egyes „sárágán“-okat.

Annak óhajtása és szüksége, hogy az egyházi ünnepek jellegét és jelentőségét megjelöljék, képezte szülőokát ezen énekek szerzésének. Az örmény egyház bölcsőkorában Dávid zsoltárait s az ó-szövetségi könyvek énekeit zengedezték a hivők vallásos összegyülekezéseiken; utóbb azonban kivánatosnak mutatkozott az egyes ünnepekhez fűződő vallási tételeket külön énekekben is kifejezésre juttatni, a melyek formája és stylje egyébiránt meglehetősen hozzásimúl a bibliai énekéhez. Rythmikus sorokból állanak, legtöbbször kötött méretek nélkül, a szavak értelméhez képest különböző modulácziokkal alkalmazkodva a zenéhez. Néhol, például Snorháli Nersesnek énekeiben, a formának ritka csinjével és szépségével találkozunk, de itt is mellőzvék a verselésnek s rimbefoglalásnak azon törvényei, melyekhez utóbb annyira alkalmazkodott a középkori örmény költészet. Régi kéziratokon láthatók az egyes szavak s szótagok intonálásának megjelölései is, s ezeket a régi énekjegyeket a Sárágán ujabb nyomtatott kiadásai is megőrizték. Huszonnégy a száma a szótagok hangoztatását szabályozó jeleknek, melyekre érdekes világot vetett Petermann berlini tanár az örmények zenéjéről irt becses tanulmányában.

A mult század elején számos ősrégi örmény kézirat került a török fővárosból Konstantinápolyba s egy tudós abbé, Villefroy, egész tevékenységét azok tanulmányozásának szentelte. Találó párhuzamot vont buvárlatainak alapján a bibliai költészet s az örmény egyházi énekek között s egyik munkájában ime jellemzését adta a Sárágán tartalmának:

„A költészetet itt abban az értelemben kell venni, mint a midőn a zsoltárokról s a zsidó énekekről van szó; a vallásos költő tudniillik, menten a méret jármától, átengedi magát az isteni szellemnek, mely őt sugalmazza. Ebből keletkeznek a mi szent könyveink bájai: fenkölt eszmék, nemes hévvel teljes kifejezések, merész hasonlatok, elmés czélzások, természetes és megkapó ellentétek, szabatos és lelkes irály: szóval mindaz, a mit valóban isteni ékesszólás teremt magasztos és megkapó képekben, melyek a leghatalmasabb vonzerővel annyira le képesek bilincselni a szellemet, s meglágyitani és magukkal ragadni a szivet.... Aránylag ilyen az örmények

---

*) F. Nève: L'Armenie chretienne. Louvain, 1886. — Le Museon: Revue internationale. T. IV. 1885. — Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft. Bd. V. — Sukias Somal: quadro della storia letteraria di Armenia 1829.

ötödik és hatodik századbeli vallásos költészetének jelleme is. E nemzet tudós, az atheni iskolában nevelt fiai bizonyára ismerték a görög költészetnek művészetét és szépségeit. De a szent könyvekben tökélyes mintái a valóban isteni költészetnek terén a szemeik előtt, nem folyamodtak a világi költészet bájaihoz, hogy megénekeljék örök titkait az istenségnek, s a bámulatos csodákat, melyeket szentjeiben végrehajt. Énekeiknek értékessé tevéséhez nem vélték szükségesnek meghajolni a méret szolgasága előtt, mely vajmi gyakran csak arravaló, hogy a harmonikus lejtésnek fátyolával eltakarja gyengeségét a költőnek, ki egyenlőtlen röptével nem mindig képes a magasztosig fölemelkedni."

— A befejező közlemény jövő számunkban. —

Ázárián István örmény kath. patriarcha Bécsben.

(Képpel.)

Irta: G. J. G. m.

Tisztelt olvasóink előtt már ismeretes az a tény-körülmény, hogy a sultán által a szent atyának emlékül küldött igen értékes gyürüt, mint a török állam képviselője, Ázárián vitte az örök városba.

Ázárián István X. Péter patriarcha ciliciai örm. kath. katholikosz (primás) született Konstantinápolyban előkelő szülöktől. Tanulmányait kitünő sikerrel Rómában végezte.

Felszenteltetése után azonnal megkezdette tevékenységét és oly eredményt mutatott fel, hogy kevés idő mulva nagy észtehetségeért Hászun, az akkori patriarcha, őt első titkárává nevezte ki. Tekintélye oly nagy volt, hogy egyházi főnöke nélküle mit sem tett; a diplomatia legkényesebb ágaiban is csak őtet használhatta fel, jó modora és megnyerő beszédkönnyüsége miatt. — A későbbi sikerek eléggé bizonyitják azt, hogy a fényes Portával szemben csak is egy ilyen férfiú volt képes az annyira bonyolodott ügyeket kiegyenlíteni.

Theologiai tudománya oly nagy és alapos, hogy annak idejében az ismeretes ellenzék Mahmud pasa, őtet csípős

gunynyal Aquinoi Szt. Tamáshoz hasonlította. — Emlékszem még a szerény vicarius visszaútasító szavaira, ki a sértő megtiszteltetésre azt az egyszerű választ adta, hogy ő se nem Tamás se nem szent.

Csodált nyelv-értő. Már a 40-es években nagy feltünést keltett görög-olasz-örmény-török szótárával, melyet fivérével együtt szerkesztett.*) — A patriarcha birja irásban és szóban tökéletesen a kétféle (régi és új) görög nyelven kivűl, az ó- és új örmény, az angol, olasz, franczia, latin és török nyelvet; ezeken kivűl érti a slav nyelveket, jártas a perzsa, arabs és más európai nyelvekben is.

Nagy fontossággal bir Ázárianra nézve azon korszak (1870—1882), melyben a Hászunista és Antihászunista zavargások miatt az örmény kath. egyház gyülölve, meggyengítve, mellőzve, elhagyatva, majdnem megsemisítve volt és minden segély nélkül úgy állott, mint egy nyomorult szegény árva.

Igaz, hogy — még a legértelmesebb körök között is — találtattak sokan, kik különösön akkor, midőn (1875-ben) az Üdvözitőről nevezett első és fő kath. örmény egyházat a töröknek általadta — hitök szerint — veszedelmes (?) politikájáért hevesen megtámadták. Ezek úgy vélekedtek, hogy joguk van őtet bántalmakkal illetni és Judáshoz hasonlítani, azért hogy épen nagycsötörtökön engedte által az említett „Üdvözitő" templomot a törökök-, vagy jobban mondva az Antihászunistáknak. — De már három nap mulva átlátták, — és ezek közt volt jelen sorok irója is — hogy a hatalommal szemben daczolni nemcsak helytelen, hanem lehetetlen is; mert saját szemeinkkel láttuk, hogy az „Üdvözitő" templom, még akkor is körül volt véve egy század katonasággal és 50—60 lépésnyire a templom falának egy ágyútelep volt neki szegezve.

Azonban nemcsak ezen szomorú, sötét és kritikus napok multak el, hanem a körülmények is megváltoztak Ázárián bölcs politikája által. Akkorban az örmény kath. egyház kezéből — két templom kivételével, szemeink láttára — a többi mind egymásután, az idegen felekezetek birtokába ment át. A patriarcha menedékhelyen szenvedett; a hivatalaiktól megfosztott világi katholikusok megvetésben részesültek, az egyháziak börtönnel fenyitettek. — Most azonban minden rendben van; az örm. katholikusok szabadalmaikat visszakapták; az alapitványok, templomok — aranyszájú sz. Jánosról nevezett egyház kivételével — egytől egyig mind visszakerültek az örm. katholikusok hatalmába. — Milyen nagy és dicső elégtétel ez! Ezelőtt 17 évvel, az akkori patriarcha (Hászun) a sultán által számkivetésbe küldetett (Róma) és most a jelenlegi sultán, annak utódját (Ázárián) képviselőjeül Rómába küldi. — Ez mind Ázárián patriarcha, okos és messzelátó politikájának az eredménye. — Ázárián 1877-ben szenteltetett fel segéd-püspökké, midőn aztán Hászun a bibornoki kalapot elnyerte (1881-ben), a Konstantinápolyban összegyült érsekek majdnem egyhangúlag őtet választották meg katholikosznak (az örmény egyház primásának); e választást a fényes Porta nemcsak megerősítette, hanem egyúttal a patriarchai méltósággal is megtisztelte Ázáriánt.*)

---

*) A becses munka olasz czime ez: Nuovo dizionario ellenico-italiano-armeno-turco, compilato dai fratelli Aristace e Stefano Azarian. Vienna 1848.

Ázárián patriarcha Rómában tartozkodása alatt azon kivánságának adott kifejezést, hogy szeretné az újonnan megválasztott és XIII. Leo pápa ő szentsége által salaminai érsekké kinevezett Áydinián Ársént a bécsi mechitáristák főpapját fölszentelni. Ezen kivánat csak dicsőségére szolgált a mechitárista társulatnak. — A készülődések a nagy ünnepélyre már ápril hó elején megkezdődtek.

Ápril 7-én délben érkezett a patriarcha sürgönye Münchenből, mely tudatta, hogy azon nap érkezik meg a villám-vonattal Bécsbe este 10½ órakor. — Az új érsek meghagyásából a társulat vicariusa dr. Hunánián Leo atya, meg a főapát titkára, dr. Thumáján János atya a nagy vendég elébe utaztak St Pöltenig. Az érsek maga első assistensével a vaspálya állomásnál várta a patriarchát, a társulat összes tagjai pedig a kolostor nagy épületében fogadták a várva várt katholikoszt.

---

*) A patriarchai hivatal nem kizárolagos egyházi méltóság, viselték ezt világi egyének is; a patriarcha képviseli a kath. örm. nemzetet a fényes kapúval szemben. Ennek a méltóságnak jelvénye arany gömb kis kereszttel, ezt — ünnepély alkalmával — mindig a patriarcha előtt viszik. — Ezenkivűl Ázárián előtt viszik a primási kettős keresztet és a püspöki pálczát.

Az ünnepélyes fogadtatás azonban, az ezen czélra díszesen felékesített érseki lakban történt. Az igen csinos, nyomtatásban átadott üdvözlő-beszéd többek közt kiemelé, hogy e „falak nem részesíthetik ő nagyméltóságát olyan fényes fogadtatásban, milyent Róma készített számára; de itt határtalan szivesség és kimondhatatlan öröm környezi a kath. örmény egyház fejét. Ezen látogatás a társulatra nézve megbecsülhetlen kitüntetés..... Isten hatalmas keze őrködjék ritka egyháznagyunkon, a jó atyán, ki nemcsak eddig viseltetett kiváló szeretettel társulatunk iránt, hanem jó indulatának jelen alkalommal is fényes jelét adta, midőn nem rettenve vissza a hosszú út fáradalmaitól, eljött hozzánk, hogy egy szeretett testvérre az Ég áldását lekérje és őtet érsekké felkenje.“

A patriarcha meleg szavakban köszönte meg a tanusított nagy szivességet. „Különben is szándékom volt — mondá — e tudós és érdemteljes társulatot meglátogatni, melynek minden egyes tagja, tudománya és szeplőtlen életével kiválóan támogatja és segiti őt nehéz állásában, melyet mint kath. örmény egyháznagy Keleten elfoglal. — De eltekintve ettől, ez alkalommal kötelességet jött teljesíteni, mert fel akarja — Isten segitségével — szentelni és kenni azon kedves és nagyrabecsült egyéniséget, ki neki földije.“

Ezután az érsek kérésére, a jelenlevőknek áldást adott; 11¾ órakor pedig háló-termébe vonult.

Ápril 8-án látogatást tett a patriarcha, a generalis vicarius kiséretében, többek közt, a pápai nuntius Vanutelli bibornoknál, Kálnoky külügyministernél; Sadulla pasa, török nagy követnél és másoknál.

Ápril 9-én, nagy szombaton délután 5 órakor tartotta a patriarcha a feltámadási körmenetet nagy segédlettel. Feltünt e nagyszerű egyházi ünnepély Ázáriánnak, ki ehhez hasonlót nem látott a török birodalomban lakó keresztények közt, hol általában minden keresztény templom, házak- és falakkal úgy van körülvéve, hogy tornya közelről ki ne látszassék és a hol úgy kell harangozni vagy csengetni, hogy ezek hangja 20 háznál tovább ne terjedjen.

Ápril 10-én (húsvét napján) délután egy órakor fogadtatott a patriarcha ő Felsége a király által, a kihallgatás 13 perczig tartott.

Azon nap a bucsúestély alatt a társulat diszes albummal tisztelte meg a nagy vendéget. Az album nagy folioalak, és széles, német renaissance kerettel van ellátva. Tartalmát e czélra készült rimes versek és prózában irott szép üdvözletek képezik. Az üdvözletek hét nyelven (örmény, latin, francia, török, angol, német és olasz) vannak szerkesztve.

A patriarcha a megtiszteltetésért hálás köszönetet mondott. — Mivel az egyházi ünnepély sikeres leirását más toll küldötte be Armeniáuk számára (Bécsben tartozkodó ezen munkatársunk czikkét is jelen számunk közli, l. alább); azért én csak azt kivánom megjegyezni, hogy a nagy oltáron — az egyház be volt sötétítve — 346 darab gyertya égett, (ebbe van bele számitva a tiz darab gáz lámpa is.) — Négy, nagy, gúla alakú tarton égett 160 darab gyertya; a a legalsó a földszintől 4½ láb magasságban, a legfelső pedig 45 láb magasságban világitott.

A patriarchalis misének zeneszerzője maga Áydinián Ársen érsek. E misét, mely a szerző nevéről nyert nevezetet, Böhm udvari karmester adta elő. — A zene legsikerültebb és legkitűnőbb darabjai voltak: a „Chorhurt“, a „Szurp Ászdvádz“ (Trisagion), a „Kriszdosz i mecs,“ a „Hájr mjer,“ az „Orhnutjun“ és a „Jéghici ánun Deárn.“

Az egyházi ünnepély bevégezte után, tartatott az érseki lakban a villás reggeli. — Ekkor adattak át, a felszentelt új érseknek Európa több városaiból érkezett üdvözlő sürgönyök.

Reánk nézve a következő erdélyrészi táviratok az érdekesebbek. — Placsintár Dávid, Szamosujvár város polgármestere örmény táviratot küldött, mely magyar forditásban igy szól: „A szentséges patriarcha, az örmény katholikosz által érsekké történt felszentelése alkalmából, városunk nevében nagyrabecsülésemnek adok kifejezést.“ — Csákány Adeodat, szolnok-doboka-megyei főesperes latinul ezt sürgönyözte: „Ad solemnia magnificae consecrationis e finitimis gloriosi imperii austriaco-hungarici, civitate nempe Szamosujvár in Transilvania, in persona comparere nequiens, pientissima filialis dilectionis, adhaesionis et infucatae fidelitatis vota humillime depromo et plurima coelestia bona cordicitus exoptans, inter piissima sacrarum manuum oscula benignitati Excellentiae vestrae impensissime recommendatus sum.“ — Bárány Lukács szamosujvári-örm. kath. plebános, örményül ezt a táviratot küldötte: *Ի դիմաց կաթոլիկ հայ ժողովրդեան միոյ հայոց քաղաքի, Գերապայծառութեանդ յարքեպիսկոպոս օծման առթիւ, ընդունեցէք խոնարհ մեծարանս եւ կի համբուրեմ Գերապայծառութեանդ եւ սրբազան պատրիարքին զձեռս.* — (Magyarul: „Fogadja Nagyméltóságod a szamosujvári örmény kath. közönségnek általam tolmácsolt alázatos nagyrabecsülését, ki csókolom Nagyméltóságod és a szentséges patriarchának kezét.“

Ávedik Lukács, erzsébetvárosi örm. plebános is sürgönyileg üdvözölte az új érseket. Csik-Szépvizi örmény plebános Faráó Simonnak — német nyelven — sürgönyözött üdvkivánata igy hangzik: Hochdero feierlichsten Consecration, genehmigen Euer Excellenz, die hiemit zollenden Glückwünsche zum Wohl und Segen der armenischen Congregation und mit hochdero gnädigsten Erlaubnisz. bitte ich dem hochwürdigsten, hochgeborenen Herrn Herrn Patriarchen, Stephan Petrus v. Azarián, als dem Oberpriester meiner Nation, meiner unterthänigsten Handkusz ausdrücken zu wollen.

Az ebéd 6 órakor vette kezdetét.

Az ebédlőben, mely ő Felsége a király, királyné, Rudolf trónörökös és Stefania trónörökösné képeivel, Bábik, Ázárian és Boságián érsekek szobraival és külföldi virágokkal volt felékesitve, a következő jelentékeny személyeket láttuk. Ott volt: Ganglbauer József, bécsi ér-

sek, Vanutelli bibornok, pápai nuntius, Angerer segéd-püspök; dr. Gruscha az osztrák magyar hadsereg püspöke; Nehriman khan, perzsa nagy követ; Szögyény külügyministeriumi osztály-főnök; Kutschera, kormányzósági elnök-helyettes; Enrenberg gróf, Pasetti báró, Hermann lovag, Kraus báró, Zwidenek báró, Nousret Sadoullah bej, a török nagy követ fia; Artaki khan, a perzsa attaché és titkár; Uhl, Bécs város polgármestere; Lollok pazmaneumi rector, Hauswirth bencés főapát, dr. Heinefetter kat. egyházi referens; P. Bacher igazgató; Mayer, a királyi palota plebánosa (Burgpfarrer;) Pfersmann lovag; Monsignore Tarnassi, a pápai nuntiatura auditora; Marschall perjel, a Votiv templom plebánosa; Monsignor Ammoni, a a pápai nuntiatura német secretáriusa; Mehemet bey, török attaché: Stöger kananok; Leonhardt lovag; Entlicher igazgató; dr. Bergmann, a pázmániták tanfelügyelője sat.

Ebéd alatt Pánosz Gergely zenemester vezetése alatt, 16 személyből álló zenekar játszott. Pánosz párisi születésű örmény, tanulmányait kezdette Párisban, folytatta Drezdában és végezte — nagy sikerrel — Bécsben. Erre az alkalomra szerkesztett is kitűnő zenedarabot.

Az ebédnek 9 órakor lett vége. 10 óra 30 perczkor a villámvonat csengetyűje értésünkre adta, hogy elérkezett az elválás ideje. A nagy patriarcha útrakelt Konstantinápoly felé... Elment; de itt maradt felejthetlen emléke annak, kit tudománya-, szivjósága- és műveltségeért, de különösen a kath. egyháznak Keleten tett kiváló szolgálataiért mindenki nagyrabecsül.

Ázárián patriarchát ezen sorok irója utoljára 1876-ban látta.

Azt, hogy a nagy vendég, mily fogadtatásban részesült és milyen megelégedéssel távozott Bécsből, eléggé mutatja a következő két — lakonicus stylusban fogalmazott — sürgöny, melyek egyike — Ázárián elindulása előtt — Rómába, a propaganda elnöke- Simeoni bibornokhoz és a másik Konstantinápolyba Monsignor Ászlánián patriarchai helyetteshez küldetett. Az első olasz nyelven van irva és igy szól: Presente nobil concorso, gran pompa, publico entusiasmo, consacrai oggi Monsignor Aidin, impressione ottima — accolta dall' Imperatore, ministri e deputati con onori. — A második francziául van irva és igy hangzik: Aujourd'hui consacré evêque monsignor Aidin avec pompe extraordinaire, orchestre armenien, au diner portais santé sa Majesté; enthousiasme general; presents nonce, cardinal, archevêque, ministre, ambassadeur, aristocratie. Reçu par Empereur et partout avec grands honneurs; pars dans deux heures... Communiquer Teofilo, Philippe.

A bécsi Extrablatt ebből az alkalomból bemutatta ugyan olvasóinak a nagyérdemű patriarcha arczképét; de mivel e másolat egy régi (1878) felvételről történt, nem nagyon sikerült.

A kátholikosz kérésünkre Bécsben lefényképeztette magát, erről készült a füzetünk elején közölt kép, mely hív mása Ázárián- — az örm. kath. ciliciai primásnak.

Arám. Kr. e. 1300.

Irta

MARKOVICH JAKAB.

Armenia e korszak szürkületében méltán tündöklik a nemzeti fejlődés eme legnagyobb munkásának nevével, ki habár egymásra torlik a veszély, szilárd kézzel ragadja meg a kormányt biztos révbe vezetendő a hányatni kezdett s alakúlás alatt álló államhajóját. A felhők már atyjának végéveiben szedték a zivatar-anyagot s most már emelkedett az özön, mindent elnyeléssel fenyegetvén. Mint olyan, ki a rohamosan fejlő időkornak keretébe teljesen beillett, nem késett nagy mérvű előkészületeket tenni a jelenkező ellenségek ellen inditandó hadjáratra. Nem kis bajt halmoztak össze a korábbi századokban az ország határain belül tanyázó számos idegen ajkú, de a létező viszonyokhoz simúlni késedelmes népségek is; miután azonban törekvéseik felhagyása irányában Árámnak béketűrése jóval felülhaladta a várakozást, tömeges kiűzéssel azok zaklatási rendszerének véget vetett. Az éleselmű honatya tudta, hogy a gyöngébbeket, kik a legelső göröngytől is visszarettennek, a csatazaj valamely magaskedvű rajongásba nem hozhatja; azért, mellőzve azokat is, kiket inkább a hirtelen felpezsdülő véralkat heve szokott elragadni, a veszély idején pedig szalmaszál után kapkodnak: csak azokat gyüjti maga körébe, kik szivök lángoló érzelmeivel szövetkeznek az ő honszerelméhez, s önkényt ajánlkoztak a honszolgálatára, melynek győzelméért az élet sem látszik áldozatnak. Ily lelkületű, mintegy ötvenezernyi környezettel, melynek az atyavezér iránti kegyelet kettőzé erőit, nevezetes gátot szegezhetett az ellenhadaknak. Ismerkedjünk meg ezekkel közelebbről.

A keleti könyvekből kiviláglik, hogy az Indus közelében, Arius vagy Erus vagy Oxus partjain egy Iránnak nevezett régi birodalom alakult, mely csak hamar érintkezésbe jött az assyrokkal s talán az egyiptomiakkal is. Bactriaiak, médek és perzsák képezék azt, kik a zend nyelvet s annak szójárásait beszélék s közös névvel ariusoknak, vagy is erősöknek, hősöknek nevezték magukat. Az áriusok által beszélt

zend és pehlvi nyelvek a szánszkritnak szójárásai. A nyelvek összehasonlító elemzése folytán a szánszkritban föltalálhatni a latin, görög és német nyelvek nyelvtani formáit és gyökeit.... Innen azt lehet következtetni, hogy a nagy tér Indiától nyugoti Európáig tele van nyelvekkel, melyek a legszélsőbb, pontok rokonságában részesülnek. A georgiai, örmény, osset alán, afghan, újabb és régi perzsa vagy is zend és pehlvi nyelvek, indo-german nyelvek, a szánszkrit legközelebbi rokonai.[1])

Aria — Ari, Eri — a régi földirók szerint is az egykor oly roppant perzsa birodalom egyik tartománya, a mostani Khorasan, melynek földje igen termékeny, kivált jó és sokáig tartható borairól hires. Chorenei Mózes földrajza szerint Aria vagy is az Arik országa, mely Media és Persiával határos, az Indiáig terjed s a Hyrcaniai vagy Káspi tengert érinti, — huszonöt tartománya közt emlittetik Hyrcania, Pahlia vagy Parthia. Az örmény irók szerint Aria, a perzsa végszélektől a chinai nagy sivatagig terjedt, melyet általában Chus, Chusok földe, keleti Chus és Chusdi Khorasánnak nevezik és Oxuson inneni és túli két főrészre oszlott. Az Oxuson túli ma Turán, az inneni Irán név alatt ismeretes, mely földrész egyik ünnepelt irónk szerint hajdan, az általa hun-magyar scytáknak vallott népektől lakatott.[2])

Az ariusok[3]) egyik törzse, a méd-baktriai faj, Armenia keleti határszomszédja első vala, mely a harczias Nukhar Mates vezérlete alatt már két év óta megdöbbentő haderő szakaszokkal az országba becsapván, annak délkeleti végszéleit „Chusok módjára“ tűzzel-vassal pusztította, s őrhadaival megszállva tartotta... De jő a fizető óra s Armenia a véres csaták mezejére lép; Árám maga keresi fel ellenfelét s népe élén váratlanul, mielőtt a reg kifejlett volna, megtámadta a médnek délceg, fiatal harcosait. Mintha a győzelem nevéhez lett volna bűvölve, úgy futottak onnan, ahol ő megjelent s azokat szétrebbentvén, maga Nukhár is fogolylyá lett s így leesett kezéről az országot sanyargató vas-keztyű — A vizsgálat alá vett multnak peres ügyeiből lerovatlanul maradt tényeiért Armavir városába vitetvén a borús sejtelmében hánykodó Ari (Nukhár), homlokán át egy magas toronynak falához szegeztetett 1) Ez alkalommal Mediának része Oxus vizének nyugoti ágáig vagy is Zariáspáig — ahol a hasonnevű Zariáspe utóbb Bactra és Balch város feküdt — Arméniához csatoltatott.

---

[1]) Cantu C. I. k. 209—10 l. és II. k. 2-ik kiad. 390. l. — Cantu C. azon fölfogása ellen, — hogy az örmény nyelv külön irásjeleket, csak a 14-ik század után nyert — döntő bizonyitékok, a mindég megelőző tisztelet érzelmével, a maga helyén hozatnak fel.

[2]) Lukácsi. A magyarok őselei 126. l.

[3]) Az »ári« szóra vonatkozólag nem szükséges hosszason bizonyitani, hogy az, az örmény արի ári gyökben teljesen föltalálható, melynek jelentménye: hős, bátor, erős. Az ári többese árik = méd, perzsa; այր ájr férfi, férj; առու áru, him; առաքինի árákhini, erényes; Ἄρες, Mars és ἄριστος, optimus vel egregius (sicut Mars). Tehát, valamint a fennebbi, úgy ezen magyar szókat is: erő, erős, erény, dr. Szombathy Ignácznak az „ári« örmény gyökből kell kibontania.

A mai korszellemnek humánusabb ajkairól részvétteljes szavak lebbennek el ily martialis eljárásban részesült bajnok fölött; azonban jól fölfogva azon kor szellemét és jelszavát „Jaj a legyőzötteknek“ s a szerint itélve a cselekményeket: Árámnak ezen ténye nem fog szokatlannak feltünni a maga borzasztóságában is. Fájdalom! ma is az igazság szigorát nem mindenütt a keresztény testvéri szeretet olajával szokták puhítani.

Miután Árám, Nukhárnak fényes terveit keresztbe szeldelte, lelkesült sergével a délszaki részeket pusztitó babyloni Barzam ellen vonult. Nem vetett vakot itt is a hadiszerencse kockája; a negyvenezer gyalog és ötezer lovasságból álló ellensereg megveretett, s a szétvert haderők maradványait Árám a Gordiei tartományon át Assyria téreire űzi, ahol Barsam is elesett. Ily fényes siker hatalmas indok vala, hogy Árám iránt övéi a legszélesebb bizalommal legyenek s igaz hűséggel álljanak a haza szent ügye mellett; erre pedig észlelve a nehéz körülményeket, fölöttébb szükség vala; mert újra és mindég feketébben tornyosultak a vészfellegek. Az ország nyugoti részén bősz erővel csapott fel a háború irtozatos lángja. Ha a dolgok élén álló a vész idején retteg, már elveszett; mert az ingadozót senki sem támogatja, tartva attól, hogy romjaival agyon nyomja. Árámnak mindent magával ragadó bátorsága képes volt a tengerbaj közepette is országát nem csak megmenteni, hanem annak határait átgondolt terv szerint új nevekedéssel kiterjeszteni, ezokból az ellenségtől kitisztított keleti részeket a Siunik, a délit pedig Haik unokája, Kádmusnak ivadékaira bizván, őmaga negyvenezer gyalog és kétezer lovassággal Cappadociának tartott, hol a Cham-fajú Bájábisz, a Fekete- és Földközi tenger közti nagy területet vas karjai közt sanyargatva birta, s készülőben volt fegyverét Árám ellen forditani, kitől azonban Árám nemcsak csatákat elfogadni, hanem ellene támadólag fellépni sem késett; minek eredménye lőn, hogy a tönkrevert Bájábisz nagynehezen tudott a Földközi tenger szigeteire vonulni, honnan többé zaklatásait észrevétlenül nem űzhette. A meghóditott tartományt Árám országához csatolta, s annak kormányzását a tervező szellemű Mêsákra bizta, tizezerből álló katonai gyarmatot hagyván hátra a tartomány biztositására. Minthogy e tartomány a sajátlag vett ország határain kivűl volt, azért az „első örmény tartomány“-nak neveztetett. Ezután a néptelen helyeket új gyarmatokkal benépesítvén, ezekből alakult az első után a második, — harmadik örmény tartomány. Ezen országrész Kamirk területével, vagy is Cappadociának egy részével együttesen képezte Kis-Armenia négy tartományát. 1). — Az utóbbi negyedik tartománynak eredeti neve Zofk, Sophene. — Nagy-Armeniaban fekvő harmadik örmény tartománytól Eufrát által választatik el. 2)

Árám, hogy a hóditmány lakóit országa érdekeihez szorosabbra fűzze, a honi nyelvnek pedig szélesebb kört nyisson, meghagyá, hogy a haik (örmény) nyelvet megtanulván azon közlekedjenek. Ezt pedig az elmék jelen lidérce „nemzetiség,“ mint

---

1) Dr. Molnár Antal «Armenia» 3. sz.

---

1) Főhegysége: Antitaurus. Folyói: Halys, Kisil-Irmák a Fekete tengerbe, és Melas, mely Nagy- és Kis-Armenia határfolyójába Eufratesbe ömlik. Főbb városok: Melitene, Samosata, Sebastia, Nicopolis, Mazaea (Mázsák) vagy is (utóbb) Caesarea, Naziánz sat.

2) A hellen irók utóbb, a görögök által elszakitott örmény részeket negyedik tartománynak nevezik; azonban annak ugyanazon irók általi leirása nem ugyanegy a fönnebb ismertetett negyedik örmény tartománynyal. Mire nézt Chorenei Mózes nem helyeslőleg nyilatkozik. I. k, 13. fej. Csákêdsián Efrem.

csábszó ellenére azért is könnyű vala létesíteni; mert a „legfőbb jog" elvnek sziklái a szolgaság ama korszakában, élesebbek valának. Mêsák az új hóditmányban fallal keritett várost épitett, s azt önnevéről Mêsáknak nevezte, (melynek jelentménye „földész,") a nép pedig azt, minthogy abban az „ê" betű néma, saját kiejtéséhez idomítván Mázsáknak vagy Mázákának nevezte.

Ez időben Assyrianak úra az örmény hagyományok szerint Ninus volt, ki önteltségében szét akará rombolni a régi állapotokat s helyökre saját műveit helyezni; ezokból minden előkori régiséget s okmányt megsemmisített, hogy a történelem csak róla szóljon. Ninivét a Tigris partján kiterjeszté, száz lábnyi magas fallal keritvén azt. Világ uralomra vágyván gyülölettel fölfegyverzett szemmel nézte Árám nagyságát, a mely nehogy az ő fényét elhomályosítsa, azon ürügy alatt, hogy ősatyjának Nemrodnak Háik által történt halálát megboszulandja, nagyszerű készületeket tett; de gondolatba ejté őt a körülmény, miszerint a tettek igen élesen szólottak arról, hogy Háik népe Árám alatt is ősjellemét mindannyiszor érvényesiteni képes volt. A kétes kimenetelű játékból ellene fölmerülhetendett baj tekintetéből szenvedélyes zuhatagát gáton tartja s szándékát a barátság köpenye alatt elrejtvén, fényes küldöttség által Árámmal szövetségre lépett s Ázsiában kivivott rangját elismerte.

Siciliai Diodor Barzanes örmény királyról tesz emlitést, „kinek országába Ninus berontván, több várost meghóditott s földúlt, miáltal a népet iszonyú rettegésbe hozta. Ninus az ajándékokkal elébe menő s országaival hódoló Barzanes iránt nagylelkűséggel viselkedik, őt királyságában meghagyja s barátjának nevezi azon föltét alatt, hogy Ninussal egyességben éljen, hadjárataiban haderő-készlettel és eleséggel segitségére legyen."[1] Ezen előadás nem fog döntő súlylyal birni arra nézve, hogy itt Barzanes alatt csakugyan Árámról van szó. Eltekintve attól,hogy a görögök gyakran megváltoztatják más nemzetek s azok királyainak neveit, ezen előadás csalhatlanságába sehogysem lehet megnyugodni; mert ezen korban nem Barzanes, hanem a hősnek („Ári") czímzett Áram volt Armenia fejedelme; Árám Barzan (Parsám) fölött fényes győzedelmet vivott; Árámnak Ninussali viszonyára nézve, az előadottak szerint a honi történetkönyvek más lapokat tárnak fel. Chorenei Mózes az örmény történelem atyja, a tudomány fegyverzetében nagy sikerrel küzdött az őskorral, kikérdezte felőle a nemzeti hagyományokat, az idő romboló árjából kimentett és megőrzött sok biztos történeti adatot, s minthogy minden állítására bizonyitékot hoz fel, a hitelességnek nem kétes becsű okmányával van ellátva. Őszinteségét illetőleg nemzete s annak királyai hibái-bünei iránt nem szenved kegyelet vérbőségben s azokat nem kimélve, hanem ahol kell, vasvesszővel csapdosva oly igazságokat mond, melyeknek hallásától zúg a fül, szédül a fej. — Az élet keserű súlya alatt megőszült, a sírhoz közel álló egyénről föltehetni, hogy Árám tetteit elősorolva irtózott volna a történeti igazságot arcul verni?

Árám ennélfogva Ninusnak korántsem hűbérese, hanem méltó ellenfele, a Haik alatti ősi nagyság csillagát új ragyogásba hozván, méltán képviselhette az általa súlyos gondok terhe alatt megmentett és éjszakról a Kaukázi bércekig kiterjesztett és bölcsen szervezett államot.[1] Egyike vala a legtiszteltebb ősatyáknak, kiket a honi történelem felmutathat. A hír szárnyaira vevé nevét, az ő kora a nemzet nagyságának kora volt, oly nagyságnak, hogy az általa előidézett történeti események folytán neve elég fénynyel birt arra, hogy a külnemzetek róla neveznék el az országot „Armenia" és a nemzetet, mely fölött uralkodott „Armenus"-nak. A csaták irtó vasa, mely hosszú évszázadok múltával Armenia állam-életének véget vetett, nem vala képes megsemmisíteni Árám nevét; minden összeroskadott, Armenia megfogyva bár, még fönnáll népével, reményeivel.

---

[1] Ninus quibusdam Armeniae urbibus in potestatem redactis, Barzanes rex viribus impar cum multis donis occurrens et se et regnum ejus potestati permisit. Huic Ninus magno usus animo Armeniae regnum restituit, commeatu et militibus imperatis. Diod. Sic. Bibliotheca. III. k.

[1] Aram signala son courage contre les Medes, contre Ninus regna sur une partie de l' Assyrie, et joignit les talens de la paix aux talens de la guerre. Hist. d' Armenie. Vaillant de Florival. Venise 1841.

Ha a had és béke idején egyaránt jeles Árámra vonatkozó, előrebocsátott nemes vonásokat egy teljes képben összpontosítjuk, tökéletes mérvben igazolva lesz a neki adott tiszteletcím „honszerető,“ ki, mint ilyen hazáját szabaddá és boldoggá tevén s azt Árá fiára bizván, változva derűs és borúlt életpályáját befejezte, dús fényt terjesztvén nemzete fölött.

E helyt nem lesz fölösleges fölemlíteni, hogy némelyek a Jáfet eredetű örmény nemzetet semitáknak mondják Árámtól; [1] hanem ezen állitásnak csak annyi érvénye van, mint a következőknek: hogy a médek a bűvöléseiről ismeretes Medeiától, Jázon nejétől erednek. Strabó szerint a zsidók Kréta szigetére menekülvén, onnan Lybiába jöttek s a kretai Ida hegyről Judaeusoknak neveztetnek, később Egyiptomból elszélednek Jeruzsálem és Juda vezérlete alatt, 5. k. 2. fej. Justin szerint Mózes, József pátriárkának fia, Áron Mózesnek a fia, ki egyiptomi pap volt. [2]

Mindazáltal az örmény nyelvnek viszonyát a semita nyelvekhez nem lehet tagadni; minthogy az országot délnyugotról syr, assyr és kald sat. semita fajú népek környezték, Asszyriával határos tartományait syr és assyr gyarmatok népesítették. — Azt sem mondhatjuk alaptalan mesének, a mit Herodot (7. k.) a történetirás atyja, ki öt századdal a ker. időszámitás előtt az akkor ismert világot beútazta, és Byzanti István az örmény és fryg nemzet közti összefüggés- és fajrokonságról mondanak; mert az örmények magukat Thogorma és Askanáz fiainak vallják; már pedig a szentirás magyarázók egyhangú tanutétele szerint Askanáz, kisebb Frygia, mely hajdan Askenáz nevet viselt. Továbbá, ha mint Herodot állítja az örmények a frygeknek s ezek viszont a thrákoknak voltak legközelebbi rokonai, akkor a frygek és thrákok ősatyjái az örmény felföldről vándoroltak volna nyugot felé, hol Kis-Azsia keleti határán keresztül törtek a szyr törzseken s tovább folytatván útjokat nyugot felé, a semi törzseket Kis-Azsia közepéről a Tauruson át a Középtenger s az Aegaei tenger partvidékei felé szorították. Itt a Kis-Azsia közepén emelkedő felföldön a phrygek meg is állapodtak, és mint ügyes földmivelők ugyanolyan földmivelő és pásztorkodó életmódot folytattak, mint az örmények. A thrákok ősatyái tovább éjszak felé vonultak Bythiniába a Bospuroson át s a tengerszoros tulsó oldalán azon országot népesítették meg, mely a Balkán hegység alatt a Fekete-tengertől az Adriai-tenger partjáig huzódik. [1]

---

[1] Genes. 10, v. 23.

[2] Tam certa quaedam ut probari, tam absurda quaedam, ut refutari non debeant. Maldonat.

A történet- és régiség buvárok Ninust, úgy szintén Semiramist, aki Armenia történelmében oly nagy szerepet vitt, mesés alakoknak, soha nem létezett személyeknek állítják. Igaz ugyan, hogy a történeti kutatás növekedett terjedelmében, izmosodott alaposságában: azonban eme rég letünt időkre vonatkozó honi hagyományok ép úgy nem mellőzhetők Armenia történelme legrégibb korszakát illetőleg, mint nem lehetne kiküszöbitni a görög történelem mondai részét a történeti összefüggés és más, abban gyökerező művelődési adatok hátránya nélkül.

A keleti akadémia ügyében.

Mióta alkotmányos életünk várva várt hajnala földerült, talán egy szakma sem mutathat fel oly nagy haladást — minden hiányai daczára — mint az oktatásügy. E téren 1868-tól fogva két férfiú vitte a vezéri szerepet lankadatlanul, önfeláldozással: a boldogult báró Eötvös József, ki a népnevelésnek veté meg alapját azon idealis szempontból, mely a közművelődést átalánossá és önmagáért becsültté tenni törekszik; és jelenlegi közoktatásügyérünk, ki a tudományos szempontot a realis irányért is kivánja érvényesíteni; érvényesiteni a vele járó szellemi s anyagi előnyök megszerzése érdekében is.

Trefort minister ur őszinte barátja minden czélszerű intézmény hazánkban leendő megvalósitásának. Mint ilyen mutatá be magát akkor is, midőn az országgyülésen a keleti akademia felállítását sürgeték, de az a jelenlegi viszonyok közt felállítható nem lévén, az eszmét nem ejté el, sőt enqueteot hívott egybe annak a kereskedelmi akademiával kapcsolatos mikénti megvalósítása tárgyában.

---

[1] Duncker, Ó-kor. I. köt. 489. l.

A felállítandó keleti akademiában az örmény nyelvet is méltó hely fogja megilletni.

Az örmény nép már természeti hajlamánál fogva kereskedői szellemtől van áthatva. Alig van világrész, melyben különösön keleti czikkekkel, be- vagy kiviteli kereskedést ne folytatna. Innen van, hogy a keleti kereskedelmi góczpontokon Konstántinápolyban, Smyrnában, Beirutban, Alexandriában, Jaffaban, Jeruzsálemben, majd mindenütt találhatók kereskedelmi ügyvivők, consulok, tolmácsok. — Jeruzsálembe utazásom alkalmával magamnak is nagy hasznára volt az örmény nyelv ismerete; mert a jaffai ügyvivő Hágop Kevárkián, ki a vámházhoz utasított, megtudván beszédem után kilétemet, nemcsak a zaklatásoktól és fizetéstől menekedtünk meg, de többféle szivességben is részesültünk. Úgyszintén a jeruzsálemi alconsul Paschal Kevárkián és alexandriai örmény kalauzunk a muszka consul tolmácsa részéről is. Így van ez Konstantinápolyban is, a hol a kereskedelem nagyobb mérvben van az örmények, mint a görögök kezén, a mint ezt a számos fermán (kiváltságlevél) is tanusítja, melyeket a portától nyertek a kereskedelem biztonsága érdekében.

Keleten a 4 millio örmény közül a török uralom alatt mintegy két és fél millió örmény többnyire a kereskedésből él, s e nyelvet nemcsak a török, hanem a görög és arab is ismeri.

Az örmény a legrégibb művelt nyelvek egyike. Már az 5-ik században készült örményre átültetését a szent-irásnak a „forditások királynéjának“ nevezték el, szép nyelvezete miatt. S az összehasonlító nyelvészet terén is meglepő eredményeket mutat fel e nyelv, a mint ezt Serapion bécsi mechitarista, Patkanoff pétervári egyetemi tanár, Neumann, Petermann nyelvészek bizonyitják. Az örmény nemzet történelme, fontos ó-kori kincseket rejt a magyar történelem számára is, s irodalmi kútfői a keleti, jelesen az éjszak-ázsiai népek

élet-eseményeire s igy a magyar nemzet ősidőire is világot vetnek.

Ez oka annak, hogy több európai fővárosban Párisban, Berlinben, Pétervárott, már e század elején tanszékeket állítottak az örmény nyelv számára.

Mindezen érvek elég alapot képeznek arra, hogy a felállítandó keleti akadémiában az örmény nyelv is csak úgy képviselve legyen egy tanszékkel, mint az arab, syr, chald, török és más keleti nyelvek.

Ávedik Lukács.

Áni, az utolsó örmény székváros romjai.

Irta: Novák Antal. *)

A hazai örmények ős hazájának (Áni) romjai tanuságot tesznek arról, hogy az örmény nemzet is, melynek a keleti kereskedelemben hosszú időn át jelentékeny szerep jutott, — korán befogadta a lelket nemesítő kulturát s áldozni tudott a szép, jó és igaz eszményeinek megvalósításáért....

Az örmény történelem is — melynek lapjairól olvassuk azt, hogy ezen életrevaló nemzet figyelmes fiai nemcsak kiterjedt kereskedést folytattak és gyakran megfordultak a szomszéd népek nagy s virágzó városaiban, hanem a szépet és követésre méltót is, mit ezekben láttak, sajátjukká tették — igazolja ezen állítás helyességét.

Áni városát ugyan az élet fenntartására irányuló törekvésük körítette a barbár és hodítani vágyó hitetlen szomszéd népek ellen hatalmas várfalakkal; de az erős őrfalakon belül világhirű templomokat is emeltek a keresztény hit dicsőitésére, közintézeteket, könyvtárt a tudományok ápolására, nagyszerű palotákat, fürdőket kényelmükre, melyek az akkoriban divatos arab és román stylben voltak épitve.

Ha figyelemmel szemléljük eriváni Kurkdián O. ritkaszép fénykép felvételeit Áni városának romjairól (40 darab) és Szárkiszéán Nerszesz velenczei mechitáristának 1864-ben kiadott „Déghákêruthiun i miédz jév i pokhêr Hájsz“ (Nagy-

---

*) Gymnásiumi tanár Szamosujvártt. Szerk.

és Kis-Örményország helyrajza) czímű igen becses művét (105—137 lapig) gondosan átolvassuk: el kell ismernünk először azt, hogy a Bagratuni (Pákráduni) uralkodó család sarjai Ásot (Ásod) és Szêmbát (Szêmpád) királyok szerettek építkezni, — másodszor az is bizonyossá lesz előttünk, hogy az örmények magas fokú műveltséggel birtak, és a művészet — különösen az izléses építés iránt nagy vonzalmat tanusítottak.... Míg az Ársákuniak hires fővárosai: Ármávir, Vághársáván, Vághársábád, Eruántágérd, Eruántásád nyomtalanul elenyésztek s most csak kevés szavú emlékek hirdetik ősi létüket; — addig a Sirág tartományban még ma napság is elég jókarban található romok hangosan beszélnek egy dicső korról, melyben a Pákráduniak székvárosa a hires Áni virágzott... Ezek a romok arról győznek meg, hogy az „ezer-egy templomú város," nemcsak a keleti kereskedelem egyik góczpontja, hanem a kincseknek olyan tárháza volt, mely bámulatra készteti az utókort; azért az, ki e fényes város romjait szemléli, bizonyára méltó szavakban fog kifejezést adni a derék ősöket megillető köteles elismerésének.

Vizsgáljuk csak közelebbről az örmények utolsó királyi székhelyének romjait!

Áni Nagy-Örményország Sirág tartományában, a délről határoló Áchureán folyó mellett, mely keletről nyugotra foly, — feküdt.

Védművei valának a faragott kövekből épült kettős sorú falak, a falak erős bástyái és tornyai. A kettős fal belseje régibb keletű, ezt könyörületes Ásot építtette 964-ik évben Kr. után; a külső falat hódító Szêmbát király emeltette 979-ben Kr. u. A falak kövei sárgás szinüek, melyek között — különösen a tornyokon és bástyákon — itt-ott fekete faragott kövekből mozaik módra kirakott keresztek láthatók. Megragadja még a szemlélő figyelmét a külső fal éjszak-keleti részének belső felében található dombormű, mely oroszlánt ábrázol; ez szerintem hódító Szêmbát bátorságának kifejező jelképe.

A falakon — különösen a külső falon — sok felirást találunk; azonban a kövekbe vésett örmény betűket sok helyen már lerágta az idő vasfoga. — Van egy-két görög,

georgiai és perzsa felirás is, melyeken szintén meglátszik az idő romboló munkája. — Ezek a feliratok is igazolják, hogy az örmény királyság megdőlése után őseink nagyszerű városának birhatásáért a görögök, georgiaiak és a perzsák egymással véres harczokat vivtak. A sok felirás közül legépebb az, mely a külső-fal éjszaki közép-kapúja felett látszik; ez 3 meter hosszú sziklába van vésve és 13 sort foglal magában.

Az erőditmények kapúi közül az első nézett keletre, a második, harmadik és negyedik éjszakra, az ötödik nyugotra; volt ezeken kivűl a déli oldalon is egy kapú, mely az Áchuréán folyó fölött épült kétlábú kőhidon át vonuló útra nyilott.

Az említett kapúk, valamint a falak is erős kövekből voltak építve. — Az éjszakra néző kapúk egyikén a város belsejébe jutva, elönkbe tárul az elpusztult város egész nagyságában; minden zuga tele van faragott kőromokkal; némely ház úgy elenyészett, hogy belőle mi sem maradt meg. — Elszomorító pusztulás minden felé!

Fel lehet ismerni e romokról azt is, hogy a házak négyszög alakban voltak építve; a falak pedig, melyek rendesen kő- és téglából készültek, félméter vastagsággal birtak; az építkezésre használt kőnem feketés szinű. — A napjainkig fennmaradt egykorú emlékek arról tesznek tanuságot, hogy e város épületei igen diszesek voltak. A fény és pompa minden kellékével felruházott templomok és nagyszerű, aranyozott paloták ékesítették e város útczáit!

S mind ez ma már csak düledező rom! A nagyobb és becsesebb kődarabokat el-elhordták a szomszéd lakosok; a mit pedig ezeknek kegyeletlen keze megkimélt, azt az idő és természeti viszontagságok romboló ereje pusztítja folyton-folyvást még ma is...

Áni számos és monumentalis egyházai közül legjelentékenyebb, a csaknem még most is ép állapotban levő bazilika; ebben avatták fel az örmény patriarchákat, valamint itt koronázták meg a Pákráduni uralkodó családból származott örmény királyokat. — Ezt a székesegyházat II. Szêmbát király kezdette építtetni; de a befejezés emlékezetes munkája I. Gagik, (Kákig) király nejének, Kátrámide királynének jutott osztályrészül; erről tanuskodik a bazilika déli oldalán levő örmény felirás, mely így szól: „Örmény időszámítás szerint 459. évben*) az istenfélö és lelkes Szárkisz örmény katholikosz, Kákig az örmények dicső királya és a georgiaiak sáhán-sáhja idejében, én Kádrámide (Gatramite) Vászág, a sziuniak fejedelmének leánya, örmény királyné, az Isten könyörületességétől indittatva, férjem Kákig sáhánsáh parancsából építtettem e szent-egyházat — melynek alapját nagy Szêmbát vetette meg, — s állítottam Istennek új és élő lelki szülöttet és örökös emléket Krisztusnak, maradékaim és Szêmbát fiai: Ábász- és Asotnak. Azt, ki e felirást figyelmére nem méltatja, büntesse meg Krisztus.“

Az építkezés vezetésével, egykorú és hiteles feljegyzések szerint, Tiridát örmény épitőmester volt megbizva, ki csakugyan 1010-dik évben Kr. u. az építést teljesen bevégezte

A bazilika magas oszlopai, a szép és merész hajlású boltívek, a fönséges szentély harmonikus méret-arányai a bámulat és csodálat el nem titkolható nyilvánitására ösztönzik a szemlélőt.

Míg a templom alapjának kelet-nyugati szélessége 23·68 meter és éjszak-déli hossza 35·53 m.; addig belsejének szélessége 20 m. és hossza 29·9 m. — E látszolagos nagy különbség, mely a külső és belső egyirányú kiterjedés között létezik, abban leli magyarázatát, hogy a falakon kivűl négy lépcső huzodik körös-körül egy más fölött, egy-egy láb különbséggel, melyeknek legfelsejéről emelkedik fel az épület fala.

A templom hajójában négy — az oldalfalakkal párhuzamos irányban helyezett — hatalmas oszlop áll, az oldal- és előfal oszlopaival átellenben; ezeken nyugvó erős boltívek tartják az épület kettős födélzetét. — A közép oszlopok köaötti távolság 8 m.; az oldal- és megfelelő közép-oszlop köze 1·8 m.; de az előfal és az első középoszlopig terjedő hosszúság 7·63 m.; a szentély és a mellette levő köz-oszlop távolsága 4·2 méter.

---

*) 459-hez hozzá kell adni még 551-et = 1010. L. Armenia 1. sz. 5. lap.

A templom szentélye három részre van osztva; közepén a főoltár 3·9 m. küllővel ellátott félkör alakú falazata tizenegy karcsú, magos oszloppal bir; melyek között a mélyedés félkör alakot mutat. A szentély oldal-fülkéinek szélessége 3·95 m. és hosszúsága 6·6 m.; ezeknek oldalát az oltár-asztala körül elterülő félkör alakú fal (küllője 1·5 m.) képezi.

Belső stylszerü ékítés található az oszlopfejeken, a boltívek párkányain, az ablakok körül s az ajtók fölött; az ékítést a kövekbe dombormű módra vésett virág alakok és rózsák (rosetták) képezik.

Sajnos, hogy a belső felszerelésnek egyetlen maradványát, a szentély éjszak-keleti fülkéjének félig ép állapotban levő oltár-asztalát is nagyon megviselte a fölötte elrepült 800 évnek ezer-féle baja. — Ezen oltár-asztal alapja félkör s oldal ékítése megegyezik a szentegyház többi belső diszítéseivel.

Valamint a szentegyház, úgy a várost körítő falaknak is anyaga sárgás-szürke és feketés szinű kő; ezen kővek olyan erősen állanak egymáson, hogy egyátalában fel nem ismerhető, valjon mészszel, más valami ragacsos anyaggal, vagy vassal vannak egymáshoz kötve.

A székes egyháznak három bejárata van; az egyik éjszakra néz. ez a patriarchák részére volt fenntartva; egy van a déli oldalon, melyet a királyok megjelenésekor nyitottak föl; végre a nyugati oldalon levő főbejárat az ájtatoskodó nép előtt tárult föl.

Mindkét oldal bejárásainak szélessége, beleszámitva az ajtók homlokzatán levő oldal-oszlopok átmérőit is, tesz 3·33 metert; az ajtók mélysége 1·7 meter, melyből 80 cm. az oszlopokra és 90 cm. a falak vastagságára esik.

A nyugati főajtó szélessége, az oldal oszlopok külső szélei között 5·45 m.; de az ajtó szélessége, itt is, mint a déli és éjszaki ajtónál 1·76 m.

A éjszaki (patriarchai) ajtó homlokzatát zömök, hengeralakú faragott kővekből összeállított oszlopok, s ezeken nyugvó félkörös boltívek alkotják; ezek mögött hasáb alakú oszlopok tartják a bolthajtást; mindkétféle oszlop-főken díszül a kövekbe faragott kettős sorú rosetták szolgálnak.

Ehhez hasonló a déli, vagy királyajtó homlokzata is, csakhogy ennek oszlopai, henger és hasáb alakokból vannak összetéve; az oszlop fejeken pedig már hármas sorú díszitéseket találunk.

Az egyház ablakai keskeny nyilásúak és magasak; az ajtók fölötti ablakok homlokzatának felső részeit vizszintesen fekvő kövek képezik, míg a többiek, valamint a torony-ablakok felső részéinek zárkővei félkörös ívvel birnak. Mindkét oldalon levő ablakot kőröskörül különféle rosetták diszítik; a félkör ívvel biró ablakok fölött kettős sorú párkányzat vonul el. Végre az ezek között levő karcsú, magas oszlopok által tartott ívek adják meg a stylszerű építés harmoniáját.

Négy önálló közép-oszlop fölött, az épület közepét torony foglalja el, mely aránylag alacsony és kúp alakú födéllel bir. — A torony oldalán látható félkörös ivű ablakok, keskeny nyilásúak. . . . Ott, hol a templom- és torony-fedél a falakkal érintkezik, párkányzatot találunk. . . . .

A templom benseje és körzete kő-romokkal van elborítva. . . . Fájdalommal telik az útas szíve midőn látja, hogy miként pusztulnak még maradványai is azon nagyszerű épületeknek, melyeket a hazaszeretet létesített. Pusztulnak; mert nincs ki gondozza; mert elmult a Pákráduni uralom dicső fénye. Vége már az egyházi ünnepélyességeknek is, melyeket e székes egyházban tartottak; a rég mult idők nevezetes kulturájáról már csak e romok beszélnek. — Eloszlott a patriarchai fény; megszünt itt az isteni szolgálat és ezek helyét a pusztulás s néma csend foglalja el! . .

Ott hagyták kényszerült őseink, pompás templomaikat és nagyszrű városukat; — de az unokák, kiknek a dicső magyar nemzet alkotmányos országában lakóhelyet adott, itt az új hazában új szentegyházakat és csinos két várost építettek maguknak.

Azonban az unokák itt sem vesztegelnek tétlenül, hanem szorgalmas munkásság által igyekeznek e szabad, áldott hon melynek üdvös javát testtel-lélekkel előmozdítani legszentebb kötelességüknek tartják, — hasznos fiaivá lenni.

* * *

Az örmények Európában és különösen Austria-Magyarországon.

Gochlert után fordította és jegyzetekkel kisérte:

Dr. Gopcsa László.

II.

J. Metzburg (a cs. kir. főszámvevőszék alelnöke és tulajdonképeni megalapítója az osztrák statistikai bureaunak) osztrák statistikai kézikönyvében

1830-ban	a Galicziában és Bukovinában élt örmények számát	6000-re
„	a Magyarországon és Erdélyben élt örmények számát	7100-ra
1857-ben	a Galicziában és Bukovinában élt örmények számát	4720-ra
„	a Magyarországon és Erdélyben élt örmények számát	6980-ra
1880-ban	a Galicziában és Bukovinában élő örmények számát	3872-re
„	a Magyarországon és Erdélyben[1] élő örmények számát	3320-ra

teszi.[2])

Csörnig: „Ethnographiájában“ 1846-ban a galicziai és bukovinai örmények számát 5380-ra, a magyarországi és erdélyi örményekét pedig 12.000-re teszi. — Ezen utóbbi túl-magas szám azonban valószinűleg tévedésen alapúl.[3])

Ha már most az utolsó 50 évre vonatkozó egyes számadatokat összehasonlítjuk egymással, úgy a következő áttekintést nyerjük:

---

[1]) Metzburg, Csörnig előtt ismeretlen az unio-törvény.

[2]) Hazai hírneves statistikusok, köztük Keleti Károly, nem egyszer mutatták ki, hogy mindazon népszámlálási adatok, melyek hazánkra vonatkozólag 1857 előtt, mint az első rendszeres népszámlálás előtt közzététettek — sok tekintetben nem birnak teljes megbizhatósági jelleggel.
Forditó.

[3]) Nem alapúl tévedésen! A mondott számnál is több örmény van az erdélyi hazarészben és Magyarországon. — Kővári László »Erdély statistikája« czímű jelentékeny művében (Kolozsvár, 1847. 191 lap) ezeket mondja: Minthogy alig van falú, hol örmény ne lakjék, városainkban pedig a kereskedők belőlük telnek: számukat bátran tehetni 10000-re.
Szerk.

Ország	1830	1846	1857	1880
Galiczia . .	—	3.160	2.407	2.430
Bukovina . .	—	2.224	2.313	1.442
összesen	6.000	5.384	4.720	3.872
Magyarország	1.100	3.000 ?	1.079	3.320
Erdély . . .	6.000	9.000 ?	5.909	
összesen	7.100	12.000 ?	6.988	3.320
Végeredmény	13.100	—	11.708	7.192

A visszaesés a lefolyt 50 év óta mintegy 14·2% és ez legnagyobb részt a magyarországi tartományokban tapasztalható, hol is ennek főkép az elnemzetlenesedés az oka.[1] A visszaesés Austria-Magyarországon főkép 1857-en innen lépett fel és pedig Magyarországra nézve 54%, Austriára nézve pedig 18% fogyatkozás észlelhető; nemcsak itt, hanem Galicziában, Bukovinában is nagymérvű csökkenés mutatkozik.

Az egyes ausztriai tartományokon belől lakó örmények száma is 25 év óta hanyatlott, különösen azoknak, kik Bukovinából Galicziába vándoroltak, — a hová gazdag örmény földbirtokosok, névszerint Nikorovits G. Sniatinyből törzsrokonaival ment helyet cserélni.

A mily aránytalanúl lakják az örmények a bukovinai és galicziai kerületeket, ép oly aránytalanúl oszlanak szét a fővárosokban is, a mint ezt az alább közlendő táblázatos kimutatásból lehet észlelni.

E kimutatásból kitetszik, hogy míg az örmények száma 23 év óta Lemberg városában, a kolomeiai és sniatiny kerületekben több mint megháromszorosodott, addig a kutyi kerületben nagy visszaesés tapasztalható. — Bukovinának Csernovitz és Vischnitz városai kivételével, az itt

---

[1] Az iró »magyarországi tartományok alatt,« valószinűleg Erdélyt érti. -- Ez helytelen, miután tudvalevőleg ma Erdély nem képezi tartományát Magyarországnak, hanem avval teljesen össze van olvadva. Forditó.

megnevezett kerületekben, különösen a szucsávái kerületben történt fogyatkozás.[1]

Bukovina megszállása idején 1775-ben Szucsává város volt főhelye az örményeknek, különösen a schismaticusoknak. — 1781-ben élt ezen városban 129- és 1825-ik évben 240 család. Ma itt már csak 558 örményt mutatnak ki. — Itt az örmények saját községet képeznek és birtokolják a zamkai és mitokai tanyákat (Szucsává mellett), melyeknek jövedelmeiből papjaikat (két plebaniai kerületben) fizetik és iskolaikat, melyekben a tanulók örmény nyelven nyernek oktatást és nevelést, tartják fenn.

Város vagy tartomány	Népszámlálás 1857	Népszámlálás 1880	Emelkedés + Esés —
	örmények	örmények	
Galiczia:			
Lemberg (város) . .	56.	192.	+136.
Bodhorodczany . . .	131.	35.	—96.
Horodenka	129.	172.	+43.
Kolomeia	48.	177.	+129.
Kuty	1052.	843.	—209.
Sniatyn	171.	519	+ 348.
Stanislau	95.	102.	+7.
Tysmienice	150.	61.	—89.
Bukovina:			
Cernovitz (város) . .	171.	276.	+105.
Kotzman	168.	87.	—81.
Sadagora	171.	49.	—122.
Sucsawa	1180.	558.	—622.
Wischnitz	56.	196.	+140.
Zastawna	155.	91	—64.

Az Erdélyben élő örmények most leginkáb az egyesült valláshoz tartoznak[2]) Főhelyük: Erzsébetváros (ezelőtt főhelye a schismatikus örményeknek) Gyergyó-Szent-Miklós és Szamosujvár.[2])

---

[1] Az örmények száma ugyanazon időközben Bécsben 530-ról 284-re, Triestben pedig 53-ról 4-re olvadt le.

[1] A hazai örmények beköltözésük (1672) után nem sokára egyesültek a róm. kath. egyházzal; azóta közöttünk egyetlen egy nem **egyesült sincs!** **Szerk.**

Magyarországon az örmények gyér számban fordulnak elő.[3])

A bécsi mechitáristák örömünnepe.

(1887. Ápril 11.)

E folyóirat tisztelt olvasói előtt bizonyára tudva van, ama érzékenyen lesujtó veszteség, mely taval váratlanul a bécsi derék mechitáristákat érte. Dr. Esztegár Vártán selimbriai érsek- és rendfőnöknek elvesztése okozta a sebet, melynek fájdalma határtalan, végnélküli....

De az öröm ragyogó napja nem késett, kellemes mosolyával enyhítő balzsamot csepegtetni a mélyen megsebzett, lesujtott szivekbe.

1886 augusztus 19-én az elhagyott nyáj új pásztort, az elárvult család új atyát lelt, édes vigaszul az elvesztettnek helyébe.

Az érdemes rend tagjai a szokásos módon ejtették meg a választást és a közbizalom egy olyan férfiúban összpontosult, kit méltán lehet a nagyok közé sorozni. Áydin Árzen méltó arra, hogy a bécsi tudós mechitáristák feje legyen. Ő, ki a nagyságot egyszerüséggel, a megérdemelt méltóságot a legkedvesebb finomsággal tudja párositani. S ime! ki fényt, mely úgy is mostoha, sohasem űze, nagygyá lesz.

Igen! a fény és méltóság kereste fel őt, s szerénységének jutalmául a főapáti székbe ülteté. Szentséges atyánk, dicsőségesen uralkodó XIII. Leo pápa pedig salamina-i érsekké nevezte ki.

Áydin Árzen 1825 január 19-én született Konstántinápolyban, jámbor és vallásos szülőktől. 1840-ben a bécsi

---

[2]) Az iró itt elfelejti megemliteni még Csik-Szépviz nagyközséget. Forditó.

[3]) Ebben igaza van czikkirónak, amennyiben a mondott eljárás szerint keresztülvitt legutóbbi (1880) népszámlálás statistikai adatai az «egyébb nemzetiségek» rovatában az örmények számát csak 3320-ban mutatják ki. — Ez pedig ugyancsak elenyésző kis szám a 15 millionyi lakosságban! Forditó.

mechitáristáknál novicius lett. 1845-ben pappá szenteltetett. Mint pap különféle hivatalokat viselt; helyét mindenkor önfeláldozó szorgalom- és lelkiismeretes pontossággal töltötte be; méltóságot nem hajhászva, egyedül Istennek szentelé életét 1886-ban a rend főapátjának választá meg és 1887-ben érseki rangra emeltetett.

Érsekké fölszentelése e hó 11-én ment végbe.

A bécsi mechitárista rendre nézve e nap kettős örömünnep.

Nemcsak új főpapját látja ekkor az érseki méltóság fényében, hanem Kelet örmény kath. patriarchája, a nagynevű Ázárián eszme-gazdag beszédeiben, ki e napon szentelé fel Salamina érsekét, — gyönyörködik.

Az ünnepély 9 órakor vette kezdetét.

A pompásan felékesített, fény-árban uszó templom, a szó szoros értelmében zsúfolva volt; itt voltak a legnagyobb méltóságok is... és várták a nagy vendéget.

A jelzett órában indult ki az érseki lakból a díszmenet, mely a szerzet kapúján áthaladva, körmenetileg, a templom fő-bejáratán átment az oltárhoz. A menetet Ázárián patriarcha zárta be, kinek kisérője volt dr. Angerer czímzetes püspök és dr. Gruscha tábori apostoli helyettes (tábori püspök.)

A sz. mise teljes segédlettel vette kezdetét. Evangelium előtt, a felavatandó érsek, háromszori térdhajtás után a patriarcha elébe járult, kit ez a szokásos keleti szertartás elvégzése után az Ur hős bajnokává felkent. A mise részt, mely az evangelium után következett, a patriarcha és az érsek együtt végezték...

Míg vigyázó szemünk ezen elbájoló, magasztos ténykedést nézte, addig az örömtől áradozó, nemes lelkek fülei olyan ritka-szép énekekben gyönyörködtek, melyeknek fönséges dallamai nem annyira emberi — mint inkább seraphi hangokhoz hasonlítottak. Ezen, nem közönséges énekek kellemes összhangját a szépnek, nemesnek, élvezetesnek, — a valóban művésziesnek vegyüléke képezte; az egyes zene-darabok annál lélekemelőbbek voltak, mert szövegként az örmény mise részletek voltak feldolgozva.

Az áldozat bemutatása után az érsek áldását osztá — mint jó atya gyermekeinek — a rendtagoknak. Ezután a menet a mondott úton visszatért az érseki lakba, hol az új érsek az üdvözléseket fogadta. *)

És ezzel talán be kellene végeznem az ünnepély leirását; de nem, mert az emlékezés a múltból egy esetet idéz vissza, mely tollamnak még egy kis foglalkozást ád…

Vizsgálatok alkalmával, egy nővendékpaptól azt kérdezte püspöke: „Meg tudná mondani, hogy a consecrálást mi követi?“ Mivel a kérdezett késett a felelettel, tehát a püspök: „Na….. egy nagy ebéd!“

Igen! Az ünnepélyességek betetőzése a „nagy ebéd“ szokott lenni.

És ez itt sem hiányzott!

Délután 6 órakor az érseki teremben összegyült vendégek, a jelt adó csengetyű-szóra, az ebédlőbe mentek. A díszes asztal körül láttuk dr. Ganglbauer bécsi bibornok érseket, Vannutelli biboros nuntiust, Nerimán khán perzsa nagykövetet sat.

Ebéd alatt ügyesen szervezett zenekar játszott. Az eszmegazdag felköszöntések sorát dr. Ganglbauer biboros nyitotta meg, ki német nyelven XIII. Leo pápát éltette. Majd később Vannuteli biboros nuntius állott fel, s sziv-érzelmeit olaszul tolmácsolva, poharát I. Ferencz József dicsően uralkodó császár- és királyért ürítette. Kevés vártatva az ékesszóló Ázárián patriarcha törökül beszélt és a szultánt köszöntette fel. Ezután az új érsek, németül kért engedélyt a vendégektől, hogy anyanyelvén — örményül — fejezhesse ki háláját és köszönetét Ázáriánnak azon szivességért, hogy őt fölszentelni kegyes volt. Erre a patriarcha rögtön egy második felköszöntőt mondott örményül, melyben az érseknek kivánt minden jót. Néhány percz mulva a figyelem ismét Ázárián felé irányult, ki latin nyelven kezdett beszélni és Ganglbauer bibornok-érsekért hangoztatja el a „vivat“-ot. Aztán beszédét franczia nyelven folytatja tovább, s a nem rég biborral felékesített nuntiust köszönti fel.

---

*) Egész nap folyton érkeztek üdvözlő táviratok.

A kedélyesen és vig hangulatban lefolyt ebéd 9 órakor végződött. A vendégek eltávozása után azonnal útra készült a kitünő Ázárián is; leirhatlan örömének kifejezése mellett búcsúzott és távozott el körünkből. *)

S most te nemes lélek Áydin Árzén! ki kiváló tulajdonaidért a köztisztelet tárgya vagy, fogadd el tőlem is a hűség, engedelmesség és törhetlen ragaszkodás virágaiból ezen alkalomra kötött koszorúmat!

Esztegár Gergely.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Teleki Sándor gróf, a nagy hazafi és **ragyogó tollú iró**, egy hozzája intézett felszólításra, a következő fölöttébb becses, gyönyörű sorokkal tisztelte meg a szerkesztőséget: „Nemcsak rokonszenvvel, de szeretettel viseltetem az örmény nemzet iránt Annyi sok emlék köt egyeseihez gyermekségem óta; annyi sok jó barátom, jó emberem van közöttök és olyan jók voltak mindig irántam, — különösen áldott jó anyám iránt, míg én a számüzetésben voltam, hogy csak is elismeréssel, hálával köszönhetem meg irántunki részvétöket; — azért kedves tanár úr rendelkezzék velem lapja számára, mert mindig készen találja tisztelőjét Teleki Sándort.«

Két magyar-örmény hadvezér: Kiss Ernő, az aradi vértanú és Czetz tábornok emlékét kivánjuk ezuttal nehány sorban felújítani, — kik mindketten hazánk közelmúlt történetében, az 1848—49-iki válságos időszakban oly kimagasló alakjai voltak Magyarország honvédelmének. — Kiss Ernő számos és nagysikerű csatákat vivott a Bánátban, hol ama mozgalmas napok őt, mint huszárezredest találták. Perlasz-nál elfoglalta a szerbek megerősített táborát, kik aztán nagy jutalmat tűztek ki fejére s boszúból megrohanták torontálmegyei birtokát. Kiss Ernő öt millio értékű vagyonában kegyetlen pusztitást vittek véghez. Ellemér-en levő nagyszerű kastélyát feldúlták, drágaságait elrabolták, húsz mázsányi ezüstneműjét a temesvári várba hurczolták. A magyar kormány őt tábornokká, utóbb 1849 elején altábornagygyá nevezte ki, s Debreczenben a „magyar érdemrend“-del tisztelte meg, mit nehány hó mulva életével fizetett vissza hazájának! — Másik „országosan ismert jeles“ hadvezérünk e viharos időkben: Czetz János tábornok volt; ki — midőn Bem Erdélybe érkezett, Kossuth által Czetzhez utasítva — Szilágysomlyó alatt épen azzal foglalkozott, hogy az Erdélyben elszórt magyar csapatok maradványait összeszedje és újjászervezze. Tudvalevő dolog, hogy a kolozsvári diadal, valamint több dicső hadjáratban — melyekben a lengyel hőssel osztályrészes volt — Bem mellett Czecz Jánost illeti az oroszlánrész. Czetz a nagy nemzeti tragoedia végével egyideig még barátainál rejtőzködött, mig végre honát elhagyni kényszerülvén, Angliába menekült. . . . Az örmények átalában — mint Lukácsy is „Adalékok az erdélyi örmények történetéhez“ czimű vita-iratában kiemeli — aránylag nagy számmal küzdöttek és vérzettek el a magyar oldala mellett 1848—49-ben, gazdagon levén számukhoz képest képviselve csaknem minden magyar érzedben, a katonai rangfokozatnek majdnem minden osztályában, a Szamosfalvánál, Kolozsvár kapúinál, Piskinél, Segesvárnál és egyebütt elesett honvéd-közkatonáktól kezdve föl egész az Aradon elvérzett Kiss Ernőig!

---

*) A keletiek az idén — a juliusi naptár szerint — a húsvéti ünnepet nálunknál egy héttel későbben ülték meg. Azért utazott el tehát a ritka vendég oly hamar; mert nagycsütörtökön székhelyén ohajtott lenni.

Örmény nemesi felkelök a napoleoni hadjáratokban. 1809 febr. 3-án kelt hivatalos feljegyzés szerint az I. Napoleon seregei ellen elrendelt utolsó magyar nemesi felkelésben Szamosujvárról a következők vettek részt: „Balta Márton fia, Emanuel, lóháton; Kovrik Theodor fia, János, lóháton; Kovrik Simon lóháton; idősb Kovrik Márton gyalog; ifjabb Novák Márton lóháton; Balta Gergely fia, János lóháton; Szárokán Kristóf lóháton; Novák Jakab lóháton; Novák János gyalog; Novák Emanuel gyalog; idősb Lászlóffi Bogdán lóháton; Mártonfi Miklós gyalog; Verzár Lukács lóháton; Verzár Joáchim lóháton.“

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

Az „Egyesült örmény társaság.“ (*Միացեալ ընկերութիւն*) 35 iskolát tart fenn, melyek egy részének költségeit a nemzeti érdekeket szolgáló örmény nők (*ազգանուէր հայուհեաց*) egylete fedezi; 6 iskola Ciliciában, a többi Örményországban van; a növendékek (fiú és leány) száma 3500. Az emlitett 35 iskola közül 10 középiskola (*բարձրագոյն նախակրթարան*) a többi falusi népiskola; a társulat szép alaptőkével rendelkezik. (Arev. 1887 febr. 22. 931 szám).

Smyrnai aga. — *Իզմիրեանց* — végrendelete értelmében minden évben 1200 rubellel (2000 frt) fog a vidéki leányok nevelése-, az örmény nyelv-, örmény történelem- vagy Örményország földrajzáról szóló új és legjobb műnek szerzője díjaztatni. A biráló bizottság az idén az első jutalmat „Sziszuán“ irójának (a híres Álisán Leont velenczei mechitárista atya e derék munkát Ciliciáról irta) adja. (Árévelk febr. 3. 915. sz.)

A nagynevü örmény költö Kámár Kháthiba (irói neve a jeles Pátkánián Raphaëlnek, kitől egy gyönyörű költeményt dr. Simay János igen sikerült fordításában „Armeniá-“nk is közölt) — felgyógyulása után Moszkvából Pétervárra ment agg apja és rokonai látogatására. . . . Innen most tért vissza lakóhelyére Új-Náchicsevánba. Úti emlékeit közölni fogja. (Marseille-i Armenia 1887 márt. 19. 60 szám).

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és **SZONGOTT KRISTÓF.**
Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda Szamosujvártt.

Az örmény egyház énekei.

Irta

DR. MOLNÁR ANTAL.

II.

Bár merre sodorták az eseményeknek viharai az örmény nemzet gyermekeit, mindenhova magukkal vitték a Sárágán énekeit, a legnagyobb viszontagságok közepette is erőt és bátoritást meritettek azoknak fenséges dallamaiból. Cshámics atyának „Örmény történet“-ében*) olvassuk, hogy 1264-ben Vártán, a történetiró vezetése alatt örmény követség járult a perzsiai mongolok uralkodója, Hulagu elé, oltalomért esedezni a keresztények számára. „Leültetvén bennünket, ugymond Vártán, borral kináltak meg s a kiséretemben volt testvérek énekelni kezdték a sárágán-okat („básdéczin sárágán.“) Meglehet, ezen énekek lágyitották meg a vad hóditónak lelkét; annyi tény, hogy vallásuk szabad gyakorlását biztositotta számukra Hulagu.

Európában Komnen Mánuel alatt lőnek először ismeretesekké az örmény egyház hymnusai. Ez a görög császár ugyanis érintkezésbe lépett IV. Nerses örmény patriarchával a két egyház vallási egyesülésének érdekében; a tárgyalások során alkalmuk volt a konstantinápolyi tudós egyházatyáknak hallani a sárágánokat s feljegyzéseik bizonyitják, menynyire meg voltak lepetve azoknak szépségei által.

A római kath. egyház főpapjainak, kik a jelen század legelső esztendeje során konklavera ültek össze Velenczében, a mechitárista kongregáczio legkiválóbb tudósainak egyike Ávédikján atya mutatta be a Sárágánok gyüjteményét latin forditásban. Csodálkozással vettek tudomást az örmény egyháznak e kincséről s felhivták az érdemes tudóst, tegye azt közzé rendszeres kommentárok kiséretében. Ávédikján késedelem nélkül hozzá is látott a munkához s 1814-ben a velenczei, sz. lázár-szigeti örmény nyomda betűivel meg is jelent „az örmény egyházban használt hymnusoknak magyarázata,“ tizennégy lapra terjedő érdekes bevezetéssel, 807 lapnyi vaskos kötetben.

---

*) Velencze, 1786. III kötet, 262 l. — V. o. Dulaurier: Les Mongols d' apres les historiens armeniens, 1861, 2 fasc. 28 s. k. 11.

A bevezetés tájékozást nyujt az olvasónak a sárágánok már megneveztük szerzőiről, az énekek számáról s szertartásszerű használásáról. Az egyes sárágánok szövegét gondos revisio alá vette Ávédikján, felhasználva e czélra harminczkét, jobbára ősrégi kéziratnak utmutatásait,[1]) melyeknek alapján számos hibáját javitotta ki a Sárágán első nyomtatott kiadásának, mely 1664-ben Amsterdamban, Osgán erivani püspök fáradozásai következtében látott napvilágot.

Az örmény irodalomnak díszére váló e munkában is [2]) a Sárágánok sorát egy hajnali ének az „Orhnuthjun“ nyitja meg, melyhez az alapeszmét Mózes második könyvének eme verssora szolgáltatta:

„Énekeljetek hálákat Istennek, mert fölségesen megdicsőitteték.“

Hajnali ének a „Medzáczuszcze“ is. Forrását az újszövetségi könyvek egyikében, Lukács evangelistánál találjuk meg:

„Magasztalja az én lelkem az Urat, és örvendez az én lelkem az én üdvözitő Istenemben.“

A zsoltárok könyvébe nyulnak vissza a legtöbb Sárágán gyökér-szálai, nevezetesen a „Voghormeá“ reggeli éneké az ötvenedik zsoltárba:

„Könyörülj rajtam Isten, nagy irgalmasságod szerint, és könyörületességednek sokasága szerint töröld el büneimet;“

a „Der jergnicz“ délelőtti éneké a 148-ik zsoltárba:

---

[1]) A Sárágán legrégibb fennmaradt kodexe az 1118-ik évből való s az egyes énekek szövegének kiséretében megnevezi azok szerzőit is. Az európai nagy könyvtárakban, nevezetesen a párisi Nemzeti könyvtárban őrzött többi Sárágán-kéziratok egyes örmény szerzetházak számára több évszázaddal ezelőtt készült másolatai a nagybecsű gyüjteménynek.

[2]) Nevė, a tudós löveni tanár e munka bevezetéséből meritette legfőként az anyagot azon legközelebb megjelent tanulmányához, mely jelen közleményeinknek alapjául szolgált.

„Dicsérjétek Istent mennyekben, dicsérjétek őtet a magasságban;“

és — hogy még csak egyet emlitsünk — a „Hámpárczi“ esti ének a 120-ik zsoltárból nyeri kiindulási pontját:

„A hegyekre emelem szemeimet, a honnan jő segedelmem.“

Kezdetben pusztán „énekek“-nek nevezték az örmény egyház hivei a templomi ünnepélyeken a zsoltárok éneklésébe beékelt mindezen verseket. A Sárágán elnevezés a XII-ik században jelenik meg először, Snorháli Nerses patriarcha művében, a ki maga is több darabbal bővitette a gazdag gyüjteményt.

Méltó magasztalással emlékezik meg úgy e patriarcha szerzeményeiről, mint a Sárágán egész tartalmáról Ávédikján atya emlitettük munkájában. Méltán emeli ki, mily nagy szolgálatot tettek a hit terjesztésének és ápolásának a gondolatok fenkölt szépsége, a kifejezések megragadó ereje által. A Sárágánt, mint irodalmi s mint zenei kincset egyaránt teljes büszkeséggel nevezheti sajátjának az örmény nemzet.

Árá

Irta Márkovich Jakab.

Az ifjú kebel tűzével vette át Árá a kormányt, hogy sok jót és üdvöst eszközöljen; minthogy, a több mint félszázados izzó küzdelmek lecsilapúltával, egy kis ideje jutott az országnak a béke napjait élvezhetni. Ámde a jó, hamar mulandó. A szerencse kereke visszájáról kezde forogni és így Árá-nak szép tervezete dugába dőlt.

Ninus elhalálozván, a honi hagyományok szerint, Assyriában, a minden áron szerepre törő s kicsapongásairól ismert neje Semirámis uralkodott, ki szenvedélyének fékvesztett rohamától kergetve, Armenia szive körül is tapogatódzott. Ugyan-is a kiválólag szép és kellemdús Árá-val, a férfiúi önérzettel összeférhetlen — platonicusnak épen nem mondható — szövetséget akart kötni. Az ábrándok valósításáért ajánható — szövetséget akart kötni. Az ábrándok valósításáért ajánlkozó pedig oly könnyű csal-útakra tévedni. Árá még sem veszett el a sikamlós élet pusztáján; azon nemes férfiassággal, melyet a tiszta önérzet szokott ragyogtatni a férfiúi homlokon, hallá a hizelgő szókat s a rettegtetés keretébe foglalt fenyegetéseket is, miután az ámitó hangzatossággal köttetni szándéklott szövetség kielégitő eredményre nem vezetett, a viszonyok forduló pontra jutottak. Semirámis eleinte pattogva habozott, kövesse-e a boszúvágy tanácsát; de a szilaj szenvedély dölyfétől korbácsoltatva hizelgő ajkai mennydörögni kezdettek, boszújának egész erejével zúdul fel Árá ellen s nagy hadtömeget összesítvén, ennek országába siet nem annyira őt megsemisítendő; mivel remény volt arra, hogy, ha a rokonszenv őket össze nem hozandja, rettegtetés által ellenfelét cselszövényeibe foghatja. Az országrészeket, melyeken sietséggel haladott, elfoglalta; de szivét mégsem hódította meg annak, kit elkezdett útjáról a bukás gondolatja sem riasztott vissza. — Árárát tartománynak sík térein megütköznek; a királynő parancsa, hogy a kiváló bajnok élete megkiméltessék, nem teljesülhetett; mert az eredmény túlment a számitáson, a nemesek legnemesbike, hadserge élén az ütközet hevében uralkodásának 26-ik évében, a megvesztegethetlen erkölcsi erő áldozatául esett; benne a magasra törni hivatott ország-szárnyai összetörettek.

A rege szerint a királynő Árá hulláját fölkerestetvén, meghagyta bűbájosainak, hogy azt életre hozzák; e mellett, hogy a hadakat, melyek királyuk haláláért újból fegyvert ragadtak, lecsillapítsa, egy, az elesetthez hasonló férfit Árá hadiruhái- és fegyverzetébe öltöztetve az ablakon a rajongó seregnek mutatott ki, hogy győződjenek meg, miszerint sikerült bűbájosainak a szép Árát életre hozni.

Az előkori honi népregék közül nem egy ment által a szomszéd népekhez: a georgiaiak,- albanok,- syrusok,- és a görögökhöz is. Plátó a köztársaságról irt könyvében Aer nevű örményről tesz említést, kinek hullája, az ütközetben az elesettek közt, tiz nap múlva teljes épségben találtatott, mely, midőn máglyára tétetett, feltámadott és sokat beszélt túlvilági dolgokról. Ez nem más, mint az Árá-ról szóló rege. — A későbbi századokban is a nemzet vérével s szenvedések könyeivel áztatott harcztér a hegygyel együtt Áráról Árárátnak neveztetett.

E nem érdemlett halálra Semirámisnak elment a kedve s redökbe vont arczczal az országnak délszaki, hegyes tájaira vonult; itt a völgyek tiszta égalja — kéjárasztó levegője, üde forrásai s növényzete oly hatással volt a gyenge érzelmekre olvadni tudó nőre, hogy mintegy lebűvölve — elhatározta Ván tava keleti részének völgyében fenségéhez illő nyaralót elővarázsolni, hol évente a nyári évszakot tölthesse. Ezért Assyriából több ezer munkást és épitészeti foglalkodásban jártas embert rendelt e munka végrehajtására. A nőnek parancsára, — ki, hogy férjétől semmiben el ne maradjon, Babylont újra épitteté s oly széles fallal keríttteté, hogy azon egymás mellett szekerek haladhattak — igen ily nőnek akaratja szerint pompásan emelkednek egy szikla-magaslaton Ván erősített városnak falai (rézkapúk), egyenes vonalban szépen rendezett utczáival, két és három emeletes. részint napsoron épült s különféle szinű kövekkel kiékesített palotái- és fürdőivel. A város talaját képező eleven sziklában különböző irányban csarnokokat, termeket és szobákat vésetett s azok falaira számtalan feliratokat metszetett oly mesterkézzel, mintha azok viaszba irattak volna; ezenkivül az országnak különböző helyein gúlákat és oszlopokat állított és azokra ékalakú betükkel bizonyos emlékiratokat vésetett; sőt a határ-köveket is több helyen ugyanazon irással látta el. A tónak mindkét partján külvárosokat épitett, kertek és szőlő ültetvényekkel ellátva, a közeli folyamból egy ágat a városba vezetett a kertek, fák virányok öntözésére; a folyamnak pedig mindkét partját magas és széles falazattal megerősité. A város melletti sziklamagaslaton ékiratos fellegvár emelkedett alagútakkal és titokszerűségbe burkolt rémületes rejtekhelyekkel.

A kőanyag, — melyből épült a királynőről nevezett Sámirámágérd vagy is Semirámocerta város 1) — még az ötödik századben élt Chorenei Mózes korában is oly erős és szorosan egymáshoz vala illesztve, hogy az egész nem

---

1) Gérd (կերտ) örmény szó, jelentése: mű, épület, épitmény; perzsául kherd. Ebből a görög-latinok kerta-, certa-t csináltak (Tigranokerta).

külön egymástól elváló és egymáshoz ragasztott, hanem egy tömör test alakjával birt, s még bár parittyába illő kis részecskét, a legnagyobb erővel, sem lehetett elkülöníteni; üregeiben pedig és omladványaiban a szökevények és kóborlók, mint legerősebb sziklabarlangokban, biztonságban érezék magukat.

A jelenkortól egészen különböző idők- és tartományokba kell képzelnünk magunkat, mondja Cantu C. Semiramis 150 láb magas monolith gúlát vágatott a hegyek szigetében, Armeniában és az Eufrát vizén Babylomba szállította. — Amaz óriási munkáknak valósítása Ázsiában, a dolognak kimély nélkül neki vágó, köny- és sohajra nem figyelő hóditók szeszélyétől függött. Véres kézzel irták ekkor a humanitási szabályokat s a kalózok jogánál fogva milliók életével jádszodtak.

Az időnek vasfoga megörli ugyan mind azt, mit emberi kéz állít elő; de hogy semmiféle szinleges ok se igazolhassa azt, miszerint az, ki a váni feliratok emlékezetét Már-Abas-Katina első örmény történész után megújitotta, t. i. Chorenei Mózes, vagy más alant miveltséggel biró értelmiség, Semiramocerta leirásában képzeletének gyeplőit szabadon bocsátotta, tanusítja a kőre való felirás, mely a történeti eseményeknek az utókorra áthagyományozását czélozá minden népnél, az ókortól napjainkig; igen a látható ép ékirati jegyek, mint meg annyi tégla- és kövekbe nyomott elpusztulhatlan évlők, ma is varázst kölcsönöznek a barna Ván erődnek. Peking, Nánking, a chinai fal, Ninive nyomai, Babylon romjai — függőkertek — mind az ókornak nem regeszerű, hanem valódi szüleményei.

Ván székhelye lett később a pogány korszaki főpapoknak, mely korszaknak előidézői voltak a chaldeus- assyr gyarmatok; ezek magokkal hozták az országba a sabaeismust vagy is a nap, hold és bolygoknak és az azokat jelző bálványoknak tiszteletét és vallási szokásait.

A jelen században Schulze német útazó Chorenei művét kalauzul véve, behatott a váni üregekbe s folytatva munkásságát, tömör falairól lemásolta az ott ásitózó, de a világra nézve addig eltemetve volt előszázadok történetét, a magánhangzókkal ellátott nagyszámú feliratokat s gyüjteményét Európába küldötte; őt pedig a kurdok azon vélelemben lévén, hogy neki sikerült, mesés hagyományaik regéi szerint, ezen sziklabarlangokba rejtett és gonosz szellemektől őrzött kincshalmazt felfedezni és elrabolni, 1827-ben meggyilkolták. — A váni ékirati anyag, mely még nincsen eléggé megvizsgálva — daczolva annyi évezreden keresztűl oly soknemű elemi és hadi duló viharokkal, háromszor fölűlmúlja mind azt, mit a tudós világ eddig ismert; vannak köztük, melyek 60—80 sorból állanak, sőt egy épen 98 sort foglal magában (és 10—12 egész 15 ezer betűtartalommal). — A sorok balról jobbra folynak és olvastatnak, nem mint a semita nyelvekben jobbról balra s bárha egyeznek a betűk, alakra nézve, a persepolisi és ninivei ékiratokkal, azoktól irásmód és nyelvre nézve különböznek; miért is azokat a semita nyelvek segitségével fejtegetni nem lehet. Hinks, [1]) ki Vánt, Schulze után látogatta meg, e feliratok eredetéről úgy vélekedik, hogy azok valamely indogermán ősrégi néptől származnak és annak nyelvén irattak. Nagyon valószinű tehát, hogy ezen indo-germán nép, melynek nyelvében keresendő a kulcs azok olvasása- és értelmezéséhez, épen az örmény, mely nemzet históriai emlékezetet meghaladó idők óta lakja Ván várost és tájékát s a legrégibb korban nemzeti irásjelek hiányában assyr betűkkel élt az örmény szók jelölésére. Később az ékirás a hazai nyelv hangjaira is alkalmaztatott; ugyanis Assyriából hozatott irnokok által szerkesztettek a hivatalos feliratok. [2])
Ezeknek kibetűzése nagy fontossággal bir; mert bennök az uralkodók tettei, az ország felosztása, adómennyiség, nevezetes tények, templomok épitésének ideje foglaltatnak.

---

[1]) Hinks akkép vélekedik, miszerint a szögalakú betűket a babyloniak találták fel, használták az assyrok, médok és perzsák; miért is ezen betűknek három különböző irásmódja volt: az assyrbabyloniai, a méd-perzsa és a váni-semirámisi vagy assyr-örmény irásmód. Lukácsi, Magyarok őselei. 6. lap.

[2]) Samira magerd l' Heliopolis de l' Arménie ville probabillement consacrée au cultu du Soleil et de la Lune, parait avoir été ornée alors des grottes mysterieuses taillées dans le mont à pic, qui la domine, pour servir de chambres sepulchrales comme les pyramides d' Egyipte sous les rois-pasteurs. — Esquise de l' Histoire de l' Armenie par Chahnazarian. Paris, 1856.

Árá elesése után fölöttébb gyászos volt az ország helyzetének arcza; mert assyriai gyámság nehezedett reá. A hosszú szenvedések proba-tűzében e gyászos viszony Bárujr királyig tartott. Mit egy nap lerombol, azt napok nem épithetik fel ismét. — Mint kedvesen meglepő mozzanat tünt fel e halott idényben, hogy Semiramis, nehogy az országnak elfojtva tartott fájdalma bitor hatalma ellen kitörjön: Árá iránti vonzalomból is annak Nuártá nejétől született fiát Kárdoszt — Gártusz — rendelé a nemzet fejévé, nevét is Árára változtatván.

A történet- és régiségbuvárok újabban földerítették a homályt, mely a két ősalakot Ninust és Semiramist oly sokáig körülvette és az ékiratok nyomán határozottan állítják, hogy mindkettő mythologiai alak, kiknek a történelemben nincs helye; mert soha nem léteztek. Ugyanis az ókornak két leghitelesebb irója Herodot és Berosus e hőspárról semmit sem tudnak, pedig az első öt századdal Kr. e. személyesen megfordult Assyriában mint egyszerű utazó, de hiven közli mind azt, a miről személyesen értesült. — Berosusnak pedig, mint cháld papnak már nemzetiségénél fogva ismernie kellett volna e hőspárt, ha általában valaha léteztek volna. Valószinűnek állítják, hogy az egészet csak Ktesiás, ki Herodotnál alig 30 évvel későbben irta történelmét — jegyezte fel, mint az emberi képzelem megragadó meséjét; holott ez nem csak útazott Keleten, de mint a perzsa király Artaxesnek házi orvosa tizenhét évet töltött a kir. udvarban, és így több alkalma volt megismerkedni mindazon nézetekkel, melyeket a keleti népek múltjok felől tápláltak, ismerte a királyság főbb embereit, tudósait, kutathatott az oklevéltárban és behatóbban tanulmányozhatta a keleti népek történetét — s még is az újkori kritika megtagad tőle minden hitelességet és Semiramis mondáját Derketo mondája átvitelének tartja [1] állítván, hogy a mythosi Semiramis neve visszavezethető egy öt századdal később élő királynőre, kit az ékirás Sammuramit néven jelzett fel s ki III. Binlekhup királynak neje volt Az emlitett király t. i. Ninivében palotát épittetett s ennek romjai közt Nabo isten szobra is találtatott. Egy fő embere készittette e szobrot és annak a feliratán a király neve után Sammuramit királynét is emliti és magasztalja, ki nem hóditásai, hanem épitkezései által tette magát nevezetessé; ez okból a mondai Semiramissal azonosíttatott s annak előképül szolgálhatott. Mind e föltevések azonban a szilárd alapot nélkülözik. Sammuramit királynéról egyebet nem tudunk, mint a mit az emlitett Nabo isten szobor-felirat mond.[1]

---

[1] Lenormant Hist. ancienne, Tom II. 44, 76, 77. l. Duncker Ókor II. köt. 20, 21, 22, l. — Dr. Ribáry Ókor tört. 303, l.

A tényeket okszerűen vizsgáló kritika Semiramis tetteit mesének mondja; azonban nem lehet tekinteten kivűl hagyni azt is, hogy a Ván melletti romokon kivűl még más helyeken Ákhlát, Bitlisz, Egil és Ártemitában is lehet sziklaépületek és ékiratok maradványait találni, melyek részben hegyfalakon, részben szabadon álló oszlopokon olvashatók. Ezek biztosan és állandóan megoldva bizalmasan feltárják majd kincseiknek gazdag tárházát, titkaikat az Assyriában honos öndicsőitési irálylyal szerkesztett tartalmat arra nézve, valjon Assyriára vagy talán épen Armenia őskorára vonatkoznak,... megengedik, hogy betekintsünk amaz életbe, melynek szülöttei az irott emlékek kora, a tulajdonképi történeti idő.

Chorenei Mózest nem úgy tekintjük, mint az igazság rovására csak mesemondó dajkáját nemzete életének; elismert érdemmel jelenik meg ő az új-kor előtt is. — Lenormant, Chorenei szorgalmas buvárlatainak egyik fényoldalát abban tünteti fel, hogy épen Assyria birodalmának előhaladása és határainak folytatólagos kiterjedésére nézve egy drága okmányt, megbecsülhetlen töredéket tartott fenn, — különösön Assyria első királyainak névsorát illetőleg; ámbár e névsor — melyet Chorenei Assyria első királyai névsorának tart, Lenormant szerint, nem személynevek, hanem már kezdetben és folytatólagosan Assyriába bekebelezett hatalmas városoknak neveit jelzik. [2] Igazság és elismerés a való érdemnek.

---

[1] Dr. Ribáry, Az ókor tört, 393, l.

[2] L' historien arménien Moise de Khorène nous a conservé ... un précieux document, qui devait provenir d' une source ancienne et authentique.... Cet inappréciable fragment, conserv par un historien, qui n' en comprenait plus la véritable signification nous fait assister pour ainsi dire aux progrès de l' empire et à l' extension successive de ses limites. Lenormant Hist. Ancienne Tom. II. 56, l.

ISTEN ÁLD MEG A MAGYART. . .

(KÖLCSEY HIMNUSA)

Örményre fordította Gábrus Zacharias. *)

Ászdvádz, êz mádsár orhneá
Zuárcs jév liuthénov,
Norá oknics cér dsogheá,
The márdi thêsnámov;
Ánpáchduthjun vor phede
Vághuc, dur láv dári
Norá, zi ázksz ájsz gêre
Záncjáln jev zábárni.

Znácháhájrkh mér pérécér
I kákáthsz Kárpátján,
Jév kêndêvéc láv jérgir
Arjun Bendeguzján;
Jev hor goghmn phêrphurkh vêzsán
Tiszái, Dunái,
Ázniv závágkh Árpádján
Párcrákujn cshicshági.

Váh, pájc vászên mér méghác
I szirdêsz porpoki
Párguthun, gájdzágkh cêrvjác
I mecs korun ámbi:
Kháni ánkám vêrtikêd
Jêrgir êntemd jélán,
Jév jéghér vászn vortocêd
Závgênud mochrárán.

Ászdvász mádsrin oknics lér,
Zor phorcánkh vêsdécán,
Dsoghjáh norá oknics cér
I dzovsz docsoruthján.
Zov ánpághduthjun phede
Vághuc, dur láv dári
Norá, zi ázksz ájsz gêre
Záncján jév zábárni

* * *

---

*) Ezen jelentékeny iró életrajzát „Egy eltemetett láng-ész“ czim alatt Szongott Kristóf irta meg. L. a szamosujvári algymnasium 187$^{7}/_{8}$ tanévi tudositványát

[1] A szép forditásból csak az első („Isten áld meg“), a második („Őseinket“), a negyedik („Hajh, de“) és az utolsó vers-szak („Szánd meg Isten“) van közölve.
Szerk.

Szemelvény Örményország történetéből.

(III. század Kr. u.)

Irta FÁRAÓ SIMON.

Nemzeti nagy létünk történetének egén, mint két fényes csillag tündöklik Világositó-Szt-Gergely és Tiridát király. Ezen egykorú, királyi (Arsacid) sarjak Örményország fővárosában Válársábádban születtek; mindkettő egymás mellett emelkedett ki a sokaságból; szereplésük összetalálkozásánál egymást támogatva nagy czélért fáradoznak, melyet elérve, majdnem egy időben mulnak ki — dicsőségesen.... A hazát és nemzetet egyaránt ért nagy csapás rájok is, kik ekkor még gyermekek voltak, válságos napokat hozott és másmás műkört jelölt ki mindkettőjüknek; de a mindenható Isten, ki az emberek sorsát bölcsesége szerint intézi el és örök végzésének hajóját bizton vezeti a háborgó körülmények szirtei között, nem engedte meg, hogy sz. akaratjának, melyet gyakran gyenge emberek által hajtat végre, akadályt gördítsen a korlátolt ész — ismét egymás mellé hozza a távol járt két csillagot, kik nemzeti multunk horizonján utolérhetlen fénynyel ragyognak most is.

Nem érdektelen tárgyam elbeszélését 213-ik évnél (Kr. u.) kezdem el; ekkor foglalta el I. Choszrov király atyja székét Örményországban. Ez mindjárt kormányzása kezdetén elhatározta magát, hogy az éjszaki népeket[1], kik még atyja életében támadólag léptek fel, megfenyítse; azért nagy sereget gyüjt és réájuk ront; a szerencse kedvez fegyvereinek és győzelemről győzelemre vezetett bátor seregével addig meg nem ált, míg ellenségeit mind legyőzve, azokat hatalma alá nem hódította. Ekkor aztán diadalmas római imperatorként tért vissza Örményországba.

Alig pihente ki a jelzett hadviselés fáradalmait, már is tudtára esett, hogy a perzsák, vérrokona Ártábán ellen, ki nemcsak a párthus koronát viselte, hanem egyszersmind a perzsák felett is uralkodott, — bizonyos Árdásir perzsa főúr vezérlete alatt fellázadtak. Ezek reá rohantak a készületlen királyra, ki egy véres harczban halva maradt a csatatéren. Erre Árdásir nemcsak perzsa királynak kiáltatta ki magát, hanem a párthusok birodalmát is elfoglalta.

---

[1] Kazárokat, basiliusokat.

Most Choszrov, — ki a szomorú hírből megtudta azt is, hogy a perzsa királyi szék jogos örökösei részint legyilkoltatva, részint száműzetve — megfosztattak a tróntól és a párthus birodalom egy zsarnok perzsa joghatósága alá került, nagy számú sereg élén betör Perzsaországba, hogy rokona halálát megboszúlja. Ezen országot a hosszú, majdnem 10 évig tartott háború véres csaták szinterévé változtatta. Győzelem koszorúzza ugyan Choszrov táborát; de Árdásirt, ki nemcsak szétvert seregét, hanem országát is oda hagyta, s Indiába menekült — el nem foghatták. Az örmény király most elfoglalja Perzsiát, a párthusoknak királyt rendel és visszatér országába.

Jól tudta Árdásir azt, hogy míg Choszrov él, elvesztett királyi székét vissza nem foglalhatja; de az sem volt előtte ismeretlen, hogy a főúrak közül sokan elégedetlenek a helyzettel; azért a szivos kitartással biró ravasz, az elégületlenek közül majd egyiket, majd másikat igyekezett rábeszélni, hogy tennék el láb alól az örmény királyt. Végre a sok és fényes igéret megnyert gonosz tervének egy embert, ki e czélra azért mutatkozott legalkalmasabbnak, mivel rokonságban állott Choszrovval; azért biztos- könyen eljuthatott ennek közelébe.

A párthus születésű készséges Ánág vo't az, ki magára vállalta Árdásir istentelen tervének végrehajtását; egész családjával Örményországba költözött, tettetvén magát, mintha kiüldözték Perzsiából, és menekülnie kellett Árdásir fondorlatai elől. A jólelkű Choszrov, mit sem gyanitva, szivélyesen fogadja menekülő rokonát, magas tisztséget jelöl ki számára, sőt barátságával is megajándékozza. — A téli időszak elmultával [1] az örmény király, rokona (Ánág) minden hozzátartozóival együtt, lakását áttette Válársábád székvárosába. Innet a szép tavaszi napokon gyakran tettek a kies vidékre kirándulásokat.

---

[1] Chághchágh (Խաղխաղ) város volt az örmény királyok téli tartozkodási helye.

Choszrov vadászatot rendez, melyre a többiekkel együtt Ánág és fivére is hivatalos volt. A cselszövő elérkezettnek hitte most az időt arra, hogy galád tervét végrehajtsa. Alig oszlanak szét a király emberei az erdőben, a bérenc, ki folyton a királynak sarkában járt, fekete- lelkű fivérével együtt oly halálos csapást mérnek a király fejére, hogy az aléltan földre rogyik. A gonoszok, nehogy tetten kapassanak, elszáguldoznak a hely szinéről, hová kis idő mulva érkeznek a hű emberek — és a még egészen el nem vérzett haldokló szájából hallják a gyilkosok nevét, egyszersmind tőle veszik a parancsot is, hogy Ánágot családjával együtt végezzék ki.

A kegyetlen parancs végrehajtatott. — A menekülő Ánág fivérével együtt Áráxes vizében fúlasztattak, családja tagjai pedig kardra hányattak. Csak Ánág csecsemője kerülte ki a halált; ezt Purtár, a király szolgáinak egyike mentette meg, ki mihelyt értesült a veszedelemről, Okohi-tól (Ánág felesége) elvette ennek kisdedét és azt az ő felesége (Sophia) gondozására bizván, evvel Caesareába (Cappadocia) menekült.

Mihelyt tudositást kapott Árdásir a gyilkosságról, melyet ő tervezett volt, — betör Örményországba. Az örmény országnagyok összegyüjtötték ugyan seregeiket; de a pusztító nagy seregnek ellent nem állhatván, közülök többen Görögországba futottak. Ezen fejedelmek egyike: Mántáguni Árdávászt volt az, ki Choszrov fiával Tiridáttal (Տրդատ) Rómába menekült.

A megölt örmény király leánya-, Choszrovituchdnak életét az ámádunok (Ամատունեաց) fejedelme Odá mentette meg, ki azt a királyi kincsekkel együtt Áni városába vitte.

A keresztény Sophia a megmentett kisdedet megkereszteltette; ez, ki a keresztségben Gergely nevet nyert, nemcsak a görög és assyr nyelvet tanulta meg, hanem a keresztény vallás szükséges tanait is elsajátította. — Gergely férfi korában keresztény nőt (Mária) vett feleségül; ettől — Mária beleegyezésével — mikor már két gyermeknek atyja volt, elvált, neje zárdába ment, ő pedig Rómába sietett, hogy az elkövetett gyiskosságért szolgálata által nyujtson némi elégtételt a hazátlan bujdosó király-finak.

Tiridát, ki ezalatt Rómában szintén felnevekedett, a rómaiak előtt rendkivüli ereje, nagy bátorsága s a fegyverforgatásban tanusított bámulatos ügyessége által nagy hírre vergödött. Az olympiai játékokban — mint győzelmes sokszor aratott babérokat. Egy alkalommal lóverseny tartatott; ellensége szekerét csellel előhajtván, őt a szekeréből kivetette; erre a felbőszült Tiridát utána iramodik, megragadja szekerét, megállítja s hátralöki azt, azután hirtelen saját szekerére ugrik fel s megnyeri a pályadíjt. Más alkalommal a bikaviadalban a rárohanó állatok szarvait tövéből huzta ki. Legnevezetesebb tette, mely jövő nagyságának alapját veté meg, következő:

Diocletian római császár uralkodása alatt a gothok fejdelme, ki felettébb erős vitéz volt, — a római birodalomra rohant és a császárnak ezt az izenetet küldötte: „Vivjunk ketten párbajt, — ha én győzlek meg, a görögök mind nekem engedelmeskedjenek; de ha te győzedelmeskedel, akkor mi leszünk a te adófizetőid.“ — Diocletian nem mert a hőssel szembeszállani; azért parancsot küldött mindenfelé, hogy hadvezérei a seregekkel jöjjenek el hozzája; — aztán előadta a vezéreknek a goth fejedelem izenetét; mire Licianus hadvezér így szólt: „Uram császár ne aggodj e miatt; mert seregemben van egy Tiridát nevű harczos, ez a tettet könnyen végrehajtja.“ Erre Diocletian Tiridátot maga elejébe hozatja, saját ruhájába öltözteti, császári fegyverekkel ékesítteti és kihirdeti, hogy ez a császár; a gothok fejedelmének pedig követei által ezt izenteti: „Holnap párbajt vivunk.“ — Más nap Tiridát a római seregek előtt vágtatva, a goth táborhoz közeledett; erre előlépett az ellenség fejedelme — és elkezdődött a párviadal. Tiridát reárohant a fejedelemre és rettenetes ereje- és ügyességével ezt elfogta, megkötözte és a császár elébe vitte. Diocletian erre nagyon megörvendett és Tiridátnak ezért nagy ajándékot akart adni; de megtudván, hogy vitéz katonája (Tiridát) a a hős örmény király-, Choszrovnak fia; azért királyi ruhát adott neki, fejére koronát tett és sok sereggel Örményországba küldötte, hogy foglalja el hazájában atyja székét. Alig érkezett meg Tiridát Caesareába, az örmény főnemesek, kik már értesültek közeledtéről, elejébe mentek és bekisérték

Örményországba, hol nagy ünnepélyességek s rendkivűli vigságok tartattak tiszteletére; mert ezekkel is szeretetök, ragaszkodásuk s mély hodolatuk legtisztább érzelmeit akarták bemutatni.

Gergely, ki már rég feltalálta Tiridátot, és minden viszontagságai közt ennek oldala mellett volt, most is, mint hű kisérője részt vesz urának diadalteljes bevonulásában. Miután Tiridát az országban sok mindent elintézett, Jégégheác tartomány (Örményország) Eriza városába ment, hol Ánáhid (Diana) istennőnek fényes temploma volt, kit a pogány örmények országuk védasszonyának tartottak. Itt Tiridát Gergelynek azt a parancsot adta, hogy Ánáhidnak ajándékot (koszorú és zöld ág) vigyen.

A keresztény Gergely belseje egészen elborzadt e parancs végrehajtásától; azért nyiltan kijelentette, hogy csak egy láthatatlan Istent imád, ki ura az egész világnak; de semmiféle bálványnak nem hódol. Tiridát, mivel szerette Gergelyt, eleinte kiméletesen bánt vele és igéretekkel csábitgatta a kereszténység elhagyására; de valamint ezeknek nem volt semmi sikere, úgy az alkalmazásba vett különféle kinzások sem vezettek célhoz. A nehesztelő király egyelőre bámulattal nézte a sz. férfiú állhatatosságát, de haragja tető pontját érte el, midőn megtudta, hogy e sz. férfi annak az Ánágnak fia, ki saját atyját meg gyilkolta; azért Árdásád város közelében levő mély, kigyóktól hemzsegő verembe (խոր վիրապ) chor viráb) vettette, hol 15 évig maradt elfeledten.

A mikor Tiridát hazájába visszatért, a perzsák Örményország jelentékeny részét tartották még kezökben; első gondja tehát az volt, hogy az idegen uralomtól az országot megszabadítsa; azért sereget gyüjt és a rómaiakkal egyesülten megtámadja; Sapor perzsa királyt; három egymásutáni ütközetben legyőzvén ezt, Örményországból kitakarodni kényszerítette. Ezután az ország belügyeire forditja uralkodói gondját és birodalmát oly jólétre emeli, milyennek az már régen nem örvendett. — Tiridát nagy tisztelője volt a bálványoknak; azért két rendeletet adott ki, melyekben minden kormányzójának meghagyta, hogy gondoskodjanak a bálványok tiszteletéről és megparancsolta, hogy ha országában találtatnának keresztények, kik vonakodnának a bálványoknak áldozatot mutatni, — kinzások közt ölessenek meg.

Utódról akarván gondoskodni — Pákráduni Szêmbat-ot Áschátár alán fejedelemhez küldötte, hogy ennek Ásken nevű ritka szépségű leányát számára kérje nőül és ezt, miután Árságuninak iratta, fejére koronát tétetett és biborba öltöztette — nőül vette.

Azon időben, mikor a keresztények elleni üldöző rendeletét kiadta, Diocletiántól levelet kapott, melyben ez értésére adta, hogy Ripsima és társai, — a római szűzek a rájok kiszabott halál elől Örményországba menekültek; azért keresstesse fel őket és Ripsima kivételével a többit ölesse meg; ezt pedig, ha neki megtetszik, vegye el nőül, ellenkező esetben küldje vissza hozzája. Szorgalmas kutatás után Ripsimát és társait megtalálták egy szőlőhegyen — borsajtóban — elvonulva. Tiridát elbájolva Ripsima szépségétől, nőül akarta venni; de hiába volt minden igérete, füstbe ment minden kényszer- eszköze és miután látta, hogy az alázatos szűz állhatatosságán meghiusul minden törekvése, kinzások közt mindnyájokat kivégezteti. — Azonban e percztől kezdve, mintha isteni büntetés érte volna a királyt, dúlt lelke rémképeket látott maga előtt, bú s bánat oly mértékben szállta meg szivét, hogy álmában is csak a kegyetlen kivégzést látta. Eme terhes lelki kinzástól menekülendő, vadászatot rendezett; de mihelyt kijut kocsijával a városból, elméje megháborodik, magát sertésnek képzeli s dühöngve marczangolja őnmagát meg a körülötte levőket; azután a közellévő vadonba menekül.

Ezen büntetés Örményországot nagy bánattal tölté el; de Isten elküldé angyalát, ki egy éjjel tudtára adta a király nővérének Chosztovituchdnak, hogy bátyja mindaddig átok alatt marad, mig Ánág fia a mély veremből ki nem vétetik. Mindenki előtt nevetségesnek tünt fel ugyan e nyilatkozat; mert azt hitték, hogy Gergely annyi idő alatt bizonyára már elpusztult. Miután ismételt álomlátásairól többször biztosította a főurakat, ezek közül Oda azon felhatalmazással küldetett Ártasádba, hogy Gergelyt, ha ez még életben van, vétesse ki a veremből. Sok kiváncsi gyült a verem körül; Oda kötelet bocsáttat le, azután így szólott: „Ha

életben vagy jer ki; mert a te istened parancsolta, hogy tégedet innen kivegyünk.

(A befejező közlemény jövő számunkban.)

Az örmények Erdély kereskedelmében.*)

Szamosujvár levéltárában az első sorszámot egy elfakult okmány viseli a homlokán: I. Apafi Mihály fejedelemnek 1684-iki kereskedési szabadságlevele az örmények számára, kiket tizenkét évvel előbb maga hivott be a szomszéd Havas-Alföldről. „Birodalmunkban — ugymond a fejedelmi okirat — mindenütt, minden városokban, falukban s akármely helyeken is, minden sokadalmakon s vásárokon szabados kereskedések lehessen, árú marhájokkal minden megbántódások nélkül kereskedhessenek, ugy minazonáltal, hogy annuatim száz-száz kordoványokat tartozzanak számunkra késziteni.“

Nemcsak a városi levéltárnak, az erdélyi örménység kereskedelmi tevékenységének is ez az oklevél volt a kiindulási pontja. A távol keletről magukkal hozták Erdélynek új polgárai a kordovány és szattyán kikészitésének iparát s a fejedelmi oltalomlevélnek védelme alatt csakhamar élénk lendületet vett kereskedésök különösen ezekkel a czikkekkel, melyek már a XVII. század végéveiben utat találtak a külföld piaczaira is.

Még nagyobb arányokban fejlődött ki egy másik ága kereskedői tevékenységöknek: a szarvasmarha-kereskedés. A XVIII. század közepe táján csak Szamosujvárt már 36 „önállóan vállalkozó polgár“ üzte 43 segéddel. „Az ország legtermékenyebb vidékein, ugymond Horváth Mihály, számos pusztákat birtak haszonbérbe, s azokra kivált Törökországból hajtották az osztrák tartományokba kiszállitandó marhákat.“ — Megjelentek a szarvasmarhákkal Augsburgban, Nürnbergben s Buccarin át egy ideig a velenczei tartományokban is. Egy birtokunkban levő egykoru feljegyzés tanuságtétele szerint az erdélyi örmények a mult században évenként átlag mintegy 40,000 darab szarvasmarhát szállitottak a külföldi piaczokra. Kereskedésök csak ebben az egy czikkben mintegy ötödfél millió forintot, az akkori viszonyok közt óriási összeget jövedelmezett Magyarországnak és Erdélynek. S az ország legvagyonosbjainak sorába emelte ez az üzletág az örmény családok egynémelyikét is, a Karácsonyiakat, Goroveket, Danieleket stb.

---

*) Ezen érdekes czikket a tudós szerző — kinek alapos, szép dolgozatait folyóiratunkban élvezettel olvassuk, az erdélyrészi magyar Közművelődési Egyesület titkárának felkérése folytán irta az »Ifju Erdély« czimű lap számára. Szerk.

Kapcsolatban e nagy arányu kiviteli kereskedéssel, az erdélyi örmények közvetitették a behozatalt is — a napjainkig fenmaradt számos utlevél tanusága szerint — Boroszlóból, Varsóból, Lipcséből s a külföldnek más piaczairól. A főurak elkezdve a gubernátoron és püspökön, általuk vásároltattak be a külföldön egyes czikkeket s bennök találtak egészen megbizható egyéneket egyéb pénzbeli ügyeiknek elintézésére is. „Adjon Isten minden jót Szamosujvárnak“, igy kezdi gróf Kornis Sigmond kormányzó 1721-ben egyik levelét, melyben „négyszáz hét magyar forintokat“ küld a „Lipsiából hozott portékák“ árában. S Antalffi János püspök 1725-ben adósa lévén száz aranynyal egy bécsi „böcsületes Ürmény“-nek, Szamosujvár biráját kéri meg, hogy Bécsbe utazása alkalmával egyenlitse ki ezt a tartozást, hozzátevén, hogy „ha egy pár medve bört magával elvinne kegyelmed, nagy obligatioval venném, kiket az Pazmaniumbeli Collegium P. Regensinek küldenék.“

A forgalmi, pénz- és hitelviszonyokban, az üzleti élet e nagy mozgató tényezőiben beállott forradalomszerü átalakulás készületlenül találta az erdélyi örménységet s ennek folytán bénitólag hatott ipari és kereskedelmi tevékenységére is. S maig sem élte magát egészen bele a megváltozott közgazdasági viszonyokba; csakugy, mint a hazarész polgárságának többi része (csekély kivétellel), maig sem tanult meg egészen számolni a lételért való küzdés hatalmas új anyagi faktoraival. De a közgazdasági válságok keserü leczkéi után találkozunk immár az önerő tudatának, az önbizalomra ébredésnek örvendetes jeleivel. S a kereskedelmi s ipari életének terén megifjudó Erdélyben bizonyára vissza fogja szerezni régi, méltó helyét az örménység is!

Dr. Molnár Antal.

Örmény lányka.

— Rafaël Pátkánián költeménye. — *)

Láttad-e, a tiszta hold
Mint ragyog a tavaszéjben?
Csillogó baraczkvirág
Mint mosolyg a lomb' tövében?

Láttál sűrű bokrokon
Nyilni zsenge rózsabimbót —
Hol a nárczisz, liliom
Köröskörül dúsan nyillott?

Lám, mint rezgő holdsugár,
Ragyogóbb az örmény lányka;
S eperajka bájosabb:
Mint tavasz' tündérvirága!

Liliom a homlokán,
Viruló arczán a rózsa, —
S bárha szive lelkesül:
Tiszta fény sugárzik róla.

Mily szerény, ha átvevé
Társa' zengő dahiráját,
S játszi, vig dalok között
El-eljárja bűvös tánczát!

Karcsú bájalakja, mint
Körbe' ringó szép virágszál,
Majd kitérve lebben el —
Majd könnyedén csak odább száll. . .

És az ifju olvadoz' —
Ha rá néz a tánczolóra;
Mig az aggnak fáj, hogy őt
Már az élet' terhe nyomja!

Simay János.

---

*) Irói néven: Kámár Kháthibá. — A költeményben emlitett „dahira“ egy neme a Keleten dívó hangszereknek. S. I.

Krimiai élmények. *)

... A helytől, hol születtem nem szivesen váltam el; akkor, midőn tőletek elbucsúztam, még inkább éreztem, hogy milyen igaz szavakat zengett el lantján Ovid, midőn így szólott: „Az elfeledhetlen haza nem tudom mily bájjal vonja magához gyermekeit“...

Predeálban megvizsgálták böröndömet; de — mondhatom — sokkal tisztességesebb bánásmódban részesültem itt én, mint ti a jeruzsálemi útban; minden ruhámat csinosan visszahelyezték. Innen előbb Plojestbe, aztán Jassyba, végre Odessába mentem. — Odessa párját ritkitó szép, kellemes város; valamennyi nyil-egyenes útczája faragott granit-kővel van burkolva és két felől díszfákkal szegélyezve. E várost sok nagy és pompás ház diszíti, melyek bádog- vagy rézzel vannak fedve. Odessában előkelő örmény várakozott reám, ki miután tisztességesen megvendégelt, kocsiján kivitt a Fekete-tenger partjára; délután 3 órakor elindultunk a „Mihály“ nevű orosz pánczélos hajóval Sevastopol felé. A tenger erősen hullámzott; szálló-emelkedő hajónkat a hullámok 8—10 meter magasságra is fellobálták. Sevastopolban 9 tagból álló örmény küldöttség — 5 kereskedő, 2 ügyvéd és 2 jogász — fogadott; e kedves személyek tisztán beszélik az örmény nyelvet. Sevastopolban fényes lakomát rendeztek, azután estefelé Simferopolba, Krimia fővárosába útazánk. Megérkezésünkkor éjfél boritá el a terjedelmes várost. Másnap reggel 21 örmény atyafi üdvözlé megérkezésemet. Lakásom és az iskola egy fedél alatt áll. Az iskola nyilvános, és kath. jelleggel bir; innen a növendékek az orosz közép tanodákba vétetnek fel. A tanulók (fiú és leány) száma 54. Ezen iskolában 3 tanitó és 1 tanitónő működik; az egyik tanitó az orosz nyelvet tanitja; fizetésük fejenként 400

rubel. A 40.000 lakossal biró Simferopol sokkal nagyobb, mint Kolozsvár... Narancsban bővelkedünk, darabja 4—5 kr; a Jaffából hozott narancsok jóval édesebbek az itt termetteknél. Van déli gyümölcs is elég, sőt tavalyi szőlőben is bővelkedünk. A bor kitünő és olcsó, a rizling nagy kupája 50 kr, a helybeli fekete bordeaux-inak vedre 4—5 frt. Jelenleg kosztból élek; a dél-ebéd, 3 tál étel, havonként 10 rubel; izletesen főznek, caviar (hal-ikra), szárdella mindennapi eledel. E városban sokféle hivatal van; itt lakik a kormányzó is. Az örmények száma 1300, kik közül mintegy 500 katholikus, míg a többiek a nem-egyesült felekezethez tartoznak. Az orosz faj közül a nőnem kiválik miveltsége és fínomsága által; de az örmény nőket szépség és kellem tekintetében utól nem érik.

A cserkesz és georgiai nép, úgy szintén a görög nők bámulni valók. Igazán — mondhatom — ez a szépek országa.

... Csak az fáj, hogy az állam nem enged be semmiféle politikai lapot; azért meg kel elégednem a „Vasárnapi Ujság“-gal.

Lakásom — úgy látszik — ideiglenes; mert új papilakot akarnak épiteni a nyáron; szobáim bebutorozására 600 rubelt áldoztak.

Mióta itt vagyok, a vendégszeretet miatt egyszer sem ebédelhettem otthon, vasár- és ünnepnapokon, valamint minden házi vigalom alkalmával a milliomos Cseráclián Chácseresz örmény családnál vagyok; kocsit küldenek utánam, ha akaratom ellenére a meghivásról néha napján elfelejtkezem. E háznál, — hol 1000 rubelt érő zongora van — nevelőnőt tartanak a két igen kedves és szép leány mellett. Sok előkelő vendég fordul meg itt... Csaknem minden örmény családnál található valami hangszert; mert az örmény nagyon kedveli a zenét és az éneket. Itt is hallottam már magyar dalokat; de a csárdás előadása nagyon vontatott...

Az éghajlat itt oly enyhe, hogy a növényzet már februárban megindult; jó termés mutatkozik. A marhahús fontja 10 kr., legdrágább a borjuhús; egy font jó szalámi 30 kr. Hal van elég, de drága; mert a benn maradt zsidók alkú nélkül vásárolnak.

---

*) Csiky Lukács mechitáristát, a velenczei mechitáristák kongregacziója a folyó év elején Erzsébetvárosról Krimiába helyezte által. — A mondott atyának az orosz birodalom ezen jelentékeny szigetéről, Erzsébetváros szeretett plebánosához intézett levele szolgáltatott a derék czikk-irónak ezen érdekes közleményére anyagot.
Szerk.

Az oroszok, valamint az örmények lakházai kivűl-belűl nagyon diszesek. Az örmények szűz Mária iránt kiváló tisztelettel viseltetnek; minden háznál van Mária-szobor vagy Mária-kép és mellette égő lámpa. Mint mondják a Krimiában élő örmények száma a 10000-et megközeliti; minden városban van örmény, kik nagyrészint kereskedők vagy gyárosok. — Simferopol a tengertől oly messze van, mint Erzsébetvárostól Tővis.

Az orosz templomokban természetesen orosz nyelven énekelnek; a miénkben, mely az erzsébetvárosi klastromi templomhoz hasonló, örményül foly az isteni tisztelet. A misét az örmény egyházban úgy végzik, mint nálatok; itt is szokás a népnek kijelenteni, hogy kiért mondotta a pap a szent misét, s azután állva imádkoznak az illető lelke nyugalmáért. A templom tömve van buzgolkodókkal s gyönyörűség hallgatni a gyermekek kettős (duett) vagy négyes (quartett) énekeit, mit zene vagy orgona kisér. Az énekre a kántor tanitja a növendékeket. —ez derék egy ember; fizetése 600 rubel, nem kevés, de megérdemli.

A muszka-lakk és muszka-vászon csak itt található valódi minőségben, s épen ezért, mert nem utánzott — meglehetős drága. Az ipar és kereskedés Erdély kereskedelmét jóval túlhaladja. Itt folytonosan épitenek és szebbnél szebb palotákat emelnek; mert rohamosan nő a lakosság száma. — A ruhaneműeket és más egyéb tárgyakat itt is meg lehet venni annyiért, mennyit fizettem azokért hazámban. A borszéki-viz helyett naponta czitromot vagy narancsot fogyasztok. — A közkatonaság öltözete nyomoruságos. A kozákot összehasonlítni sem lehet a magyar huszárral. — Sevastopol kikötője nagy és biztos, kilátása meglepő. Simferopol semmi erősséggel nem bir. A levelek 6 napig utaznak, úgy látszik Galiczia felé van a postai közlekedés megengedve. — Az esketés dija itt sokkal nagyobb, mint nálatok; — ha gazdag a vőlegény 200 rubelt is ád a papnak; még a szegény is legalább 10 rubelt fizet az Ur szolgájának e szent ténykedésért. A napokban egy gazdag örmény dohány-gyárát fogom megáldani . . . . Házszentelés évenként kétszer van, karácsonykor és húsvétkor; a kettőből begyül 300 rubel. — A mise-stipendiumot rendesen 5 rubellel díjazzák; de azért megtörtént, hogy egy gyászmiséért 50 rubelt adtak.

Az erkölcs őre: a szemérmesség itt is, mint más nagyobb városokban — gyász fátyolt hord; csak az örmények a vallás és erkölcs őszinte példányai.

A kártyázás itt valamint a nyilvános, úgy a magán helyeken is nagyban foly; csak estve kártyáznak, jájék közben csak franczia kártyát használnak.

A krimiai kath. örmények a Saratowban lakó latin kath. püspökség joghatósága alatt állanak; — a püspök neve Cattmann Ferencz. — Legalább egy pár hónap eltelik míg orosz alattvalónak ismernek el; mert ez itt roppant nehézséggel jár.

Gondolom levelemből megismerhetted Krimia viszonyait. Ezen reményben leteszem tollamat, kivánva, hogy: légy sokáig boldog, a míg csak szived dobog. Ezt ohajtja e czikk szives olvasóinak is

Ávedik Lukács.

◆

Szellemi művelődés az örményeknél.

Tájékozatlan az a vélemény, mely azt tartja, hogy Keleten a tudomány, műveltség elhanyagolt állapotban van . . . Tény ugyan az, hogy például a török állam nem törődik alattvalói művelődésével, sem nem gondoskodik arról, hogy az ifjak becsületes és értelmes honpolgárokká neveltessenek; de azért vannak itt is, kik nagy előszeretettel mívelik a tudományt.

A különböző nemzetek, — melyek semmi külső (állami) segélyben nem részesülnek — saját erejökből állítanak fel iskolákat és látják el azokat tanitók- és taneszközökkel. Állításunk bebizonyitása végett itt közöljük az örmény patriarcha jóváhagyásával ellátott legújabb tantervet, mely a konstantinápolyi örmény iskolák számára adatott ki:

Kerületi örmény iskolák tanterve Konstantinápolyban.

I.

1. §. A kerületi előkészítő iskolák két fokozattal birnak; az alsófokú iskolák tanfolyama 4 évig tart, a másodfokú iskolának pedig 6 osztálya van.

2. §. Minden kerület tartozik mindkét nembeli tanulók számára egy-egy alsó- és másodfokú iskolát tartani. Az egyes kerületekben felállítandó előkészítő iskolák számát a szükség és vagyoni álláshoz képest, a nemzeti felügyelő bizottság határozza meg.

3. §. Az előkészítő iskolát úgy kell felépiteni, hogy az az egészségügyi szabályoknak megfeleljen. Minden előkészítő iskolát el kell látni iskolai butorok- és tanszerekkel.

4. §. Ha valaki új iskolát akar építeni, úgy tartozik annak tervét — jóváhagyás végett — az iskolai felügyelő bizottságnak bemutatni.

Tantárgyak.

5. §. Az alsófokú előkészítő iskola tantárgyai ezek:

a) Vallás: Imádság, káté (hittan elemei).

b) Örmény nyelv: Olvasás, irás, nyelvtani elemek, egyszerű fogalmazás.

c) Török: Olvasás, irás, szókincs (E tárgy a leányokra nézve nem kötelező).

d) Franczia vagy angol: Olvasás, irás, szókincs.

e) Számtan: Mérték-isme.

f) Történelem: Rövid nemzeti- és török történelem.

g) Földrajz: Az osmán birodalom vázlatos földrajza és az öt világrész ismertetése.

h) Beszéd- és értelem gyakorlatok.

i) Egyházi- és műének.

k) Testgyakorlat: Játék és mozgás.

l) Házi foglalkozás-isme (csak a leányokra nézve kötelező).

6. §. A másodfokú előkészítő iskola tantárgyai a következők:

a) Vallás: Imádság, hittan, bibliai történetek.

b) Örmény nyelv: Olvasás, irás, nyelvtan; fordítás a régi nyelvből a nép nyelvre (új örmény); fogalmazás.

c) Török: Olvasás, irás, szókincs, helyesirás. (E tárgy a leányokra nézve nem kötelező).

d) Franczia vagy angol: Olvasás, irás, rövid nyelvtan és könnyű fordítás.

e) Mennyiségtan: Mérték-isme és elemi mértan; (ezen utóbbi tárgy csak a fiúkra nézve kötelező).

f) Történelem: Nemzeti történelem összekapcsolva az osmánok és jelenkor történetével. A világtörténelem rövid ismertetése.

g) Földrajz: Természettani- és politikai földrajz ö szekötve kereskedelem-ismével. (Az utóbbi csak a fiúkra nézve kötelező).

h) Tárgy-isme és természetrajzi ismeretek.

i) Gazdaságtan és egészségtan.

k) Könyvvitel.

l) Rajz.

m) Egyházi- és műének.

n) Testgyakorlat.

o) Női kézi munka: varrás, szabás; a háztartás elemei. (Csak a leányokra nézve kötelező). — Évenként csak egy-egy osztály nyilik meg.

7. §. Minden alsófokú előkészítő iskolának 4- és minden másodfokú előkészítő iskolának 6 osztálya van.

8. §. A tantárgyak felosztása, órarend megállapítása, szünidő és a heti órák számának meghatározása úgy eszközöltessék, hogy ezek a tantervvel megegyezzenek.

9. §. A tanitás örmény nyelven történik; kivételt szenved csak a másodfokú előkészítő 5. és 6. osztályaiban a török, franczia vagy angol nyelv.

10. §. A tanitás tartama fél óránál rövidebb és egy óránál hosszabb ne legyen.

11. §. Egy tanteremben 30-nál több és 5-nél kevesebb tanuló nem lehet.

Tanulók.

12. §. Hat évnél ifjabb gyermeket az előkészítő iskolába felvenni nem szabad. Felvétel alkalmával tartoznak a szülők vagy gyámok a gyermek keresztlevelét és himlőoltási bizonyitványát is a kerületi elöljáróságnak bemutatni.

13. §. Fel nem vétetnek azok, kik ragályos betegségben vannak, valamint azok sem, kik testi fogyatkozásban szenvednek.

14. §. Az a tanuló, ki más kerület iskolájába akar áltálmenni, — tartozik magával az előbbi kerületből tanulási és erkölcsi bizonyitványt vinni; a kerületi elöljáróság bizonyitványában pedig legyen az ok, melyért kerülete iskoláját oda hagyta, megemlítve; mert ezen bizonyitvány nélkül nem fogadtatik be a tanuló.

15. §. Ha valamelyik tanuló jelenléte a többi tanulók egészségére vagy erkölcsére nézve káros, akár tanulásbeli előhaladására hátrányos lenne — úgy azt a kerületi elöljáróság — a szülők előleges értesítése után — az iskolából kizárja.

16. §. Tanidő alatt a tanulót senki sem használhatja fel más egyébre.

17. § A tanulók „értesítő-könyv"-et kapnak; e könyvbe, mely láttamozás végett elküldetik a szülőknek, be vannak irva nemcsak a harmad évi vizsgálatok tanjegyei, hanem az erkölcsi magaviselet és elmaradás is.

A tanulmányi előmenetel és erkölcsi magaviselet jelzésére ezen fokozatok vannak használatban:

0 = semmi (elégtelen, rosz — ánbidán).
1 = gyenge (dêgár).
2 = közepes (micság).
3 = jó (láv).
4 = jeles (lávákujn).
5 = kitünő (khácsáláv).

Azon tanulók, kik a tanulásban síkeres előmenetelt tanusítanak — és szerény erkölcsüek, jutalmat kapnak.

Jutalmak:

a) jelvény;
b) nyilvános megdicsérés;
c) dicsérő bizonyitvány;
d) pályadíj.

A nemzeti központi felügyelőség minden tanévben csak határozott számú pályadíjt ád ki; e jutalomban csak a nagyon kitünő tanulók részesülnek.

Azon tanulók ellenben, kik az iskola törvényeit meg nem tartják, vagy a tanitónak nem engedelmeskednek — megbüntettetnek. A büntetések fokozata a következő:

a) a jelvény elvétele.
b) a játéktól való eltiltás;
c) nyilvános megdorgálás;
d) bizonyos ideig tanulótársaival nem érintkezhetik.

18. §. A testi büntetés határozottan el van tiltva; olyan büntetés sem vétethetik alkalmazásba, mely az egészségügyi szabályokkal ellenkezik.

19. §. A kerületi és egyes iskolák növendékei, az egyházi elöljáróság által megállapított tantervben említett vallási gyakorlatokban részt venni kötelesek.

Közli Szongott Kristóf.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Örmény közmondások. Csak az az ember, ki olvasni tud. — Mikor a fa kidűl — van elég favágó. — Ha látod, hogy a folyóviz nem követ tégedet, te kisérd őtet. — A vizbe eső ne féljen az esőtől. — Jó uszó, a vizben találja halálát. — Erős eczet szétveti edényét. — A kutyák egymás közt marakadnak, de a farkas ellen megegyeznek.

Höke Lajos, egy ritka éremről: Az előző években Duna-Földváron lakván, a közel baracsi — egykori quadriburgumban és a kömlődi hegyi (kurucz-Bottyán sánci), s dunaparti castellumban s környékén lelt sok római érem fordult meg kezeim közt Augustus császártól Gratianusig 1—383. — Egy ezüst érem, a mostani tiz krajczár nagyságában, de ennél jóval vastagabb, — milyet még nem láttam, kelté föl figyelmemet. Az előlapon egy fiatal ember képe; kőirata: L. Verus Armeniacus. A hátlapon, egy földön ülő nő alakja, fején frigiai sapkával; körirása: Armenia Capta. Ez érem tehát Kr. u. 130 év tájáról való; mert Hadrian császár ezt a Lucius Verust fiává fogadta, ez azonbaz atyja előtt elhalt. Ezen érmet, melyet valaki a templom perselyébe vetett, tulajdonosától a nemzeti museum számára elkértem. Ezen éremnek leirását a nemzeti muzeumban egy franczia könyvben — czimét nem néztem meg, kikerestük. Az volt irva róla: egyetlen példánya a franczia nemzeti muzeumban van, hova a gróf Viczai-féle hédervári gyüjteményből vitetett.

Azt hiszem, hogy a jelölt érdekes példányból nem csak eme kettő — a párisi és a budapesti — maradt fön. Lesz talán Erdélyben is, ha figyelmesen keressük.

Az örményföld termékei: gabna, rizs, len, kender, dohány, mindenféle gyümölcs, — s főleg kajszi baraczk (mely latinul prunus armeniaca-nak vagyis örmény szilvának neveztetik) eredeti őshazájának Armenia tartatik; alantabb fekvő melegebb vidékein pedig a déli gyümölcs bőven terem, mint füge, mandola, gránát-alma, szőlő; de a gyapottermelés, méhészet, selyemhernyó-tenyésztés is jól sikerül. — Hegyeiben sok vas, réz, ólom, só, kőszén található; Erzerum körül ezüst- és aranybányák vannak. Nevezetes a szarvasmarha- és ló-tenyésztés. Ez teszi érthetővé: hogy a perzsa uralom alatt Örményország helytartója évenként husz-ezer csikót tartozott a perzsa udvarnak szolgáltatni. — A hegyoldalokban, sőt a hegyormokon is a legbujább legelők kinálkoznak, néhol pedig évenként két izben is megérik a gabona. — Hegyalakulásokban és kőzetekben az örmény felföld a legnagyobb változatosságot tünteti elő.

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

(Sz. K.) **Egy örmény tanácsa.** Egy amerikai örmény azoknak, kik Amerikába akarnak vándorolni — azt tanácsolja, hogy ne hagyják el hazájukat; mert a szülőföld nyujtotta előnyöket kénytelenek lesznek az idegen földön nélkülözni; aztán az, ki itthon szegény, ritkán lesz más országban gazdag... S ha mindezek dacára valaki még is ki akar vándorolni, addig által ne lépje az ország határát, míg e három feltételt meg nem szerezte: tanuljon meg jól angolul, vigyen magával kitünő mesterséget és sok pénzt. Nyelv nélkül — úgy mond — itt nem boldogulhat senki; mesterség nélkül, vagy gyenge mesterségből nem élhet meg; mert nem lesz képes a kitünő amerikai iparral versenyezni; pénz nélkül mihez sem kezdhet. A ki tehát nincs az ajánlott 3 feltétel birtokában és mégis kivándoról, az még nagyobb nyomornak megy elébe, mint milyennek itthon ette kenyerét. Annak pedig, ki a mondott feltételek küzül kettőt (mesterség és pénz) megszerzett, nincs szüksége a kivándorlásra; mert ezekkel itthon is meg lehet tisztességesen élni.

Vallás szabadság Törökországban A „Revue de l'Eglise grecque-unie — Görög egyesült egyházi szemle — nevű folyóirat az irt czím alatt egy czikket közöl, melyből az Árevelk (1887, febr. 11. 922 sz.) után a következő sorokat vesszük által: „Itt a Muhamed vallását követők között élnek görögök, örmények, bulgárok, georgiaiak, syriaiak és chaldeaiak...és meg kell vallani, hogy a török kormány ezen különböző népeknek sokkal nagyobb vallás-szabadságot adott, mint milyent akárhány nyugoti kormány nem adna. Törökországban a keresztény egyházközségek önkormányzattal birnak és teljes szabadságot élveznek akkor, midőn patriarchát vagy püspököt választanak. A patriarcha kormányozza nyáját; a püspök egyházmegyéjét, zárdáit, iskoláit. A nevelésügy egészen az egyháziak kezében van és felekezeti jeleggel bir. Az egyházban kötött házasság a világi

hatóság előtt is érvényes. — Konstantinápolyban megtartják a pünkösdi körmenetet, a mi Párisban el van tiltva és Rómában nincs megengedve.

HAZAI LAPOK NYILATKOZATAI AZ „ARMENIA“-RÓL.

Századok. A magyar történelmi társulat közlönye (1887. 1. füzet, január 15. és 3. füzet márt. 15.): „Armenia magyar-örmény havi szemle“ czím alatt Szamosujvártt Govrik Gergely és Szongott Kristóf szerkesztésében egy új havi folyóirat indúlt meg, választékos és érdekes tartalommal, ügyesen és tapintatosan szerkesztve. Apróbb czikkekből van összeállítva, melyek közt több históriai tartalmú közlés van. A hazafi szellem fentartását az örmények közt s az örmény cultura ismertetését a magyarok közt, tűzte ki feladatul, s megérdemli, hogy pártoltassék. Rövid tájékoztató bevezetés után következik Molnár Antal czikke „Örmények Buda visszafoglalásánál“ czím alatt, melyben Gábor örménynek Diadatohoz Bécsbe, az ostromlott város belviszonyairól irt leveleit — melyek a kiállitáson láthatók voltak — közli. Pátrubány Lukács nagyobb tanulmányából az erdélyi örmény családnevekről közöl részleteket, egy pár tatár s egy pár lengyel szóból származott nevet mutat be. Szongott „Az Armenia, a magyar-örmények és az Erdélyrészi magyar közművelődési egyesület“-ről ir. Simay az utolsó örmény királyról VI-ik Leoról, ki a XIV. század II. felében veszté el trónját, Fáraó Simon az örmény betűk feltalálásáról, Govrik Chorenei Mózesről közölnek czikkeket. A füzetet változatosan összeállitott apróbb közlések és örmény-lapok szemléje zárja be.

Az Armenia 2-ik és 3-ik füzete épen oly gazdag és változatos tartalommal jelent meg, mint az első füzet, melyek közt sok az örmény nemzet régi történetére vonatkozó közlés: az örmény nemzet ős vallásáról (Govrik J. Gergely mechitárista,) az utolsó örmény király síremléke St-Denisben (Bárány L.) az V-ik századbeli négy örmény történetiró (Szongott,) Haik Kr. e. 2350 (Markovich), a legrégibb örmény főváros (dr. Molnár A.) az örmények Európában s Ausztria-Magyarországon (dr. Gopcsa), s egy nyilt levél Hőke Lajostól. Ezenkivűl minden füzetben változatos tartalommal kisebb közlések és vegyesek. Általán e folyóirat gonddal és ügyesen van szerkesztve, s épen a tartalom változatosságánál és sokoldalúságánál fogva alkalmas arra, hogy a nagy közönség körében elterjedjen. Szeretnők, ha e folyóirat állandó rovatot nyitna, mely úgy szólva folytatását képezné a boldogult Lukácsi Kristóf derék munkájának: adalékok számára az erdélyi örmények történetéhez.

Egyetértés (1887, 36 szám, és márt. 6. 64 sz.): Az új folyóirat az örmény irodalmat (annak multját és jelenét) számos közleményben ismerteti, s mindenesetre figyelmet érdemlő tolmács egy velünk együtt lakó hazafias nép szellemi életének megismertetéséhez. A februári füzet Simay János forditása után Pátkánián egyik költeményét („Ezer közül egy“) adja. Egy másik czikk az örmény hirlapirodalomról szól; majd az örmények ős vallásáról találunk közleményt; dr. Hanusz Jánostól pedig értesitést a lengyel-örményekről. Bárány Lukács leirja Leo, utolsó örmény király (meghalt Párisban 1393-ban) saint-denisi síremlékét; Szongott Kristóf V. századbeli négy örmény történetiróról emlékszik meg, — Govrik pedig Chorenei Mózes történetiróról, kinek „Örményország történelme“ czímű munkája az európai művelt nyelvekre is le van fordítva és azt közelébb magyar fordításban az „Armenia“ is megkezdi. Kisebb közlemények és örmény lapok szemléje jól kiegészítik e vállalatot.

Az „Armenia“ legujabb (3-ik) számában Márkovich Jakab szól a Krisztus előtti kétezer évvel korábban élt Háikról, kinek neve alatt jelenik meg Armenia a történelemben; dr. Molnár Antal a legrégibb fővárosról (Ármávir) ir; Ávedik Lukács az örmények életviszonyairól különféle országokban, különösen pedig hazánkban; Hőke Lajos a magyar történelemmel összefüggő több kérdést intéz az örményekről a szerkesztőkhöz, kik egy párra azonnal meg is felelnek, hogy az örmények együtt jöttek be a magyarokkal és részt vettek a honfoglalásban. Még több kisebb közlemény egészíti ki a folyóiratot, mely mind az általános kultura történetére, mind pedig hazai történelmünkre érdekes folyóiratnak igérkezik.

Ellenzék (1887. ápr. 2. 75 szám): Az „Armenia“ 4-ik füzete megjelent. Mint a megelőző három füzet, úgy ez is nagy gonddal s bő tartalommal van összeállítva méltóan arra a pártfogásra, mely a vállalat iránt egyre szélesebb körben nyilvánul. A jelen füzet tartalma: dr. Simay János, Magyar királyfi, örmény királyleány; szent Lázár szigetén; Márkovich Jakab, Háik-házi törzsfőnökök; Ávedik Lukács, az örmények életviszonyai; Hőke Lajos, Ujabb nyilt levél Szongott Kristóf, Hanusz lengyel armenista és a galicziai örmények tájnyelve; G. J. G. m. Az örmények ősvallása. Egy új örmény folyóirat; Az orientálisták bécsi kongressusa; Örmény bibornok; Magyar-örmény nyelvtan; Földrengések Örményországban; Örmény kath. hitküldérek.

Fővárosi Lapok (1887. febr. 5. 35 sz. és márt. 5. 63 szám): Az Armenia második füzete is ép oly élénken van szerkesztve, mint az első füzet s nemcsak hat nagyobb czikke, hanem apróbb közleményei is érdekes világot vetnek az örménység egy-egy kiválóbb történeti alakjára, költészetére, vallására sat. Apróságai közül megemlitjük, hogy a Dádián név magyarul Atyafit (Apafi) jelent.

Az „Armenia“ martiusi füzete is, változatos tartalommal Govrik G. és Szongott K. gondos szerkesztésében jelent meg. Márkovich Jakab Háikról, az örmények Árpádjáról, első hőséről ir, megemlékezve Pákráduni Arsennek ily czímű hőskölteményéről is. Dr. Molnár Antal a legutóbbi bécsi orientalista kongressus munkálatai alapján „A legrégibb örmény főváros“-t Ármávirt ismerteti. Duha Dávid az örmény lyturgiát fejtegeti ..

Kolozsvár (márt. 3. 56 sz. és apr. 1. 80 szám; Mint az eddigi füzetek, úgy ez is nagy gonddal és változatos, becses tartalommal van szerkesztve. Márkovich Jakab, Háikról, Armenia történetében a legmagasztosabb szellemalakról, népének honszerző Árpádjáról értekezik. Dr. Molnár Antal a legrégibb örmény fővárosról ir. Ávedik L. tanulmányt közöl az örmények életviszonyairól sat.

Az „Armenia“ 4-ik számában van egy értékes közlemény Jeruzsálemi András királyunk hasonnevű fia eljegyzéséről egy örmény királykisasszonynyal, Leo antiochiai király leányával. A Simay János által irt közlemény kifejti, hogy csak az örmény király halála akadályozta meg azon szándék sikerültét, hogy az Árpádok sarja lépjen trónjára. Hoz a folyóirat még közleményeket Márkovich J., Ávedik L., Hőke L., Szongott Kristóftól. Vannak benne apróságok egy Apaffi korabeli rendelet, a mely a szabadon beköltözött örmények évi adóját száz kordovány-börben állapítja meg. A jeles folyóiratot ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Közművelődés (Gyulafehérvár, 1887. márt. 19. 12. sz.): Armenia, magyar-örmény havi szemle.

E czím alatt indult meg a jelen év kezdetén egy csinos kiállitású folyóirat, mely az örmény kultura vivmányait minden ágában a magyar olvasó közönségnek bemutatni, a magyar és örmény irodalom között, mintegy összekötő kapcsot képezni czélul tűzte ki magának.

Azon körülmény, hogy az örmény nép csakugyan az ó-kor legrégibb művelt népeinek egyike; hogy eredeti hazája szomszédja vala azon tájnak Ázsiában, honnan a magyarok Európába költözének; hogy legrégibb történetiróinak munkáiban ép e szomsédságnál fogva száma nélkűl találhatók a magyar nemzetre vonatkozó régi adatok; hogy a magyar korona alatt új hazát nyert örmények, valamint a magyar nemzet lelkes tagjaivá, úgy katholikus hitünk kiválóan buzgó követőivé lettek: elég okul szolgál arra hogy e vállalatot teljes örömmel köszöntsük és kis lapunk tisztelt olvasóinak figyelmébe ajánljuk.

Igazuk van a folyóirat meginditóinak, hogy Nyugat számos tudósa foglalkozik a régi örmény kultura maradványainak felkutatásával és tudományos értékesitésével. Hogy ezen kutatás és értékesités a magyarok történelmére nézve nagyon kivánatos, arról volt alkalmunk meggyőződni, midőn Lukácsi Kristóf „A magyarok ōselei, hajdankori nevei és lakhelyei, eredeti örmény kútfők után“ czímü munkáját olvastuk és tisztelt barátunk Márkovich Jakab hasontartalmú, de fájdalom még mindég csak kéziratban levő munkájába pillantani szerencsések voltunk.

A derék szerkesztők azon igérete, hogy havi szemléjök többi között az örmény klasszikus irók magyar forditását is hozandja, kedves kilátást nyujt arra, hogy ókori történészeik irataiból a magyarok ázsiai eredetére és legrégibb kulturai viszonyaira világot vető adatok birtokába fogunk jutni.

A Szemle munkatársaiul bemutatott irók sorában oly nevekkel is találkozunk, melyek a magyar irodalom terén jó hangzásuak. A külföldi munkatársak pedig lakhelyöknél fogva azon állapotra segitendik a szerkesztőséget, hogy az annyira elszéledt örmény nép egyetemes sorsáról lesz képes alapos értesitéseket nyujtani. És itt az ismertetés szokásos rendje azt hozná magával, hogy az előttünk fekvő két füzet rövid tartalmát mutassuk be tisztelt olvasóinknak. De ebben akadályoz lapunk korlátolt tere; aztán — nem tagadjuk — szeretnök tisztelt olvasóinkban a vágyat: e tartalommal közvetlenül megismerkedni, oly fokra csigázni, hogy magára a Szemlére, ha nem is személyenkint, de legalább csoportokba állva előfizetni s igy e vállalat sikerültét előmozditani siessenek.

Azt azonban tartalmára nézve is kijelenteni el nem mulaszthatjuk, hogy minket kedvesen érintett az a magyar hazafias lelkesültség és az a keresetlen, de meleg és melegitő keresztény kath. szellem, mely e folyóirat két első füzetének valamennyi czikkein át elömlik. E szellem lengedése átvarázsol ama hőn óhajtott korba, a midőn a keresztény érzület és nem a destructiv elvek uralma lesz újból a hazafiasság éltetője és hordnoka.

VESZELY KÁROLY.

Magyar Állam (1887. febr. 16. 46 sz. és márt. 11. 69 szám): Megjelent a februári füzet Szamosujvártt. Tartalma változatos... A jeles folyóiratot melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

A martiusi füzetben tartalmas czikkek vannak.

Pesti Napló (1887 mart. 8. 66 szám): Az érdekes füzet (3-ik) tartalma igen változatos s többek között Molnár Antal dr. tollából, közöl élvezetes czikket, (szószerint is átvesz ezen derék közleményből egy darabot).

Függetlenség (1887 febr. 4. 34 szám): Az ügyesen szerkesztett füzetben (2-ik) „Ezer közül egy“ czímű költemény mutatja be Pátkánián R. örmény költő poesisát. („Az utolsó örmény király síremléke“ czímű czikkünkből több adatot közölt. Szerk.)

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és **SZONGOTT KRISTÓF.**
Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda Szamosujvártt.

Az örmény zene.

Egy kiváló német tudós, dr. Petermann hosszabb időt töltvén a Velencze melletti Szent-Lázár szigetén, naponként eljárt a mechitárista atyák templomába s nagy érdeklődéssel hallgatta egyházi énekeiket, melyek különösen azáltal kötötték le figyelmét, hogy sajátszerü, a betük fölé alkalmazott s időszámitásunk ötödik százada óta változatlanul megőrzött hangjegyekre valának téve dallamaik. 1) A mily bizonyos, hogy az örmény költészetre az araboknak volt a legnagyobb befolyásuk, 2) épen oly kétségtelennek tartja Petermann, hogy a régi görög világba vezethető vissza a forrása ezen zenejegyeknek, melyeket a mult század elején Schröder ismertetett először meg a nyugati tudományos világgal. 3)

Az ötödik századbeli örmény történetnek két kimagasló alakja alapította meg e zenejegyeket: Nagy Száhák patriarcha s Mesrob, az örmény alfabet tökélyesbitője, mind ketten számos tanitványuknak segitségével, kiket „tolmácsok“-nak neveznek; mert a mestereik kiküldték őket Görögországba, Szyriába és Egyptomba, hogy átültessék nemzetük nyelvére ezen országoknak legbecsesebb irodalmi kincseit. Zenei alkotásukról, mely eredeti mivoltában élte át csaknem másfél évezred romboló viharait, a következőkben vesz a szives olvasó hű és lehetőleg kimeritő képet:

Nyolcz hangneme és huszonnégy hangjegye van az örmény zenének. Az előbbeniek szóröviditéseknek megfelelő két

---

1) A mechitáristák karmesterével átiratott Petermann a mi hangjegy rendszerünkre ezen énekek közül nehányat s közzé is tette azokat a német orientálisták közlönyének ötödik kötetében.

2) Indsidsean, Örmény Archeologiája, III. 144 l.

3) Thesaurus linguae Armenicae, Amsterd. 1711.

betüben, az utóbbiak a mi hangjegyeinket helyettesitő megannyi jegyben nyernek kifejezést. A hangjegyek im ezek:

1. Első (dur) hangnem, „Árácsin czájn;“ jegye ած.

1. b. Első (moll) mellékhangnem, „Árácsin goghmên“; jegye ակ.

2. Második (dur) hangnem, „Jérgrort czájn“; jegye բծ.

2. b. A fő mellékhangnem, „Ávák goghmên; jegye բկ.

3. Harmadik hangnem. „Jérrort czájn“; jegye գծ.

3. b. A kemény mellékhangnem, „Vár“; jegye գկ.

4. Negyedik hangnem, „Csorrort czájn“; jegye դծ.

4. b. A vég mellékhangnem, „Vjercs“; jegye դկ.

Ezekhez járul még két kevésbbé fontos mellékhangnem „Szdéghikh,“ „ágak.“

A huszonnégy hangjegynek alakja a következő:

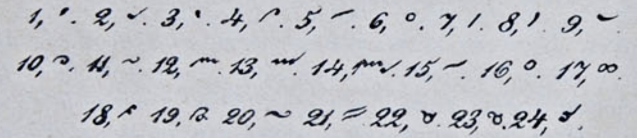

Elnevezéseik pedig ezek:

1.) Éles, „Sésd“ շեշտ, hangzónak erős kifejezését jelenti.

2.) Tövis, „Phus,“ փուշ. így nevezve az alakjáról.

3.) Tompa, nehéz, „Puth“ բութ. a hang leszállásának jelzője.

4.) Circumflex, „Bárujg“ պարոյկ, e kettőnek alakját és tulajdonságait egyesiti.

5.) Hosszú, „Jérgár“ երկար, a hangzónak nyujtására utal.

6.) Kurta, „Szugh“ սուղ, ellenkező az értelme.

7.) Vékony, finom, „Szur“ սուր, magasabb sopran hang.

8.) Kard, „Thur“ թուր, mély hang.

9.) Félhangos, „Thásd“ թաշտ, suttogó kiejtést, a szónak elnyelését kivánja.

10.) Kigyozó, „Olorág“ ոլորակ, a hangnak fel- és le szállását jelzi.

11.) Hármas kigyozás, „Chunds“ խունձ, az előbbeni egy megtoldással.

12.) A felső jel, „Vjérnáchágh“ վերնախաղ. elevatio.

13.) Az alsó jel, „Njérknáchágh“ ներքնախաղ, depressio.

14.) Kettős felső jel, „Khárkhás“ քարքաշ.

15.) Királyi, „Chosrovájin“ így nevezve Nagy Chosrov persa királyról vagy egy hasonnevű zeneszerzőről.

16.) Csomó, „Dzung“ ծունկ.

17.) Csomók „Dzêngnér“ ծնկներ.

18.) Meghajtott pjén „Pjéngords“ բենկործ, az örmény a. b. c. második betüjéről.

19.) Meghajtott czá, „Czágords.“ ծակործ.

20.) Meghajtott e, „Egords“ էկործ.

21.) Hullám, „Chum“ խում.

22.) Rezgés, „Huháj“ հուհայ.

23.) Átkulcsolás, „Pháthuth“ փաթութ.

24.) Ütés, „Zárg“ զարկ.

Vannak ezeken kivül névtelen jegyek is, melyeket az örmény Énekkönyv 1828. konstantinápolyi kiadása (1.) és Schrödernek „Thesaurus“-a (2.) következőleg tüntet fel:

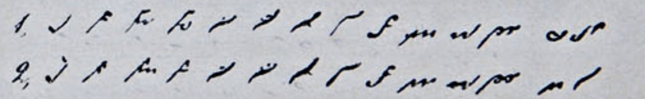

Az utóbb emlitettük munkából átvéve itt közöljük a „Laudemus Dominum. nam gloria est glorificatus“ örmény szövegét hangjegy rendszerünkre áttéve, párhuzamos feltüntetésével az örmény zenei hangnemeknek és hangjegyeknek.

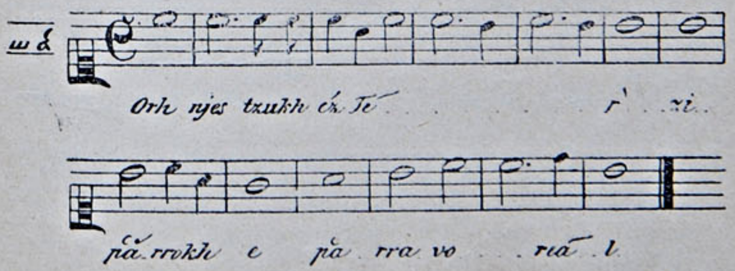
ած
Orh. njes tzukh cz. Te . . . . . r . . zi .
pa. rrokh e pa . rra vo . . . rea . l

ш4

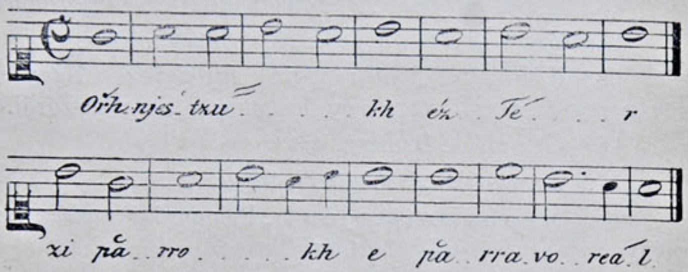
Orh.njes. tzu ... kh éz. Té ... r
zi på.. rro ... kh e på .rra.vo. rea l.

P2

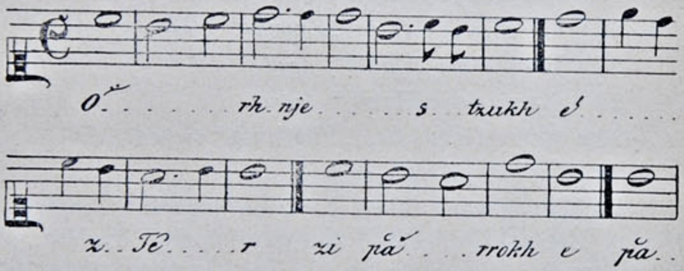
O ... rh. nje ... s tzukh é ...
z.. Té....r zi på ...rrokh e på..

P4

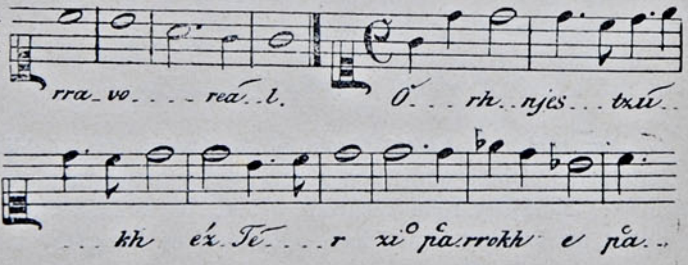
rra_vo.... rea..l. O...rh..njes...tzú..
...kh éz. Té...r zi° på.rrokh e på...

42

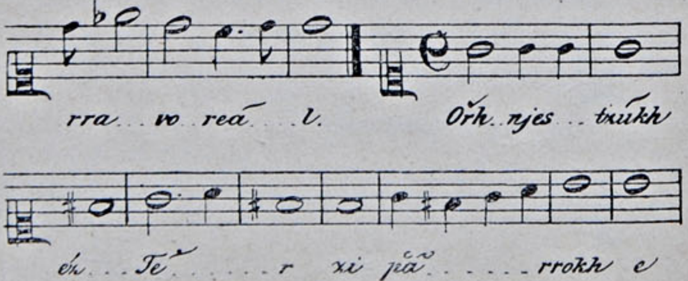
rra...vo rea...l. Orh..njes...tzúkh
éz...Té.....r zi på.....rrokh e

44

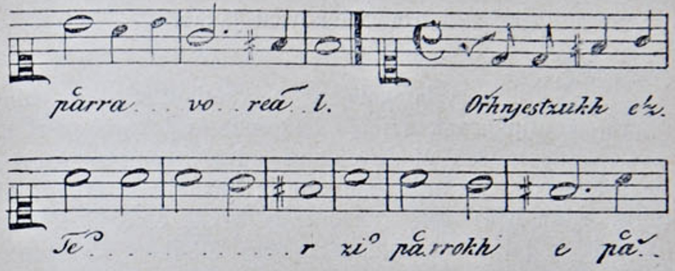
pårra ... vo. rea. l. Orhnjestzukh éz.
Té° ....r zi° på.rrokh e på..

72

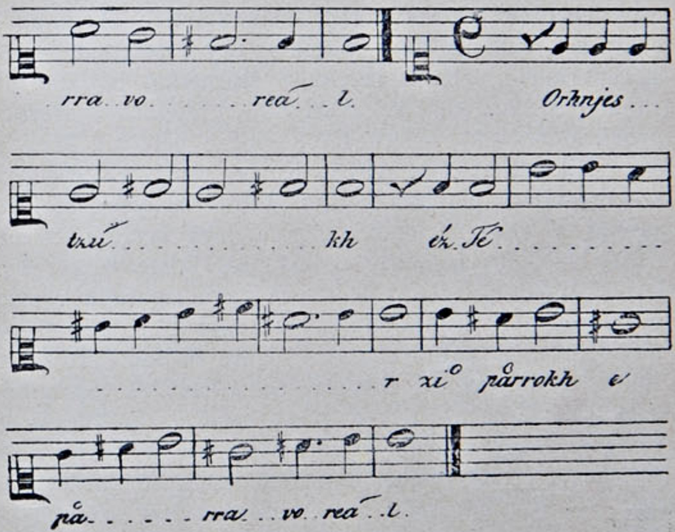
rra. vo......rea..l. Orhnjes...
tzú...........kh éz. Té........
.................r zi° pårrokh e
på......rra...vo. rea..l.

74

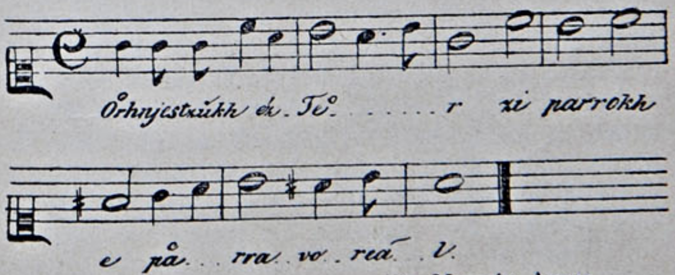
Orhnjestzúkh éz. Té°.....r zi parrokh
e på...rra. vo. rea. l.

Dr. Molnár Antal.

◆

Kárdosz. (Gártusz.)

Irta Márkovich Jakab.

Kárdosz a bonyolodott helyzetben mintegy tűhegyen járva, az ifjúkornak sajátos lelkesedésével igyekezett a roncsolt állapotoknak új lendületet adni, munkássága a sebek terjedelmével egy arányban állott; dús áldás fakadt mindenütt nyomában: mert az ország kezdé élvezni letünt jobb napjait s talán sikerülendett neki elbukott honának függetlenségét visszavivni; hisz oly szent kötelességének tartá ezen lehetőség bekövetkezését előmunkálni. — Amit az ember ohajt, azt rendesen hinni is szokta; úgy tetszett néki, mintha eziránt amott a szent berekben szózatokat hallana, mintha titokteljes sugalmakban részesülne. Mielőtt szorosan tárgyunkra térnénk, ismerkedjünk meg e helylyel. Még Ármáisz, Hájknak unokája 1975. Kr. e. általa épitett Ármávir székvárosában platánfa berket állított, melyben, a hiedelem szerint a nagy mindenség gépezeteinek kerekét kormányzó főlény — vagy is maga az Istenség lakozott, aki a nagylevelű, titokteljes platánok susogó vagy zajosabb rezgésének cikázásai által érintkezett a halandókkal A falevél rezgési jóslat tudománynak szálai az előbbre haladott külföldre — Epirusba nyultak ki; Dodona leghiresebb és legrégibb jósdája volt Zeusnak; itt a szent berekben a tölgyfa levelei susogása, vagy a templom körül fölaggatott fémtányéroknak szélokozta érintkezéséből keletkező csengése hirdette a jósigét. — Kárdosz saját fiát Ánusávánt már születésekor ez örök és mindenható főlénynek szolgálatára szentelte, ki is ezokból Szosz vagy Szoszánuer néven is neveztetett, a mi annyit jelent mint: „platánfának fölajánlott“ Mint ilyen, a levelek rezgésén alapuló jóslat tudományba beavatott, szentnek, tisztának tartatott. Az elmék látkörére nehezkedett köd volt ez ugyan, de azért nem lehet kétkedni az iránt, hogy a háikháziak uralma alatt a sokistenhit zajlásának mindég tovább emelkedő hullámai Armeniának sem előkelő köreibe, sem alsóbb rétegeibe nem csapodtak be. Bizonyitom állításomat.

Abban, hogy Armenia az igazság igéjétől hallását egészen el nem fordította, megerősít bennünket az is, hogy a

világosságnak háttal álló ama gonosz vendég nem a nemzet életéből fejlődött, azoknak korragadós karjaiba nem saját ösztöne, hanem idegen ösztönzések, az ársácidaházi uralkodók hozták az országot; mert kétségtelen, hogy az áriák ősi természet-imádása az örményeknél a tiszta egyistenhivőség felé hajlólag kezdett fejlődni, melyet Noé hagyományainak ismerete mindenesetre csak fokozott. Ezen vezérlő eszme a szellemi főlény fölfogásáig emelkedik föl, s midőn az ókor egyéb vallásai az istenséget kisebb-nagyobb mérvben anyagilag festik: a berkek istene szellemi lénynek tekintetett úgyannyira, hogy a sokistenhit, még 149 évvel Kr. e. sem volt Armeniában teljesen uralkodó.

Az ember vágyait, szerelmét, gonosz szenvedélyeit és büneit istenítő tannak képviselői, nem voltak alkalmatosak, a főlényt a fák lombjai árnyában imádó, ősi intézményeit keleti szivósággal megőrizni törekvő nemzedék körében oly rohamos haladást tenni, hogy annak egészséges testét és lelkét erkölcsi aszkorba ejtsék. 1)

A fönnebbiek szerint fölmerül még azon tény fölemlitésének szüksége is, hogy a mindennapi sokaságon fölemelkedő, szép külsejű, magas termetű, gyönyörű hajzatú, — éles szemű, — vidám és hatalmas karú Háiknak neve útat tört magának a csillagok honába is. Az ársaczidák korában az ország a sokistenhittel megismerkedvén, bizonyára a kegykereső idegen papok által felizgatott képzelem a népatya iránt rajongóknak érzékeivel csalóka játékot űzvén, szerették őt, mint a köznapi lényektől elütő jeles és kitünő dárdavetőt, örök időkre összefűzri Orionnak, a hires vadásznak nevével, kit a hitrege szerint Diána ölt meg és a kiről a vihart- és esőthozó csillagzat neveztetett el. E messzemúlt időkről szóló kegyeletes emlékekben annyira beleélték magukat a késő utódok is, hogy még a ker. korban, a sz.irás örmény szövegében „Orion“ ismételten „Háik“ néven fejeztetik ki. 2) Eszerint a dolog szorosabb vizsgá-

---

1) Sacrosanctum veri et unius Dei cultum a patriarchis olim in lucis, arboretis, locisque ad silentium et vacandum Deo opportunis solere fieri. — Hartzheim. Explicatio fabularum gentil. L. Ársen Pákráduni «Háik» 620, l.

2) Iób. 38. v. 31. . . a Göncölszekere körét elhányhatod-e? Izaiás örmény szövegének 13, 10. v.

latánál kiderűl, hogy Háik, valamint ókori hivei mentek voltak fenhéjázó és istenítő igényektől. — Ezeket rövid vázlatba foglalva, most visszamegyünk oda, honnan kitérni czélszerűnek láttuk.

Elborong a kebel, midőn a meg nem tört lélek törekvéseinek sikerét el nem zárható útakon aláásva s a szebb jövőt újra elragadozva látja. A viharokat kereső Szemirámis sikamlós utain haladván s a közügyekkel nem sokat törödvén, az igazgatást és a kincstár kezelését kedveltjeire bizta, kik aztán azt önhasznukra kizsákmányolni el nem mulasztták. Királynői értékét nagyon leszállitó ilyetén üzelmeitől Niniás fia is, kit eddig szigorú gyámság alatt tartott, borzadálylyal fordult el; a bizalom is, mely közte és a tudósok (birák) osztályából való Zêrátásd (Zoroaster) magus médfőnök között létezett, ellenségeskedéssé változott. E férfiút szokta birodalma igazgatásával megbizni, míg maga a királynő arméniai nyaralójában időzött. Zoroaster utóbb, mint helytartó, Niniással egyesűlvén a pártharcz kitört. — Semiramis üldözői elől menekülendő Armeniába sietett, de a Ván tó mellett utól-éretvén, miután a vizbe dobta nyaklánczát és ékszereit, megölték őt. Itt folyt le az élet-halál harc, melyben Semirámis hatvankét éves korában negyvenkét évi egyedüli uralkodása után kalandjainak poharát kiürítette, benne Armenia sorsa magát teljesen megboszulá. A balszerencsének sötét árnya lebegett ekkor is a nemzet fölött; mert a csapások zivatarából ő is kivette osztályrészét; úgyanis a harmincz éves fejedelem a keserű csalódások között a szerencsétlenségek eme edzett fia, — kinek a közelismerés hálájával jutalmazott neve a királynő kalandjai jegyzékében nem szerepelt — Semirámis ügyeért a harczban életének munkaszerető virágában elesett, ezzel minden halomra dölt és „a tehetetlen kor jött el.“

Az elárvult és idegen térre kényszerült honügy újra mostoha kezekre jutott; úgy tetszett, mintha titkos, végzetes kéz intézné a dolgokat. Kárdosznak is tizennégy éves fia Szozs-Ánusáván, mint fogoly Ninivébe vitetett, magával hurczolván borús napjait és reményeit, idegen földön küzdve a sötét jelennel, de a mely nem volt képes a haza sorsával tépelödőt kétségbe ejteni, szívét megtörni. A titok nyitja ott

van, hogy Chorenei szerint „bátor és eszélyes volt tettben és tanácsban.“

Ily magasztos jellemvonás, e rövid, de mély jelentésű szólamba összetömörítve elég arra, hogy képes legyen szenvedések által megedzett kebellel, viszontagságos időkről tünödve, hazája ügyén eredménydúsan virasztani. Jól ismerve helyzetét s merész foglalkodásainak kiszámíthatlan veszélyeit, komolyan-szelid nyájassága s megnyerő kedvessége föllelte ama biztos ösvényt, melyen haladva bátorságot merítsen. Gyanú alá nem vonható életmód s ildomossággal párosult valója által a mérséklet eleméül illeszkedett a mindent elnyelő kényuralom szerkezetébe. Mindezek azt eredményezték, hogy személye s az általa képviselt ügy iránt mindinkább nagyobb érdekeltség kezdett ébredezni; sőt a befolyásosabb udvarnokok részéről hazájába visszatérhetési ajánlat melegen hangsúlyoztatott. A kitartó ifju, kinek szebb napjai a hontalanság árnyékában folytak le, győztesen lépik be ősei megnyirbált örökségébe; mert annak csak egy részecskéje bizatott reá adófizetés fejében. Ez vala egyedüli eszköz a roskadozó hazát bukásában fenntartani, a midőn nem egynek keblét az önbizalom hiány tartotta fogva. A jövő iránti bizalmat megszilárdítani, ez volt főtörekvése, és ime sikerült neki a sors kezéből az ostort kivenni; mert a néma lemondás napjait az egész örökségnek birtokába való visszahelyezés korszaka és így a tátongó örvény veszedelme elmozdíttatott. Megragadta tehát a fonalat, mely elődeinek szervezni tudó kezéből kisiklott s azoknak műveit tovább folytatva a terjedelmes sebet, mely az idegen kezelés folytán az ország testén rágódott, eloszlatta; az ismet lábán álló népének pedig a rendezett állapotok utáni ohaját kielégítette. A valóság, melyet majdnem semmiből létre hozott, több mint sok annak elismerése, hogy „bátor és eszélyes volt tettben és tanácsban.“ Az irigylendő szerencsét t. i. egy egész országtól szeretve-tisztelve szállhatni a sírba, senki elradóbb indokolással nem érvényesíthete, mint magának Ánusávánnak hatvanhárom évi, már saját nevében rejlő „ánus“ édes kormányzása.

Azon körülmény, hogy Ánusáván örökös nélkül mult ki, alkalmatos lehetendett arra, hogy kiszámithatlan bonyodalmak medréd ássa; mert a hatalomra vágyakozók nem hiányzottak; azonban a tekintély és tisztelet, mely Háik családja befolyásának érvényét varázsával környezte, egyszersmind társadalmi állását a nemzet élére emelve azt vezérré is tette. Egységet vártak ettől, nem szakadást; rendezést, nem bonyodalmakat. Innen van, hogy Ánusávánt Páret követte, mint Háik ivadéka, ki ötven évig igazgatta a népet, mely a rokonszenv bizalmával követte őt czéljainak útjában. Ettől fogva az adatok nyomai igen vékonyak, de a néhány vonás is elég arra, hogy a következő hosszú i dőszak tanulmányozója a szereplőkben a nemzet valódi napszámosait felismerje.

Minthogy idáig főtörekvésünk vala minden mozzanatot híven visszatükrözni, a merő névsornak ez időszak keretébe illesztése e közlemény kiegészítő részéhez tartozik. — A lánczszemet tehát tovább fűzve, a szerepelt egyének névjelentménye s a kibuvárlott kevés adat az eseményekre ügyelőt talán kellemetlenűl nem érintendik.

Páretre következik Árpák, ki mintegy negyvenegy évig igazgatta az országot. Árpákra Zaván harminczhét évig. Ezután Phárnász, kinek mintegy 53 évi kormányzása alatt 3-ik Rhamses vagy Sesostris Egyptomnak hirneves királya — ki Csámicsián szerint (I. k. 6. fej.) „Urak ura és királyok királyának“ nevezte magát — arab-beduinok módjára rabló kalandokat űzvén, bebarangolta Aethiopiát, Árábiát. Assyriát, Mediát Armeniát és Persiát.

Bősz hullámok csapkodák újra a sokat szenvedett hazát; azonban a tett-embere Phárnász e hadjárat okozta csapásból hazáját úttal-móddal nagyobb veszély következménye nélkül kigyógyitván, a roncsolt állapotokat rendbehozta s a nemzet életét felüdítette. Minthogy az ily rakonczátlan tömeg következhető árrohamai az ország nagyobb biztosságba helyezésének elengedhetetlenül szükséges voltát fönnen hirdették; annak határait erödőkkel látta el. Ezután jött a rokonszenves Szur — éles —¹). Ennek idejében Józsue az izraeliták vezére meghóditván Kanaán földét, az üldözött lakosok egyrésze

---

¹) Rokongyöke a magyar «szur» szónak; jelentménye: szuros, eles, erős, átható, gyors sat.

Acrasba. Afrikába menekült, kik is hajókon Tarsisba jöttek; a mint ezt Chorenei Mózes szerint az ott létezett phoenicziai szövegű s következő tartalmú oszlopfeliratok tanusítják: „Mi a rabló Józsue elől menekült kánánita törzsfőnökök ide jöttünk lakózni.“ A lakhelyeikből kiriasztott családok, egyikének feje Kánánitász Armeniába jött s az örömtelenül bolyongó, mint új életképes elem szives fogadtatásban részesült, ki is az együttélés minden kapcsa által új hazájához köttetvén, egészen belcolvadt az őt befogadó nemzet körébe; tőle származott a Kêntuni jeles család. ¹)

Szur utódja Hávánák vagy Hánák 30, évig,

Erre Vástág 22 évig.

Első Háikág 18 évig.

A férfias Árnák.

Első Sávárs, hasonnevű város alapitója, mely Árarát-tól délkeletre fekszik. Norájr, Vêszdászgár, Korák 18 évig.

Első Hêránd (Tűzes,) Encák. Kêlák, Hornoj vagy Horó (Hávroh) 4 évig.

Semmi sincs gyorsabb az éveknél, mondja Ovid. A nehézségek elől vissza nem rettenő első Háikágtól idáig majdnem két évszázad szárnyalt el az ország felett, a történelem a feledés ködétől megmentette e férfiak neveit, kik, hogy csakugyan az ország érdekeinek törhetlen hüségű hordnokai voltak, teljes biztositékot talállátni azon sajnos körülményben, miszerint az eddigi viszonyokban beleunt s valami jobb után sovárgó hevesebb Háikágnak béketűrése végére járván, az alárendelt helyzet kényelmetlenségeit eltávolitandó, Assyriával szakítani akart s lelkének ezen álma körül a szédülésig forogván, azt némileg érvényre is tudta

---

¹) Neminem novimus scriptore nostro Mos. Chor. antiquiorem, qui historiam hanc notatu dignissimam exposuerit. Post autem Procopius et Suidas suis eam testimoniis comprobarunt. És pedig Procopiusnál «Ἡμεῖς ἐσμέν οἱ φυγοντες ἀπὸ πρόσωπον Ἰησου τοῦ λῃστοῦ . . . . Whiston. Hist. Mos. Chor. I. K. 18 f. Tarsisra vonatkozva Procopnál Tigis fordul elő; mások ezalatt Tángert értik. «Ascalon és a gázai kikötő közt sátorozván ezen kananiták - a középtenger partjai hosszában Gibráltár közelébe értek; mely termékeny földet hesperiai kerteknek nevezték el, és Tigist alapiták.» Cantu C. 2. k. 428. l.

hozni annyira, hogy az assyr foglalási étvágy mérsékeltebbnek látszott. Mennyi jó igyekezet volt akkor napirenden, a szabadság szeretetének élénk kifejlődése rózsakoszorút mutat neki, azonban fáradalmas küzdése megtört az ellenerő szikláján, a forradalom elbukott, az ország szabaddá tétele beláthatlan távolba odáztatott el. E fölösleges mozgalom nem vonta maga után az ország szétrombolását, az ő vére áztatá úgyan annak földét; de ebből utódai, mint rettenetes oktatásból megtanulhatták, hogy az ország ily kisérletek megtételére még távol áll a csúcstól s ámbár ohajtották a jobb jövőnek beköszönését, de borzadva a következések szigorától, annyi zaklatást okozó s sebhelyeket hátrahagyott reményeknek korlátokat szabva, a szunnyadozókat öntudatra ébresztve, a vérmesbeket okos hazaszeretetre figyelmeztetve ovakodtak ily válságos úton, a minden erőtől megfosztatandott atyáik örökét beláthatlan esélyek örvényébe taszítani.

Az örmények Moldovában.

Irta Moldován Gergely. *)

A román tudósok között élénk vitát támasztott némely örmény templomi felirat Moldovában. Nemcsak az örményeket, de a románokat is közelebbről érdekli ez ügy, mely a román történelem teljes felforgatásával fenyegetőzik.

Miről van szó?

Arról, hogy az örmények régibb lakói Moldovának, mint a románok; hogy már Drágos honalapitó vajda előtt az örmények Moldovában voltak, kereskedést folytattak, városokkal birtak.

A román történelem kútforrásaiban, Moldova krónikásainál erről említés téve nincs. — Cantemir Demeter fejedelmi iró is, kinek munkája pedig oly kimeritő és alapos, erre vonatkozólag ezeket mondja: „Post perlustratis viciniis, ubi campos fertiles, fluviis inriguos, civitates arcesque munitas, sed habitatoribus destitutas, reperit, popularibus suis,

---

*) A kolozsvári tudomány-egyetem derék tanára. Szerk.

quae invenerit, nunciat invitatque ad occupandum solum adeo foecundum. 1) Tehát Drágos ugyan néptelen, de már erődített városokat és várakat talált; — ez iró sejteti azt, hogy Moldovának városi népessége volt, mely kereskedelmet űzött; tudjuk, hogy az örmények rendszerint városokban telepedtek le, városokat alapítottak, mint a melyek a kereskedelem igényeinek és követelményeinek inkább megfeleltek.

Miron Costin 2) (1633—1691) Drágos kirándulását hasonlóképen adja elő; ő azonban azt sejteti, hogy Moldovát legalább igen csekély mértékben akkor „rusznyák"-ok lakták. Sem Milescu, sem Urechea nem mondanak többet, a kik összesen Moldova krónikásai gyanánt szerepelnek.

Ugyancsak Cantemir Demeter idézett munkája XVI fejezetében az örményekről, mint Moldova lakosairól megemlékezve, azt irja, hogy ezek nem voltak jobbágyok: civeseknek polgároknak ismertettek el, s adót csak a fejedelemnek fizettek. 3) Tehát való az, hogy Drágos e népet városokban kapja s mint városi népet jobbágyi kötelességek teljesitésére nem kényszerítette. Moldova krónikáiban nem találunk emlitést tenni arról, hogy Drágos után örmények kérezkedtek volna be Moldovába.

Ezen ország történelme azt tanusitja, hogy az örmények jelentős szerepet vittek Moldovában; bizonyos befolyásra tettek szert; hogy az ország főuraival baráti összeköttetésben éltek, s nem csekély erőt tudtak kifejteni szükség esetén, a mi a mellett tesz bizonyságot, hogy az örmények nem voltak jövevények a fejedelmek alatt; mert, mint jövevények oly gyorsan, akkora hatalomra szert nem tehettek volna.

Már 1570-ben Moldova fejedelmi székén örmény származású férfiú ül Juon (Juonaş, Jonaşcu, Jwonia) az az János, a kit a román krónikák „örmény" melléknévvel il-

---

1) Descriptio Moldaviae. Román akademiai kiadás. I. f. 2. l.

2) Cogalnicean: Cronicele Romaniei I. k. 84. l. Újabban az akademia megbizásából Urechea A. V. adta ki Miron Costin összes munkáit («Opere Complete») Bukarest 1886.

3) Cives vocamus, qui in urbibus aut oppidis degunt. . . . Armeni uti cives et mercatores stb. . tributum principi solvunt XVI fej. 120 lap.

letnek. Urechea, moldovai krónikás azt irja róla: „Acest Jon vodă, uniĭ ḑic, că a fost ficior de arman.“ 1) Juonas kiváló uralkodónak bizonyult. Cantemir Demeter azt irja róla, hogy a latin és görög nyelvben igen jártas férfiú volt — örménynek csak azért neveztetett, mert „ in jejunio s. s. apostolorum, armenorum more carnes comederet,“ 2) a szent apostolok böjtjén, örmény szokás szerint, húst evett. János Moldovát a török iga alól felszabadítani igyekezett; a török abbeli kivánságának, hogy az évi adót 60 ezer aranyról 120 ezerre emelje, ellene mondott, a török hadserget több ízben tönkretette, míg végre mégis török kézre került s ketté hasították.

Az örmények befolyásával és hatalmával találkozunk 1571-ben is, a midőn Duca fejedelem uralkodott Moldovában. Állitólag a görög miniszterek elleni ingerültség forradalmat támasztott; magát Duca fejedelmet a lázadók annyira szorongatták, hogy kénytelen volt palotájába menekülni; három napig ostromolták a helyet, a míg végre Duca csúfos futásban volt kénytelen keresni menedéket s a töröktől segitséget kérni. 1671 tavaszán Káplán pasával visszatért, a lázadókat Cassin-nál leverte, bevonult Jassiba s a forradalom fejeit megölette. A forradalmárok között volt Henkul — örmény vezér is és számos hive. Az örmények e forradalom leverése után voltak kénytelenek Erdély felé közeledni. 3)

Sulzer F. Józsefnek a Henkul név első szótaga nem tetszik románosnak, szerinte tévedésből állhat Stankul vagy Jankul helyet. 4) Nem áll tévedésből. Henkul valódi örmény névből veszi származását. 5) A két utolsó betü nem más, mint a román artikulus. 9) Sulzer azt is mondja, hogy

---

1) Lásd Cogalnicean: Letopisețele Moldaviei 223 lap. — Engel Cristian J. Geschichte des ungar. Reinhs und seiner Nebenläder. 4 k. 216 l. — Laurian: Istoria Româniloru. 385 lap.

2) Cantemir fennebb idézett műve 43 lapján.

3) Sulzer: Geschichte des transalp. Daciens. II. k. 130—137 — Laurián: Istoria Rom. 475 lap. Engel fennebb idézett műve 276. lapján.

4) Henkul, Hánko, Hánkovics egy családnév; mind a három név Hohánnes (János, Jánosi) keresztnévből származott. Szerk.

5) Sulzer fennebbi munkája 136. lapján: Die erste Sylbe dieses Namens Henkul klingt mir gar nicht walachisch.

a Henkul név a moldovai örmények történetére semmi befolyással nincs. Rosszul állítja; mert ez minden esetre a mellett bizonyit, hogy az örmények Moldovában hatalomra tettek szert, hogy e nép bennszülött nép gyanánt volt figyelembe véve.

Duca fejedelem alatt az örmények Moldovában tehát meg voltak bolygatva; miért menekülniök kellett. Vallási üldöztetésről, melyről némely örmény irók emlitést tesznek 1) komolyan szólani nem lehet. 2) Cantemir Demeter többször

---

1) Lukácsi Kr. Magyarok őselei 253 lap.

2) A mélytudományú Lukácsi sokkal alaposabb és lelkiösmeretesebb iró volt, hogysem olyant állított volna, a minek igazságáról okmányok alapján meg nem győződött.

Híres-neves Lukácsink, ki a hazai örménység büszkesége, — tekintélyének megóvása szempontjából ide irjuk a kérdéses vallási üldözés egyes részleteit; ezen részleteket Thocháti Minász egykorú és szemtanú örmény iró munkájából merítjük. E becses kézirati, 110 vers-szakból álló munkát, mely a szamosujvári örmény kath. plebaniai templom könyvtárának egyik dísze — apáink hozták magukkal Moldova-Oláhországból; a hű magyar forditás mellé — némely helytt — zárjelben oda teszszük az eredeti örmény szöveget is. A szomorú, de való részletek ím ezek:

1551-ben (2-ik vers-szak) az oláh nemzet nagy vajdája: István; ennek országában sok jelentékeny örmény lakik, kik mind jó keresztények (4. v.); ezeket hirtelen veszedelem érte (5. v. hángárdz phorczhánkh egáv nocin.) Vasárnap (1551 aug. 16.) reggel István vajda lóháton ment be az örményeknek boldogságos Szűzről nevezett templomába (12. v.), ki a szentséget az oltárról elvette és földhöz vágta, melyet aztán gonosz lábak összetapostak (13. v.). A templomi könyveket, a főoltár-képet, a kereszteket, szent edényeket mind elvitték (15. v.). A papokat és szerzeteseket megkötözve börtönbe vetették (êzvártábédkh jév zapéghanin — cérên gábádz pándêsz árkélin, 16. v.)

Másnap mindent elvisznek a szucsávai templomból, — azután a várból hozott ágyúkkal azt szétrombolják (17—21. v.). Ki a merre tudott menekült; erdőkbe, pincékbe; a harangot és képeket a szucsávai oláh templomba vitték (24—26 v.)

Azután a Szucsáva mellett fekvő vizen éghető anyagból egy nagy házat csináltatott a vajda (41. v.). . . és maga köré gyüjtette az örményeket (33—38 v.), kikhez igy szólott: «Legyetek mindnyájan oláhokká és keresztelkedjetek meg a mi vallásunk szerint (jégekh ámenkhêd olách jéghekh—i miér hávádên mêgêrdéczhekh 38 v.);ha felveszitek a görög vallást, kitünő hivatalokat adok nektek» (jégekh, mêdekh hávád hormi, sád médzuthium dám jész cezi, 40 v.)

idézett munkája 120 lapján azt irja: „Aedes tamen sacras ipsi aeque ac romanorum sacrorum asseclae haud minores nec incultiores orthodoxorum templis possident, liberoque suis exercitio gaudent,“ következőleg akadályozva nem voltak, hogy olyan nagy templomokat, mint a görög keletiek ne építsenek, azokat fel ne ékesítsék és azokban val-

---

Mire az örmények azt felelték: «Mi meg vagyunk keresztelve, mi keresztények vagyunk» (39 v.). — Erre a vajda: „Ha el nem fogadjátok a görög vallást, e házba záratlak és tűzzel égetlek el mindnyájatokat“ (cshêmêdnoghkên hávád hormin — lênum êz céz ájsz dán micsin — jev i hur ájrém záménészin, 42 v.). Most közülök sokakat elfogat és görög szertartás szerint erővel újra megkereszteltet (46 v.).

„Ki ellenszegül, annak kezeit vágatom le, szemeit szuratom ki“ (cérvid gêdrém, zácsvid háném, 47 v.). — A püspök haját lenyirták, szakállát leborotválták és olyan ruhát öltöttek reá, milyent a gör. szertartású papok viseltek (50 v.). A nőket oláh ruhába öltöztették (52 v.).

Kiállhatatlan kinokat szenvedtek az örmények (ándánéli csharcshárécin, 48 v.). — Julian, Holofernes, Herodes ilyen dolgot nem míveltek, 57. v.).

A voithokat (örmény birák) mind előhivatta és megkereszteltette (63 v.). — „Országomban — mondja a vajda — örmény ne maradjon, mindenki görög vallás szerint éljen“ (thogh háj cshêgénáh i mér jérgrin — ámen horni hávád linin, 64 v.). —Azután parancsot adott, hogy azokat a templomokat, melyeket az örmények Chuthin, Szerát, Iásbázár (Jassi, Jászvásár), Vászlov, Botusán, Urumánban építettek, rontsák le (65 v.). — A botusáni (Bocsán) örmények templomuk ékszereit mind a vajdának igérték, ha megkiméli szentegyházukat; de mind hiába! ez is szétrombolta-tott (67—69 v.).

Urumán város papja Chácshádur is sokat szenvedett vallásáért; kezét-lábát megkötözték, a két szemét kiütötték (70—82 v.)

. . . Ezek láttára sok örmény költözött ki és hagyta ott Oláhországot (jergroc jérgir sádokh ángán, 94 v.).

Thocháti Minász szerpap (106 v.) maga mondja a 107-ik versszakban, hogy annak mit munkájában elpanaszol, szemtanúja volt (zâjsz tárên ághédêsz ácsokh dészi.).

E szemtanú iró munkáját, Pátkánián Kherope pétervári egyetemi tanár „Nêschárkh mádénákêrutheán hájoc — Örmény irodalmi töredékek» czimű munkájában is közre adta (Szent-Pétervár, 1884.). Thocháti munkája Pátkániánnál a következő francia czim alatt fordul elő az előszóban: «Recits des persécutions réligieuses qu'ont subies les Arméniens en Galicie de la part du voivode Etienne, par Minas de Tokat, en langue vulgaire.» Szerk.

lásuk szertartásai szerint ne imádkozzanak. [1]) Cantemir fejedelem e művét 1710 körül irta meg, tehát nem oly késő idő multán Duka fejedelem után, ámde vallási üldözésről említést nem tesz.

Az örmények tisztán politikai okoknál fogva üldöztettek 1670 körül. A görög származású fejedelem görög minisztereket alkalmazott, a kik a görög kereskedőket s egy általában a görögöket felettébb pártfogolták; minek természetes következménye volt, hogy ez az örmény nép, mint kereskedő nép, haragját vonta maga után, a mi aztán lázadásban nyilvánult.

(A befejező közlemény következő számunkban.)

Az örmények Moldovában a XVI. században.

(Szakközlemény.)

Az „Armenia“ mélyen tisztelt szerkesztőségének megbizásából közlöm e helyen magyar fordításban Pátkánián K. szentpétervári egyetemi tanárnak Tokáti Minász történeti tárgyú versezetére vonatkozó megjegyzéseit, a rendelkezésemre bocsátott orosz eredeti alapján. Az itt lefordítandó rész Pátkánián; „Նշխարք մատենագրութեան Հայոց (Szt. Pétervár, 1884) Nês-chárkh mádénákêrutheán hájoczh — Örmény irodalmi töredékek“ czimű munkája bevezetésében foglaltatik; a tulajdonképeni munka a bevezetésben tárgyalt örmény nyelv-maradványok textusaiból áll.

A párizsi „Bibliothèque Nationale“ („Nemzeti Könyvtár“) egy kéziratgyüjteményében — mondja Pátkánián — „a 224 szám alatt (Acc. f. 101) 150 soros igen érdekes verses műre akadtam. Kár, hogy nem az egész maradt fönn, hanem csak második fele. Kezdet és czím szemmelláthatólag ki vannak tépve. A nagy katalogusban ezt találjuk róla: „Récits des persécutions réligieuses qu'ont subies les Arméniens en Galicie de la part du voivode Etienne, par Minas de Tokat, en langue vulgaire," vagyis: A vallási üldözéseknek, melyeket a galicziai örmények István vajda részéről szenvedtek, elbeszélése Tokáti Minász által, népnyelven." E szavak jelzik a töredék tartalmát.

---

[1]) Az akadály nem volt állandó; voltak időközök, melyek alatt az örmények vallásukat szabadon gyakorolhatták. Bizonyára ilyen időszakra vonatkozhatik a jelen idézet is, melynek kora nincs megnevezve. Szerk.

Az örmények a XIII. században — menekülve ama példátlan szerencsétlenség elől, mely hazájukat érte — tömegesen vándoroltak ki éjszakra, benépesiték Krimet és déli Oroszországon át nyugatra kezdtek vándorolni. A XIV. és a XV. század folyamán podoliai Kameneczben (örményesen Gámeniczh), Gálicziában, Erdélyben, Bukovinában és Moldovában találkozunk velük.[1]

Kezdetben barátságosan fogadták őket e vidékeken, de nemsokára a menekülőknek a nép vallási fanatizmusa minden következményeit kellett érezniők[2]. Különösen kegyetlenek és következményesek voltak az üldözések Lengyelországban. A jezsuiták és a lengyel kormány annyira vitték az örményeket, hogy a Lengyelországban maradt örmények a XVII. század kezdetén kénytelenek voltak kitérni a kegyetlenkedés elől és a katholikus vallásra tértek[3]. Nem kevésbbé kegyetlen volt, bár nem bizonyult oly következményesnek, az örményekkel való bánásmód Moldovában. Itt a XVI. században István vajda czélul tűzte ki magának az örményeket a görög hitre téríteni.

P. A. Szêrku (a Szongott által használt átirás szerint) a szóban forgó korszakról következő részt szolgáltatta számunkra Moldova évkönyveiből (I k. Jassi 1852 174 175 o.), melyért igen le vagyunk iránta kötelezve: „Moldova jó és dicső uralkodójának, Rares Péter vajdának, halála (1544 máj. 15) után öregebb fiát, Illést (Ilijás

Elias) választották vajdának, vagy goszpodárnak, kinek nyugtalan uralkodása csak 4 évig és 8 hónapig tartott (1547-től 1551-ig), minthogy ez időtájban az uralkodást elhagyva, Konstantinápolyba ment és ott a mohámedán hitre tért. Illés helyett Péter ifjabb fia, István (Stefan) lett vajda (1551 jun 15-től 1552 szept.-ig), kitől sokat várt a nép ama hiszemben, hogy atyját fogja utánozni és becsületesen meg fogja állani helyét. Hogy kitörölje a nép emlékéből testvére sötét tetteit, Grigor Urechea krónikairó szavai szerint, jóindulatúnak, kegyesnek és leereszkedőnek mutatta magát mindenki iránt és jótetteken jártatta eszét. Hogy elfelejtesse testvérének rossz emlékét, hogy semmi se látszassék az orthodox hit ellenesének, országában minden eretneket át akart téríteni az orthodox hitre az ország elhagyásának terhe alatt. Az örményeket megkereszteltette és térítette az orthodox hitre: egyeseket, kik önként tértek át, gazdagon megajándékozott és sokat igért számukra a jövőben, másokat erőszakkal kényszerített a megtérésre.

Sokan ennek folytán kivándoroltak Török- és Lengyelországba és más helyekre, hogy vallásukat megtarthassák. Ilyenekkel akarta István testvérének, Illés vajdának, kicsapongó tetteit elfelejtetni. De ő maga (István) távol állott mindentől, mi az orthodoxia, vagyis a keresztény hit fogalmához tartozik, mert nemsokára bárbárságra vetemedett és féktelen kicsapongásra adta magát..... Ha hosszasabban uralkodik, kétségen kivűl Illés vajdának nyomaiba lép. Végtére a bojárok és az ország népe, embertelen tettei és gonoszságai által a végletekig vive, elhatározták, hogy meg fognak tőle szabadulni. Értesítették szándékukról ama bojár emigransokat, kik ez időben Lengyelországban tartózkodtak. Tőlük azt a feleletet nyervén, hogy haladéktalanul meg fognak jelenni (a goszpodárnak közülök való választására), a „diák"-ok éjjel gyorsan keresztülhatoltak a Czuczora mellett levő hidon és elvágták ama sátor köteleit, melyben István vajda volt. Ott több sebet ejtettek testén és így megölték 1552 szeptember havában, miután 1 évet és 4 hónapot uralkodott."

E sorokban kielégitő módon van jellemezve István vajda személye. Hasdeu úr ilyen czimű könyvében „Histoire de la tolérance religieuse en Roumanie“ (Bucarest, 1876. 75 o.) — A vallási türelem története Romániában — igazságot szolgáltat az oláh-örmények, békés földmivelők és hű polgárok, jó tulajdonainak és ismétli fentebb elősorolt idézetünk tartalmát. Azonfelül közöl még egy részletet István életéből: „Ce qu'il y a de plus curieux, c'est que ce prince aimait une arménienne, dont il eut un fils, qui fut le prince Jean-le-Cruel, si célèbre par ses exploits — A mi legkülönösebb, e fejedelem egy örmény nőt szeretett, kitől egy fia is született, a jeles tettei által oly hirhedt Kegyetlen János herczeg.“ Az a mit tovább mond, kissé túlzottnak látszik: „On serait tenté d'expliquer cette persécution contre le rite arménien psychologiquement, non par la folie qui troublait les esprits du prince, mais par le fanatisme d'une amante convertie à l'orthodoxie — Lélektanilag eme, az örmény ritus ellen irányuló üldözés nem örültség útján, mely a fejedelem eszét zavarta meg, magyarázandó, hanem egy, az orthodoxiára tért szeretőnek fanatismusából.“ István vajda rövid uralkodásának kizárásával, az örmények, Hasdeu úr szavai szerint, állandóan élvezték a vallásszabadságot és politikai jogukat, bár az oláh közmondás „az örménynek pénzbüntetést kell fizetni“ és az általa idézett részlet, egy rablóénekből bizonyitják, hogy a népben megvolt az örmények ellen a sötét rosszakarat.

---

[1] Erdélybe a jelenlegi örmények tömegesen tudvalevőleg csak 1672-ben jöttek be épen Moldovából. Pátkánián a fentebbiekben örményeink vándorlásának menetét különben sem vázolja egészen kifogástalanul, mely körülmény alkalmat ad a fordítónak, hogy e kérdésre legközelebbről külön czikkben térjen vissza.

[2] Az iró ezt, mint a következő sorok mutatják, természetesen csak Gálicziára és Moldovára vonatkoztatja.

[3] Szükségtelen mondanunk, hogy az iró az örmény nem egyesült egyház híve, s ennélfogva ezen események elfogulatlan birálójának nem tekinthető.

Az általunk lenyomatott töredék épen e korszak vallási üldözésére vonatkozik. A vers kezdete, mint már említettük, elveszett. A töredék annak elbeszélésével kezdődik, hogy István vajda parancsára miként hurczolták az egész népességet (a szucsavaiakot?) a vesztir-hez (kincstáros), ki megparancsolta az örményeknek, hogy haladéktalanul áttérjenek a görög hitre. De nem szoritkoztak csupán egyes intésekre és fenyegetésekre, hanem alkalmaztak súlyosabb eszközöket is: az örményeket ütötték, kinozták tűzzel, sőt megégették elevenen is. A mikor ez eszközök sem működtek elég hamarosan, parancsot adtak ki a helybeli örményeknek, hogy összegyüljenek mind — vojtok, pêrgárok,[1] papok, asszonyok és gyermekek — és erőszakosan megkeresztelték őket. E parancsot kimélet nélkül kellett teljesíteni. A püspöknek és papoknak előbb szakállukat borotválták le, s miután így megfosztották méltóságuktól, oláh ruhát adtak rájuk és fejükre dolbán-t tettek. E közben oláh pap ment a házakba és megszentelte azokat, edényeket és csészéket szent vizzel öntött meg. A templomok részben lepecsételve, részben szétrombolva, szent könyvek megégetve, templomi edények elrabolva. Szucsáván kivűl hasonlók történtek más vidékeken is, hol örmények laktak: Chotin-ban, Szeret-en, Ászpázár-ban, Vászlu-ban, Bocsán-ban, Rumán-ban.[1] Végűl a szerző fajrokonaihoz fordul mondván, hogy mind eme nyomorok a mi megmérhetetlen bűneinkért értek minket, hogy megszüntünk imádkozni, elfeledkeztünk az alamizsnáról, nem szerettük Istent, nem tiszteltük szüleinket és elhanyagoltuk a vendégszeretetet.

A verset valami irodalmi becs nem tünteti ki és csak mint történeti okmány értékes.“

Minász e verséről a boldogult Lukácsi Kristóf is említést tesz „Historia Armenorum Transsilvaniae“ (Viennae, 1859 Typis Congregationis Mechitharisticae) czimű becses munkája 66-ik lapján. Oly sokat mondó és tanulságos Lukácsinak e helye, hogy idéznünk kell az erre vonatkozó részt egész terjedelmében még pedig az eredeti latin textus szerént is, mert így remélhető, hogy Patkanián úr figyelmét sem kerüli ki, kinek, a mint tudom, a tisztelt szerkesztőség az „Arméniá“t megszokta küldeni. Az 1859-ben nyomtatott könyvben ezeket a meglepő sorokat olvassuk: „Exstat apud me libellus e saeculo XVI. in quo Mennas quidam, Diaconus carmine sane lugubri ingentem describit calamitatem, quam anno 1551 Stephanus Moldaviae Vojvoda, suae ditionis Armenis, ex supra dicta causa intulit, templa et coenobia Armenorum bellicis tormentis eversa, vasa et ornamenta sacra direpta, sacri et profani libri flammis dati, tum manus personis injectae; Episcopus, Sacerdotes et Monachi Armenorum intercepti, atque evulsis prius inter furentis populi insultus et plagas, barbis vestimentis spoliati in carceres conjecti, residuus utriusque sexus populus vi rebaptizatus, cultu externo et vestitu mores Moldavorum referre jussus. Domus a Popis lustratae et ritu graeco benedictae, quidquid in eis patrium adhuc morem redoleret destructum et abolitum. Armeni religionis exercitio omni, lingua et ritu Armeno ipsis interdicto, inter severissimas mortis comminationes et verbera Templa graeci ritus adire et sacramenta ceterasque functiones eodem ritu adhibere coacti sunt.“ Ugyanez magyar fordításban így hangzik: „Egy XVI. századbeli könyvecske van nálam, melyben bizonyos Mennász diaconus (szerpap) igen siralmas versezetben irja le ama nagy szerencsétlenséget, melyet 1551-ben István moldovai vajda az országabeli örményeknek a fentnevezett okból (t. i. vallási türelmetlenségből) okozott, az örmények templomai és kolostorai ágyukkal szétrombolva, szent edények és ékességek elrabolva, egyházi és világi könyvek megégetve, majd az emberek is üldözve; az örmény püspök, papok és szerzetesek elfogva és a dühöngő nép bosszantásai és ütései közt előbb szakálluk kitépetvén, ruháiktól megfosztottan börtönbe vettettek, a többiek pedig, férfiak és nők, erőszakkal megkereszteltettek — meghagyatván nekik, hogy a külső ritusban és ruházatban a moldovaiak szokásait kövessék. A házak a popáktól megszentelve és görög ritus szerint megáldva, s minden, a mi bennök az ősi szokás bélyegét hordta még magán, lerontva és megsemmisítve. Az örmények a vallás minden gyakorlatától, az örmény nyelvtől és ritustól eltiltva, a legkeményebb halálos fenyegetések és ütések

---

[1] Vojt lengyel szó jelentése: »biró«; vojt volt a neve az örmények főbirájának Lengyelország egyes városaiban, Lembergben, Gámeniczhben, Ráskovban, s ez a név maradt fönn az erdélyi örmény Voith családnévben is (Szongott »Hazai örmények« 60). Az itt előforduló vojt szó lengyel vonatkozásánál fogva tanuságot tesz arról, hogy az itt szóban forgó örmények, mint a párizsi katalogus is mondja, Lengyelországból jöttek Moldovába. Pêrgár (bêrgár) mely Szongott szerint az erdélyi örmény tájnyelvben »városszolga« és családnév is (Hazai örmények 10) nem más, mint oláh bercariu berekőrző, erdőpásztor, csősz (Lesicon romănescu-lătinescu-ungurescu-nemţescu, Budae 1825 53 l.) oláh bercu „berek, liget, erdőcske“ szóból -ariu oláh képzővel, mely a magyar -s képzőnek felel meg, s mint a szóbanforgó hely mutatja, moldovai keletű oláh kölcsönszó az erdélyi örmény tájnyelvben.

[1] Az itt érintett helynevekből képzett családnevek az erdélyi örményeknél: Szêcsovczhi — Szucsávai, (Szongott „Hazai örmények“ 54) örmény -czhi, magyar -i jelentésű helyképzővel; »Vászlovszki Vaslui-beli (Szongott „Hazai örmények« 60) szláv -szki helynévképzővel; Bocsánczi (Szongott 11) Bocsán-i (Botusán-i).

árán görög szertartású templomokba menni és a hitvallást és más ténykedéseket ugyan e ritus szerint végezni kényszeríttettek.“

„A magyarok őselei“ czimű munkájában (Kolozsvár, 1870 II. kötet, 253 lap) pedig Lukácsi ugyanerre vonatkozólag ezt is mondja: „Az üldözések sora kezdetét vette István vajda alatt 1551-ben, melyet részletesen előad Mennas szerpap egykorú és szemtanú író 25 lapra terjedő siralmas versezetében, s tetőpontját érte 1668 évben Duca vajda korában.“

Pátkánián és Lukácsi összehasonlítása tárgyi bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy Tokáti Minász XVI. századbeli siralmas versezete Lukácsinak csakugyan rendelkezésére állott, még pedig, mint Lukácsi maga mondja, 25 lapra terjedő textusban. Minthogy pedig, Pátkánián szerint, a párizsi kézirat csak 150 soros töredék: valószinű Lukácsi állításából az is, hogy Tokáti Minász történeti fontosságú versezetének szamosujvári textusa teljesség tekintetében a párizsi kézirat fölött áll.

Czikkem ezen záradéka, melyre Pátkánián bevezetésének és Lukácsi erre vonatkozó helyeinek összehasonlítása útján jutottam, nemcsak valószinű, hanem a mint Szongott (l. „Armenia“ 207 lap) legújabban értesít, való; ugyanis az eredeti, 110 versszakból álló teljes kézirat csakugyan meg van Szamosujvártt, melylyel szemben a Pátkánián által közölt párizsi kézirat Szongott értesitése szerint, csak a 35-dik vers-szaknál kezdődik. Kivánatosnak tartanám, hogy e becses kéziratot az „Armenia“ szerkesztősége minél előbb tegye közzé örmény eredetiben és fordításban, magyarázó jegyzetekkel kisérve. Valóban, Minász versezetének kettős becse van: nemcsak tárgyánál fogva értékes történeti okmány az, hanem egyúttal az erdélyi örmények Moldvakori megbecsülhetetlen nyelvemléke is.

Dr. Pátrubány Lukács.

Örményország és az örmények.

Bruszáli János tanár és jelentékeny örmény iró, Párisban, a „geographusok társulatá“-nak üléstermében, nem rég több mint 600 hallgató előtt a fennebbi czím alatt felolvasást tartott. . . . . [1] E gyönyörű felolvasásnak, mely nagy tetszéssel fogadtatott, kivonata, a bevezetés elhagyásával, következő:

„Az örmény történelmet a nemzeti hagyomány Kr. e. 2350-ig viszi fel. Hiteles emlékek és ékiratú felirások bizonyossá teszik, hogy Örményország a világ legrégibb országainak egyike. Ezen ország, mely Ázsia leghatalmasabb és legvirágzóbb államai közé tartozott, melynek szövetségét és közbenjárását gyakran kereste Priamus, Nabuchodonosor és más nagy hóditók — ma három részre van osztva, Orosz-Török- és Perzsa-Örményországra. A középkorban nagy segitségére volt a kereszteseknek s az emberiség- és műveltségnek számtalan szolgálatot tett. Örményország utolsó királya Luszinián Leo, ki a cyprusi franczia Luszinián családból eredett, ma a saint-denisi sírban nyugszik. Ez Francziaországba jött volt IV. Károly franczia királyhoz, hogy ettől segitséget kérjen az egyptomi arabok ellen, kik tőle országát elragadták.

Örményország szükségességéről szólván azt mondja Bruszáli, hogy ezen ország uralja a Földközitenger partjait és egész Ázsiát, uralja a szárazról a suezi csatornát és az indiai útat. Trebizont- és Alexandriette-n általkel a kereskedés Persia- és Ázsiába.

Fekvése a legszembetünőbb ellentéteket mutatja; itt fel lehet találni az Álpesek és a forró égőv növényeit, a meleg és hideg szélsőségeit; a tél tartós (Erzerumban — 25 és Erivánban — 33 fokra száll le a 0 alatt)és a nyár kiállhatatlan (Erzerumban + 44° és Erivánban 40—45 fok.) Míg Trebizontban a hideg — 6 foknál lejebb nem száll, addig a Fekete-tenger mérséklő hatása nem engedi, hogy a nyári meleg a + 25 fokot meghaladja. Miután völgyeit különböző irányban nagy folyók hasitják, mint: Eufrát, Tigris, Áráksz, Kur stb. (ezek mind itt veszik eredetöket) — Örményország összehasonlíthatlanul termékeny; vannak helyek, hol éven át kétszer is aratnak; de a természet ezen adományainak igen olcsó ára van. A könnyű közlekedés hiánya miatt, miután itt vasút nincs és minden kivitel karavánnal történik, bő esztendőkben a lakosok kénytelenek a termés egy részét elárusítatlanul hagyni.

Örményországban a termények nagy számmal fordulnak elő; barmokkal nemcsak Kis-Ázsiát, hanem Konstantinápolyt és Egyptomot is ezen ország látja el. A jelen század kezdete óta Zsober szerint Örményországból 1.500.000 juhot visznek ki évenként Konstantinápolyba. Gyapjú és állati bőrek — melyek Marseille-be szállítatnak — nagy kereskedelmi czikkek. Az örményországi lóvak, főleg a „kárábaghinok,“ nemes fajúak és az arab lóvaknál nem csekélyebb értéküek. Bor ís sok terem itt. Az erivání narancs-szinű bor édes és zamatos (kellemes izű, odoris svavis, boni odoris, bene olens, անուշահոտ) és a spanyol-, magyarországi és burgundi legjobb borokkal egyenlő hírben áll. Szintén becsesek a „váni“ és a „musi“ borok is. Van Örményországban igen sok száras-dió, mindenféle bánya és a t. A „thokáti“ réz és a „zejthuni“ vas jelentékenyek Itt mívelik az örményországi híres festő csüllenget, [1] gyapotot és selymet. [2] Az örményországi kecskeszőr, habár nem oly becses, mint az ángorai, — mégis nagyon szép. Márzuánban rizst mívelnek. Nagy kereskedést űznek konyha-sóval (az örményben „asztali só“ սեղանի աղ) tengeri sóval, sós hallal és egyébbel.

Az örmény családi szokás és erkölcs, ősi és patriarchális. Az, hogy egy fedél alatt több család lakik, az örmény faj sajátságaihoz tartozik Reclus „Egyetemes földrajz“-ában azt mondja, hogy minden túlhajtás nélkül ellehet hinni Tournefort ezen véleményét: Az örmény a világ legjobb és legszemérmetesebb népe“ és a Byron véleményét hogy:“ Az örmény erényeit, sajátjának mondhatja; hibái, másoktól ragadtak reá.

---

[1] E felolvasást nemcsak az örmény lapok közölték egész terjedelmében, hanem több franczia lap hasábjain is olvasható volt az.

[1] Տորոն rubia tinctorum, ἐριάνον.

[2] Orményül մետաքս médáksz. Úgy látszik, hogy a görögben is használt μέταξα, μετάξιον nem görög szó, miután a görög a selymet σηρικόν-nak nevezi: a μεταξα-ból csinált a roman mătasă=mêtasê a hazai örmények a selyem kifejezésére a török ibrisim-et használják Szongott.

Az örmény a falvakban földmivelés és baromtenyésztéssel foglalkozik; a földmivelési eszközök, melyek többnyire most is használatban vannak, még a patriarchális korból valók; még azon tartományokban is, melyek Oroszországhoz csatoltattak, régi eszközöket használnak. Az örmény a városokban kereskedő, mihez kiváló észszel van megáldva; nagy könnyűséggel tanulja meg az idegen nyelveket. Ázsiai kereskedést folytat Nyugattal és Kelet minden kereskedelmi piaczával. Örmények vannak Londonban, Párisban, Bécsben, Indiában, sőt még Ámerikában is. — Nevezetes az örmény katonai és diplomátiai észképességéről Nubár pasa, Melikow Lorisz és Melchon chán eléggé ismert tisztes alakok.

Párisban az első kávéházat Paschalis (Háruthiun) nevű örmény nyitotta 1672-ben és a másodikat szintén örmény, kinek neve István volt.

Végre kérte Bruszáli hallgatóit, hogy érdeklődjenek ezen ország iránt, ismerkedjenek meg történelmével és bő irodalmával. — Felolvasás után még megmutatta Trabizont, Erzerum, a váni szikla, Áni romjainak és több helység fényképeit.

Szongott Kristóf.

Az örmény szinházakról.

I.

A Kaukázus népeinek szellemi központjában, Tiflisben, mely az európai és ázsiai világnézlet közös érintkezésének úgy szólván határjelzője, az örmény irodalmi és művelődési mozgalmak iránti élénk érdeklődéssel viseltető német iró Arthur Leist, az örmény faj szellemi törekvéseit, nemzeti és társadalmi helyzetét közelebbi és alapos tanulmányozás tárgyává tevén, — mint folyóiratunkban már említve is volt, egy oly irodalmi vállalatot kezdeményezett, mely az örmény népnek és jelenkori kulturájának a német

közönséggel és közvetve Európával leendő megismertetéséhez több tekintetben nem csekély jelentőségű adatokkal járult, már eddig megjelent egy nehány kötetében is.

A vállalat mint olvasóink tudják, Lipcsében indult meg Oháneszián Ábgár kiadásában, s czime: Armenische Bibliothek.

E könyvsorozat második kötetének egyik fejezete az örmény nemzeti szinészet történeti kifejlődését vázolja; melynek nyomán az örmény szinpad keletkezését, — a nemzeti szinművészet és szinműirodalom multját és jelenét főbb vonásaiban megismertetni úgy véljük olvasóinkra nézve sem egészen érdektelen.

A szini művészet legelső nyomaira az örményeknél a jelen század huszas éveiben akadunk Törökországban, [1] — hol akkortájban az örmény tanintézeteknél a tanulók időnként szavalati előadásokat rendeztek, melyeknek természetesen a tulajdonképeni szinpadi művészettel igen csekély összefüggése volt.

A negyvenes években tették az örmények Konstantinápolynak egyik városrészében az első kisérletet arra, hogy műkedvelői szinházat állítsanak, mely azonban csaknem egészen házias jellegű volt, habár bizonyos Szerapion Ákimián a megkezdett vállalat fejlesztése érdekében sokat fáradozott.

Később 1857-ben a még bölcsőkorában levő szinűgy előmozdítása czéljából Ármenág Hájkuni egy folyóiratot is inditott meg „Árárát Múzsái“ (Muszájk Mászéáczh) czímmel, mely szindarabok forditásait hozta és három évig állott fenn.

Végre 1858-ban Konstantinápolyban létrejött az első állandó és nyilvános örmény szinpad és pedig egy szinpártolókból alakult egylet közreműködése folytán.

Azelőtt a női szerepeket kivétel nélkül férfiak játszták, mivel eddig egy örmény nő sem akart szinpadra lépni.

Csak most szánta rá magát egy fiatal asszony — Márjám — (egy czipész neje), hogy szinpadra lépjen.

Merészségét azonban igen rossz néven vette a közvélemény, s ő elveszté jó hirnevét, sőt keresetét is, melyre mint varrónő tett szert.

---

[1] Erizow «Istorija armjanskoj szeny.»

Férje is, a czipész, sokat szenvedett e miatt iparos társaitól, úgy hogy végre be kellett csuknia műhelyét s elkeseredésében az ivásnak adta magát! . . . .

Ez időtájban keletkezett Smyrnában is egy örmény szinház, s azután nem sokára egy második alapíttatott Konstantinápolyban, — a költő: Besigthásléan által.

Dr. Simay János.

* * *

Szemelvény Örményország történelméből.

(III. század Kr. u.)

Irta Fáraó Simon.

II.

Mély bámulat fogta el a körülállókat, midőn a mélységből e szó hangzott föl: „Élek“. . . és Gergely megrángatta a kötelet. — Erre Oda rögtön intézkedést tett, hogy kihuzzák a veremből azt, kiről a világ 15 évig mit sem tudott. Azután nagy diadallal Válársábád-, a székvárosba vitték. A főurak elébe mentek és könyörögve kérték, hogy a királyt és a többieket gyógyítsa meg rettenetes betegségeikből. . . És a szent férfiú imádságára Isten mindnyájokat megszabadította betegségeiktől.

Most a bámuló sokaságtól azt kérdé Gergely, hogy hol vannak szent Ripszime és társnőinek holttestei? Gergely a holttesteket koporsókba tétette és nagy fénynyel eltemette. . . E helyen épült Örményországban az első keresztény templom, melyhez a meggyógyult király hálaadásul nyolcz darab követ hozott a hátán az Árárát hegyéről.

Gergely kézrátétel által még sok beteget gyógyított meg. Ezen csodák láttára azon kegyetlen király, ki a keresztényeket üldözte és több bálványtemplomot épített volt, — volt az első, ki ezeket részint feldúlatta, részint keresztény templomokká alakította át; a bálványszobrokat széthányatta és birodalmában nemcsak útat nyitott a kereszténységnek, hanem Gergelynek a szent kereszt felállításában segédkezet is nyujtott.

Ezután 16 főnemes kiséretében Caesariába küldötte

Gergelyt, hogy ezt, az ott székelő Leontius patriarcha püspökké szentelje fel. — Visszatérte után Gergely, a keresztény hit terjesztésében és a bálványozás elnyomásában lankadatlan szorgalommal működött.

Legelőször Tiridát királyt, ennek családját és környezetét keresztelte meg szent Gergely Válársábádban. Ez volt a kereszténység első vivmánya Keleten; azután mind többen és többen siettek szent Gergelyhez, hallgatták prédikálását és megkeresztelkedtek. — Szebbnél szebb templomok építtettek, melyek közül a maig is fennálló „Ecsmiádzin“-i főtemplom érdemel említés.

Ezen idő tájban vette fel a keresztséget Nyugaton Constantin császár is; mihelyt értesült szent Gergely és Tiridát király ezen örvendetes körülményről, azonnal 70000 emberből álló környezettel Rómába siettek, hol őket I. Szilveszter pápa és a császár igen szivélyes fogadtatásban részesítették. A pápa Örményország főpapját patriarchai méltóságra emelte és őt tette Keleten minden egyház főnökévé. — A fejedelmek pedig igéretet tettek, hogy egymást támogatni és a kereszténységet terjeszteni fogják.

Míg Tiridát Rómában járt, a szomszéd perzsa király Szápor (Sábuh) befejezvén harczait, felszólítá az éjszaki népeket, hogy vele együtt rohanják meg Örményországot. — Azonban még a készülődés ideje alatt Tiridát haza érkezett. . . és mihelyt megtudta Szápor szándékát, azonnal sereget gyüjtött, aztán ráütött az éjszaki népekre és szerencsésen legyőzte őket. Ezen csatározások egyikében történt, hogy a basziliusok [1]) բարսեղք, բասլաց fejedelme az örmény király közelébe jutott, kire hátulról börrel bevont kötélhurkot vetett; de Tiridát a kötélnél fogva baljával magához rántja a básziliusok fejedelmét és kardjával ezt derekán át ketté vágta.

---

[1]) E nép ázsiai Sarmatia-ban, az Ethil folyó mellett lakott; görögül bászileusoknak (királyiak, βασίλειος) nevezték magukat, mivel eredetöket Herculestől származtatták. — Az Ethil ma Volga nevet visel, a tatárok e folyót Etel-nek nevezték. Az Ethil a mászkhêthák (Մասքթաց massaget-ák) tartományában (ma Ástár-chán, Աշտարխան Astrakan) elébb ketté szakad, azután beömlik a Káspitóba. Az Ethil folyó régi neve Re volt; miért a gégevirág (farkasalma, Aristolochia, herba puerperis opitulans, խաչնդեղ) mely e folyó partjain bőven terem, örményül a nép nyelvén, re-vánt ռեւանդ, re-vend ռեւէնդ nevet visel. L. Mechithár Örmény szótár. 279 lap.
Szerk.

Szintén szerencsés hadat viselt a perzsák ellen is, kik valamint a rómaiak-, úgy ezek hitrokonai-, az örményektől is sok igérettel váltották meg a békét.

A hős Tiridát, kinek vitézsége e korban ritkította párját, a kereszténység terjesztésében is nagy buzgalmat fejtett ki; szóval és tettel mindent elkövetett, hogy Krisztus hite országában mind nagyobb tért foglaljon el; de látva azt, hogy némelyek nem hallgatnak reá és a keresztény vallás iránt nagy előszeretetet nem tanusítanak — oda hagyta királyi székét és a magányba vonult, hogy csak egyedül Istennek élhessen és önsanyargatásával kiengesztelje Azt, kit egykor üldözések által megbántott volt.

Nemzeti nagy apostolunk,[1] miután Örményország nagy része már felvette a kereszténységet, intézkedései által pedig megállapította az örmény egyház szertartásait, az isteni tiszteletben ma napig is fennálló ténykedéseket, az imák és énekek sorozatát — félrevonult méltóságteljes hivatalától és azt fia-, Arisztakeszre, ki jóval ezelőtt már viselt volt püspöki hivatalt, ruházta át, maga pedig Máneá nevű barlangba (Szebuh hegy) vonult, hol vezeklés, imádság és böjtölés közt töltötte szent életének hátralevő napjait, míg fel nem vétetett az angyalok sorába.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Érdekes hymen-hir. Konstantinápolyi franczia lapok tudositásai szerint gróf Széchenyi Ödön bájos leányát: Vanda grófnőt eljegyezte Váhrám bej Dádián, a pérai fenyitőtörvényszék birája, — Ártin Dádián efendi külügyminiszteri államtitkár unokaöcscse; ki a mingréliai fejedelmi család Konstántinápolyba származott örmény ágának tagja, mely ággal a perzsa birodalom bécsi nagykövete: Nehrimán chán is, neje révén rokonságban áll. Az esküvő junius hó 12-én tartatott meg örmény szertartás szerint s így a „legnagyobb magyar“ (gr. Széchenyi István) unokája: Vanda grófnő már örmény asszony. Az esküvő Besiktásban, ezen festői fekvésű bosporusmenti falú egyik konákjában (palotájában) ment végbe. — A grófnő ezen házassága által örmény herczegasszony lett. Egyúttal megemlítjük, hogy Rudolf trónörökös és nejének legutóbbi konstantinápolyi látogatása alkalmával, Stefánia trónörökösnő mellé egy örmény hölgy, az emlitett Dádián efendi lánya volt udvarhölgyül rendelve.

„**Keletre magyar**! .... E rég hangoztatott, de tényleg mindeddig csekély hóditást tett jelszó alatt, a magyar főváros köreiben újabban jelentékeny és figyelemreméltó mozgalom indult meg, a a sajtó részéről is támogatva, azon főleg kulturai és közgazdasági irány megvalósitása érdekében, mely hazánk tündérszép fővárosát, Budapestet a nyugateurópai és a keleti népek közös találkozó helyévé, mintegy a Magyarország felé gravitáló Kelet-nek, legközelebbről a Balkánfélszigetnek és a Levante-nak második Párisává varázsolni lesz hivatva. E részben a napi sajtóban, vezérczikkben és tárczában már is különböző, többé-kevésbé czélszerűeknek mutatkozó, közben-közben elhibázott vagy épen helytelen módozatok lettek megpendítve, úgy látszik azonban, hogy a pár hó mulva megnyilandó szaloniki, s a pár év mulva elkészülő konstantinápolyi vasúti összeköttetés Budapestet e tekintetben némileg rákészülve találja. Az említett vasútak megnyitása, mint máris hangoztatják, maga után vonandja a Kelet tarka szinezetű társadalmának, a különböző keleti népeknek s azok életviszonyainak közelebbről való megismerését, — mely téren, ha szabad reménylenünk, talán mi is tehetünk némi önérzetre jogosító szolgálatot magyar hazánknak, — tüzetesen megismertetve közönségünkkel anyagi és szellemi életviszonyait egy oly jelentékeny keleti népfajnak, minő az örmény!

Két örmény származású jelentékeny pap hunyt el a napokban hazánkban. Zerich Tivadar dr. egyike volt e hazarész legképzettebb kath. papjainak. „Sokat tudott; mélyen gondolkozó, lelkesen érző, széles látókörü pap volt.“ („Kolozsvár“). Sokáig tanitott Gyulafehérvártt a papnöveldében, azután a budapesti m. kir. tudomány-egyetemen, mint nyil. r. tanár a lelkipásztorkodástant tanitotta. Munkái közül itt csak „A pápai fejedelemség és birtok“ czímű derék művét említjük meg. — Okos lelke jun. 11-én, életének 72-ik évében szállt fel a Mindenhatóhoz. Uzonban (Háromszék m.) töltötte végnapjait, itt is temettetett el a Temesváriak sírboltjába.

Páskuj Lajos Szilágy-Somlyón 1824 sept. 8-án született. Iskoláit Kolozsvártt végezte; azután a papi pályára lépett, A szatmári irodalmi iskola létrehozásában Páskujnak, mint növendékpapnak nagy része volt. Irodalmi működése ez időben veszi kezdetét. Azután sürüen találkozunk a Religio, Tanodai Lapok, Szigeti Album, Idők Tanuja, Családi Lapok, Kath. Néplap, Fővárosi Lapok hasábjain Páskuj (Maguray) nevével. Páskuj jeles egyházi szónok és népszerű pap volt; 25 évig volt szatmári plebános, 1881-ben nevezte ki Ő Felsége, a király szatmári kanonokká. — Pünkösd napján feküdt a ravatalon. „Ő meghalt, Szatmár él. . . és Páskuj Lajosról sokáig, nagyon sokáig beszél.“

---

[1] Az örmény egyház Világositó Szt- Gergely ünnepét azon szombaton üli meg, mely a pünkösd után következő negyedik vasárnapot előzi meg.

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

(*Sz. K.*) **Smyrna.** Ha a Bosporustól délre tartunk, az örmények száma folyton fogy... Smyrna azonban az örménység oaza; oaza e helység a világosságnak, a tudomány-, szabadság- és gazdagságnak. Mennyi világot lővelt e kellemes és szép központ a nemzet közé, mennyi kezdemény eredt ki innen? Mily jeles férfiak széledtek el innen Nyugatra, Egyptomba, Konstantinápolyba! Ezen utobbi helyen, valamint Káhiré-ben (Kairo, Masr el Kahira) melyik főhivatali helyiség az, melynek főnöke ne smyrnai örmény lenne? De sőt magában Smyrnában, mikor hiányzottak az értelmes, eszes fők, a tanult férfiak? Úgy, hogy nagyítás nélkül elmondhatjuk, hogy Homer szülőhelye, valamint a régi Jonia tudósainak ligete volt, — úgy az ma, az örménységre nézve... Vannak, kik még ma is igaznak tartják a jósda ezen jövendőlését: „Azok, kik Bakos-, vagyis Milessel szemben fognak lakni — nagyon boldogok lesznek.“

Talán a jósda ezen szavainak adtak hitelt az örmények, midőn Árárát tövéből Miles tájaira költöztek. Azonban az, kit köröskörül kard és tűz környez, ki mellett vér és köny ömlik — nem boldogságot keres, hanem csak életének megmentéséről gondoskodik. Szomorúak ezen emlékek, de jó véget eredményeztek; mert a nehéz és nyomasztó körülmények közül elmenekült maroknyi örménység ivadéka, a negyvenszerte számosabb idegen elemek között fényes szellemi és vagyoni állásra tett szert... Ma már a smyrnai örmény nemcsak a nemzet előtt kedves, hanem a vidék becsültetésében is részesül. (Árevelk.)

Örmény lapok Konstantinápolyban. A török birodalomban öszszesen 110 lap jelenik meg. Konstantinápolyban nyomul 57 (21 török, 19 örmény, 8 görög, 6 francia, 1 arab, 1 perzsa, 1 spanyol) és a vidéken 53. — A konstantinápolyi örmény lapok czímei ezek: Napilapok: Árevelk (Kelet), Hájrenikh (Haza), Mánzumei efkheár (Közvélemény), Mászisz (Árárát; eddig napilap, most hetilap), Dseridei sárkije (Keleti napió), Medsmuáji áchbár (Beszély-gyüjtemény). Havi lapok: Phuncs (Bokréta), Kêrágán sárzsum (Irodalmi mozgalom), Kidágán sárzsum(Tudományos mozgalom), Jérgrákund (Földgömb), Purászdán mángánc (Gyermekkert), Piurágên (Drágakő), Chigár (Bölcs), Ávédápér (Hirnök), Dsáság voszgéghén têruthián (Klasszikus irodalmi étek), Hêncshág (Szóló), Dzághig (Virág), Mentor (Irodalmi folyóirat), Lézu (Nyelv.) Mászisz, 1887. 3858 sz.

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és **SZONGOTT KRISTÓF.**

Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda Szamosujvártt.

Trefort miniszter a mechitáristáknál.

Nem tagadhatjuk meg olvasóinktól az élvezetet: hogy folyóiratunkban be ne mutassuk Trefort kultuszminiszter úrnak ifjúkori legelső irodalmi dolgozatát, mely a folyó évi julius hó 5-én mult ötven éve jelent meg először a Társalkodónak 1837. julius 5-iki számában,[1]) és melynek közlésére ez alkalomból annyival inkább feljogosítva érezzük magunkat, mert a tárgy, melylyel az akkor alig húsz éves ifjút az irói pályára lépni látjuk, legközelebbről minket érdekel, e czím alatt „Szent Lázár szigete Velenczében,“ az örmény nemzet multjával is foglalkozván. — De álljon itt ezúttal további észrevételek nélkül maga a czikk, a mint azt a fiatal iró világnézlete megalkotta! . . .

* * *

Minden lépésnél az embernek s műveinek mulandóságát láthatni. Igy enyészett el a roppant római birodalom, így folyt le a határtalan hatalom ideje, így sujtá a kérlelhetlen halál a velenczei gazdag köztársaságot.

A legjobb törvény, nem mondom századok, de sokszor rövid évek múlva, erőtlenné válik.

A gyermek nő, s anyja kénytelen félrevetni a gyermekköntöst. Ezt más egyébre is alkalmazhatni A középkor első szakában, midőn a római leirhatlan romlottság az éjszaki vadsággal egyesült, s egész Európában oly nehéz, sötét köd feküdt, hogy a szellemi világnak még legkisebb sugara sem törhetett által, az egyes embernek, kibe a természet a jónak s igaznak érzelmét oltá, a nagy tömegtől el kelle távoznia, és az ez indokból keletkezett magányos élet keresztény szerzetek eredete lön. A világtól visszavonultak, czéljuk volt Istent imádni és az embernek jó példával s jótevőséggel szolgálni. A szerzetek e feladatot akkor dicsően fejték meg. Ők voltak azok, kik a tudomány utolsó szikráját az elalvástól védték, ők voltak a gyengének s szegénynek paizsa az erős és gazdag ellen. De minden emberi mű értéke csak föltételes.

---

[1]) L. Kisebb dolgozatok, az irodalom, közgazdaság és politika köréből. Irta. Trefort Ágoston. Budapest. A m. tud. akademia könyvkiadóhivatala. 1882.

Ily gondolatok közt léptem folyó évi 1837 január 27-én a gondolába, egy angol gentleman társaságában, ki velem egy hôtelben lakott, s ki már néhány nap előtt felszólitott: mennék vele az örmény kolostort meglátogatni. Az idő gyönyörü volt. A nap tavaszi melegséggel vidita bennünket és sugarai különös bájt löveltek a márvány palotákra. A levegő csekély nedvessége — ha talán az egészségre nézve ártalmas is — a tárgyaknak igen tetsző s másutt sehol nem található világítást kölcsönzött, mikép azt Canaletto képein láthatni. Félórai evedzésünk czélja a kis Szt-Lázár szigete volt.

Itt áll amaz örmény kolostor, melyet minden idegen meg szokott látogatni, s melynek vörös falai, fehér magas tornyával együtt a piazzettán sétálónak kellemesen hatnak szemére.

Alig léptünk a csinos és jóizlésü szerzetes hajlékba, már előttünk állott az apátnak Paschalis Áucher nevü derék titoknoka, ki minket igen szivesen fogada s késznek nyilatkozott nekünk a zárda minden nevezetességeit megmutatni.

Ez mintegy negyven éves férfi; igen finom s bő kámzsás ruhát viselt; szemei élénkek és szakálla fekete, s külső magaviselete olyan, milyet egy örmény zárdában föltalálhatni koránt sem reménylettem.

Áucher Örményországban született s a honi és más ázsiai nyelveken kivül, francziául, latinul, angolul, olaszul egymásután csodálatos könnyűséggel beszélt; de mily kellemesen voltam meglepetve, midőn a már néhány hónap óta nem hallott magyar szó is fülembe zengett! — Mielőtt e jeles vezetőt követnők, legyen szabad Byron Lordnak — ki az örmény nyelvben Áucher tanitványa volt — szavait idéznem: „Velenczébe érkeztemkor 1816-ban igen meg valék lepetve — a mi úgy hiszem, más utazóval is megtörténik — a szt.-lázári kolostor társasága által, mely a szerzetes élet minden szép és jó oldalát, egyesíteni látszik. A csinosság, kényelem, szivesség, valódi ájtatosság, műveltség s a szerzetesek erényei bámulásra ragadnak, és megyőzhetik a világi embert arról, hogy ez is egy neme a jóbb életnek."

Midőn a kertet, kápolnát, melyben egy Rafael[1]) nevű gazdag angol ezelőtt 20 évvel magának sírkövet emeltetett és azóta, legjobb egészségnek örvendve, Londonban tartózkodik — az ebédlőt (egy, a hajdani apátok képeivel feldíszitett termet) megnéztük, a könyvtárba s könyvnyomtató intézetbe léptünk. Ezt nem a könyvek száma, hanem azon körülmény teszi érdekessé, hogy a többnyire örmény könyvek nagyobb része a kolostor intézetében nyomatott, s hogy azokat a társaság tagjai részint fordították vagy irták, részint feledésből vonták ki s ujra kiadták.

Talán helyén lesz, ha most ezen zárda alapítójáról, alapíttatása czéljáról s a szerzetesek munkáiról röviden megemlékszem.

Armenia hajdan független ország, később a kisázsiai tartományokkal hasonló sorsban részesült: egyik idegen uralkodó a másikat váltá föl. Népe az egész világon el van szórva, de azért sem nemzetiségét sem nyelvét nem veszté el.

1686-ban az Isten Örményországban egy szegény családot ép figyermekkel álda meg. Az ifjú Sebestyén igen korán rendkivüli elmetehetségeket tanusított; a vallás titkai valának azon tárgyak, melyekben ő magát gyakorlá. Megismerkedvén azonban a honi történetekkel, népe aljas sorsát nem egyébnek, mint fiai meghasonlásának tulajdonítá.... Népe szerencsétlen állapotjának másik okául az elszigetelést a nyugatiaktól való elkülönzést tekinté. Az örményeket tehát a római anyaegyház kebelébe vezetni és vallásbeli összekötés által honját a nyugoti műveltséggel megismertetni, ez volt azon szent munka, melyre egész életét fordítá.

Nem csekély volt az akadályok száma, melyek terve valósulhatásának ellenszegültek. Gúny volt gyakran törekvéseinek jutalma. De szilárd akaratát mi sem győzheté le és sok évi fáradság után végre csakugyan sikerült. Mert Mechitár egyike volt azon férfiaknak, kiket az akadályok fokozatosan nemes eszméik valósítására buzdítanak. Moreában, mely a velenczeiek uralkodásának alá volt vetve, alapított egy kolostort, melynek évek múlva a törökök terjedő hatalma miatt Velenczébe kelle átköltöznie, s mely most Mechitar várakozásainak meg is felel. Ezen intézet az alapító honát s az egész világon elszórt hítsorsosait tanult papokkal, az örményeket vallásos és tudományos könyvekkel látja el, a nyugoti művelt világ termékeinek fordításait eszközli, hazai nyelvöket miveli és csinosítja; számukra ujságot ir, s a velenczei örmény felekezetü lakosok gyermekeit neveli. Jeles vezetőnk pl. épen most egy nagy szótárral foglalatoskodik.

---

[1]) Rafael Sándor báró, ki hosszabb ideig tartózkodott Szamosujvártt is, — örmény volt. Ő vetette meg az erzébetvárosi magyar tannyelvű örmény kath. gymnasium alapját, mely róla »Rafael-féle« gymnasium nevet visel.
Szerk.

Az örmény népről és jeles fiairól beszélgetvén angol társammal, majd két orát igen kellemesen töltének a szentlázári szigeten. Ez örökké fog élni emlékezetemben; egyszersmind javaslom minden utazónak: hogy Velenczében levén, ne csak a mult idő haldokló emlékével, hanem a Sz. Lázár szigeten szünet nélkül munkálkodó élettel is ismerkedjék meg.

* * *

Eddig tart Trefort legelső irodalmi dolgozata, melyet ötven év előtt irt. A „Kisebb dolgozatok“ előszavában újból megemlékszik e helyről s ezeket mondja: „Az örmény kolostort azóta többször láttam, utólszor 1878-ban. Fiatalkori emlékeimtól eltekintve, ekkor is igen érdekesnek találtam, s tanácsolom minden honfitársunknak, ki Velenczébe megy, ne röstelje ezen kirándulást megtenni!“ . . . .

Zármájr.

Irta MÁRKOVICH JAKAB.

Az ábrándok által el nem vakított Zármájr (csodálatos) azok közé tartozott, kik a holnappal is gondolva tünődve szokták meglatolni a történelem tanulságát és megkémlelve a multat s jövőt, nem rohannak sembehúnyva a

mélységbe; ezért az ország jólétének eszközlésére egy helyes út marad számára: ezt ő feltalálta, t. i. újra kezdeni az elvesztett életet. Assyria irányában igyekezett a hideg érintést kikerülni. A hiú kecsegtetések kapcsán hány nemzet került már véresen a zsarnok körmei közé.

Zármájr korában, távol Armenia határaitól, ott hol Kis-Ázsia Európával áll szemközt, a Hellespont mellett egy, az akkori hősi idők szellemével teljesen megegyező esemény adja elő magát, a trójai háború 1194—1184. K. e., melynek közelebbi oka vala: hogy a trójai király-, Priámusnak fia Paris elragadá Helenát, a spártai király-, Menelausnak nejét. — Priámusnak hatalma Propontisztól, egész a lyciai tengerig terjedt a nélkül, hogy a különféle népeket szabadságaiktól megfosztotta volna. — A történet tanúnk, hogy a viszonyok színvonalán álló Zármájr, ki Assyria és Armenia között a közelmúltban megakadt bizalom üterét mozgásba hozta, ez által a hatalom hanyatlott tekintélyének is fényt kölcsönzött. Armenia szokatlan mozgalomba jött; Teutam vagy Teutomos assyr király, Priamusnak szövetségese bizalma jeléül megnyitja előtte a cselekvés terének sorompóit, s kiterjedt meghatalmazással reá bizta az assyr és aethiop segélysereg fölötti fővezérletét, ki is azalatt, míg a görögök Priamusnak szövetséges tartományait pusztíták s Trója előtt tábort ütöttek volna, csapatjával megérkezett s nevéhez híven vitézül védelmezve az iszonyú zajt utő, szövetséges hegyi népekkel együtt a jobban fegyelmezett görögök ellen Priamusnak tűzhelyeit, elhullott ő is a hősök virágával.[1] A hitelesség jellegét nem rántja le ez ügyről az, hogy Homer a népvezért saját nevén föl nem említi halhatatlanjai sorában; mert más részről ömaga nyujtja a valónak alaposságával biró adatot, hogy a csatazaj között még sem hangzott el egészen az ő neve; kétségen kivűl az Iliasban előforduló (II.) Ascanius alatt Zármájrt, Ascanianak vagy is Armenianak főnökét kell érteni.[2] Kérdezzük meg siciliai Diodort is, a válaszolást ő se tagadja meg; mert előadásában Choreneivel szemben csak az a különbség, hogy Zájmájrt Memnonak nevezi.[1]) Grote a trójai háborúra vonatkozólag így nyilatkozik: „Adatok alapján ép oly kevéssé sorozhatni azt a mesék országába, mint a történeti események közé.“ Curcius pedig határozott történelmi ténynek állítja, indokainak iránya a korra nézve tér el véményében, azt a dór vándorlás után téve, ép ennek kifolyásaként tünteti fel.

---

[1] Teutamus, qui hic Zarmaeri aequalis esse debet, subsidio Priami Aethiopum copias misit, ut Diodorus refert, atque ejus temporibus trojanum bellum contigisse constans ferme veterum fama fuit. Whiston. Hist. Mos. Chor, L. 1. C. 18. L. C. F. Petit — Radel és Saint Martin e háborút az 1199-ik, Csákêdsián Efrem, Zármájr hadjáratát 1200-ik évre helyezi. Örm. tört. Bécs 1861.

[2] Jerem. 51. fej. 27. v.

Itt önkénytelenül azon kérdés merül fel: ezen aethiopok honnan kerültek Zármájrnak zászlója alá? Fontos vizsgálni való tárgy, melynek megfejtéséhez Gihon folyó, mint megvesztegethetlen tanú nyujtja a vezérfonalat.

A paradicsom négy folyója, u. m. Tigris, Eufrates, a rohamos Phison (Phasis), az aranydús Colchis közelében; Gihon, mai néven a Kur vizével egyesülő Árász Armeniában ered s a két első saját eredeti nevén ma is ugyanott föltalálható. Phison alatt némelyek Dsoroch[2]) folyót, valamint Gihon alatt Oxust értik. Azonban nem szükséges Gihonnak forrását több száz mértföldnyi távolságra a Paropamisus hegyaljában keresni, minthogy Árász a régi és újabb földirók tanútétele szerint ugyanazonhegységből fakad, melyből Tigris, Eufrat és Phison.[3])

Aki érvek nélkül állít, mitsem állít. Hogy ez iránti kételyek szétoszoljanak, megjegyezzük, hogy a Gihonról mondja a sz. könyv: „Ez az, mely megkerüli Szerecsenországnak (Aethiopiának) egész földét,“ a héber szöveg szerint a Kús földet.[4]) Kúsfölde némelyek szerint valamely bizonytalan déli tartomány, mások szerint Scythia.

Az ó-világnak több népe és tartománya jelöltetik Kús és Aethiopia névvel, mely nem csupán Áfrika, hanem Ázsia minden fekete lakóit, nevezetesen a hindukat magában foglalta. Későbbi görög irók is még mindig a Cephenok vagy Aethiopok közös nevezetével illetik a perzsákat, bactriaiakat és hindukat.[2]) Kúsok földjének neveztetett a terület mely a Káspi-tengertől Indiáig terjed; továbbá Arabiának verestengerparti melléke, Persiának Susiana vagy Elám tartománya; aztán „belső Aethiopia földe,“ Apsar, Hyssus és Phasis torkolatánál Colchisban.

Choreneinek meglepő utasitásokat tartalmazó földrajzi műve nem tartozik a felületesség ama termékeihez, melyek a feledékenységnek szánt történeti romok közé félretétethetnének. Ennek fonalán vezettetve a tágabb értelemben vett Aethiopiát, vagy is a „Teremtés“ könyvében kijelölt Kús-földet Armeniában kell keresni, ez pedig nem más, mint Árczách mai néven „Susi“ tartománynak Kusdi nevű vidéke Árász vizénél, mely Kusdi név Saint Martin szerint is a Kús-sal egy jelentményű. Gehont tehát, mely megkerüli a Kús-földet, Árászban lehet föltalálni,[3]) melyet egészen a jelzett úton járó Reland és Calmet a paradicsomi Gehonnal azonosítanak.[4])

---

[1]) Historiarum L. II.

[2]) *ճորոխ գետ կոչի եւ Փասիս. որ ըստ վկայելոյ բազմաց է Փիսոն, որ է մի ի չորից գետոց դրախտին. ելանէ ի կողմանցն տրապիզոնի եւ բայբերդայ, եւ երթայ ընդ համշէն գաւառ հայոց:* (A Dsoroch folyó, mely Phasisnak is neveztetik, sokak tanuskodása szerint nem más, mint Phison; ez, mely a paradicsom négy folyójának egyike, Trebisont és Pájpért tájain ered és Hámsen örmény tartományon foly keresztül). Mechithár, szótár 310 l.

[3]) Tigris Eufráttal Armenia felrónáján a két Murádból ered, torkolatuk előtt egyesülnek s Sat-el Arab közös nevet nyervén délre a Perzsa-öbölbe szakadnak.

---

[1]) Genes. 2. r. 13. v,

[2]) Cantu C. IV. k. 34. l. Strabó I.

[3]) *Գեհոն է այն գետն, որ ի լերանցն հայոց ելեալ երթայ անկանի ի ծովն կասպից, զոր հայք Երասխ կոչեն. եւ լատինք Արաքսիս ասեն: Եւ զի ի գաւառն յայն, ընդ որ անցանէ սա, բնակէր ազգ ինչ կոչեցեալ եթովպացիք: Եւ զուցէ է այն ազգն, զոր հայք Ատրպատականս կոչեն վասն այսորիկ ոչինչ ընդդիմանայ սուրբ գրոյն. որ ասէ թէ պատէր զամենայն երկիրն եթէովպացւոց:* (A Gehon folyó az, mely az örmény hegyekből ered és a Kásti-tengerbe szakad; ezt az örmények Jérászchnak, a latinok Arax-nak nezezik. A tartományban, melyen keresztül foly, aethiopiainak nevezett nemzet lakik; e nemzet talán az, melyet az örmények ádèrbádágáninak (Atropatene) neveznek; ezért nem ellenkezik a szentirás ezen szavaival, mely ezt mondja: „Megkerüli az aethiopiaiak egész földjét« Mechithár, szótár 64 lap. Szerk.

[4]) Geographia Mosis Chorenensis, 75. sz. Álisáneán, Armenia helyrajza, 305. 36. lap. Az ujabbak közül Lukácsi Kristóf, ki ezt az adatok új oldalról való megvilágositásával és széles ismeretkörrel fejtegeti.

Az európai irók a Kús szót, a hol az csak előfordult aethiopra forditották, mely körülmény sok kiegyenlithetlennek látszó zavarnak s kételynek lön forrása; ellenkező felfogással találkozunk a keletiek részéről, kik az alatt nem mindenkor afrikai szerecsent, hanem attól eredett — és nemzetiségre merőben különböző kelet-ázsiai népet értettek.

Armenia évkönyveiben előforduló ősnépek nevei között nagyfontosságú a Kús, Chusaeus, Chusán, Chusita nevezet, melylyel annak föld- és történetirói úgy az összes hun-faj és egyes törzseinek, mint egy test szétszort tagjainak jelölésére élnek. — Ebből már a hun népfaj őséletének képe kezd, mintegy ködfátyolból kibontakozni. E fontos új titoknak, az eredeti örmény történelmi lapok nyomdokain, tisztába-hozatalán és szálainak megoldásán fáradozó kútfők kalauzolása mellett a nagyszámú, különböző ajkú és nemzetiségű scytha népek közül azon lombos ágat fedezzük fel, melynek leple alatt hajdan a hunok rejlettek. Az örmények-, chinaiak- és perzsáktól Kús, Chus, Uz, az araboktól Ghuz, Oghouz néven jelölt hunok t. i. nem mások, mint a görög és római aktól Sacae, Dahae, Massagetae néven nevezett scythák, a mint ezt számos örmény és görög forrásban előforduló s a benső ázsiai hun népeket tárgyazó történeti adatnak párhuzamba állítása mutatja. E nevezetes földeritmény megpendítésével nem akarunk e tárgyan átnyargalni, mert az Armeniának a multból birt drága emlékeivel elválaszthatlanul összefügg; s azért annak bevitatott homálytalansága Armenia történelmében lépten-nyomon szőnyegre jön, világos jeléül annak, hogy midőn azt előre aláirjuk, nem indulunk alaptalan regék után; mert a záróvben rést törő szerzők a Kús szónak valódi érvényét legkielégítőbben visszaadva, a tudománynak nagy szolgálatot nyujtottak, a hun népek hajdanára nézve hézagot alkotó egész századokat töltöttek ki, és a történelembe új lapokat irván ritka-sikerült kapcsokat szereztek az elválasztó űr áthidalására.

Ezek folytán keressük fel Armeniának felföldén Árász és Kur folyam közt s délkeletről Árczáchchal érintkező Udi (Otene) tartományát, melyet felső Médiának Atropatene tartományától Árász folyó választ el. — Kús (fekete, aethiopiai, Chamnak fia) volt ősatyja e terület lakóinak, kik a honi irók által „sziév“, „sziévortik“ fekete fiaknak neveztettek.

E nevezetek pedig csupán szoros értelmezései lévén a Kús szónak, annyira nem vonatkoznak a kezdetben mondott tájakon, mint eredeti szülőföldjükön lakó Kús-Hun-Scytha fajú népek arczszinének jellemzésére, hogy ámbár ezeknek kivándorlása vagy kénytelen-kelletlen eltávozása után a helyökbe lépett örményfaju népségek letelepedése által más viszonyok állottak be: a Kús-Aethiop név nyoma mégsem tünt el innen az események folyamába, hanem ezentúl is ugyanazon név ruháztatott ezen új lakokra. — Ennek meg fejtését könnyíti az is, ha hozzáadjuk: hogy az új lakók sok tekintetben hasonlítottak az előbbiekhez, a mennyiben ezek között is szabad volt minden, mit kényök ohajtott s magokat megszoritások alá vetni nem akarván, csak a hatalmas erőszak munkálkodását folytatva, a társadalmi rendezettséget lehetetlenitő izgalmas eseményeket idéztek elő. Ezzel a dolog nyitjára jutottunk, miért maradott fenn továbbra is amaz elnevezés előbbi minőségében. Tehát a fönnebbi kérdés által előtolt nehézség útunkat épen nem zárja el s az Aethiopok vagy is Kúsok valóban Zármájrnak kormányzási keretébe tartoznak.

Ezen tételhez, úgy szintén ahhoz, hogy a Kús és Hun egyjelentésű: minden emléket és hagyományt felkutató, a látszatos ellenmondásokat szándékosan felkereső jeles régészek saját nevöket fűzték, és annak tüzetes tárgyalására vállalkoztak; miért is nem szükséges, hogy annak kifejtésére hajuknál fogva hurczoljunk elő adatokat [1])

Hogy ne maradjunk hosszasan e tárgynál, még csak azt hozzuk fel, hogy Udi tartományban oly nagy tömegben gyuródnak a hún emlékek egymásra, hogy inkább nehézséget szülnek: vajjon melyeket válasszuk ki azokból. Itt vagyon a Sák-Scytha-Hunokról nevezett Sacassene, örményül Sákásen vagy is a Sákok földe, kik hajdan Aramaeusoknak neveztettek, mi armeniai eredetet jelez; minthogy Armenia hajdan a keletiektől Aramaeának neveztetett. E kerület volt a mindig útkészen levő Sákok nyugot-ázsiai lakhelyének központja, örökös tábora, honnan minden út nyitva volt, hogy rabló kalandjaik csapásait a szomszéd Cappadocia- és Pontussal éreztessék; Udiban van az Abárok földe, úgyszintén Hunor városa: Hunorágiérd; ennek és Sacassene közelében esett Mádsár[1]) völgy és város, mindannyi fölelevenitői a nagyszámú scytha népek közül itt lakott hunnépfaj őskori emlékének. A saca név továbbá érdekes leleplezésekre vezet: kétségtelen adatok azt látszanak bizonyitani, hogy az rablót jelent; ezzel nem mondunk újat. A párthusok a scythákat, kiktől elűzettek „raklóknak"nevezték, innen talán a zsák (saca) és zsákmány szó eredete. Ezért nem tartjuk csak egyéni magán vélemény érvényével birónak, a mit a sakk játékra vonatkozólag is olvasuk: „Hihető, hogy az, a sac= tolvaj, nem pedig a perzsa sak (sáh) szótól vette eredetét, legalább azt latinul ludus latrunculorum, tolvajok játékának nevezzük." [2])

---

[1]) Chorenei, Indsidsián, Ó-Armenia' 335–340. l. Eliseus, »Vallási háború.« Lukácsi, Magyarok őselei 13 l.; Leont Alisánéán, Nagy-Armenia helyrajza 85. l,

E kitérések a történelmi fonal lebonyolítását látszólag megakasztják, de azokat, mint a hunfaj hajdani élettörténetének egyes jelentékeny mozzanatait s a nélkülözhetlenség kérlelhetlen nyelvén beszélő adatokat kihagyni kötelességellenes volna. Ezen elvhez mindvégig hűek maradunk, csak itt az a kérdés: hogy mikor és miért hagyták el a hunmagyar fajnak különböző neveket viselő több ágai Armeniának általok lakott területét? Homály fedi még mindig ez ügynek valódi állását, melynek tiszta világításba helyezésénél a főbb nehézség megfejtése, a jövő méhében szúnyadozik; azért abba kell hagynunk a további vitatást, minden a mit mondhatunk csak az: hogy a kivándorlás a történelem előtti korszakban történt. Azon korban, midőn Arám volt a vezér és az ajakkülönféleség kérdése nagyon is előtérbe nyomult. A benlakott idegen népfajok nyugtalanságokba törtek ki; azért fejökre is indult a vihar, mely rohamos fuvalmaival őket az országból kiseperte.[3]) Bizonyára a

---

[1]) Az örmény a magyart ma is »mádsár«-nak nevezi. — Konstantinápoly- és Kairoban vannak örmény családok, melyek Madsárián (Magyar, Magyari) nevet viselnek. Szerk.

[2]) L. Lukácsi, Magy. őselei, 84. l. Saccager, Sacheggiare zsákbarakni, rabolni.„ Parthi Scythas a quibus pulsi sunt appellarunt per contemtum Sacas, quod latrones significat.«

[3]) «Armenia« 1887, 151. l.

helyzet komolysága lehetett oka a több évszázados kötelék szétbomlásának; ez onnan is észlelhető, hogy azok két részre szakadva, két ellenkező irányba indultak ki; az egyik rész észak-nyugot felé a Kaukáz bérceinek hegyvölgyeibe vonult; a másik pedig több száz mérföldnyi távolságban Keleten, az Oxus vize körüli tájakra települt le. Ez utóbbiak, kiknek erejét a rendezett társadalmi állapotok utáni törekvés nagy mértékben kifejtette, a határos országokkal jó viszonyban éltek; azonban a polgárisult előhaladás terén köztük és kaukazi véreik között nagy különbözet mutatkozott.[1])

Besigtháslián, a költő.

— ARTHUR LEIST UTÁN. —

Besigtháslián-ban egy nemes, tiszta s a legszebb eszmények által lelkesített költői természet lakozott.

Örményhonban születve, s Velenczében a mechitáristáknál neveltetve, legbensőbb lénye szerint tetőtől talpig örmény volt, — de gondos európai-katholikus nevelés, s gazdag műveltség benne kifejleszték az európai észjárást és világnézletet.

Olaszhonból a Keletre visszatérvén, Konstantinápolyban telepedett meg, s ott csakhamar nagy tekintélyre és kedveltségre tett szert az örmény társaság körében, mint költő és hazafi.

Semmi esetre sem volt ő fegyverre kész harczos, mert ahhoz igen is szelid természettel birt, azonban magasztos lelkesedéstől áthatott szavaiban, mégis elég erő nyilvánult arra, hogy mindenkinek szivében viszhangra találjon.

A konstantinápolyi örmény társaságnak, — mely a katholikus és a keleti egyház követői közt tamadt surlodások következtében némileg két táborra szakadt s még ma is meg van oszolva, a világoseszű és szelidkedélyű Besigtháslián mintegy békeközvetitője volt és a két párt közeledése érdekében jelentékenyen közreműködött.

---

[1]) Lukácsi, Magyarok őselei, 185. lap.

Habár maga Európa szivében nevekedett s lelkesedéssel viseltetett az európai kultura iránt, mégis ellenége volt a külföldieskedésnek, — mely főleg a hatvanas években nagyon elterjedt a konstantinápolyi örmények között, — s ezen úgy nevezett „frankomániá“-nak meggyöngítésére, sőt kiirtására irányzott törekvései semmiesetre sem maradtak eredmény nélkül.

Több történeti drámát irt az örmény nemzeti szinpad számára, igy az „Ársák“, „Váhu“ stb. cziműeket, sőt többrendbeli vigjátékot is.

Gyakran fellépett nyilvános szónoki minőségben, s beszéde mindig lelkesedéssel fogadtatott.

Hogy mennyire ellene működött ő a külföldieskedésnek, — mutatja azon körülmény, hogy az örmény világban jelenleg hiressé vált regényirónő Szêrpuhi Dűszáp asszony csak az ő befolyása által volt rábirható, hogy fölhagyjon külföldieskedésével.

Midőn ez irónő Besigthásliánnal megismerkedett, csak francziául beszélt és alig értett valamit örményül, holott ma az első irónők közé számittatik.

Besigthásliánnak, mint kiválóan lyrai költőnek érzelemnyilvánulásaiban főtényező a szeretet érzése, a legkülönbözőbb alakjában.

A haza iránti szeretete főleg azon dalaiban lép fel legjelentékenyebben, melyeket ő 1862-ben a zeithuni fölkelés idejében irt, s melyekkel honfitársai között nagy lelkesedést idézett elő.

A törökök elleni ütközetben megsebesült örmények csak azt ohajtják: hogy a törökök felett kivivott győzelmeiknek hire eljusson övéikhez Zeithun-ba.

A „zeithuni ifjú“ anyja is, ki éjjel fiának holttestét keresi a csatatéren, elfojtja fájdalmát s belevegyül a diadal zajába...

Hol költőnk hazaszeretete a honvágygyal párosúl, elegiai magaslatra emelkedik.

A viszontlátás vágyától égve, elfordúl az idegenföld természeti bájaitól, s hazáját követeli a szellőtől, a virágtól, a madárdaltól és a vizektől.

Emberszeretete abban nyilvánul, hogy gyöngéden szerető szülő hangján szól a gyermekhez, s e szó: „barátom!“ előtte szent.

„Testvérek vagyunk!..“ — így kezdődik egyike legszebb dalainak, melyet Konstantinápolyban majd minden örmény társaságban szoktak dalolni.

E dalából van véve sírirata is!

Gyöngéd, érzékeny és lángoló természeténél fogva lényeges eleme Besigtháslián költészetének a nők iránti szeretőretet is, de távol attól, hogy őket más keleti költőkhöz hasonlóan, az érzékiség eszközéül tekintené.

Előtte a nő ideális lény, ki nemcsak szivből, de lélekből is szeret.

Költőnk érzelmei fegyelmezettek és tiszták; kedvesének szépsége feletti elragadtatása nem élvezetvágyból ered, hanem gyöngéd az és nemes.

Kedvese, egy gyöngéd virág előtte, melyet ő elragadtatással szemlél és magasztal, de nem tekinti őt az élvezetek tányértartójának.

Valamint gyönyört és lelkesedést kelt benne minden szép, úgy a természet szépsége is fölemeli szivét és kedélyét, s iránta valódi bensőség és gyöngédséggel lelkesül.

A tenger, a szellő, az ég, a csillagok és a felhők, a virágok és a fák mintha megelevenűlnének nála; mert ő nem ecseteli azokat holt szinekkel, hanem az életet leheli beléjük, s mindenekelőtt szeretetét.

A természeti képeket kedveli leginkább diszitményekül dalaihoz, — és pedig többnyire ragyogó keleti szinpompával felruházva.

Mint műfordító is kitünt még Besigtháslián több franczia és angol költeménynek örményre átültetésével.

Eredeti költeményeit pedig, melyek nagyrészt dalok is egyszersmind, ma már minden művelt örmény könyvnélkül tudja a Keleten, — és sokat dalolnak azok közül Konstantinápolyban, a legelőkelőbb szalonkörökben is.

DR. SIMAI JÁNOS.

Az örmények Moldovában.

Irta Moldován Gergely

II.

Azonban áttérünk a román tudósok vita tárgyára.

Azt a véleményt, hogy t. i. az örmények régibb lakók Moldovában, mint a románok, először Suţ Miklós román egyén fejezte ki Sturdza Mihály uralkodása alatt. Statistikai jegyzeteinek 50 § 51 lapján, az örmények moldovai tartozkodásáról irván, azt mondja, miszerint az örmény templomi feliratok a mellett tanuskodnak, hogy az örmények régibb idő óta lakják Moldovát, mint a moldovánok. A botosáni örmény templom 1350, a jassii pedig 1395 évszámot mutat.

Hajdeu [1] azt irja: Teljesen bizonyos, hogy Botosiani már Drágos előtt tekintélyes számú örmény lakossággal birt s bizonyitékul Suţ adatait hozza fel.

Újabban Xenopol, kiváló román iró, jassii egyetemi tanár, a ki franczia nyelven „Les Roumains au moyen-âge“ czím alatt irt derék munkájával Hunfalvi Pál tudóst részletes birálatra inditotta, [2] „Studiĭ asupra posiţiuneĭ geografice a româniloru“ [3] értekezésében azt irja, hogy Tecuci, Galaţ, Bârlad és Botoşianĭ várok, okiratok és feliratok tanusítása szerint, 1360 év előtt alapítattak, s csak az a kérdés marad fenn, hogy e városok lakói akkor románok voltak-e avagy nem? Xenopol szerint Bârlad herczege 1134 körül szláv nemzetiségű volt, e herczegség Galitia királyság felsőbbsége alatt állott, tehát ez időben szerinte szlávok lakták; míg 1354-ben, Drágos előtt, Botosani örmény község volt. Első állitását nem tudjuk minő okiratokra állapítja Xenopol; — de az örmény községre vonatkozó második állítását — ha nem is irja — tudnunk kell, hogy örmény kútforrásból meriti.

A Timpulu czímű romániai lap 1882-ik évfolyamának 19-ik számában ismét állíttatik, hogy a román nép mindig megkülönböztette magát a többi fajoktól, melyek

---

[1] Moldova czimű lap. 1863. 2 szám. 21 lap.

[2] Budapesti Szemle: A rumun történet irásról. 1885. 43. k.

[3] Convorbiri literare. 1882. 15 k. 10. szám I. füzet.

közül például az örmények régibb bennlakók a románoknál is.

Ezekből kitetszik, hogy a román irók komolyan vitatják, miszerint az örmények régibb lakói Moldovának, mint a románok

Melchisedec püspök, hires román történész, ezen nézetekkel ellenkezőleg állitja, hogy az örmények a Drágos utáni időben költözködtek be Moldovába, s hogy az előbbi vélemény egyáltalában félszeg.

E férfiú a romániai örmény iskolák tanáraihoz fordult, a kiktől az örmény templomok feliratajra vonatkozólag a következő felvilágositást kapta. [1]

1-ör Örmény templom Botoşiani ban. E templom felirata csak az előpítvarra vonatkozik s az 1232-ik évet mutatja A felirat örmény nyelven van szerkesztve s magyarra forditva következőleg szól: „E dicséretre méltó pitvar építtetett Hádsi Áxente (Auxentius, Oxendius, Ángszend) kurátorsága idejében a botoşani nép segélyével 1232-ik évben.“

2-or. Örmény templom Jassi-ban. Az örmény felirat következőleg szól: „Isten kegyelméből és irgalmából Istennek szent anyjáról nevezett ezen jassii templom alapittatott Hácsko kurátor és Sisből való lelkész Jákob, Hádsi Vacaria Csuchából és Hádsi Gergely által, örmény számitás szerint 844 és keresztény szerint 1395-ben. Most pedig a jámbor előljárók és az egész nép költségével és fáradságával megújittatott 1252-ik. a Megváltótól számitva 1803-ik esztendőben.“

Samarcaş tanár, a ki ezen örmény feliratot román nyelvre leforditotta, azt állítja, hogy a kijavitás datuma az örményben hibás volna

3-or. A román-i örmény templomon a következő felirat áll;

„Isten kegyelme, irgalma- és akaratja által, a mindenható Isten kijelölése folytán — a tőle születettnek dicsőségére, ezen nehéz időkben kiválasztott Isten egy jó embert, név szerint Ágopcsa urat, a ki felépítette e templomot Istennek anyja nevéről, saját lelkének és feleségének Mughála asszonynak; úgy szülőinek: Vártán- és Dolváthnak, valamint gyermekeinek: Vártán urnak, Száko. . . és Donig urnak; nem különben leányainak: Melusa- és Dolváthnak emlékezetére 1028-ik esztendő szeptemberében, Chácsádur, atya.“

---

[1] Inscripţiunile bisericilor armenesci din Moldova. Bucuresci 1882. Román akademia kiadványa.

Ha különösen ezen utóbbi évszám elfogadtatik, akkor Román város igen réginek bizonyulna.

Melchisedec püspök az örmény időszámitásra vonatkozólag a bukaresti örmény tanártól a következő felvilágositást kapta, a ki egyúttal ama templomi feliratokat is magyarázta.

„Krisztus után 551-ben II. Mózes, Têvìn Örményország városában konsiliumot hivott össze az örmény időszámitás s ünnepnapok megállapítása végett. Azon gyülekezetben megállapodás történt az örmény időszámítás kezdetére nézve is, jelesen az, Kr. u. 551-re tétetett. E szerint az örmény időszámitás 551 évvel rövidebb a keresztény időszámitásnál. Az örmény év kikeresésénél a keresztény számitásból 551 évet le kell vonni, s viszont ugyanannyit hozzá kell adnunk, hogy az általános keresztény számitás szerinti évet kikapjuk.“

Igy tehát a fennebb említett feliratokban előforduló évszámok a következőknek felelnek meg:

A botosani 1232 megfelel 1783-nak,
a jassii 844 „ 1395-nek,
a romani 1058 „ 1609-nek,

Krisztus után.

A tudós püspök a román tudományos akademiában 1882-ben azon inditványt tette, hogy a szucsávai, jassii, botosani és minden romániai örmény templom feliratát gondosan gyüjtse össze és komoly tanulmány tárgyává tegye. Azonban mostanig ez irányban komoly lépés nem tétetett.

Pedig hát ez igen érdekes kérdés, a melynek megvilágitása egyúttal jelentékeny változtatást vonna maga után Moldova krónikáiban.

Ha az 1395-ki feliratot Jassiból valónak vesszük és annak kell vennünk, mert abból az 551 év levonatott, akkor meg van döntve Urechea román krónikás azon állítása, mely szerint Jassit 1475-ben Isván vajda, a nagy alapította, miután a kozákokat a Niszternél megverte volna. Ugyanezt Cantemir is így adja elő.

Azonban a botosani 1232-ki felirat az általános keresztény időszámitás szerinti évet mutathatja, és igy mindenik között legrégibb.

Annyi ténynek látszik, hogy az örmények már Moldovában voltak, midőn Drágos átlépte a határt s Moldovát elfoglalta. Ha erre vonatkozólag más bizonyiték nem volna, elégséges az 1395-ki felirat is. Drágos Moldovát 1360 körül foglalja el. Az örmények 1395-ben már templommal birnak Jassiban, tehát az 1395 évet megelőzőleg jóval benn kellett hogy legyenek; mert feltehető, hogy ők csak akkor fogtak templom épitéshez, midőn magukat teljesen biztonságban érezték, megismerték a helyet, társaságba konsolidálodtak, kereskedelmi összeköttetésbe jöttek más népekkel, a mire 35 év okvetetlenül szükséges volt.

Itt már most felmerül az az igen érdekes kérdés, hogy vajjon a román föld ezen örmény népe, azon örmény nép maradványa-e, mely már a X-ik században elhagyta Armeniát s nyugat felé tartott, melyről a 13-ik század krónikása Kézay Simon [1]) megemlékezik, hogy már Gyeics vezér, úgy más királyok idejében is jöttek csehek, lengyelek... örmények,[2]) vagy pedig abból a rajból való, mely Á n i végpusztulása után 1239-ben hagyta el hazáját s jött be Európába?

Tény gyanánt mutatkozik, hogy az ánii veszedelem után kivándorlásra kényszerített örmény nép Lengyelországban s Moldovában összetorlodott, itt elhelyezkedett, már a 13-úgy a 14-ik században tomplomokat építtetett, egyházakat alapított, egyes helyeket, minő volt Jassi, Botosani és Román központokká emelt s jól érezvén magát itt, csak akkor jött be Erdélybe, midőn a nemzeti fejedelmek alatt némi üldöztetésnek volt kitéve [3])

A román historiára nézve minden esetre nagybecsűek azok a templomi feliratok s Melchisedec román püspök igen helyesen cselekedett, midőn azokra a román tudományos világ figyelmét felhivta.

---

[1]) L. Szabó Károly forditását Pest 1862. 93. lapon.

[2]) Minász Pêzsêsgéánczh «Dsánábárhortuthiun« (Utazás) czimű jelentékeny munkája 83. lapján azt mondja, hogy az örmények 1060 és 1064-ben mentek Moldovába.

[3]) Itt már van emlités téve az «üldöztetés»-ről.

Örmény hámál-ok.

— Keleti életkép. —

A keleti városok utczai életében egyike a leginkább szembeötlő jelenségeknek a hámál, a teherhordó. A kereskedő- és kikötővárosok nélküle elhagyott hangyabolyokhoz, utczáik a sivatagnak tevék nélküli utaihoz lennének hasonlók. Kora reggeltől késő estig izzad a hámál fel és alá a meredek hápahupás utczákon az utazóknak súlyos málhái alatt. Kirakja a nyugatról érkező hajóknak szállitmányát s viszont behordja a hajókra Keletnek ugynevezett kincseit. Új házak építéséhez az ő vállai szállítják a köveket s gerendákat; leégett épületeknek roncsait ő távolítja el, boltoknak és lakásoknak őrzése az ő legsajátabb hatásköréhez tartozik. Szóval jámbor háziállat, ritka türelemmel és munkaerővel megáldva. Hihetetlennek tetszik, pedig tény, hogy egy közepes erejű hámál kétszáz kilonyi terhet is képes pihenés nélkül jókora távolságra elszállítani széles bőrpárnával takart hátán.

A keleti városok hámáljai csaknem kivitel nélkül örmény származásúak. A Levante lakosságának ezt a csaknem nélkülözhetlen elemét a szó teljes értelmében csapatosan hurczolják el az örmény felföldről. Ha van egyik-másik örmény falúban pár tuczat munkabiró férfiú, csakhamar megjelenik ott Diarbekirből, Vánból vagy Erzerumból egy vállalkozó tőkepénzes s előleget ad a munkaerejökre, vagyis kötelezettséget vállal, hogy a saját költségén elviszi őket valamelyik kereskedővárosnak a piaczára. A szegény emberek természetesen hajlandók szerencsét probálni s ilymódon elnéptelenítik Örményországnak legtermékenyebb vidékeit, hogy olcsó munkaerőt juttassanak a nagyobb városoknak, — s hogy az emberbaráti közvetitő is szép kis haszonra tehessen szert.

Tévedés volna egyébiránt azt hinni, hogy valami nagy nyomor fenyegeti ezeket az embereket a városokban. Egyfelől igen szerények az igényeik, másfelől meg a vállalkozónak érdekében áll, hogy keresethez juthassanak, mert csak így kaphatja meg ó is a pénzét. A terhes munka daczára jóformán kizárólag növényi táplálékból élnek; beérik a hagymával, babbal stb, s ha juhturóra tehetnek szert, kesernyés, ragacsos kenyérrel hihetetlen mennyiséget képesek belőle elfogyasztani.

Hogy a sovány táplálkozás mellett is annyira jókedvűek és munkaképesek, abban nagy része van egy körülménynek. Annak t. i., hogy nem élnek magányosan vagy házastárssal, hanem kisebb-nagyobb csapatokban, a melyből feltétlenül ki van zárva minden női lény. Maguk végzik el minden háztartási dolgaikat s a perpatvar majdnem ismeretlen valami közöttük. Igaz, hogy a háztartásuk is, szükségleteikhez s viszonyaikhoz képest, felette primitiv. Csak ha évek hosszú sorának fárasztó munkája után, néhány megtakarított fillérrel bérczes hazájába tér vissza az örmény hámál, csak akkor néz körül a falú leányai között s alapit családot. Az apja is így csinálta, a hagyomány azt kivánja, hogy ő se cselekedjék másként.

A hámálok[1]) legnagyobb részben szép, izmos férfiak, csakhogy ezeket az előnyeiket meglehetősen ellensulyozza arczuknak a szellemi élet fogyatékosságára valló, semmitmondó kifejezése. Vonásaik csak akkor élénkülnek meg, a midőn duda, fasíp vagy agyagtrombita kiséretében egyhangú dalaikat dúdolgatják. Ilyenkor egyik-másik rágyujt a „horron“-ra, örmény nemzeti tánczukra is. Leoldja a tarka kendőt, melylyel alacson feze körül volt fogva, s zászlóként ütemre lengeti a levegőben. Vastag gyapjú harisznyába takart nehéz lábai lassan, zajtalanúl mozognak fel és alá s háta előre hajlik, mintha ugrásra készülne. S az első tánczoshoz mihamar többen is csatlakoznak. Mindenik oldalvást kinyujtja s szomszédjának vállára teszi a karjait, vagy hogy valamennyien zárt sort képeznek, mely az előtánczos által adott rythmus szerint hullámosan fel és alá lejt.

---

[1]) Konstantinápolynak minden látogatója (úgymond Schweiger — Lerchenfeld »Armenien« czímű monografiájában) emlékezni fog azon izmos, feketeszemű alakokra, kik ott az utcza-sarkokon minden irányban láthatók és teherhordásra ajánlkoznak. Ezek az ismeretes »Hámál«-ok, kik a legszerényebb táplálkozás mellett (mocca, kenyér és hüvelyes vetemények) egyenként oly terheket képesek elbirni, melyeket nálunk legkevesebb három erős hordár lenne csak képes helyéből kimozditani. Ezen emberek hazája nagyrészt Ván völgyében keresendő. Állitólag gyakran 30 – 50.000-en is vannak, kik ily módon idegen földön keresik kenyerüket, — s azok közzül csak a tized rész tér vissza évenként csekély megtakarított keresményével.

Csakhogy az ily ártatlan időtöltés is vajmi ritkán teszi változatossá a hámál-nak egyhangú életét: rendesen csak húsvétkor, vagy ha új salká-t (zubbony) vagy sálvár-t (nadrág) vásárolt s tarka ruhájában büszkélkedve lép a társai közé. Különben egy nap a másik után görnyedez a dereka a málháknak súlyos terhe alatt. Vajmi kevésnek sikerül ebből a sanyarú helyzetből jobb módra vergődni fel. Ezeknek a sorában talán a legnevezetesebb életpályát futotta meg Fülöp efendi, egykor közönséges utczai örmény hámál, ma főszerkesztője s tulajdonosa a „Tarik“-nak, a legjelentékenyebb s legtekintélyesebb török hirlapnak.

O.

* * *

Zarándoklás Szebuh hegyére.

Irta K. J. Chácsádurián.

Erzingán, június 5.

Május 24-ike volt; korán reggel keltünk útra, hogy az elvezessen Világosító Szt-Gergely-, az örmények nagy apostolának ereklyéihez. Napfelkeltekor értünk a testvér-patriarchák (szent Gergely fiai: Aristaces és Verthánes) kolostorának romjaihoz, mely Thil falú mellett fekszik. Innen, miután imáinkat elvégeztük, Szelkive-be (a régi Szálákhár) mentünk; e falú mellett hegy emelkedik; most erre felé irányoztuk lépteinket. A környéken csendesség uralkodott; útközben az időt egyházi énekek zengedezése és imádkozással töltöttük. Végre — folyvást napnyugatnak tartva elérkeztünk estve 8 órakor Vil. Szent-Gergely által épittetett Gáiphosz Szent Jakab nevű kolostorba. Beszállottunk a vendégek számára elkülönített szobák egyikébe és miután az éjjelt ott töltöttök, reggel korán a kolostori templomba mentünk. Ez egy egyszerű kápolna, a melyben van Nisibi Szt. Jakab püspök ereklyéje (feje) és misemondó kis kelyhe, ezeken kivűl van a kápolnának egy

érdekes, régi, szövött feszület-képe. A templom előcsarnokának déli részében van a gödör, a hol Szt. Jakab remete életet élt: innét kapta a kolostor is a Gái-i-phosz (magyarul: a gödörben, a veremben van, él) nevet. A monda szerint ezen gödörtől egész a testvér-patriarchák kolostoráig régen alagút létezett; de most annak már semmi nyoma. A kolostor templomának oldalán kőbe ökör és oroszlány képek vannak vésve; ezek az evangelisták jelképei. Ezen kolostor épitésének idejét nem tudtam megkapni; az ajtón csak a következő évszám látható ջթ = 909. A könyvtárban van egy pergamenre irt „Náreg“ kézirat (Náregi Szt-Gergelynek, ki a XII. században élt, imakönyve) mely a rajta levő kelet szerint mintegy 451 éves. . . Innen tovább folytattuk útunkat, a Nagy-Világositó (Szt. Gergely) felé, a hová négy óra múlva meg is érkeztünk.

A Nagy-Világositó azon hely, hol Szt. Gergely, a sokat szenvedett patriarcha élt és meghalt. Ez Párczêr-hájocz Dáránághi vagy Kámách tartományában, a Szebuh hegy magaslatán fekszik, a melynek szomszédságában van a Gohánám magas hegycsúcs; a hagyomány szerint itt állott meg Noe bárkája; e magaslaton most csak szarvasok tanyáznak. Nagy a zarándoknak öröme, midőn a Szebuhra ér; szemei elé rengeteg erdők és terjedelmes szántóföldek tárulnak. A multnak kegyeletes emlékei jutnak eszébe annak, ki itt e szent helyeket látja; mert itt élt szent atyánk remete életet, itt imádkozott és itt halt meg. Maga a természet is itt igen csendes, mintha ő is az örmények patriarchájának emlékét tisztelné. — Rövid körültekintés után bementünk a templomba, a mely meglehetős ízléssel azon fának helyén nem épitve, melyre dűlve halt meg Szt-Gergely, a nagy Világositó. Siránkozó szemekkel és megindult szivvel csókoltuk meg a nagy patriarchának bal kezét és a nyakán volt keresztjét, melyben egy tövis van. Ezután átmentünk megtekinteni azon remetelakokat, hol Szt-Gergely Máné szűz, Gárnik remete és a trónról lemondott Tiridátes király vezekletes napjaikat töltötték; úgy szintén megnéztük Máne sírhelyét és a Tiridátes-követ, melyet — a hagyomány szerint — Tiridátes egy kardcsapással ketté hasitott. Ittunk nagy élvezettel a történelmi nevezetességű ízletes forrásnak hüvös vizéből, mely a monda szerint Szt-Gergelynek egy vessző ütésétől fakadt ki. A kolostorban nincs semmiféle emlékirat, egy legendát kivéve, melynek lapjára csak annyi van jegyezve, hogy a kolostor sokat szenvedett és Sebastai Paschalis ott járt, ki a kurdok elől menekült oda az örmény időszámitás szerint 1203-ban.

Ezen kolostornak oly kevés jövedelme van, hogy abból a világi gondnok (kolostor-főnök) alig tarthatja föl magát; nincs se földje, se szőlője, csak egy erdeje, mely bőven szolgáltat tűzelő anyagot. Ezért a zarándokok itt éjszakát nem töltenek. A mondott okból mi sem maradhattunk ott éjszakára, hanem leszállottunk Szebuh hegynek Phálán-döken nevet viselő lejtő helyén és elmentünk Szt-Thádé főkolostornak Káthatika falújába, innen Mese-dereszin keresztül 8 órakor érkeztünk a virágos és vizekkel körülvett kolostorba. Itt, miután az éjszakát csendesen töltöttük, reggel korán megnéztük a gazdag könyvtárt; ebben találtunk a többek közt egy pergamenre irt szentirást, mely örmény időszámítás szerint 570-ben (1121) iratott és a Rupenitaházi Osin király idejéből való. Ennek emlékiratából kitünik hogy ezen kolostort Szt-Tháde apostol épitette. Üdvözitőnknek 33-ik esztendejében (?); ennek a kolostornak Szűz-Máriáról nevezett kápolnája még most is fennál; a másik kettőt, melyeket az idő pusztította volt el, Vil. Szent-Gergely újra felépítette 335-ben és az elsőt Szt.-Thádé, a másodikat Szt.-Kárápiét-nek (Gárábiéd) nevezte el. Az egyik kápolna falán vésett kőben ջի =920 évszám és János épitőmester neve látható. Ezen kolostorban van a Teltháph nevű régiség, melynek közepén van Vil.-Szt.-Gergely odvas foga.

A fő-kolostorban három pap lakik, a főnök egyszersmind „Gághámágh“-i lelkész; ezelőtt a 130 éves öreg pap Der Háruthiun volt főnöke e kolostornak, ki most már sem nem járhat, sem nem lát, de még jól hal és esze helyén van. A kolostornak van téli iskolája, meglehetős jövedelme és több földje.

Innen az út haza felé az említett erdőn keresztül vezetett; május 27-én estve $8^1/_2$ órakor érkeztünk vissza Erzingánba. Magunkkal egyebet nem hoztunk, csak kellemes benyomást és kegyeletes emléket. (Örményből)

Govrik Gergely.

Az örmény collegium Rómában.

Irta Duha Dávid.

Habár egyformán gondoskodik a katholika anyaszentegyház minden nemzet lelki üdvéről, mégis hálatelt szivvel elmondhatjuk azt, hogy a római pápák előtt valamennyi keleti nép közül mindenkor az örmény nemzet volt az, mely iránt kiválóbb szeretet- és atyai gondoskodással viseltettek. Ezen atyáskodó szeretet és megkülönböztető gondoskodásnak egyik legújabb bizonyitéka a római örmény collegium felállítása.

Ismeretes dolog, hogy az örök városban (Róma) majd minden európai katholikus népnek van külön papnöveldéje illetőleg collegiuma; ellenben a keleti nemzeteknek eddig csak egy collegiumok (az úgy nevezett görög collegium) volt, mely intézetben a görög szertartást követő nemzetek (ruthen, oláh, bolgár, melchita stb.) növendékpapjai vannak elhelyezve; az örmény nemzet növendékpapjai eddig a világhirű „Propaganda de Fide“ vagy is az alapító Orbán pápának nevét viselő „Collegium Urbanum“-ban laktak, honnét csak egy néhány év előtt költöztek át az örmény collegiumba, melynek történetét itt röviden előadjuk.

XIII. Gergely pápa már 1584-ik év oktobor 3-án kelt apostoli leiratával, mely „Romana Ecclesia“ szavakkal kezdődik elrendelte, hogy Rómában, egy a görög collegiumhoz hasonló örmény collegium állítassék fel. Azonban a nagylelkű pápának nem sokára bekövetkezett halála után a collegium fel nem állíttatott. De, mint a közmondás tartja, a mi halad el nem marad; úgy történt az örmény collegiummal is. Az utolsó időkben, midőn az örmény katholikus püspökök szent Péter centenariumának ünnepélye alkalmával Rómában gyültek össze, IX. Pius szent atyát felkérték, hogy apostoli hatalmaés atyai gondoskodásával hajtsa végre XIII. Gergely pápa tervét.

A boldogemlékű nagy pápa kész volt ugyan a püspökök kérelmét teljesiteni; de az egyházi államra nem sokára bekövetkezett mostoha idők ezen üdvös szándéklat valósitását újra megakadályozták. Végre mégis eljött a kedvező idő.

Hászun Antal Péter egykori konstantinápolyi örmény katholikus érsek-primás és később ciliciai patriarcha, a jelenleg dicsőségesen uralkodó XIII. Leo pápa által a bibornoki méltóságra emeltetvén — ennek folytán a patriarchaságról lemondott és székhelyét áttette Rómába. Itt Hászun fő törekvésének, első és elodázhatlan teendőjének tartotta azt, hogy a szentséges atyától, már háromszáz év előtt tervbe vett örmény collegium felállítását, véglegesen eszközölje ki. És áldásos működése szép sikert eredményezett; mert ime a nagy pápa, ki már több izben megmutatta a világnak, hogy mennyire szivén fekszik az örmény nemzet jóléte és előmenetele, az örmény bibornoknak kérelmét, mely egyszersmind az örm. kath. püspöki kar és népnek kivánatos kérelme volt — meghallgatta, és 1883-ik év márczirs 1-én Rómában kelt, az örmény nemzetnek örök büszkeségét képező „Benigna hominum parens Ecclesia“ kezdetű decretumával az örmény collegiumot felállitotta. — De mivel egy intézet felállításánál nemcsak decretum, hanem sok pénzre is van szükség, ő szentsége a költségek fedezéséhez (épület, ennek fenntartása, a növendékek ellátása) saját magán pénztárából egy nagy összeget adott, melyhez több más jótevő is*), de kivált Istenben boldogult Hászun örmény bibornok járult. Az így begyült pénzzel vétetett meg Róma város közönségétől a Balistine nevet viselő apáczáknak zárdája 170,000 frankon (85,000 forint). Ezen ház az új használatra átalakíttatott és hozzá még egy egész szárny építtetett úgy, hogy most kényelmesen befogadhatna hatvan nővendéket, ha azok ellátására volna elegendő pénzösszeg. Jelenleg csak húsz örmény növendékpap van a collegiumban, kik az örmény kath. patriarchaságnak külön püspöki megyéiből valók. Az épületnek többi nélkülözhető részei jelenleg bérbe ki vannak adva. A collegiumhoz tartozik tolentinoi szent Miklósról (S. Nicola da Tolentino) czímzett templom is, mely méltán sorozható Róma nagy és szép templomai közé. A collegium növendékei, kiknek házi szabályait Hászun bibornok szerkesztette, mint előbb, úgy most is tanulmányi előadásokra bejárnak a „Propaganda de fide“ collegiumba, honnét előadás után újra hazamennek; otthon örmény elöljárók felügyelete alatt vannak.

---

*) A jótevők diszes sorában illő helyet foglal a minden szép-, jó- és nemesért buzgó Szamosujvár városa is! Szerk.

A nővendékek minden nap reggel tejes kávét kiflivel; délben levest, marhahúst mártással, pecsenyét és gyümölcsöt; este pedig levest, pecsenyét és gyümölcsöt kapnak enni. Rendesen minden nap kisétálnak a városba; nyáron a szünidőt nyaralóban töltik el.

Örmény közmondások.

Ábgár Hohánneszián után forditotta Dr. Gopcsa László.

I.

Ismerek sok dalt, de nem tudok énekelni.
A vizben a halnak nincs értéke.
A mit a nagy mond, azt meghallja a kicsiny.
Beszélj keveset és sokat fogsz hallani.
Egy virág még nem csinál tavaszt.
Az arany kicsiny, de értéke nagy.
Ki dolgozzék? Én és te. Ki egyék? Én és te.
Egy kézzel nem lehet tapsolni.
Otthon a kutya igen jó.
A haragos hamar megöregedik.
Szaladni is mesterség.
A varga csizma nélkül jár.
Jobb az okos ellenség, mint a balga barát.
A perlekedés után béke következik.
Jobb a közeli szomszéd, mint a távoli rokon
A vendég Istentől jön.
Mikor étvágyam volt, nem volt pilávom; most hogy pilávom van, nincs étvágyam.
A mely macska sokat nyávog, az nem fog egeret.
Ha nekem mézem van, a légy Bagdadból is eljön.
Egy kézben nem lehet két dinnyét tartani.
Egyik kéz mossa a másikat és mind a kettő az arczot.
Születlen gyermeknek ne készits ruhát.
Nem mind alma, a mi kerek
Az örménynek esze fejében van, a georgiainak szemében.

A némát, megérti az Isten.
A mit megtehetsz ma, ne halaszd holnapra.
A szegény bánatát csak a szegény érti meg.
Minden czivakodásnak a vége — megbánás.
Az idő ezüst.
Ugyanazon virágból szivja a kigyó a mérget és a méh a mézet.
Az Isten kardja későn sujt, de mélyen.
Maradj itt, hol kenyér van.
Nézd meg az anyját és vedd el a leányát.
A tolvaj nem kiván egyebet, mind sötét éjszakát.
A kinek pénze van, nincs esze; a kinek esze van, nincs pénze.
Ha a tyúk kodácsol, — fájdalma van.
Minden hegynek van fölmenése és lejtője.
A jó ökröt az igában, a jó anyát gyermeke bölcsője mellett lehet megismerni.
A világ gazdagsága a világban marad.
Ha a tyúk megkövéredik, többé nem tojik.
Egyik rossz tett a másikat szüli.
Ki tojást lop, lop lóvat is.
Álmában az éhes kenyeret, a szomjas vizet lát.
Jobb a tapasztalt ördög, mint a tapasztalatlan angyal.
A mi a macskára nézve játék, az az egérre halál.
Fogj kicsihez, hogy nagyhoz érhess.
Addig kovácsold a vasat, mig meleg.
A seb, melyet a tőr ejt, meggyógyul; de a mit a nyelv sebesít meg, nem gyógyul meg soha.
Míg a tavasz el nem jőn, a fa nem virágzik.
A világ lajtorja, melyen az egyik lefelé, a másik felfelé halad.
A virág a bokor alá esik.
Míg az embert a fájdalom nem égeti, szemeiből könyet nem hullat.
Ha minden forrásba köpködsz, honnan fogsz vizet inni?
A remény emésztette fel a világot.
A ruha, melyet nem viselünk, elviselődik magától.
Az erős eczet széttöri edényét.
Egy ész jó, kettő jobb.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Magyar utazók az Áráráton. Déchy Mór, az ismert magyar geografus és hegymászó, Schafarzik geologus kiséretében Odessán át Örményországba utazott. Déchy már több évben tett nyári tanulmányútat Kis-Ázsiában és a Kaukazusban, s többek közt az Elborusz hegycsúcsot is megmászta. Jelenlegi utazásának főczélja lenne az örök hóval fedett Árárátnak tizenötezernyolczszáz láb magas csúcsára fölhatolni, és pedig a Kurdisztán felöli vagy is a déli oldalról, mely igen meredek és nehezen megközelithető, — miértis eddigelé az európai utazók által csak kevéssé volt bejárva és ismertetve.

A kisázsiai inségesek. Ádáná, török tartományban a tartós szárazság következtében jelenleg újból az 1879-ikihez hasonló mérvű éh-inség uralkodik; minek folytán a török kormány nagymennyiségű gabonát küldetett az éhség által sujtott vidékekre. A nagy nyomorral szemben azonban a nyujtott segély — mintegy tizezer métermázsa gabona igen csekélynek bizonyult. Ugyanis a konstantinápolyi örmény keleti patriarchához: Háruthiun Náhábedián-hoz az utóbbi időben számos távirat érkezett, melyekben a lakosok sürgős segélyt kérnek. A patriarcha rendkivüli gyülésre hivta össze az örmény nemzeti tanácsot, mely gyülésen megbeszélték a segélynyujtás legalkalmasabb módjait s az inséges tartomány szerencsétlen lakossága érdekében egy kérvényt terjesztettek a porta elé; egyszersmind megbizták a ciliciai (kisarméniai) püspököt: hogy a tartományban körútat téve, igyekezzék a népet megnyugtatni, és tapasztalatairól tegyen jelentést.

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

Szárkiszeán (Szerebrennikoff) Gergely, romániai gazdag örmény, ki Braila (Románia) városából való, de most Odessában lakik, — még éltében elkészítette végrendeletét; 34.000 rubelt tett le az odessai takarék-pénztárba, ennek kamatait évenként következő örmény iskolák élvezik: 8000 rubel kamatját kapja évenként az odessai örmény iskola; 8000 rubelnek kam. az ecsmiádzini akademia; 2000 rubelnek kam. a kisnevi örmény iskola; 2000 rubelnek kam. a gregoriopolisi (chersoni kormányzóság) iskola: 2000 rubelnek kam. az ákhermani (Bessarabia) örmény iskola és 12000 rubelnek kam. a váni (Török-Örményország) Szántchêdeán nevü leányiskola.

Szerebrennikoff követésre méltó példát adott a gazdagoknak.

Marseille-i Armenia 60 sz.

Cshêmêsgián György -- neves örmény szinész huszonöt éves szinpadi működésének évfordulóját igen fényesen ülte meg Tiflis városa folyó évi apr. 30-án.

TÖRTÉNETI OKIRATTÁR.

Méltóságos és Tekintetes Nemes Rendek!*)

Akár a' két Nemes Haza', akár más külső Országok' dolgairól irt Történet-Iróknak munkái visgáltassanak, meg-tettzik azokból, hogy az Országoknak Népesitése, hasznos Lakósokkal való gyarapittása, a' Birodalmoknak állandó fen-tartásokra, mindenkor legerőssebb Oszlopnak, azok' bóldogitásokra leghasznosabb eszköznek tartatott.

a) Ezt bizonyitya Ditsösséges Első Magyar Királyunk Sz. István Tselekedete: a'ki a' Magyar Hazát, más Országi Lakósokkal, nem tsak maga szaparitotta; hanem Fiának Szent Imre Hertzegnek adott atyai intései között-is Decr. L. 1. Cap. 6. a' jó Idegenek, 's hasznos Vendégek bé-szállitását, ugymint Királyi Bóldogságának hatodik eszközét hathatósan ajánlotta.

b) Innen vólt, hogy a' következett Királyok-is, e' két Hazának Népesitésén olly annyira törekedtek; a' mint bizonyittyák azt Decr. Trip.Par. 3. Titt. 25 és Turotz. Part. 2dae Cap. 22. mellyekből (ha Etele (Atila) Első Fő Vezér idejéről, 's vele jött elegyes Népröl halgatnánk-is) már világos emlékezete meg-tettzik ezen két Magyar Hazában a' mü Eleinknek-is.

c) Ezt követték a' Néhai Ditsösséges Hazánk Fejedelmei-is közönségesen ; de nevezesesebben amaz Európa előtt hirében-is esméretes Nagy Emlékezetü Fejedelem Bethlen Gábor; a' midön Birodalma idejében Morva Országból minden féle Mester-Emberekből álló Népet ezen Nemes Hazába szállitott, és azt Alvintzre ollyatén Privilegialis Levelekkel, hogy még adófizetéstül-is mentek légyenek, meg-ajándékozta, és azt 1622-ben 1-ma Maji, és megint 1627-ben 14-ta Octobris Artikulusokba iratta.

d) Ez birta vala Néhai Bóldog-emlékezetü Fejedelemnek Első Apaffi Mihálynak elméjét arra, hogy a múlt Századnak mintegy vege felé, Eleinket a' szomszéd Tartományokból nagyobb számmal ez Nemes Hazába fogadta, és azoknak a' Méltóságos, 's Tekéntetes Nemes Státusok' tetzéséből abban szabad Kereskedést engedett.

e) Ezen Bölcs Fejedelemnek halála után, tsak kevés üdö múlva ugyan azon Eleinknek, nem tsak lakó Városi-hellyet választani a' Nemes hazában lévö Fiscalitásokban kegyes Irása-által

szabadságot engede amaz el-felejthetetlen Nagy Fejedelmünk Első Leopold-is mint egy 1691-ben (és akkor vette eredetét városunk Szamos-Uj-Vár) hanem még a felett már annak előtte 1687-béli Karaffa Generális által tartatott Tractatusnak 17-dik Tzikkelyében, azután 1691-ben az elöbbeni Tractatusra költ Diplomának 15-dik Punctumában szabad Kereskedés gyakorlását meg-engedvén, irántunk különös emlékezettel lenni méltóztatott. Ezt erösitik azon üdöbéli Diplomák, és ez Nemes Hazának Históríkussai közönségesen; de kivált Benkö Pag 485, 86, 87. Tom. I-mo. Szólhatnánk itten Eleonora Császárnéról, 's Első Jo'seff Királyról-is: a' kiknek tetszett Eleinknek Püspököt-is rendelni, azt Királyi ajándékokkal (melyek ma-is nálunk láthatók) ékesiteni, rövidségnek okáért félben szakasztyuk.

f) Ez vala ugyan Örökös emlékezetre méltó Ditsösséges 6-dik Károly Tsászárnak, és Maria Thereziának Nagy Fejedelmeinknek is Szent szándékjok: a' midön Kereskedö városunkat Szamos-Uj-Várt, két rendbéli Privilegialis Levelekkel meg-ajándékozni méltóztattak (a' mint azoknak tartásai bövebben meg-mutattyák) a' mellyiknek-is egyike, ugy mint 1728-dik másika pedig 1761-dikbéli Ország Gyüléseiben fel-is olvastattak, és semmi Ellen-vetések nélkül viszszá adattak sub Nris 1-mo. & 2-do

g) Ezt tselekedte Néhai Második Jó'seff Tsászár-is; midön Városunkat az Kereskedésnek elő-mozdittása végett, a' Királyi Városoknak-is száma közé irattatni Kegyelmesen rendelé, 's az Méltóságos Fö Kormányozó Szék által az Országba Közönségessé tetté sub Nro 3-tio.

h) Arra tzélozni láttatott Felséges Uralkodó Nagy Fejedelmünk-is Második Leopold, a' midön közelebbröl el-enyészett Esztendöben tartatott Nemes Magyar Ország Gyülésének az ottan lakó Rátzságot az Unio iránt kegyes Levelével elöre ajánlani méltóztatott.

De nem-is ok, és Fundamentum nélkül következtenek mind ezek: mert ha minden Országnak állapottyát meg tekéntyük-is, azokat az Tartományokat leg-bóldogabb 's legvirágzóbb állapotban lenni találjuk, mellyekben az Lakosok nagyobb számmal találtatnak, 's az Kereskedés nagyobb mértékben follytattatik; a' mellyet hajdon a' Méltóságos és Tekéntetes Nemes Rendek Ditsö Elei is meg-ismérvén, arról az Approbata Const. Part. 3-tia Titt. 52. ismét Anno 1630. 25. Januarii az 14-dik Tzikkellyében, és 1649-ben 23-dik Januarii 2-dik Artikulusokban Törvényt irattanak, 's igy a' Kereskedésnek jó Rendet szabtanak. De ha ez két Hazának arról, irt Szent törvényeit továbbá is olvassuk, világoson meg-tetszik. hogy a' Méltóságos, 's Tekéntetes Nemes Rendeknek Bóldog emlégezetü Eleit nem egyéb, hanem az Ország, és annak Népesitéséből, 's a' kereskedésnek virágzásából ki-follyó bóldogságra való törekedés vitte arra, hogy az ollyanokat, kik már itten meg-telepedtenek, avagy a Hazának Jovaiban, és a' köz Jónak elö-mozditásában magokat megkülömböztették, 's álhatatos hivséggel ahoz viseltettek, azok Polgári Jussal, vagy-is Haza-fiui Szabadsággal meg ajándékoztassanak; a midön Approb. Const. Part. 3-tiae Titt. 41. Art. 1-mo Közönséges Törvényt-is arról tenni, azt pedig bövséges példákkal meg-erösitteni méltóztattak. Ugyanez vala az meg-tisztelt Méltóságos, és Tekéntetes Nemes Haza Érdemes Tagjainak emlitett akarattyok akkor-is, a' midön 1691-ben amaz el-felejthetetlen Első Leopold Tsászár Diplomája 5-dik Tzikkelyét közönséges Törvényül ki-adatták. Ide járul amaz 1761-beli Ország Gyüséséröl azon elö hozott Diplóma szerént intézett Királyi ajánlás aránt tett Relatioja a' Méltóságos, és Tekéntetes Nemes Rendeknek, melly által Néhai Felséges Fejedelem Aszszonyunk, 's Anyánk Maria Theresia által, minket ugy mint az Hazában lévő Communitásunkat, ezen Nemes Hazában a' Polgári jussal való meg-ajándékoztatásának kérése végett, az arról költ Articulus szerént, a' következendö Ország Gyülésére útasittani kévántak. Melly tsalhatatlan, 's egyenes a' Méltóságos, és Tekéntetes Nemes Rendektől mútatni méltoztatott útakhoz magunknak-is egyedül egész bizodalommal ragaszkodni meg-határozott szándékunk. Ahoz képest annak útasittása szerént inditó okainkot bátorkodunk az Méltóságos és Tekéntetes Nemes Rendeknek elejekben terjeszteni a' következendökben.

---

*) Ezen igen érdekes, a mult század utolsó tizedében keletkezett magyar okmányban, mely tudtunkkal még közzétéve nem volt, a „szamosujvári communitás“ arra kéri Erdély rendeit, hogy ajándékozzák meg az örményeket polgári szabadsággal, tegyék a haza fiaivá és az országgyülésen adjanak nekik is képviseletet. — A szöveg és helyesirás az eredeti; a csinos nyelvezetből látszik, hogy a hazafias örmények alig száz évi itt lakozás után már akkor mily szépen irtak és beszéltek magyarul! Szerk.

1-mo Hogy már több, mint száz Esztendöket (ha elöbbeni idökröl emlékezni nem akarnánk-is) sok viszontagságok között a' Nemes Hazában álhatatosan el-töltöttünk, meg-bizonyittyák azt, mint a' fennebb emlitett Tekéntetes Nemes Haza Történeteinek Irói, mint pedig ezen Tekéntetes Nemes Haza Törvényeiben, és Diaetalis Articulussaiban Nemzetünknek gyakor emlékezete, és az Örmény Név alatt nevezett Helységek az Hazában. Mely idő alatt:

2-do Minémü készséggel, és hivséggel viseltettünk légyen a' Tek. Nemes Hazához, nem tsak 1786-ban a' Tekéntetes Nemes Belső Szólnok Vármegyében, a' tudva levö Nevezetes Szükségben, az ott levő szegény Contribuens Nép számára, majd fele 's még ez ideig-is fizetetlen árrán, Ezer Vékáig való Gabonának ki-adása (ha több e félékröl emlékezetet tenni nem akarnánk; ugy mint: a' Szamos-Uj-Vári Vár reparatiojára gyakor izben tett segitségekröl, vagy a most abban raboskodó nagy számú Foglyoknak, Városunkból lenni szokott éldegeléséről) elég bizonyságunk; hanem a' felett azt Tyrocinium Juris Hungarici Part. 3. Titt. 4 § 11-mo meg-magyarázza. De külömben-is hogy mü Erdélyben lako Szamos-Uj-vári Kereskedök (az Ország, és Szomszéd Nemes Vármegyék Protokulumainak bizonyittása szerént-is) mind békességes, mind pedig kiváltképpen háborus idökben Lovakkal, Tyrókkal, Gabonával, Pénzel, s ehez hasonlókkal, a' Királyi Cassának sok izben megesmértetett gyarapittásával, a' Tek. Nemes Hazának nyilvánságos könnyebbségével, a' szegény adófizetö Népnek naponként látható hasznával, itt Lakásunk ideje alatt miképpen viseltük magunkat; e' felett a' Tek. Nemes haza minden féle Productumaival, és manufacturaival, a' mellyek még eddig találhatok vóltak esztendöröl esztendöre mitsoda hasznos Kereskedéseket folytattunk légyen? Nem ditsekszünk, sem azok elé-számlálásával unalmasok lenni nem akarunk, hanem azokra, u m. tudva levő dologra, a' Mélt. és Tekintetes Nemes Statusokat emlékeztetni alázatosan bátorkodunk.

3-tio A' Felséges Fejedelmek hivségekre le-tett Hitünknek melly szentül feleltünk meg mindenkor, ugy nem külömben az Tek. Nemes Hazának (noha Fiainak nem esmértettünk) hivségünket mely jelesen meg-mutattuk légyen, arról azok, kik elött közelebröl-is esméretesek vagyunk, nevezetesen: nemes Belsö Szólnok és Kolos-Vármegyék Rendei, a' kiknek a' nemrégiben esett zenebona idején, egész tehetségünkből való segitségekre készségünket ajánlottuk, bizonyságot tehetnek Sub Nro 4-to Ellenben pedig, sem a' Felséges Fejedelmek, sem a' Tekéntetes Nemes Haza ellen soha semmiben-is meg nem notáztattunk. De ha tovább is az Haza-fiuságról annyiszor emlitett Artikulusokat meg-nézzük; azoknak tartásai szerént megkévántató örökös Lakó-földet Királyi Kegyelem, 's Ajándék mellett Kereskedö Communitásunk szerzett. Mellyek szerént noha a' Tekéntetes Nemes Hazának minden Érdemes Nemes Tagjaival, 's a' több Királyi Városokkal a' Terh viselésekben egyenlövé tétettünk- is, 's mü azoknak véghez vitelére magunkat önként-is jelentettük készeknek lenni, és azokat tselekedettel bé-tölteni el-sem-is múlattuk; még-is annak gyümöltsét, 's jutalmát tsak a' mostani idökben, és környül állásokban megnyerni a' Reménység biztatott.

Ehez képest hátra vagyon tehát az, hogy ezen környül-állásokban, a' Méltóságos, és Tekéntetes Nemes rendektöl ez Hazában lakó instáns Communitás, a' Felséges Fejedelemnél léendö bé-ajánlás kérése mellett ugyan a' Tekéntetes Nemes Hazától segedelmet, 's gyámolt (mely nélkül magok igyekezeteket foganatlanoknak esmérik) nyerjen.

Hátra vagyon az is, hogy az Örmény Communitás, melly a' Nemes Hazának sok érdemes Tagjaival öszve vagyon kaptsolva, egy átaljában minnyájaival-is öszve kaptsoltassék örökre, és az Tek. Nemes Haza Érdemes Tagjaitól velek született, 's már bennek meg-öregbedett szeretetéért, szeretettel való voszontagolást nyerjen.

Hátra vagyon az, hogy a' melly Esedezö Várost, a' Felséges Fejedelmek, annyi Kegyelmekkel meg-gyarapittani méltóztattak, a' Méltóságos, és Tekéntetes, Nemes Statusok-is, azt Törvényes szabadságbéli Jussokban részesitteni, és magok Tagjaivá tenni méltóztassanak.

Hátra vagyon végtére, hogy az a' Könyörgö Szamos-Uj-Vári Communitás Népe, a' kit a' Természet, 's az Isten az hoszas itt lakás által-is a' Tek. Nemes Hazához öszve egyesisett, Törvényesen-is egyesitessék öszve.

TEKÉTETES NEMES HAZA! minthogy soha sem vólt, ugy most sintsen Kérésünk arra intézve, hogy mi az Országban negyedik Nemzeté vállyunk, hogy az által a Nemes Haza' Törvényeinek, nevezetesen a' Novellaris 1744-ben költ 6-dik Articulusnak tartása ellen e' félével praejudicalyunk: nem-is annyira a' mü érdemeinkben, mint a' Méltóságos 's Tekéntetes Nemes Rendeknek, sok izben tapasztalt kegyelmeiben bizakodván, egész alázatossággal, és reménységgel azon esedezünk a' Tekéntetes Nemes Hazának, méltóztassanak minket azon Artikulusnak tartása szerént, a' Nemes Magyar Nemzethez (u. m. a' kinek környékeiben lakunk, a' kinek erköltseit követni igyekeztünk, öltözetét visellyük, Törvényeivel élünk) olly formán, a mint a Tek. Nemes Hazában lévö más Királyi Városokat a' Commercium Törvényes, példás s természetes Immunitássának, a' mellyet annyi Felséges Fejedelmek meg-hagytak, s az Tekéntetes Nemes Ország Gyülései is 1728-ban és 1761-ben nem ellenzettek és a' mellyet már sokszor más színek alatt meg-fizettünk; 's a' mely nélkül maga valóságában Városunk meg sem álhatna, fent-tartása mellett öszve kaptsolni, Polgári Szabadsággal meg ajándéhozni, közönségesen pedig vagy is Nomine Collectivo, Haza-fiá-vá tenni, 's igy mint arról, mint pedig az 3-dik szám alatt bé nyújtott Commercialis Királyi Városi Titulus eránt, a' mellyet Felséges Urunk-is a' Nemes Magyar Országra intézett Propositiok szerént kéván, következendö képpen annak hellybenhagyását, Méltóságos, és tekéntetes Rendek hathatós segéltsége által tsalhatatlanúl magunk-is reményünk, Tzikkelyekben irattatni, ugyan ezáltal az Hazafiui számot meg-nevelni, a Nemesi Érdemes Rendet nagy költségekkel meg-nemesedett kis számból álló Nemeseinkel, a' kiknek a' Tekéntetes Nemes Belsö Szólnok Vármegyében a Megyebéli több Nemesi Rendel a' Terhekben egy-aránt már szókásban ment Öszve-számlálások mindenkor kellemetes vólt, Hazánk bóldogságának köz igyekezettel léendö munkálkodására nézve-is, a' más Nemzetből lévö, 's már öszve kapcsolt Nemesek példája szerént meg-gyarapittani; Végtére pedig a' Tekéntetes Nemes Haza-Közönséges Gyülésében léendö Tanátskozásaira, annak rendi szerént meg-hivni. Mü pedig most a' Tekéntetes Nemes Haza Hivségére téendö szokott Hütet, ugy az Haza-fiui Taxat (mellynek ha engedelme nem lenne-is, leg-alább részIben való kisebbedése iránt alázatoson esedezünk). Végtére pedig ennek utánna való kész, hív, és álhatatos életünk el-fogyásával-is léendö szolgálatunkat késö Maradékainkal együtt örökösön ajánlyuk, és vagyunk

A' Méltóságos, és Tekéntetes Nemes Rendeknek.

Örökösön el-kötelezett alázatos Szolgai Szamos-Uj-Vári Communitás. N. Gorove Kristoff Senátora, 's E. R. Perceptora. N. Novák Theodor E. Exactora 's telyes hatalmu Biztossai által.

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és **SZONGOTT KRISTÓF.**

Todorán E. „Aurora" könyvnyomda Szamosujvártt.

Az örmény irodalom.

— L'Armenie chretienne et sa literature, par Felix Nève. Louvain, Ch. Peeters. 1886. —

I.

BEVEZETŐ KÖZLEMÉNY.

Az örmények a nagy árja népcsaládhoz tartoznak azon nemzetekéhez, melyek kitünőeknek, kiváltságoltaknak nevezik magukat. Elnevezésöknek szógyökén (ar) vezethetni vissza az Armenia névnek eredetét is. Ama nagy ázsiai monarchiák szomszédságában élvén, a melyeknek Iran volt a góczpontja; s maguk is „Árikh" (az erősek) elnevezéssel jelölvén meg az ind-perzsa népeket, valószinüleg ők is az e harczias fajoknál szokásos hasonló megjelölésben részesültek. Az Achemenidák hires persepolisi ékiratai „armina, armini, arminya" nevekkel emlékeznek meg az örményekről és őshazájokról, s Lessen, az ékiratoknak tudós megfejtője, teljes joggal mondhatta,*) hogy az „armin" szó az örményeknek ősrégi rokonságára vall az árják általános nevével. S a szobrászati emlékek megerősítették az ékiratoknak tanuságtételét. A cappadociaiak társaságában tüntetik fel Persepolis romjai közt az örményeket, a mint hódolni mennek a perzsa király elé, igazolva Herodot elbeszélését is Örményországnak Dárius birodalmához való csatolásáról (514 Kr. e.) s a reá vetett négyszáz talentomnyi adóról. Örményország, a fekete tengerig nyuló szomszédos tartományokkal együtt a 13-ik satrapia, Cyrus idejében jelentékeny területnagyobbodásban részesült ama szolgálatok jutalmául, melyeket I. Tigranes tett a nagy hóditónak, sőt királyság rangjára is emelte az örmény fejedelmeknek az Achemenidák iránt tanusított hüsége.**)

---

*) Die altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis. Bonn 1836.

**) Lenormant, Manuel d'histoire anciene de l'Orient, 1859 II. 441—450 u.

Az örményeknek ős hazája ama nagy terület volt, a mely Mesopotamiától és Syriától a Kaukáz bérczeiig, Georgiáig nyulik. Nyugatról Kappadoczia és a tenger, keletről Aderbaidsan méd tartomány szegélyezte. A görög irók már a régi időkben Nagy-Örményországnak nevezték a sajátképeni Armeniát; a Kis-Örményország nevet az Eufrattal határos, nyugatibb fekvésű, de ugyanazon nép által lakott terület viselte. Központja az országnak az a vidék volt, mely fölött az Ararat vagy Mászisz uralkodott, a hegy, melyen az ó-szövetségi hagyományok szerint a Noe bárkája megállapodott. A biblia különben, s más források is, egész Örményországra alkalmazzák az Ararat nevet, melylyel különben csak a hegy körül elterülő s Armavirt, az ősrégi fővárost magában foglaló tartományt jelölték meg.

E nagy emlékek által megszentelt földjén az őshazának csak igen ritkán s nagyon rövid időközök alatt volt igazán független az örmény nemzet. Háik dynastiájának uralkodása után felváltva volt hűbérese az assyroknak, a médeknek és a perzsáknak. Darius és Xerxes alatt, majd bennszülött fejedelmek, majd idegen kormányzók intézték sorsát. Nagy Sándor hóditó fegyverei leigázták; végre, másfél évszázaddal időszámitásunk előtt, a Perzsia fölött uralkodó Arsacidák családjából ismét külön uralkodókat nyertek, kiknek elseje Válárság volt, testvére Nagy Arsacesnek, a parthus dynastia egyik hirneves tagjának. Ámbár a szomszéd birodalom befolyása alatt állott, mégis olykor-olykor jelentős szerep jutott osztályrészeül, nevezetesen Tigranes alatt, a ki nagy részt vett Mithridatesnek a rómaiak elleni hadviseléseiben. Mint Rómának hűbéres tartománya is megtartá Örményország Arsacida családbeli királyait. De attól kezdve, hogy a perzsa trón a Sassanidák hatalmába került, vajmi nehéz volt megőriznie függetlenségét egyfelől a byzanczi császárok, másfelől a perzsa uralkodók ellenében. A negyedik század óta csaknem az egész nemzet a keresztény vallásra térvén át, háborúi a Sassanidákkal jóformán kivétel nélkül vallási háborúk valának, a melyeknek közepette az ország legszebb részeit idegen seregek szállották meg, a tűzimádásra kényszerítve sanyargatott lakosságát. Fegyveres felkelések időközönként visszaszerezték egyik-másik tartománynak pillanatnyi szabadságát s visszahelyezték azt a régi fejedelmi család ivadékainak jogara alá.

A középkorban is körülbelül olyan volt Örményország helyzete, a minőnek Tacitus a római császárság első százada alatt rajzolja. Az örmények, ugymond, „két nagy birodalom közé helyezve, csaknem mindig viszályban vannak a rómaiakkal gyülöletből, a parthusokkal féltékenységből.*) Igy volt akkor is, midőn Örményországnak leghatalmasabb szomszédaivá egyfelől a görög császárság keresztény fejedelmei, másfelől a keleti és déli határain alakult musulmán államok urai lettek. Féltékenységgel s bizalmatlansággal (invidia) valának mindig eltelve az örmények Byzancz iránt, s természetesen még erősebb lánggal égett lelkökben a gyülölet (odium) vallásuknak ellensége irányában, a mely fajukat is kiirtással fenyegette.

A hetedik századtól kezdve Örményországnak egy részét meghóditották az arabok s az Osdigan családnak a kalifák által helytartói jogokkal felruházott tagjai kormányozták. Pár évszázadon át csak nehány, hatalmas várakkal megerősített s nehezebben hozzáférhető tartomány élvezett némi nyugalmat és függetlenséget egyes fejedelmi családok, nevezetesen a Bagratidák uralma alatt. Utóbb megalakult a Rupeni család keresztény királysága is Kis-Örményországban és Ciliciában. Ám a seldsukok, az egyptomi mamelukok, a mongolok, s végre a török oszmánlik sürű betöréseinek nyomában újra meg újra felütötte fejét a viszálkodás és anarchia. Rémitő vérengzések, tömeges számkivetés és kibujdosás tizedelték meg az országnak lakosságát. S nemcsak a független örmény állam szünt meg, a nemzet maga is nagy részében szanaszét oszlott Európának Keletén és Nyugatán.

A régi Örményország földje manapság három hatalom, Orosz- és Törökország s Perzsia közt van megosztva. Örmény alattvalóit politikai számitásból meglehetős védelemben részesíti a czári kormány; annál bizonytalanabb a helyzetök, minden emancipaló rendelet daczára, a török fennhatóság alatt. Az egykori nemzeti állam emlékeiből alig maradt fenn valami napjainkig. S a mit meg is kiméltek a háborúk viharai s az idegen zsarnokság, azt is jobbára török, arab, perzsa nevek alatt ismeri a mai nemzedék. A hajdankori neveket csak rég tovatünt századoknak irói őrizték meg, az örmény irodalom azon munkásai, kikkel foglalkozni jövő közleményeinknek lesz feladata.

---

*) Maximisque imperiis interjecti, et saepius discordes sunt, adversus Romanos odio et in Parthum invidia. Tacit. Annal. II. 56.

Dr. Molnár Antal.

* * *

Melkhon chán.

A londoni „World“ hetilap „Koruuk jelentékeny férfiai“ czím alatt az örmény Melkhon chán, a londoni perzsa követ életrajzát hozza. A mondott lapból veszszük át a következő érdekes sorokat:

Melkhon chán 56 évvel ezelőtt látott napvilágot; szülői azon régi örmény családból valók, mely Ararat tartomány Eriván városából költözött ki. Tizerkét éves korában Párisba ment, hol felvétetett az örmény iskola növendékei közé; itt öt évet töltött és miután a franczia nyelvet teljesen elsajátította vissza tért Perzsiába. Itt Nászêreddin sáh személyes tolmácsa és testőre lett. E minőségben tett öt évi érdemes szolgálata után, mint követ az európai udvarokhoz és az Egyesült-Államok kormányához küldetett. Melkhon chán ezen nehéz és kényes tisztében előnyösen járt el és sok új, szép eszmével gazdagódva és számos kitüntető jelvénynyel ékesítve tért vissza Perzsiába. Most hosszabb szabadságidőt kért és elment Konstantinápolyba, hol nőül vette Dádián herczegnőt, ki tanulmányait Párisban végezte és ki zenei tehetsége és szeretetreméltó tulajdonaiért itt Londonban is közbecsülés tárgya. — Innen visszatért Perzsiába, hogy eszméit valósítsa és rábeszélje a sáht, hogy utazzék Európába. Őmaga előrement az udvarokhoz és értésökre adta a sáh jövetelét, kihez Astrachánban őmaga is csatlakozott. Út közben helyettes külügyminiszteri hivatalt viselt. Azután engedélyt kért, hogy külföldön maradhasson. Igy neveztetett ki Perzsia követeül Londonba, Berlinbe, Bécsbe.

A berlini kongresszuson jelentékeny győzelmet vivott olyan kérdésben, melyben Törökország vetélkedett. Ezen időben lakását áttette Holand Park-ba, hol most is tartozkodik; itt született fia 1875-ben. Habár miniszteri hivatalt visel, Perzsiában őtet követnek ismerik. Hazája „ő Felsége“ (Նորին Բարձրութիւն) irigyletes czímet adott neki, az idegen kormányoktól pedig egyre kapja a kitüntetéseket.

Jelen időben a perzsák közül senki sem ir annyit, mint Melkhon chán. Saját és álnév alatt a „Revue des Deux Mondes“-ben megjelent számos czikkeivel nevezetessé lett. A „Gulisztán“ új kiadása, melyben több nyomdai újítás van, az ő kezdeményezése. Mindenütt, a hol csak lakott, jelentékeny barátokra tett szert; sokan, kik London választott és előkelő köreihez tartoznak, szivesen gyülnek össze nála (Holand Párk).

Nagy segítségére volt „ő Felségének“ fivére: Mirza Michael, mert Melkhon chánt távollétében mindig ez helyetesítette. Mirza Michael büszke a fivérére és kedvteléssel mutatja ennek vakitó csigákkal ékesített szép kaftán-ját és azon, reá vonatkozó dicséretes képeket, melyek a „Seref“-ben (perzsiai képes lap) közölve voltak; különben a fivér ezen eljárása a szerény Melkhon chán helyeslésével nem találkozik. — A perzsa követ nagyon szereti Angliat és az angolokat. Két nagyobb leányát Szulthánà- és Lilá-nak hivják (e nevek Teheránt és Gulisztánt jutattják eszünkbe), kisebb leányának neve Victoria.

Fia: Fridun, habár testőre volt a sáh-nak, — mégis ő is, mint legtöbb tiszttársa szereti a cricket-et (angol lapda-játék) és az angol tánczokat. Melkhon chán fejedelem nem dohányzik; gyakran étkezik a szabadban. Szemei feketék és arcz-színe olaj-sárgás, mely szín fajának sajátja.

Szongott Kristóf.

* * *

Az örmény színházakról.

II.

Az 1861-ik évben több, egymással szövetkezett fiatal ember fáradozásának sikerült Konstantinápoly pérai város részében az úgynevezett „Keleti színház“-at felállítani, mely csakhamar meglehetős jelentőségre vergődött, s nem csekély befolyást gyakorolt az örmény színpadi művészet fejlődésére.

Első szakképzett szinészünk Ekschián István volt.

Tőle nyerték kiképeztetésüket az első örmény szinésznők is, kik közül később bizonyos Árusziák nevű csakugyan hiressé is vált.

Leginkább „Amália“ szerepében tünt ki, a Schiller után örményre fordított „Haramiákban.“

1862-ben már egy örmény opera is munkába vétetett, melynek létrehozatalában nem csekély része volt Eránián Gábornak, az „Örmény lant“ kiadójának.

Utána tanitványa: Tigrán Csuchádsián tovább folytatta e folyóiratot, sőt ezenkivül 1863-ban még az „Ozmán melodiák“-at is megalapítván, végre „II. Árság“ (Arsaces király) czímű dalművet — operát — irt, melynek tárgya az örmény nemzet történetéből van merítve.

Ezen idő óta napjainkig az örmény színügy Törökországban változatos fejlődést mutat, — melynek kezdetén az ottani színházak repertoire-ja még többnyire csak fordításokból, nevezetesen a Nyugat legismertebb színművei közül örményre átültetett vigjátékok- és drámákból állott, az eredeti színműirodalom csak később fejlődött ki.

Shakespeare, Schiller, Dumas Sándor, Viktor Hugo s többeknek müvei örményre fordíttattak és színrehozattak.

A drámai művészet iránti érzék azonban a közönség legnagyobb részében csak újabban fejlődött ki.

Jelenleg például a kitünő tragikus: Adámján a Shakespear- féle czímszerepekben lelkesedéssel fogadtatik, — míg közepesebb szereplők lanyhán fogadtatnak a közönség részéről.

Igen számosak, habár csak részben értékesek az örményeknek, saját nemzeti történetükből merített drámáik, — melyek habár szigorúbb birálat mellett sok kivánni valót hagynak is hátra, mégis bizonyos művészi elem rejlik bennük s jellemzik a közönség izléset.

A hazai vigjáték az örményeknél csak akkor kezdett fejledezni, midőn a Nyugat nevezetes drámái már több éven keresztül szerepeltek az örmény színpadok deszkáin, s ott némileg már meghonosodtak.

A honi élet typicus és jellemző sajátságai azonban csak kevéssé lettek kihasználva, s különben is csekély eredménynyel.

Sokáig a legjobb eredeti örmény vigjáték gyanánt szerepelt a konstantinápolyi színházban Choren Galf-nak „A la franca“ czímű színdarabja, melyben a stambuli magasabb örmény köröknek túlhajtott külföldieskedése van kitűzve a komikai gúny czéltáblájául. . .

Egészen más irányban fejlődött az örmény színügy Transkaukaziában, erről azonban más alkalommal fogunk szólani!

(»Armenische Bibliothek«) Dr. Simay János.

◆

Bérds, Bárujr.

Irta Márkovich Jakab.

Zármájrt Bérds — Պերճ dicső — váltotta fel a Sziunik nemzetségéből. A hiányos adat-töredékek mellett is árnyék utáni kapkodás vádja nélkül állíthatni: hogy az ily jelentőséggel biró nevek viselőit a történelem a jelesek közé iktatta. Jól tudjuk, hogy az efféle állítások nagy vigyázattal fogadandók; mindazáltal e nevek nem csupán mosolylyal kecsegtetők, hanem élénk szinekkel jellemzik s magyarázzák meg a tényeket, melyeket a történelem csak e névkifejezésekben fejtett meg. Szövétnekek azok, melyek segélyével eme rejtvény-teljes sötétségbe ereszkedhetünk. Bérds a nyomasztó viszonyokban, szerény állásának korlátolt munka körében is elég erélyes volt magának tekintélyt szerezni, s a régi súlynak visszaszerzésében az útat egyengetni oly nehézjárású időszakban, midőn nem létezett könyörület annak irányában, ki nyers erővel nem rendelkezett.

Ezután jött Árpun (Արբուն) ettől a kormányt a hosszú életű Pázug (kar, erő) vette át, kit Hoj (Հոյ) követett az uralkodásban.

Hoj után jött Huszág (reménylő Յուսակ). Valjon ez nem a nemezt önállása tünedező reményének emelkedett-lelkű s a jövőn reménynyel csüggő ápolgatója? Ismét minden alapot nélkülönöző állítások, vagy a legjobb esetben egyszerű gyanitások? Habár e tárgyban vitatáson felűl álló érveink nincsenek, még is becsesek ezek; mert a vastag sötétségben bármi csekély fénysugár sem megvetendő.[1] Mindenesetre ők úrkodtak koruk fölött, sőt maguk képezték azt. Tekintve a körülményt, hogy annyi letarolt virág után a várva-várt nap nem sokára a nemzetre viradt, épen Huszág, ki a kelőfélben levő szebb napot várta, lehetett a pusztulás sorvasztó veszedelme ellen az égő remény-csillag, midőn az assyr gyámság idejében az ohajok teljesedése és visszaesése, mint verőfény és borús idő váltakoztak egymással. Utána következett Gájpág (Կայպակ), erre az athletai személyiség Êszgájorti (óriásfi, Սկայորդի).

A tények nemzeti letéteményesei, kik a kebel kitörő örömével üdvözlik e korszakot, azt mondják, hogy ez Háik törzséből származott; mert az előbbi nemzetfők közt voltak olyanok is, kik nem származtak a mondott uralkodóházból Êszgájortit fia Bárujr (Պարոյր) követte, ki megváltást hozott magával.

Bárujr.

(640—600. Kr. e.)

Tisztelet elődeinek, mert azok sem voltak gyengék a kedvezőtlen viszonyok mellett is a fentartásban; de a nemes ősök e sarjadéka által a meghalni nem akaró nemzeti élet a kiállott viszontagságokból szétmarczongolás nélkül kiemelkedvén, újra rég nem látott virágzásnak indult. Ez új életfejlődést jelző korszakot a hazai történetirók a lángoló honszeretet örömtől hevülő szavaival köszöntik, jelesen a tények jobbra fordultán megifjudó derék Chorenei Mózes, kinek ajkain megcsendülő, élénk megindulást keltő minden szó, mely a nehezen akadályozható idegen befolyás lerázójára vonatkozik, hazafi kebelének ékes zománzától tündöklik. (Chorenei I. k. 21. fej.)

Megelőzőleg Assyria, a meghasonlott izraelitáknak gyöngesége folytán nagy hadi szerencsével folytatta hóditásait, a syr tartományokat járom alatt tartotta, assyr helytartó suhogtatta Babyloniában a vasvesszőt, Media és Armenia

---

[1] Cantu C. 2 k. 817. l.

évenként nyomasztó hadi sarczot fizettek. A terheltetés azonban elérte a végső határt, úgy szintén a nagy hatalom is elérte netovábbját, az eddig erős tölgyet megdönteni kezdték a viharok, melyekkel előbb nagy büszkén daczolt.

Miután ez időben Assyria leirhatatlan önkénykedéseivel tehetetlenség is párosúlt, az elégületlenek szabaduló törekvéseivel szemben, tarthatatlanná vált helyzete. Az elnyomottok a vajudás idejét élték, s az általános fölébredés nemsokára villámütésként mozgásba hozta Armeniát is, hol eddig külső nyugalom, mint szilárd jégkéreg boritá a hullámokat, melytől azok most egyszerre felszabadultak. Bárujr a nemzeti mozgalomnak élére állott, melynek magva már a multban, Háikág felszabadító kisérletével vettetett el. A látóhatár Média felől is mindinkább borúlt. — Phraortes méd király 636-ban Kr. e. ugyan kénytelen volt visszavonulni Ninive alól (Herodot I. 102), de halála után fia Cyaxares nem állapodott meg a meddő kezdeményezésnél, hanema si ker kivivása köré csoportositá törekvéseit annál is inkább, mivel szövetséget kötött Nebukádnezár atyjával, a chald nemzetiségű bábyloni Nabopolássárral és az eddig tartozkodó, de csak jó alkalomra váró Bárujrral. Ez utóbbinak barátságát keresetté tette erős serge, mely az íjat és lándzsát jól tudta kezelni.

Igy a közös nyomor ellen, megtörhetetlen frigyben egymással, megújíták az assyrok ellen a háborút s meg is lábalják az elégördült akadályokat.

Assyriának e korbeli története vitapont nemcsak az örmény-, hanem a görög történetirók között is; az újabb történeti források előadása is sokban eltér a szentirás adataitól. Diodor, Ctesiás-t követve, egészen más neveket és tényeket hoz fel; Chorenei szerint is Arbaces méd satrapa Bárujrral (Páror) és a babyloniakkal egyesülten lázadt föl Sardanapal ellen, kit Syncellus, s maga Chorenei Thonus Concolerus-nak is nevez; — megvallja azonban, hogy ha mások másképen adják elő a dolgot, annak oka az a sajnos — általa is gondatlanságnak tulajdonított s azért keményen meg is rótt — körülmény, hogy a honi források erről nem szólanak, s ezek hiányában adatait különféle, syr, chald és perzsa forrásokból merítette.[1]

---

[1] Efrem Csháкêdsián. Orm. tört. 16 lap.

Az eltérésekre s a Diodor által előszámlált királyokra vonatkozólag igen helyesen kérdi Cantu Caesar: „Már most ezek közül melyik érdemel hitelt, puszta mesének tartsuk-é mindezen királyokat?... Vagy azt hidjük-é, mikép Diodor egy más dynastiát zavart össze, ugyanezen keleti vidékeken.....“

Ily szöges ellentétben álló előadásoknak csakugyan más magyarázata nem lehet, mint hogy két, régi és újabb-assyr birodalom létezett, különböző dynastia alatt, melyet az irók egymással összezavartak. — Előadásunkat igazolja Herodot is, ki szintén Cyaxarest, mint a szövetség főtényezőjét mondja az assyr birodalom felforgatójának, mely iró előadását Csbákêdsián is elfogadja. — Annyi, Chorenei bizonyitéka szerint is mindenesetre ténynek vehető, hogy a médek, babyloniak és az örmények ez időtájt közösen döntöttek meg egy assyriai birodalmat, melynek királya Chorenei szerint Sardanapal, Eusebius szerint azonban Szárak. Ez utóbbi előadása úgy az időszámítást, de más körülményeket is, jelesen más iróknak egyeztethető előadását véve tekintetbe, elfogadhatóbbnak látszik.[1] Szárák az útolsó assyr király, e kedvére dőzsölő kéjelgő számára mindenik meghódított tartománynak felváltva kellett egy évre testőrsereget szolgáltatni.

Míg ezek irányában az asszonyias király önkénykedett, ninivei várlakában szívén és pénzszekrényein uralkodó nők lábainál simára borotvált állával heverve, s velök gyapjút fonva, észre sem vette a bün arczátlan zsibaja közt, hogy alatta a boszúval oly könnyen szövetkező gyülöletnek méregfüve fakad. Midőn a felkelők 400.000 harczosból álló hadserege porhadó birodalmának végső támaszát, Ninivét is megrázta a fejjel falnak menő kény-úr kelletlen helyzetéből kijutni nem tudván, létét nejei s kincseivel együtt 606-ban Kr. e a lángok martalékául dobta. A királyi vár hamújából sok mázsa olvasztott arany és ezüst jutott a szövetségesek birtokába. Cyaxares Ninivét majdnem három évi ostrom után birtokába vevén, az assyr birodalomnak véget vetett.[2]

---

[1] Lenormant, Tom. II. p 127.

[2] Jerem 25. 17. — Tob. 14, 15. — Nahum II. és III r. — Herodot. I. 103.

A bün átkot és ostort szokott fonni. Duncker (Ókor tört. 639 l.) kétségbe vonja Páror (Bárujr) közreműködését Ninive megbuktatásában; mert állítólag Armenia már a lydiai háború előtt is méd uralom alatt állott. Azonban biztos és meggyőző alapon nyugvó érveknek hódolva, a szövetséges közreműködést nem lehet a mesék országába utasítani; ez állítást igazolja azon kétségbe nem vonható körülmény, hogy Armenia Ninive bukásáig épen nem méd, hanem assyr fennhatóság alatt állott, s csak annak elestével nyerte vissza önállóságát.

Fölhajnallott tehát a nemzet ohajtásának dicső ünnepe s Bárujr, ki idáig Háiktól kezdve elődeivel együtt, mint a nemzet feje csak vezérkedett, királyi czímet vett fel, s miután a hatszáz éves láncznak, mely az ország sorsát Assyriához kötve tartotta, utolsó szeme is széttörött, a saját ügye fejlesztésének visszaadott haza nyomorainak enyhitésén elmélkedik, s a czélt mely Kárdosznak kezéből elesett, izzadtság és vér árán ingatlan kézzel felkarolván, sokirányú törekvéseiben munka erejét arra összpontosította, hogy a bajokat orvosolva, a jólétet nővelje, a nehéz harcz alatt lankadni indult erőket élénkítse, mi által az annyi nyomorral sujtott államéletet megújította. A szabadságharcz e tiszteletre méltó alakja, e gonoszkodó korban a hatalmasan felkorbácsolt szenvedélyek, terjeszkedési vágy és kincs-szomj kötelékeitől menten, szabad hazát látva hunyta be szemét. Országa, e senkitől sem zaklatott, jól rendezett örökség fia-, Hêrácsbeáh-ra (հրաչեայ) szállott.

Nem szabad megfigyeletlenül hagyni ama ritka nyelvészeti jelenséget, hogy tekintve az assyr uralomnak az ország felett csaknem összefüggő hullámait, még sem vált az nyomasztó teherré a honi nyelvre nézve. Igaz ugyan, hogy azt fejlődésében akadályozta, de magába olvasztani képtelen volt; csaknem érintetlenül hagyta neháuy syr szó kivételével, mely az örmény nyelvhez átidomult. Oka az össze nem olvadásnak az is lehet, hogy az örmény nemzet nem tartozik a semita fajhoz; az örmények használták ugyan a közéletben az assyr nyelvet is, de inkább az assyr betüt a honi hangok jelölésére. Ninive megelégedett — így tett a török is a dunai tartományokban — csak azzal, hogy Armenia az ő fennhatóságát elismerte s hadjárataiban haddal segítette, nemzeti fejedelmeit ellenben meghagyta, nyelvét, szokásait nem bántotta. (Lukácsi, Magy. őselei 11. l.)

Tükördarabok a honi örmények viszonyairól és jelleméről.

Irta Ávedik Lukács.

Apafi fejedelem szép kiváltságokkal támogatta az örményeket, kik mindjárt beköltözésök után nagy szorgalommal láttak hozzá a kereskedés és ipar-üzéshez. Az Erdélybe letelepült örmények kezdetben Gyergyó-Szt-Miklós, Beszterczе, Csik-Somlyó, Petele, Görgény- Szt-Imre, Kanta, Szépviz Erzsébetváros és Szamosujvár községekben nyitották meg kereskedési üzletöket, honnan nemsokára Erdély más részeibe is elágaztak; mindazonáltal megvolt az összetartó kapocs, mely az szélédelteket egy testté forrasztá. Volt az örmény „Companiának egy főbirája", ki Ebesfalván lakott, s ez intézte el az örmények peres ügyeit, s így habár szétoszolva, de egy közös fő által egymással egybekötve maradtak mindaddig, míg a népesedés, de különösen a forgalom hiánya távolabbi vidékekre is elvezette. 3000 család lépett Erdély békés nyugalmat adó földjére, s már a múlt században csak Erzsébetvárosnak 3000 lelket meghaladó örmény népessége volt. Az örmények, mivel a kereskedés és ipar után éltek, kiköltöztek Erdély minden életképes tájaira, a határszélre s minden nevezetesebb városba, sőt még a testvér-haza, Magyarország Királyhágon túli téreire, mint Máramaros, Szatmár, Torontál, Arad, Csanád, Ugocsa, Szilágy megyékbe, mindenütt magokkal vivén a kereskedői szellemet, úgy, hogy e század elején a kereskedés általában az örmények kezében volt. . . .

Ez elbeszélésből is kitünik, hogy az örmény keleti testvéreihez vonzódik, s azért őszinte rokonszenvvel viseltetik a magyar iránt, kivel annyira assimilálodott, hogy szokásait, mondhatni természetét is magára öltötte; azért a régi örmény szokásokból vajmi kevés maradt fenn, s azokat

is inkább a hagyomány örökíti meg; azonban az örmények házassága,patriarchalis élete, egyszerűsége most is egyik jellemvonása. Szerények, barátságosak és békeszeretők; önmaguk közt csak is atyafit ismernek, az idegeneket nagyon becsülik; valódi irgalmas szivűek, úgy hogy köztük földhöz ragadt koldust nem lálhatni.

Vallásra nézve általában a róm. kath. egyház hivei, de Erdély négy örmény községében: Szamosújvárt, Erzsébetvároson, Gyergyó-Szt-Miklóson és Szépvizen az ó-örmény nyelv az istenitisztelet nyelve. Az örmény szt. mise a negyedik században élt Nagy Szt. Nerses patriarchának műve, ki azt aranyszájú Szt. János lyturgiája szerint fordította az örmény nyelvre, különben egy közbeeső toldalékkal hosszabb is, mint a latin mise. Megvan benne az első keresztények Trisagium dicséneke: „Szt. Isten, szt. erős, szt. és halhatatlan, irgalmazz nekünk." Mindkét evángeliumot megelőzi a görög 'Ορθοί szóból alakított felszólitás: Orthi! (օրթի, álljatok fel), valamint minden fontos szent cselekményt megelőz a görög προσχωμεν igéből lett: Broszchume! (figyeljünk).*) Karácsony-, húsvét és pünkösd másod napján a keleti, legalább $^5/_4$ óráig tartó, minden zene és orgona nélkül, csakis ének kisérettel mondott szt. mise szokott tartatni. Ebben sok van fentartva az első keresztény istenitisztelet szertartásaiból. Maig is énekelik az emlitett ünnepeken, a mit a régi keresztény korban gyakorlatilag is érvényesítettek: „a hittanulók, kétkedők, vezeklők, tisztátalanok távozzanak az isteni titok elől". „A kapúkat tartsátok zárva nagy figyelemmel"; ekkor küldettek ki, a kik a hajdani egyházi törvények szerint az isteni titokban nem részesülhettek. Ekkor bezárták a kapúkat, hogy a pogányok vagy oda nem tartozók ne háborgathassák az istenitiszteletet. E szt. misében előfordul a hajdani keresztényeknél szokásos béke-csók is, azért a lelkész a néphez fordúlva így szól: „Üdvözöljétek egymást szt. csókkal és a kik nem vagytok alkalmasak részesülni az isteni szentségben, álljatok az ajtó mellé és imádkozatok." Mire a nép felállva, énekszóval ad hálát a mindenhatónak a nagy kegyelemért. Különben a szt. misének ugyanazon főrészei vannak, mint a többi kath. egyházaknál használt szt. miséknek.

---

*) Պռօսխումէ, attendamus, örményül ունկն դիր, վեր նայեցէք.

Nyelvezete az örmény irodalom arany korát mutatja. Az erdélyi négy örmény egyházban az isteniszolgálat rendje, a nyelv, egyes szertartások és a délutáni istenitisztelet kivételével, azonos a latin szertartással. Az örmény lelkész a keresztség után a bérmálást is feladja a megkeresztelt kisdednek. Vecsernyekor a szt. atyák olvasmányait sajátságos keleti dallammal kiséri. A nagyheti gyászvecsernyét nagycsütörtökön estve 3 óráig tartó zsolosmával végzi. Miatyánkja az, mit a kereszténység első századaiban használtak; vége ez: „Mert tied a hatalom, tisztelet és dicsőség mindörökké."

Az örmény nép múltja, valamint jövője is vallásához van csatolva; azért nem politikai, hanem vallási menekültnek nevezi a történelem. Jövője szintén csak vallása által biztosított; mert a világ népe előtt mindig hiterkölcse miatt becsültetett, s ha vallásosságát elveszti, utolsó nemzeti kincsét is elvesztette, s nem lesz meg többé az a jellemvonás, mi az örmény népnek ősi characteristiconja; elvesz a többi nagy nemzetek testületéből, mint sok létezett, de ma nem létező népek igazolják. A szeretet és ragaszkodás vallásuk iránt alkotá meg irodalmukat és költé fel a szellemi munkásság napját; hitvédiratok keletkeztek a pogányság ellen, a kereszténység mellett; a durva erkölcsök, melyek a keleti pogány népekkeli viszályok következtében fejlődtek, lassanként szelidűlni kezdének, s különösen ma az európai örmények a polgári és vallási erények minden szép tulajdonát birják magukban.

Az örmény nyelv, mely egyike a légrégibb mívelt nyelveknek, s miként a tudós Le Brun és Vilotte atyák állítják, az özönviz után megújult világgal egykorú. Már a Krisztus előtti 2 századból vannak egyes irodalmi emlékeik, sőt az ugynevezett „Kholtáni" népdalok, melyek a hős Váhágên herculesi tetteit dicsérték, ki Darius Histaspes uralma alól szabadította fel egy kis időre Örményországot, korra nézve a Krisztus előtti V. századnál beljebb esnek. Előnye az örmény nyelvnek a szóbőség; mert a mit a latin vagy görög nyelven egy szóval fejeznük ki, azt az örmény különféle rokon hanggal tudja visszaadni. Gazdag különösen hit- és erkölcstani, ipar és kereskedelmi műszavakban, a mik egyszersmind e nép jellemét is kifejezik. Az örmény nyelv jellemvonása, hogy más nyelvet anyául nem ismer, mint önmagát, melyből kifejledt. E nyelv tulajdona a művészi alkat. Alig ismerünk nyelvet, mely képletekben, hasonlatokban dúsabb volna, mint az örmény. Sajátságai közé tartozik az összetett szavak bősége, ugy, hogy a mely fogalmat más nyelv körülirva fejez ki, az örmény nyelvben egy szó annak világos meghatározására elégséges. Az irodalom aranykorát a keresztény hit beoltásai folytán az V. században élte. Első terméke maig is a fordítások királynéjának nevezett örmény „biblia". Irodalma inkább a vallásos irány felé hajol. Mintegy 40 történésze van. Leghiresebbek azonban ezek közül az V. században élt „Khorenei" Mózes és az egy pár évtizeddel későbben élt Eghise püspök. Újabb időkben a bécsi és velenczei mechitárista szerzetek vivtak ki nagy nevet munkásságuk által az örmény irodalomban.

Az örmény ember külsejére nézve szép és ildomos termetű, melle és válla széles, haja holló-fekete, sas orral és fekete szemmel. Fogazata a keleti typust tükrözi vissza, a mennyiben gyöngysorozatú az, szép fehér szinű és erős. Arczbőrüket a nagyon is barna szín jellemzi. A férfiak üzleti foglalatosságuknál fogva, minthogy mindig járnak-kelnek, barna piros ábrázatúak, míg a hölgyek fehér szinűek. Az örmény heves véralkatú, ez tükröződik át járásában, taglejtése-, beszédében és minden mozdulatában. Kereskedelmi szelleméből kifolyólag nyerészkedni szeret; általában véve inkább csendes természetű, komoly, kevés beszédű, magába zárkozott az öregeket és idegeneket tiszteli, feleségét nagyra becsüli. Más népektől kereskedelmi ösztöne, ritka alkalmazkodó ügyessége által különbözteti meg magát. Csaknem hihetetlen könnyűséggel sajátítja el azon népek nyelvét, szokását és minden intézményét, a melyek közt élni sorsa juttatta. Tud ő itt Erdélyben a székely emberrel hibátlanul magyarul, az oláhval oláhul, a szászszal pedig tisztán szász kiejtéssel beszélni. Nem kerüli ki az ő figyelmét semmi olyas nyers termék, a melyen gondolata szerint nyerhet valamit. Megvásárolja a székelytől deszkáját, gerendáját, léczeit; a szásztól és oláhtól pedig a gyapjút, báránybőrt összeszedegetvén meggyűjtögeti, és nagyban kereskedik vele. E czélból nem mulasztja el az örmény elmenni a közeli városokba, vagy pedig saját városában egész naphosszant pipafüst mellett a piaczon járkálni és figyelemmel kisérni a termények állását. De nem barátja e nép a földmívelésnek, még saját földjét is idegennel dolgoztatja; egész tevékenysége csak az adás-vevésben culminal; gondos öltözetére, konyhájára, meg hogy háza hambára ellátva legyen a szükségesekkel. Az örmény egyáltalában a jól-élés embere, innen van, hogy talán egy nemzet konyhája sem oly izletes, mint az örményé.

Otthon a családnál patriarchalisan megy minden, az apa a hangadó, az anyának csak a ház belső dolgai körül van szorgoskodása. Gyermekeit a legnagyobb függésben és engedelmességben neveli, megadja nekik a szükséges nevelést, s ebben a tekintetben nem kiméli az áldozatot.

Nagyobb bennök a játszi vidorság, fesztelen modor, képzelmi gazdagság és a régi egyszerűség, mint a nyugoti népeknél. Még maradt e népben valami a keleti vendégszeretetből. Szállást és avval járó kosztot bármely idegennek is ad, ki hajlékát egy pár napi megpihenés végett felkeresi. Nem kiméli tőle ilyenkor konyháját, jó borát, nem a barátságos és jó szót. Saját felekezete egyes tagjait csakis mint atyafiait szólítja meg és úgy bánik velök, mint atyafiaival.

Az ismerős és rokon családok szép belső barátságban élnek, felváltva vendégei egyik a másikának; a sátoros ünnepeken, mikor is az egész nemzetség összegyülvén fesztelenül töltik az időt. Nem tud az örmény asszony disznótort ülni, újsütött kenyeret megszegni, valami tavaszi újsághoz hozzányulni, sem valami ritka eledelneműt elkölteni a nélkül, hogy ne részeltetné abból ismerösét is.

Szép észbeli tehetséggel, társadalmi finom modorral s életrevalósággal van e nép megáldva. Az örmény fiú, ha módja van benne és tanulhat, iskoláiban mindenütt az elsők közt tündököl. Nagy e népben a válalkozási szellem.

A tudós Jakab Elek igen szépen festi az örmények jellemét, midőn kiemeli ezeknek hazafias szellemét, mely

nem egy tábornokot adott a hazának a 48-iki önvédelmi harczban, és az absolutismus járma alatt a magyar érzelem elfojtása végett intézett törekvésekkel szemben az örménység határozottan síkra szállt.

E nép tudott egyesülni érzelemben keleti testvéreivel, egyesülni a legfőbb érdekben: a hazaszeretetben, mint a székely és kun nép, sőt nyelvét is, őszinte vonzalma jeléül örömmel tanulta meg s ma tiszta csengéssel beszéli azt.

Az örmények hazafiságuk, bőkezűségük, szorgalmuk, jóindulatuk által a magyar államnak mindig előnyére voltak oly polgárokat neveltek, kik becsülést, tiszteletet vivtak ki a magyar névnek; azért becsülés és tisztelet illeti meg őket, elismerés az állam részéről, melylyel csak jót tettek a múltban; de a jelen nemzedék is szivesen meghozza az áldozat oltáraira — valahányszor a haza jóléte kivánná — anyagi vagy szellemi tehetségeit.

Az örmény nemzet ős vallása.

IRTA: G. I. G. m.

III.

(BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.)

Azt hiszem, elősoroltam azon nyolcz kultust, melyekről Agathangelos történelmében oly homályosan tesz emlitést.[1]

A görög mintára készült örmény mythologia, mint már említém, különösen az Arsacida-házi királyok alatt lett általánossá; midőn t. i. Nagy Tigránes és Mithridates országfoglalásaik közben, Kis-Ázsiából és Görögországból Armeniába hozatták a mondott helyeken divó fő-istenségeket.

Az istenitiszteletben legbuzgóbb királyok, mint: Eruand, Artaxes, Valarsaces, egymással versenyeztek abban, hogy ezen istenségeket székvárosaikban elhelyezzék, azoknak tiszteletére szebbnél-szebb városokat szenteljenek és oltárokat állítsanak. 1)

---

[1] Agathangelos CXIV. fej 603 lap. V. ö. »Armenia« 40. és 119 l.

Bizonyára az Arsacida-dynastia alatt vették át az örmények a **bág** (*բագ* pák) szót is, melyről Agathangelos azt állitja, hogy az a párthus nyelv sajátja; 2) ez a szó a régi örmény dig (*դիք*, tikh=isten) szóval azonos. Ezen bág szóból képződtek — mint világosan látszik — később a bág-in (*բագին*, oltár) bág-áván (*բագաւան* áldozóhely), bágárán (*բագարան* szentély).

Ugy tetszik, hogy ennek a **bág** szónak örmény formája a váh (*վահ*), mely több névben előfordul, mint: Váh-ágen, Váh-uni, Váh-án; és egy-két tulajdonnévben, mint p. Váhrám, Váh-rids.

Valamint a váh a keleti (árja) nyelvek bag szavával egyértelmű, úgy valószinű, hogy a dig szónak jelentése azonos a nyugati (görög, latin) nyelvek θεὸς és deus szavaival. Itt azonban megjegyzem, hogy a kereszténység idejéhez tartozó örmény irodalom a dig elnevezést csak is a pogány istenekre vonatkozólag használja.

Az örmény nemzet a régi időkben hitt a szellemekben; erről világosan tanuskodik egy külső bizonyiték: a **jóslás**, mely Örményországban nagyon szokásos volt. A jóslás emlékét már az ősi platánok hagyományában is feltaláljuk. A platánok szent helye — mint már említettük — Ármávir városa volt, hol a levelek különféle mozgásaiból jósoltak, az az jövendőt mondottak. 3)

A szellem vagy lélek sok nyelvben egyenlő értelmű a szellővel, a széllel. A szellem és szellő fogalmat — mondja Eznik I. k. XXIII. fej. — a zsidó, a görög és a syrus nyelvben ugyanazon szó fejezi ki; és ha jól megvizsgáljuk — folytatja tovább — úgy találjuk, hogy még az örményben is. Arról, kit más üldöz, azt szoktuk mondani: *Չետ ոգի կլանալ, չետ ոգի առնուլ* Nem engedte, hogy lelket kapjon; nem engedte, hogy lélekzetet vegyen. Az már bizonyos, hogy itt a levegőről, melyet beszivunk, van szó.*) Nemcsak más nemzetek, hanem még a választott nép történelme is elég példát szolgáltat, melyekből az látszik, hogy

---

1) Chorenei M. II. könyv. XL. XLIX. és LXVI. fej.
2) Agathang. CXVI. f. 608 l. és CX. f. 590 l.
3) Chorenei M. I k. 20 fej.
*) V. ö. Lélek, lélekzés, szél, szellő, szellet, szellem.

a régiek a levegőnek mozgását a szellem hatásának tulajdonították. Jehova lágy szellő (levegő) által ismerteti meg magát Illésnek. 1) Az „apostolok cselekedetei“-ben a Szentlélek szél alakjában közeledett. 2) — Ezért nagyon természetes volt, hogy valamint Epirus lakói (pelasgok, görögök) Dodona tölgyfa leveleinek mozgásából jósoltak, úgy az ősi örmények is az „ármáviri“ plátánfák levelei mozgásának, — mint valami szellemnek — jövendőmondó erőt tulajdonítottak.

Bizonyos, hogy a régi örmények vallási kultusa mindig felszentelt valakit az „ármáviri“ platánoknak; de annak nyomára, hogy mikép ment véghez ez a felszentelés, a történelemben rá nem találunk.

Úgy látszik, hogy ezenkivül még varázslások is voltak használatban az örményeknél. — Mándákuni János örmény patriarcha (élt a VII. században) és egy más majdnem ugyanazon időből való örmény hittudor — miután elpanaszolják, hogy egész Örményország tele van babonasággal és jóslókkal,.. hogy az Istent, teremtőjüket az örmények elhagyták és a büvészekhez (bűbájos, jövendölő *դիւթ*), igézőkhez (*յուռութ*), jóslókhoz (*թովիչ*) és szekrényekhez (*պահարան*) folyamodtak, a bűvölet különféle nemeiről tesznek említést.

A varázslat legszokásosabb nemei ezek voltak: bűvészet (*թովչութիւն*), szemjóslat (*հատահարցութիւն* jóslás, elszort buza vagy más gabona szemek mozgásából), madárjóslat (*հաւահմայութիւն*), szitajóslat (*մաղաբախութիւն* a szitára vagy a rostára ütöttek és a származott hangokból mondottak jövendőt.) golyójóslat (*բուլայհարցութիւն*), ördög-jóslat (*դիւահարցութիւն*, a rossz szellemhez különféle kérdéseket tettek) stb.

Az említett író előadván a megbabonázás módját, azután így szól: „A fenebűvész a földbe bújva babonáz, ásítozik, balra jósol és jobbra pökdös,... hivja a gonosz szellemet a sóba, a vasba, a vizbe, a szalagba, az olajba, az árpába, az üvegdarabokba és az ember hajába.

---

1) Királyok III. könyve, XIX. rész, 12. v.
3) Apost. csel. II. fej. 2. v.

A jóslás általában mint valami mesterség volt elismerve; voltak hivatalos jóslók, de sokan azt magánylag is tanulták A jóslókat jövendőmondóknak tartották. Azért a fennebbi író, miután elmondja, hogy a jóslók a jövőt soha se tudják, így folytatja: „De erre azt fogod felelni, hogy a mit a jósók mondanak, az úgy meg is történik. — Ne csalódjál; nem azért történik meg valami, mivel a jósló mondotta; mert, ha el sem mentél volna a bűvészhez, az ugyanazon időben, épen úgy megtörtént volna... Legtöbbször előfordúl az az eset, hogy a dolog nem történik meg a jós mondata szerint;... ekkor az emberek ezeket szépen elhalgatják, de ha vagy egyszer — úgy vaktában — valami megtörtént, azt magasztalják és mindenkinek elbeszélik.“

A jóslók a fájdalmak orvoslóinak is tartattak. „Ha azt mondod — tartja a közbeszéd, — hogy a jósló orvos, akkor én azt felelem: Az orvosnak dolga, hogy égessen, vágjon, vért ereszszen és a betegség szerint orvosságot adjon, nem pedig az, hogy bűvöljen, ördöngös beszédeket fecsegjen, a sót, a szenet, a fonalat megvörösítse, vagy az üveg darabot megvarázsolja... a hal- és másféle csontokat és bűv-ereklyéket (amulet) az emberek kezére vagy a szemére kösse és nyakába akaszsza.“ — Az említett író más helyütt még azt is modja: „Ha az embernek csontja törik el, vagy búsnővése van, vagy valami fájdalom és hirtelen betegség érte utól, azonnal bűvészt hoznak a házhoz, hogy ezt babonázza meg “

Az idézett iró szerint még másféle babonaságok is léteztek az örményeknél: t. i. a napjóslat (օրահմայք) és a holdjóslat (լուսնահմայք). Ártalmas vagy rossznak tartották például a szombatot vagy a szerdát vagy némely hólnapot. „Miért folyamodol — mondja a beszéd — a napjóslathoz vagy a holdjóslathoz? Miért ártalmas a szombat vagy a szereda? Azt gondolod, hogy ezen napok rontják el szénádat, szőlőtődet, gabonavetésedet? A hold nem ártalmas, de te még sem akarsz azokon a napokon dolgozni? Az örmények hittek még a szerencse- (բախտ) és a sorsban is (ճակատագիր).

E babonaságok, melyek a pogányságnak voltak maradványai, még a kereszténység korában is hosszasb ideig fenntartották magukat.

A régi örmények nemcsak a szellemekben és azoknak jó és rossz hatásában hittek, hanem még azt is tartották, hogy a szellemek az embernek megjelennek ember, vad-állat, vagy szörnyeteg alakjában. Az örmény nyelvben sok olyan szó van, melyekkel akkor éltek, midőn észrémeket (chimaera) akartak kifejezni, mint p. husgábárig vagy bárig, յուշկապարիկ (tengeri nymfa, Σειρήν, siren); báj պայ (tündér); dzovácזhul ծովացուլ (tengeri bika); árález, արալէզ (vampyr); nêhánk նհանգ (draco aquatilis, piscis homines comedens, furia), sáhábed vájrácz, շահապետ վայրաց (erdei nymfa) sat. — Eznik, midőn az örmé nyek babonás hitét emliti, egyszersmind igyekszik azt megczáfolni. „Azt mondják, hogy a tengeri bika a tehéntől ered, a tündér részben az embertől és a vampyr a kutyától származik. Olyan, minek teste van, testnélkülit vagy láthatatlant nem hozhat létre, ép úgy mint a láthatatlantól testes lény soha sem származott. A tündér nincs az embertől, ha csakúgyan látható teremtmény. A tengeri bika sincs a tehéntől, hogy ha a tengerben tartózkodik. A kutyától nem származhatik a vampyr, hogy ha ez láthatatlan hatalommal bir; ugyanis azt tartják, hogy a vampyr-nyalástól a csatatéren kapott seb meggyógyul és az elesett vitéz feltámad. — Hanem az effele emberek még vitatkoznak is és a mit szóval mondanak, azt ténynyel is akarják bebizonyítani. Falúnkban — mondják — egy tengeri bika tehenet ellett, bőgését is halljuk minden nap. Egy másik azt mondja, a tündért én saját szemeimmel láttam. Talán valaki még azt is mondja, hogy még vampyrt is látott? Ha a régi időkben a vampyrok a sebesülteket nyalták és így meggyógyították és feltámasztották, miért nem nyalják és támasztják fel azokat most is? Valjon nincsenek napjainkban is haborúk és nincsenek a csatatéren maradt sebesültek? Lehet, erre azt felelik, hogy azok hősek voltak, դիւցազունք էին“[1]) — Hogy a vampyrban való hit meg volt az örményeknél a kereszténység idejében is, eléggé bizonyitja a történelem. Byzanti Faustus, Musegh főhadvezér esetét, kit Varázdát, Pápnak utódja meggyilkoltatott, ekkép adja elő: Mikor Musegh főhadvezérnek holt testét haza vitték, családja semmiképen sem akarta elhinni, hogy az halva van;

---

[1]) Eznik I. k. XXIV. és XXV. 99—100.

pedig látták, hogy feje el van választva a testtől... és így okoskodtak: Ez annyi csatában vett részt és soha még egy sebet sem kapott, őtet nyil még nem találta; soha másnak fegyvere őtet meg nem szurta, azért várták, hogy ébredjen fel; fejét a nyakához varrták és felvitték egy toronyba és ott így szólottak: „Mivel vitéz ember volt, eljönnek a vampyrok és feltámasztják.“ Őrt állottak tehát és várták, hogy ébredjen fel, de kivánságuk nem teljesült... és a test feloszlásnak indult; akkor levették azt a toronyból, megsiratták és szokás szerint eltemették.[1])

A boszúistennők- (furia), a sárkányokról és az erdei nymfákról következőkép nyilatkozik Eznik: „Nincs teremtmény, mely különféle alakokat felvenni képes legyen; legalább ezt hiresztelik a sárkányokról és boszúistennőkről. A sárkányokról különféle babonás véleményt tápláltak az örmények, például azt, hogy a szántóföldekről a buzát ellopják és elviszik; hogy vadászni járnak (emberekre) és hogy palotájuk van, a hol elrejtve tartják a trónörökösöket. De folytatja, az említett író: „A föld termékeit nem a sárkányok hordják el, mert nekik lovaik nincsenek, hogy azokkal a gyüjtött gabonát a csürekbe vigyék; ezek vadászatot sem rendeznek; palotájuk sincs és senkit a királyi családból vagy a hősök közül nem raboltak el, tehát leláncolva muguknál nem tartanak senkit; a gonosz lelkek ugyan több pogány örményt megcsaltak, midőn azt hitették el velök, hogy egy Ártávázd nevű királyfit a rossz szellemek elzártak; azt is mondották, hogy ez még most is életben van és ha kiszabadul, a világ ura lesz“ [2]).

Chorenei M. megerősíti Ezniknek állítását, midőn elmondja, hogy a banyák hitelt adtak a mesének, mely azt tartja, hogy egy föld-alatti üregben van vas lánczokkal megkötözve Ártávázd; e lánczokat két kutya folytonosan rágja, hogy Ártávázd kimeneküljen és véget vessen a világnak; de ez meg nem történik, mert a kovácsok által előidézett hangoktól, (ülő-vas) a lánczok megerősődnek. Ezért a kovácsok közül sokan, — mondja Chorenei — hitelt adva a mesének, vasár-

---

[1]) Faustus Byzant.
[2]) Eznik I. k. XXV. 105.

naponként háromszor, négyszer is ráütnek az ülőkre, hogy Ártávázd lánczai erősödjenek meg.[1])

A zend vallás és a pogányság nagyon különböznek egymástól... Örményországban mind a kettőnek nyomait feltaláljuk. Nekem úgy tetszik, hogy az első volt a keleti örmények (Keleti-Örményország) ős vallása, míg a nyugati részben a pogányság volt jobban elterjedve. Ez abból is látható, mert a pogány istenitisztelet nevezetes helyei, mint: Eriza, Ástisát stb. a nyugati részben voltak; ellenben egyetlen-egy pogány kultus-hely sincs említve, mely a keleti tartományokban feküdt volna.

Örmény közmondások.

Ábgár Hoháneszián után forditotta Dr. Gopcsa László.

II.

Ha a gazdag kigyót eszik, azt mondják: ez gyógyszer; de ha a szegény teszi ezt, azt mondják: éhes.

Jobb elveszteni a szemet, mint a hirnevet.

A mit a szél hoz, azt majd el is viszi az.

A míg a kövér megsoványodik, a sovány elhal.

A csibe már a tojásban, a gyermek a bölcsőben mutatkozik.

Az, mit a gyermek szerez, öregségében támasza lesz.

A viz útját megtalálja.

Annak , ki az igazságot mondja, egyik lábát kengyelvasban kell tartania.

Minél több követ dobsz a kutya után, annál többet ugat.

Nem érdekli a vakot az, hogy a gyertya megdrágúl.

Köthetsz barátságot a kutyával, de a botot ne ejtsd ki kezedből.

Az elmúlt napot nem lehet más nappal összehasonlítani.

---

[1]) Chorenei, I k. 30 fej.

Egyik szereti a rozsát, másik a violát.

A tűz a télnek rózsája.

Lakodalomba ment az ostoba és így szólott: jobb itt, mint otthon.

Csak a megszakállasodott ember nevetheti ki a tejszőrt (fiatalt).

Senki sem tudja, valjon tart-e reggelig gyertyája.

Ha ízletes a kenyér mindegy: akár zsidó, akár török sütötte is azt.

A míg Zsuzsánna felcziczomázta magát — a templomból kijöttek.

A fa így szólott a fejszéhez: le nem vághatnál, ha nyeled nem volna belőlem.

Egy, képes ezernek is megrontani jó hírnevét.

Ugy forgasd, hogy se a nyárs, se a pecsenye el ne égjen.

A disznó mondá: mióta malaczaim megszaporodtak, sehol sem találok többé tiszta ivóvizet.

A milyen hangon beszélsz, olyan hangot fogsz hallani.

Hallották, hogy Áli*) meghalt, de nem tudták, hogy melyik halt meg.

A nagyatya evett éretlen szőlőt és az unoka fogai vástak el.

Akkor menj haza, mikor teritik az asztalt és a templomba, mikor a nép oszlani kezd.

Otthon ördög, künn pap.

Kivánj szomszédodnak egy tehenet, hogy Isten neked kettőt adjon.

Szegény és büszke.

Míg nem sir a gyermek, anyja nem szoptatja meg.

A vaknak nincs főbb kivánsága, mint: két szemmel birni.

Egyik tolvaj meglopta a másikat, és az Isten az égben azon csodálkozott.

A ki kéreget: szemtelen, de a ki neki nem ad, az még szemtelenebb.

A rossz kutya sem maga nem eszik, sem nem adja az ennivalót másoknak.

A feketét és fehért csak a fürdőben lehet megkülönböztetni.

---

*) Ali arab szó, jelentése: felséges (czim).

Ha akkor hagysz fel a játékkal, midőn már félvagyonodat elvesztetted: nyereséged van.

Ne beszélj oly esztelenül, — mert ime a szamár kiált az istállóban.

Leszállott a lóról és felült a szamárra.

Az atya gazdagsága moly a fia számára.

Szivem nem asztalteritő, melyet mindenüvé kiteríteni lehetne.

Vedd elő a botot és a tolvaj (körmös) kutya azt megérti.

A banka büdöslik, de ő azt hiszi, hogy fészke szagos.

Mit tud a szamár a mandoláról.

A királynak méltónak kell lennie a koronára.

Ha valahova be akarsz menni, előbb gondold meg, hogy mikép fogsz onnan kijönni.

Addig nyujtózkodj, meddig a takaró ér.

A ki először beszél, nem tudja, hogy a másik mit fog neki felelni.

Ne adj egyet, mert különben az kettőt kiván.

A világ kövér fark és az ember: kés.

A szamár rugdolózásától ne érezd magadat találva.

Midőn a farkasnak a levelet felolvasták, azt mondá: csinàljatok hamar, mert különben elszalad a juh.

Ő magának alszik és másnak álmodik.

Éhség Ciliciában (Kis-Örményország).

Élelem hiánya miatt az állatok egymásután pusztulnak el. Egy bivalbőrért, mely ezelőtt 50—60 ghurust ért, most 20 ghurust adnak (2 frt.) — Igen szomorú képet mutat most Cilicia; e tartomány, mely egykor az ó-világ paradicsoma (termőföldje) volt, most egészen szegénység- és nyomorúságba esett.

A nagy folyók, melyeken régen hajókázás történt, anynyira leapadtak, hogy lóval sőt lábbal is átgázolhatók. Azon helységekben, melyek eddig vizben bővelkedtek, most alig lehet ivó-vizet találni; a Taurus hegység felső részei, melyek évenként e tájban (junius 20.) hóval voltak födve, — a jelen évben kopárak.

A múlt évben Ádáná-ban 250.000 lakos volt, ezekből az éhség félelme elriasztott 50.000-et, kik vagy más tájakra menekültek, vagy az úton haltak el. — A Taurus felső és középső részein, hol itt-ott gabnatermő földek vannak, most 130.000 ember lakik. Cilicia ezen részeinek (Merszinen, Ánámur) lakói látván, hogy buza-vetéseik semmivé lettek, ezek helyett törökbuzát vetettek, ezt most a tartomány 5—6 folyó-vizével folytonosan öntözik; mert reménylik, hogy bő törökbuza termésök lesz és igy megszabadulnak az éhségtől.

A városokat leginkább hivatalnokok, kereskedők és iparosok lakják; ezeket is, kiknek száma 130.000, gyötri az éhség; de legnagyobb nyomorban van a szegény osztály, mely mintegy 70.000 lelket számlál. Ezek Merszinen és Oszmánie között laknak. E tájakon 13 hónap óta egy csep eső sem esett, egy szál fű nem zöldelt. . . .

E vidék lakói közt vannak földbirtokosok, kik ezelőtt jómodúak voltak . . . és most még a mindennapi kenyeret is nélkülözik. — A kőmívesek-, ácsok-, czizmadiák- és más mesterembereknek nincs semmi munkájuk, azért nagy nyomorban sinlődnek. — Sokan csak kenyérrel élnek; ezek között bizonyos neme a hasbetegségnek uralkodik.

Ádáná-ban már zavargások is történtek. Néhány asszony gyermekeivel az elöljárósághoz ment és kenyeret kért, mert — úgymond — halunk éhen. Midőn az elöljárók csak türelemre intették őket, az éhségesek a sütők-, mészárosok- és azoknak boltjaira rohantak, kik élelmi-szert árultak. A rendőrség csak úgy tudta a rendet helyreállítani, hogy — addig is, míg Konstantinápolyban intézkedés történne — kenyeret osztott közöttük.

Ádáná-ban a földmivelés teljesen szünetel; a szőlőmiveseknek, kik közül 90$^0/_0$ örmény, az eső-hiánya miatt, semmi termésük — E tartomány évi gyapot-, szuszám- (nővény, melynek magvaiból olajat ütnek) és szőlő-termelése 800.000 aranyra (à 10 frt) becsültetik; az idén nem lesz majd semmi termés. A taval egy millió értékű buza és árpa termés volt; az idei 100 aranyot sem ér. Több mint 100.000 ember

foglalkozott ezelőtt termény-kereskedéssel, most ezek foglakozás nélkül tengődnek; 100.000 földmivelő töltötte az évet munkátlanul. — A lakosok már butoraikat adogatják el, hogy kenyeret vegyenek. — Mindenütt nyomor és félelem uralkodik.

Sz. K.

Ábovián. *)

Német eredeti után Esztegár László.

I.

Ábovián nem tartozott ugyan a kiválóan kiemelkedő irók közé, de azért nagy jelentősége van az újabb örmény irodalomban; mert ő volt az első, ki a kaukasontúli örmények között megkisérlette az európai müveltséget és tudományosságot terjeszteni. Az ő fellépéseig ezeknél szó sem volt európai értelemben vett szellemi életről; az ifjúság nevelése az örmény iskolákban nem lépte át a papság által vont szük határokat; az európai müveltség ellen itt általános bizalmatlanság uralkodott. Ábovián érdeme az, hogy kaukásontúli honfitársai közt némileg megingatta a hagyományos életelvek hibázhatlansága iránt való hitet és a régi müveletlenség értékét.

E férfiúnak élete, kinek jellemét, értelmiségét és szivjóságát a németek egyik legelőkelőbb költője, Bodenstedt, a legnagyobb elismeréssel irja le, — gazdag érdekes vonásokban... és képét mutatja egy, a szerencsétől kegyelt egyén pályájának. Mint oly sok örmény, kik a szegénység- és jelentéktelenségből a gazdagság és tekintély polczára emelkedtek: úgy Ábovián is felküzdötte magát az egyszerű falúsi fiúból a legképzettebb és legtekintélyesebb tanférfiak és irók egyikévé.

Született 1806-ban Kánáker falúban (Eriván mellett), hol ősei hosszú időn át örökös elöljárók voltak. Tanulmá-

---

*) Leist Arthur, Abowian. Armenische Bibliothek. Bd. II. 65—79 ll. — Lásd „Armenia," 2 sz. 57 l.

nyait az örmény kátholikosz székhelyén, az ecsmiádzini zárda-iskolában kezdette meg. Innen gyámja Antal püspök Tifliszbe, a Nárszesz-féle szemináriumba vitte, hol 1828-ig maradt a nélkül azonban, hogy ismeretekben gazdagodott volna, mert ez az iskola hiányos volt. Ezen intézetnek akkori állapotáról és Ábovián ottani életéről a következőket irja Názáriáncz, az ismert tanár: „Ábovián a felnőtt tanulók egyike és társai között talán a legértelmesebb volt. Kitünt emlékezőtehetségével a többiek közül; azonban, mint mi mindnyájan, úgy ő sem vitt el nagyon sokat ez iskolából, mi a szegényes oktatásnak tulajdonítható. Tagadni azonban mégsem lehet, hogy itt az ifjú lelkekbe sok egészséges mag vettetett el, és Ábovián szivében égő vágygyal, melyet a tudomány iránt táplált, hagyta el ezen iskolát.“

Tifliszből Ecsmiádzinba tért vissza, hol azon gondolat járt eszében, hogy tanulmányai folytatása végett Velenczébe, a mechitáristákhoz megy; ezen tervét azonban nem valósíthatta és így Ecsmiádzinban maradt a kátholikosznál. — Egész véletlenül épen ezen időben látogatta meg e helyet a dorpáti tudós Parrot, kinek szándéka volt az Árárátot megmászni és ezen czélja elérése végett a kátholikosztól egy, az orosz nyelvben jártas vezetőt kért. Ez kedvenczét, Áboviánt ajánlotta, kivel azután Parrot meg is járta az útat. Ezalatt volt alkalma az ifjú szellemi képességét és eszét megismerhetni; s a mint észrevette, hogy a tudományszomj mily nagy mérvben nyilatkozik nála, azt ajánlotta neki, hogy kövesse őt Dorpátba, mert további kiképzésének költségeit ő szivesen fedezi. Ábovián azonnal elhatározta magát, hogy Parrotot Európába elkiséri; most azonban minden oldalról akadályok merültek fel. Rokonai nem akarták, hogy oly messzire menjen, de mindenek felett a papság féltette őt, nehogy hitéhez hütlenné legyen.... Végre ő legyőzött mindent, mert Efrem kátholikosz is hozzáadta beleegyezését; azért midőn Ábovián előtte térdelve, arczát ennek ölébe rejtve sirt, így szólt hozzája a tiszteletreméltó öreg: „Fiam, lelki fiam! Ha az a szándékod, hogy hiteszegetté légy, az anyaegyházat, 1) atyádat, ki most én vagyok, elfeledt, szüleidet, országodat

és hitedet megtagadd: akkor légy biztos abban, hogy Isten a legegyszerűbb kenyeret is*) elvonja tőled. Ha azért válsz el, mert talán valami bántodásban részesültél, úgy mond meg nekem, és én szivesen jóvá teszek mindent.

Én veled Tobiás-atyai szeretettel bántam, mert te nekem olyan fiam voltál, milyen volt neki az övé. De te elhagysz minket, a te ifjúságod ösztönöz arra. Te azt mondod, hogy mész hazádért: úgy hát legyen a mint akarod! Ha a külföld neked szenvedést, gondot, kellemetlenséget fogna okozni, türelemmel viseld el és sem Istennek, sem nekünk el ne panaszold azt. Ha hazád- és vallásodról meg nem feledkezel és úgy tész, mit mondod és visszajösz, akkor épen olyan kedvenczünk leszesz, mint mostanig valál. Talán halva fogsz engem találni, akkor áld meg síromat, hamvaim ott, és én a felhők fölött fogom szavaidat hallani és onnan foglak megáldani“. Ábovián sohasem feledte el ezen szavakat, elsajátította az európai német müveltséget úgy, mint ritka más ázsiai; e mellett megtartotta öröklött hitét s egyházának hű fia maradt.**)

A kátholikosznak itt idézett szavai világosan mutatják, hogy mily zárkozott volt az akkori örmény világ, mily bizalmatlansággal viseltetett az egyházi-rend az európai kultura iránt, s a nyugati tudományosság eszközölte felvilágosodásban vallásra háramló veszélyt látott.

A Dorpáton eltöltött idő Ábovánra nézve igen hasznos volt; alapos ismeretekre tett ott szert, és megtanulta a német nyelvet, melyen mint Haxthausen elbeszéli, oly tökéletesen beszélt és irt, hogy senki sem ismerhette fel benne az idegent. Természetes, hogy legjobb barátja, tanácsadója és védelmezője Dorpáton Parrot volt, ki a fáradságot nem átallotta, csakhogy annak müvelődését előmozdítsa és lelkének legnemesebb tulajdonságait kifejleszsze. E mellett úgy szerette őt, mint egy atya, s megtett minden lehetőt honvágyának enyhítésére.

* * *

---

1) Ormény egyház.

*) A legkisebb állás, hivatal.

**) Haxthausen, Tanskaukasia. Erster Band.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Összehasonlító nyelvészet. Daczára annak, hogy az örmény nyelv már régóta ismeretes Európában, s a XVI-ik század közepe óta számos munka állott a tanulmányozó rendelkezésére, — belevonása az összehasonlító nyelvkutatásba nem mindjárt az indogerman összehasonlító nyelvészet megalapításával egyidejűleg, hanem csak később, a szánszkrit s a régi iráni nyelvek előrehaladottabb tanulmánya után s annak hatása alatt történt, s ekkor is mint az iráni nyelvek körébe tartozónak, e nyelvcsalád keretén kivűl jelentéktelen szerepe jutott s tanusága figyelemben nem részesült. Annál nagyobb lendületet vett azonban az örmény nyelvvel való tudományos foglalkozás a legújabb időkben, s mai nap is, úgy hogy az indogermán összehasonlító nyelvészet terén épen oly még be nem fejezett napi kérdéssé nötte ki magát, mint a milyen a magyarra nézve a török-ugor atyafiság kérdése. — Egész nyelvészeti háború keletkezett, hasonló a magyaréhoz, s míg e tekintetben Vámbéry a magyar nyelvet, elismerve — bár kisebb mértékben — ugor elemeit is, a nagy altai-ság körén belül szorosabban a török-tatár csoporthoz tartozónak vindikálja — addig az örmény nyelvkérdés a körül forog, hogy e nyelv az iráni csoporthoz tartozik-e, mint eddig hitték, vagy külön indogerman főnyelv, melyet ezentúl épen úgy számba kell venni minden egyes nyelvi kérdésnél, mint akár a szánszkritot, ó-perzsát és zendet, gótot, ó-szlávot, görögöt, latint, stb, — a mint ezt legelőször Hübschmann, strassburgi egyetemi tanár „Über die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen“ czímű értekezésében felvetette. — E napi kérdes, mint már az eddig elmondottakból is kivehető, több érintkező pontja folytán kiváló érdekű, mint némi tekintetben analog eset, ugor-török szempontból is s a magyar nyelvnek ezekhez való viszonyát illetőleg sok figyelemre méltó tanulságot rejt magában. (L. Dr. Pátrubány Lukácsnak, a magyar tud. akademia által dicsérettel kitüntetett „Örmény tanulmányok“ czímű, s az akadémia elismerése szerint a magyar irodalomban úttörő dolgozatát.)

Elemi csapások. Nagy szerencsétlenség történt nem rég Örményországban, a Hakkiari tartomány diarbekir-i kerületében. Ezen kerület, melyhez számtalan község tartozik, egy nagy völgyet övez körül, melyen a Tigris-nek egy mellékfolyója: a Zarb folyik keresztül.

A környék hegyeiről majdnem minden tavaszszal óriási hótömbök (lavinák) gurulnak alá a völgybe, maguk alá temetve mindent. Az idén ezen rendszeresen ismétlődni szokott szerencsétlenség különösen nagy mérvet öltött, s a Zarb folyó vize — melyben a legurult lavinák, mint valami hóhegyek uszkáltak — oly rohamosan áradt, hogy a szegény falúsi lakóknak nem is volt idejük

a menekülésre. Az ár mindent elsodort. Többen, kiknek sikerült valahogy házaik romjain a vizbefúlástól megmenekülni, az éhség és a nagy hideg által vesztek el. Kétezer embernél többre megy az áldozatok száma.

Török állapotok. Hogy a korábbi időkben nem valami irigylendő szerencse volt a török uralkodók által gazdag embernek tartatni, — számos, valódi barbarságra mutató adattal lehet bebizonyitani; melyek kellő világitásba helyezik egyszersmind azon szánandó sorsot, mely a törökországi keresztény alattvalóknak századokon át osztályrészül jutott. Ha ugyanis valamelyik szultánnak véletlenül kedve kerekedett egyik vagy másik gazdag örménynek a vagyonára, annak napjai rendszerint már meg voltak számlálva. Az ily szerencsétlen áldozatok sírkövein azonban még ma is ilyetén feliratok olvashatók Konstantinápolyban: „Itt nyugosznak Ergánián Aretinnek, a magas porta bankárjának halandó földi részei. Erényei ragyogók valának, mint az arany; jótékonysága határtalan, adott szava szent. Elköltözött barátaitól és kedveseitől 1795. julius 7-én, bizva Isten kegyelmében, s áldva a kezet, mely megnyitá neki a Paradicsomot!“ .... Minthogy pedig e felirat fölött egy lefejezettnek képe látható, könnyen meg lehet érteni: hogy e felirat lelketlen gúnyolodás egy szerencsétlen kivégzett ember erőszakos halála felett.

A pérai temetőben egy bizonyos Ázmávorián nevű örmény sírja fölött akasztott ember képe látható, s aláírása eképen gúnyolódik a porrá vált halottal: „Angyalok nyujták ki érte kezeiket, midőn a császári akarat az ő pénzverde-igazgatói működését befejezettnek nyilvánitá!“ ....

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

(Sz. K.) **Zarándoklás Leo király sirjához.** A párisi örmények az idén is (május 8) elzarándokoltak Saint-Denisbe (l. „Armenia“ 46. lap); az úton imádkoztak, a sírnál a buzgó örmény pap Szêhág Uthudsián mondott szivreható beszédet. Utána Iszkheuder (Sándor), a párisi örmény egyesület elnöke szólott; „emlékezzünk és reméljünk“ jeligés beszéde mély benyomást gyakorolt a jelenvoltakra ... Azután a szót az ékes-szóló Sejch-Ábu-Nádára, az örményszerető (armenophil) egyptomi költő és írónak adta át, ki dicső multunkat magasztalta ... és az örménynek szép jövőt jósolt — Végre elszavalták azt a gyönyörű költeményt, melyet ezen alkalomra az Egyesült-Államokban lakó Eginián örmény költő Luszinián Leoról irt

A sok idegen, kik a saint-denisi templomban voltak, rokonszenves szemmel nézte a lélekemelő ünnepélyt, melyről több franczia napilap (máj. 9-iki számában) is megemlékezett. Armenia május 14. 75. sz.

Nubár pasa. Az angol királynő, jubileuma alkalmával, az örmény Nubár pasa-, Egyptom kormányelnökének, ki szintén jelen volt a nagyszerű ünnepélyen, az „Indiai csillag“ jelvényét, (melylyel hadtestparancsnoki méltóság jár, հրամանատար, hêrámánádár, commandeur) és lovagi czímet adott.

Itt megemlítjük azt is, hogy a jubileumon még volt egy örmény jelen: Hovhánnesz chán Mászéhiánczh, a perzsa sáh tolmácsa, ki a sáh fivérének fiával Usz-Szultán Abu-el-Nászêr Mirza fejedelemmel ment Londonba. Arm jun. 6. 90. sz.

Örmény bazár Lomdonban. Folyó évi junius hó 10-én nyitotta meg Jészáián vártábéd az örmények londoni (Duk of Welington's Riding School, Knightsbridge) bázárját. A jövedelem örmény templom épitésre fog fordittatni; jelenleg az örmények Londonban egy kápolnában (Clarendon Road, Notting Hill) végzik imájukat. A bázár (vádsárágánoczh) fényes és szép volt; á kiállító nők mindnyájan pompás örmény nemzeti ruhát viseltek; kitünt a veres és zöld nemzeti szin.

Szêr Rober Lethprics, ki tagja az országgyülésnek, a megnyítás alkalmával szintén beszédet tartott, melyben azt mondá, hogy a britániai királyságban lakó számos nép közül az örmény nemzet egyike a leghívebb és legmunkásabb nemzeteknek.

E bázárról szépen emlékszik meg a londoni „Morning Post“ is. Armenia, jun. 18. 85. sz.

Ván városa. Amsterdámban megjelenő „Het Nieuws van den Dag“ czímű lap jun. 20-iki száma Vánt török városnak nevezi. Pedig lehet-e e várost, melyben kétszer annyi örmény, mint török lakik, török városnak nevezni? Ván-ban az örmény az uralkodó nyelv, úgy, hogy gyakran lehet látni az utczákon törököket, kik fejükön kosárral folytonosan ezt kiabálják örményül: „Hác, bánir-Kenyeret, sajtot.“ Április és május havaiban a halárus törökök az útczákon szintén örmény nyelven szüntelenül ezt kiáltják: „Czug árekh, czug-Halat vegyetek, halat.“ Armenia 1887. jun. 25. 87. sz.

Ásztrákáni örmények. Az amsterdami „Nieiuvc Amsterdasche Courant,“ máj. 22-iki száma következő czímű munkáról tesz említést: „Úti benyomások Oroszország-, Káspi-tó körül és Kaukazban“. Ebben Kramp utazó így szól az ásztrákáni örményekről: „Ásztrákán legjeletékenyebb útczája a Moszkai-utcza örmény és perzsa boltjaival. — A kereskedelem az örmények és perzsák kezében van. Ezek között az örmények müveltebbek; 1796 óta ezeknek van örmény nyomdájuk, melynek betűit Csháltárián nevű ásztrákáni gazdag örmény, még a mult században hozatta Amsterdamból.“ Armenia 1887 máj. 18. 79 sz.

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és **SZONGOTT KRISTÓF.**
Todorán E. „Aurora„ könyvnyomda Szamosujvártt.

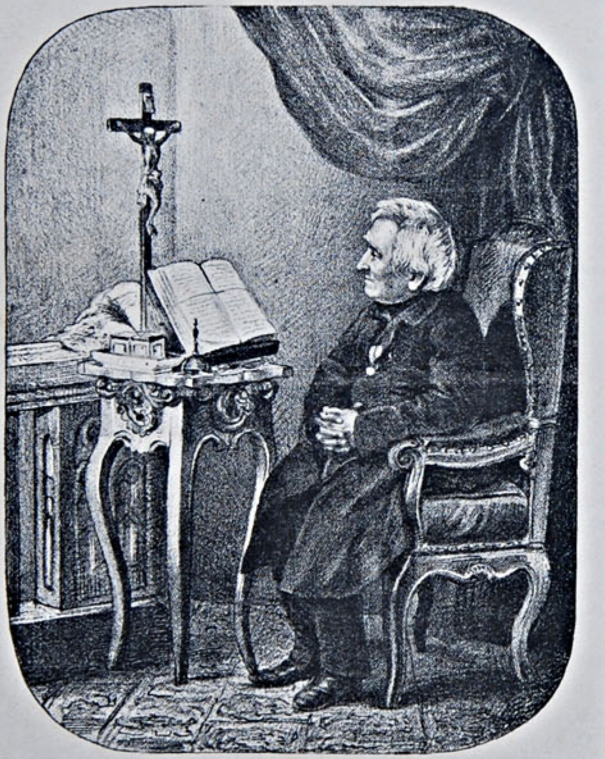

Gábrus Zakhariás.

GÁBRUS EMLÉKEZETE

(Képpel.)

1794—1870.

Jelige: Non census, tituli nec clarum nomen avorum,
Sed probitas magnos igeniumque facit.

Ovid.

Placsintár Dávid Szamosújvár derék polgármestere, ki mindig tett-készen áll, a hányszor csak a közügy őtet munkásságra szólítja; a tevékeny Govrik Tivadar tanácsnok és czikk-író (Szongott Kristóf) aláirásával taval e városon és a vidéken egy ív körözött, melynek homlokára e szavak voltak írva: „Állítsunk Gábrusnak emlékkövet!“
E felszólításból néhány sort ide is iktatok:

Az atyáskodó Gondviselés e hazafias várost fennállása óta nem egy kitünő férfiúval ajándékozta meg. . . Szamosújvár szülte kitünő férfiak ritka sorához méltán csatlakozik Gábrus Zakhariás is.

Alig hiszszük, hogy lenne e hazában örmény ajkú polgár, ki Gábrust ne ismerné?

Gábrus volt „e városnak leglelkesebb és leghűségesebb érzelmű polgára, ki sok és hasznos szolgálataival valamint a tanács és elöljáróságnak, úgy az összes városi közönségnek is iránta mindenkor nyilvánítható méltánylatát és teljes megelégedését érdemelte ki (L. a szamosújvári tanács által 2152—1861 sz. a kiállított bizonyitványt.)

Ezen igen jó lélekkel megáldott és sok szép tulajdonsággal felruházott férfiúról mondották igen találóan kortársai, hogy:

Gábrus! te páratlan ember,
Nincs hozzád hasonló mester.
(Memnisz tun u álsád cshiká,
Um czeráczen ájdbesz pán iká.)

E jelentékeny férfiú áldott hamvai mind e napig úgy szólván „jeltelenül“ nyugosznak a szamosújvári sírkertben; — pedig „az áldásdús emberi és hazafiúi tevékenység emlékének szentelt kő, oszlop vagy szobor egészen más nyelven beszél a szemlélő fogékonyságához, mint a legékesszólóbb könyv olvasójához; ez lassanként hat, az röktön.“

„Az érdem iránt emlékben mutatkozó és számára a síron túl is fenmaradó hódolat legjótékonyabb hatással van a hon polgáraira; mert e hála-oltárokon gazdag tápot nyer a lelkesedés a magasért, a jóbani verseny és a fellengző hazafiság lángja.“

„Elvitázhatlan már csak azért is az emlékek érdeme, mivel a köznapi világ tolongásában eltompult szemeket a széphez, magashoz szoktatja és a letünt nagyokkal való fajrokonságunk emelő érzetét ébren tartja.“ (Aszalai.)

Ilyen letünt nagyság volt Gábrus is. Állítsunk tehat áldásos tevékenységének emléket!

* * *

E felszólítás nem hangzott el eredmény nélkül!

Nevezettek a begyült elégséges összeg- és ennek kamatjával meg is rendelték Budapestről az emlékkövet; a csinos sírkő, mely a jónevű Gerenday szobrász műterméből került ki, múlt hó 14-én állíttatott fel a kath. sírkertben.

Szept. 17-én szenteltetett fel a páratlan emlékkő; a lélekemelő ünnepélyen ott volt a város színe-java és a tanuló ifjúság. Városunk szeretett plébánosa Bárány Lukács előbb segédletes misét mondott a temető kápolnájában, azután elkisért minket a közellévő sírhoz, hol ő, mint a boldogult Gábrus volt hálás tanitványainak egyike szép, eszmegazdag beszédben emlékezett meg arról, ki életében így nyilatkozott; „Kész vagyok én szenvedni, sőt el is veszni, csak boldognak lássam Szamosújvárt... Én egy vagyok, nevem könnyen mehet feledékenységbe, de Szamosújvár városáé örökké fenn fog maradni.“

A hálás kegyelet ezen emlékezetes tette után lássuk a lángeszű férfiú rövid élet- és jellemrajzát:

„Az emberi társaság leghasznosabb tagjai, sőt az emberiség valódi jóltevői kétségkivűl azok, a kik szellemi vagy anyagi tehetségeik összegét az emberiség szellemi emelésére, értelmi és erkölcsi jobbá létének előmozdítására egyszóval a közmívelődés, a kultura terjesztésére fordítják. Ezt teszi a tudós elmeművei, a tanitó a zsenge szellemek képzése, a művész a szép terjesztése, a szónok az igazság hirdetése által.“ (Szász K.) Ezt tette Gábrus Zakhariás is. Boldogult azonban nemcsak mint kitünő tanitó tett jelentékeny szolgálatot hazájának, hanem mint tekintélyes tudós, páratlan örmény költő, öntanult festő, teremtő gépész, bámult ezermester is nem kis mértékben járúlt hozzá a közmívelődés terjesztéséhez. Engedje meg tehát a kegyes olvasó, hogy midőn Gábrus-, a tanitóról méltányosan megemlékezem, egyszersmind azon tárgyak mennyiségét is, melyek körül oly páratlan szorgalommal és szép sikerrel működött, — röviden megemlítsem.

Gábrus Zakhariás 1794. august. 18-án született Szamosújvártt örmény ajkú szülőktől; 1) az elemi osztályokat szülővárosában tanulta, a középtanodai és bölcsészeti tanfolyamot Kolozsvártt, mint tápintézeti növendék elvégezvén, 1815-ben theologia hallgatása végett Gyulafehérvárra ment, hol a Szent-István nevű növeldében felügyelő lett. Itt szabad ideje alatt Reichling báró várparancsnok, Zelenkai titkár és mások fiai magán tanításával foglalkozott. — Mindenütt kitü-

---

1) Atyját Józsefnek ([illegible]) és anyját Várteresz Anná- Máriának hivták. Nagyapja Zádig, a nagyanyja Hájruszep Nigol leánya: Mária volt.

nően tanult. Előljárói Gábrusra, kinek rátermettségét jól ismerték, nem ritkán ruháztak jelentékeny megbízást.

Gábrus 1817 szep. 2-án búcsúzott el Fehérvártól, de egyszersmind a papi pályának is, mely iránt gyermek kora óta nagy hajlama volt ugyan, de rövid termete miatt arra alkalmatlannak tartatott — „Isten hozzád“-ot mondva — útnak indult haza felé.

1817-ben iskoláiból haza jövén szeptember havában a városi tanács által adó-iró biztosnak (rectificator comissarius) választatott meg.

1818. oktoberben Gábrust a tanács tanítósággal kinálta meg és ő az ajánlatot elfogadta; de miután a két hivatal némelyek által összeférhetetlennek tartatott, előbbeni tisztéről lemondott; így lépett Gábrus azon szép pályára, melyen 42 év alatt 2425 gyermeket nevelt a hazának. Naponként 8 órát tanított, négyet a nyilvános intézetben és négyet házánál magánlag. Magán tanítványai sorába évenként 10—15 szegény gyermeket is felvett, a kiket nemcsak ingyen tanította, hanem — tehetségéhez képest — gyámolgatta is. Ezek közül idővel egyikből jó pap, a másikból derék biró, a harmadikból ügyes tanitó (és így tovább) lett, mely hasznos tagok a társadalomra nézve különben talán elvesztek volna, ha Gábrus megbecsülhetlen közvetítése, meghálálhatlan fáradozása és készséges gyámolítása, tanulmányaik folytatása végett számukra alapítványi helyeket nem keresett, vagy megélhetési módjukról ne gondoskodott volna. — Ő nemcsak szóval a tanodában tanította az emberi kötelességeket, hanem tettel az életben is gyakran megmutatta azt, hogy miként teljesíti a vallásos ember Isten és egyháza iránt tartozó kötelességeit, mivel tartozik a loyalis alattvaló uralkodójának, mit vár a rendületlen hazafitól e hon, mely éltetőnk — és minő követeléseket formál irányunkban az a város, melynek falai között pillantottuk meg a szép kék eget.

Habár terhes hivatalával járó kötelességeinek lelkiismeretességgel és páratlan szorgalommal felelt meg: mégis tudott a fáradhatatlan férfiú — kinek életidejéből egy percz se rebbent el hasztalanul — időt szakítani a munkálkodásra azon téreken is, melyek nem tartoztak ugyan műköréhez, de városunkban hívatott művelőjükre várakoztak.

Nagyon szeretném példa- és buzditásképen ezen „nem mindennapi ember“ hasznos életének bár vázlatos képét adni, de a hely szüke csak még a következők említésére enged tért:

Szabad ideje alatt csinált két csinos földgömböt, tengelyeken forgó — száz esztendeig használható — naptárt (calendaria secularia, 6 példány), mozgó naprendszert, két mesterséges szerkezetű ládát (az egyiknek 51 és a másiknak 101, titkos rugóval ellátott fiókja van, — ezen utóbbi a londoni kiállításra volt szánva), a szentegyházban két oltárt állított össze, a faldistoriumot, baldachinumot, lámpákat, az ezüst füsttel bevont szép fa-gyertyatartókat is ő csinálta, egy rendbeli egyházi ruhát ezüsttel hímezett, 37 világítót (transp. illum.), szinpadi diszítményeket készített, 40 nagy képet rajzolt (auro delineavit); rajzolt még négy térképgyüjteményt (ívnagyságban, 42 lap); a város felszólítására 12 díszkapút állított fel, a jelenleg is dicsőségesen uralkodó kir. Felség legünnepélyesebb elfogadása alkalmával (1852) a várost, a piaczot, az útczákat igen csinosan felékesítette; a meghalt Ferencz király, a pápa- és más érdemes férfiaknak végtiszteletadásul gyászalkotmányt (castrum doloris) állított. Ezeken kivül a következő munkákat irta:

Száz szent örmény hymnus (32 ív); örmény magyar á, b, c és olvasó könyv; örmény káté; mennyiségtani földrajz (magyarul); kortan (magyarul); a negyedik parancs, rimes versekben, örményül, két kötet. Gúnyköltemény, a farkas- és hódról. Siralom, rimes versekben, örményül, egy kötet. „Consumatum est“ rimes versekben, örményül, egy kötet. Praedestinatio, három kötet. Vegyes költemények, örményül, 2 kötet. Apologia. Az isteni Gondviselés, örményül, folyó beszédben 9 kötet. Istenbe vetett remény, örményül, folyó beszédben, 9 kötet. Heraldica — czíme: MDCCCXCVIII scuta heraldica totius mundi, imperiorum regnorum, principatuum, provintiarum, ducatuum ac comitatuum insignia in se continentia — latinul 4 kötet. Újabb szent hymnusok örményül, 4 vaskos kötet. Örmény-latin-magyar szótár öt erős kötet. Észrevételek Renan ellen, magyarul 1 kötet, negyed rét, 624 lap. Acrosticon, pro tuendis juribus Ecclesiae e nominibus summorum pontificum a S. Petro ad ultimum pontificem Pium IX usque, in conversionem prodigorum Ecclesiae filiorum concinnatum. Latin nyelvtani magyarázatok. Vers- és ékesszólástan. Gyászköltemény (150). Irt még négy szindarabot is magyarul u. m.: A varga, 3 felvonásban. József elárultatása, 5 felvonásban. Dávid király, 5 felvonásban. A fiúi példátlan szeretet, 5 felvonásban. Ezekhez járulnak a plébániai templom könyvtárának lajstromozása, a majorsági (városi) pénztár 5 évi, az árvai pénztár 20 évi, a kórházi 2, a plébániai 2 és a kereskedő társaság több évi számadásainak elkészítése.

Imádott nemzete és nagyrabecsült szülővárosa iránt több ízben tanusított kiváló szeretete és ragaszkodásának fényes jeleit adta akkor is, midőn Rudnay és Szepesy erdélyi volt nagynevű püspökök ajánlatait, kik őtet a városi tanács jelenlétében jövedelmezőbb állással kinálták meg — szerényen el nem fogadva, megmaradt továbbra is azon igénytelen körben, mely sok irányú, de áldásos működésének eddigi közvetlen tanúja volt, — hogy minden tehetségét ezután is első sorban azon város javára szentelje, melynek falai között ringott bölcsője. De ki képes számtalan tetteit bárcsak névszerint is elősorolni? A plébániai örmény templom, a Ferencz-rendiek szentegyháza, a városi tanácsház és sok más magánház tudnák csak megmondani azt, hogy mit mívelt bennök Gábrus!

Nem jött városunkba nevezetes ember, ki el ne ment, vagy a kit el ne vittek volna Gábrushoz. Igy látogatta meg Kővári László hírneves hazai történetiró is, ki látogatását a „Hetilap“ 20 számában (Kolozsvár 1854. szombat, márt. 11.) „Nehány szó Szamosujvárról“ czím alatt következőleg irta le: . . . . . . „E régiség közelében (nem a római colonia?) Szamosújvárnak egy másik hasonlóan kincse lakik: és ez Gábrus Zakhar tanár ur. Ki gondolná, hogy e névben egy eltemetett lángészt neveztünk meg. A város egyik kisebb házában, mintegy előszobába lépünk, a kis ablakok szemben egy gyönyörű könyvtár-, jobbról

az ásványok és régiségek museumára vetik fukar világukat. Az első szobában több bevégzett s bevégzettlen mechanikai mű: köztök egy mozgó naprendszer, gyermekek számára; egy száz évig használható fali naptár, tengelyeken; egy láb széles láda, 51 fiókkal, melyek hárman kivűl mind egymás által záródnak; egy szögletben másfél lábnyi átmérőjű földgömb készül, szép és pontos rajzzal. . . . Ezek mellett minden asztal tele műdarabokkal. Ott áll az iróasztal is, a könyvtár magyar és örmény könyveivel, rajta Gábrus úr kész műve: egy örmény-latin-magyar szótár, s ott regényének hetedik toll alatti kötete örmény nyelven, vallásos tartalommal, melynek czíme, ha jól emlékszem: „Könyv az isteni Gondviselésről.“ A méhkasként tele kis szoba magában egy museum és benne az őszbe elegyedett kis ember lángoló élénk szemeivel, ősz szakálával, fürge modorával oly érdekes szomorú jelenet. Így élnek, így vándorolnak a sír, az enyészet felé lángelméid, édes hazám, kevesektől ismerve míg élnek, s feledetten, ha meghalnak. Ő vala az itteni örmény Sion Dávida, meleg lelkének dalai hangzanak ma a város örmény ajkú templomaiban. S hányan vannak ma a hazában, kik e festő, gépész és költői szellem nevét ismerék, kik meglátogaták e férfit, kinek most egyik fővágya, hogy szerzett műkincseiből városának községi museumot állítson. Ím patriciusi törvényhozás, egyik élő sírköved, míg a gazdag Cs.... dálinak, kinek még inditványozója sem tudá kimondani nevét, mert tán gazdag vala, kiváltságot szavaztatok; e férfiúnak, mert csak szellemben vala dús, nem jutott egy czímereslevél S ő nem csügged, érez és gondol, reménye, lelke nem törött meg; vajha csüggedni nem tudásának örökösei lehetnénk.

* * *

Most visszatérek Gábrus-, a tanitóhoz . . . Arról, hogy terhes hivatalában mint járt el, tanuskodnak azon kitünő bizonyitványok is, melyeket a felsőbb tanhatóság, az örmény clerus, a város, társulatok és egyesek állították ki számára.

Utoljára $18^{58}/_{59}$-dik tanévben lépte át azon terem küszöbét, mely jótékony munkálkodásának 42 éven át hiteles tanúja volt, azután elvonult azon nyugalomba, melyet babérainak árnyéka adott. A város pedig hív szolgáját, — ki megszámlálhatlan szép, jó, nemes, hasznos tettei és derék egyéniségével megbecsülhetlen szolgálatot tett, holtiglan élvezendő kegypénzzel — nyúgdíjalapunk akkor még nem volt — látta el; és így ezen szép intézkedésével a jelen alkalommal is megmutatta azt, hogy az ifjú nemzedék kiképzésében elernyedt férfiú nemes fáradozásait méltányolni, megjutalmazni tudja.

A városi határozatot a kir. főkormányszék helyben hagyván, mivel részéről is meg akarta jutalmazni azt, ki a tanitóság terén kizárólag nemcsak e város-, hanem a hazának is tett becses szolgálatot — „a legelső magyar ember“-től, ki az igaz érdemet alattvalóinak legutolsójában is tudja méltányolni, a derék Gábrus számára arany érdemkeresztet kért; azon művelt városról pedig, mely elöregedett tanitójáról íly nemesszivűen gondoskodott, a felséges trón előtt nagy elismeréssel nyilatkozott. . . . És az érdem még ezen életben sem maradt jutalmatlanúl. . . Legbensőbb öröm fogá el ismerőseit, tanítványait, az egész várost, midőn hallottuk, hogy Úrunk királyunk a jeles Gábrust legmagasabb kegyelmével kitüntette. Örökké emlékezetes marad előttünk az a nap — 1860. ápril 20. délelőtt — midőn a kerületi főesperes, városunk nagynevű volt plébánosa Lukácsi Kristóf, ki mint az erdélyi róm. kath. iskolai főigazgatóság részéről kiküldött hivatalos biztos, egy igen szép beszéd kiséretében függesztette fel ünnepelt mellére az arany érdemkeresztet; a ritka ünnepélyen jelen volt az egész város, — a kerületi törvényszék képviselője, mint politikai biztos, Jüngling Mihály titkár volt. . . .

És vajjon a nyugalomba vonult ezután munkátlanságban vesztegelt? Ezt Gábrusról, kit a kelő nap már dolgozó asztalánál üdvözölt és a kit az éjfél ritkán látott Morpheus karjai között — feltenni se lehet! Ugy is a nyugalomra inkább csak öreg testének, mely a fárasztó szolgálatot már megelégelte, volt szüksége; mert munka-biró lelke azután még sok szépet és hasznost állított elő. . . .

De végre megirigyelte a kérlelhetlen halál is azt a mély tiszteletet, végtelen szeretetet, odaadó ragaszkodást és határtalan becsülést, melyben szép esze, széles ismeretei, szolgálatkészsége, hasznos munkássága és sok más jó tulajdonaiért részesült az, ki városunknak „mindenese“ volt. Az 1870-dik (reánk nézve szomorú) év volt az, mely Gábrust is drága halottjai közé sorozta. Rövid ideig tartó betegség után ápril 27-én vert utolsót a sziv, mely a bölcsőt és sírt adó hazát és benne egyre haladó városát enmagánál jobban szerette, — azután csendesen letünt a látóhatárról az a felséges, kis csillag, mely kevesektől észrevéve, több mint félszázadig világított.

Lenyugodtál tehát oh boldogult! te, ki életedben a nyugalmat csak nevéről ismerted; de nyomban utánad feltünt városunk egén egy nemesebb, egy örökké fénylő csillag . . . és ez a te érdemcsillagod oh felejthetetlen Gábrus, ki hivatalodban hív, igaz és serény voltál; ki lelki-testi erődet a közjó előmozdítására használtad; ki Istennek, a hazának, az örmény nemzetnek, szülővárosodnak és embertársaidnak éltél; ki csak az idővel fukarkodtál (jelszavad ez volt: Fleo damna rerum, sed plus fleo damna dierum; quisque potest rebus succurrere, nemo diebus); ki nem nevezetes származásodnak dicsőséget szereztél; ki — de nem folytatom tovább, ugyis gyenge tollam nem képes fényes érdemeit annak, ki éltében nagy szerényen úgy nyilatkozott volt, hogy: „Nem vagyok méltó a dicséretre, mert csak azt tettem, a mivel tartoztam.“

(Cshjem árzsáni kovászánkhi,
Zájn ári, zor incsh bárdenczhi.)

méltóan kitüntetni. Különben sem szorultál az én dicséretemre te, ki élni fogsz, mig fennáll Szamosújvár, melynek szivében számodra, hálás emlékül egy hervadhatlan „nefelejts“ virít.

Boldogult Gábrus, ki szép lelked örök-korú műveit itt hagyva, felszállottál egy jobb hazába, ki tanítványaidat bölcseségre tanitád, hogy ők is képesek legyenek másokat tanítani — íme! fáradságod édes gyümölcse sírhantod felemelkedése után is boldogítja e hont, ezen várost, mely áldást mond reád, ki életedben híven betöltve szent hivatásodat, most nyugszol anyai kebelén.

Nyugodjatok is ti áldott hamvak! csendesen, mert a kegyes Ég hatalma és gondviselő keze ápol titeket, míg eljön az óra, hogy — örökké éljetek!

Szongott Kristóf.

Az örmény irodalom.

— L' Armenie chrétienne et sa littérature, par Félix Nève. Louvain. 1886. —

II.

A nyelv.

Az összehasonlító nyelvészet buvárlatainak sikerült napjainkban világot vetni az örmény nyelv viszonyára az ó világ történeti nyelvformáihoz. E buvárlatok eredménye az, hogy az örmény az ind-európai nyelvcsaládhoz, és pedig annak irani ágához tartozik.[1]) Gyökeinek legnagyobb részét megtalálták a sanskritban, a zendben, sőt a modern perzsában is; számos gyökszava azonban őseredeti állapotában jutott el hozzánk s azoknak elemzése fontos támpontokat nyujt a zend és ó-perzsa nyelvek egyes homályos kérdéseinek tisztázásához.

Az örmény nyelvtan is természetesen a közös eredetű régi és hires nyelveknek analogiáit mutatja s ragozásának és hajtogatásának törvényei emezekből fel a sanskritig, könnyen megfejthetők.[2]) Csak egyes formáknak összhangján esett az idők során csorba, épen ugy, mint a többi árja eredetű népeknél, melyek a hegyvidékeknek zord égalja alatt

telepedtek véglegesen meg. Bopp az összehasonlító nyelvészet nagymestere, méltó helyet jelölt ki az örmény számára a sanskrit, zend, görög, latin, litván, ó-szláv, gót és német oldala mellett, s megállapította, hogy a régi örménynek általános jellege nyelvtani szempontból nem áll mögötte e nagy család legjobb szervezetű nyelveinek.[1]) Igaz, hogy elveszté a nemek megkülönböztetésének képességét, de a fő és melléknevek hajtogatása ma is egészen a régi törvény szerint történik, s az igeragozás terén még előnyösebben versenyez az örmény a latinnal. Nevezetesen a jelen idő első személyének őseredeti *m*-jét manapság is kivétel nélkül alkalmazza a közönséges örmény nyelv.

Az örmény, a minőnek a fennmaradt irodalmi emlékekből ismerjük, kétségkivűl nem egészen azonos az őseredeti nyelvnek első formáival, de nem is ment jelentékeny változáson keresztül időszámításunknak ötödik évszázada óta, a midőn mintegy állandósítá az addig hiányzó teljes és igen gyakorlati abc-nek elfogadása. Nem volt alávetve oly felbomlásoknak, mint a közös nyelvcsalád többi ágai, például a latinból származott román s a gót-ból sarjadzott germán nyelvek. Bármennyi viszontagság érte is a nemzetet, nyelve megőrizte belső gazdagságát. Gyökeinek száma felette nagy; hasonlóan a némethez, csaknem korlátlan szabadságot tartott fönn a szavaknak szerkesztésében. Az irodalmi emlékek felette változatos phraseologiát tárnak elénk s bő mennyiségét az egyenjelentőségű kifejezéseknek a finomabb gondolatárnyalatok megjelölésére. Mintha semminő törvényhez se kötötte volna őket a gyakorlat, szabadon módosítgatta a legtöbb iró a mondatkötést is, utánozva e tekintetben egyik másik idegen nyelvnek a kifejezés formáit és fordulatait. A fordítások első században nem csekély befolyása volt ilymódon az örmény irodalmi nyelvnek fejlődésére a leginkább syr és görög nyelvből történt átültetéseknek s később is a különböző nemzetek irodalmának megismerése észrevehető hatással volt az örmény prózairóknak nyelvezetére.

Bármily gazdag és változatos volt is a nemzeti szókincs, szükségképen át kellett venniök az örményeknek egyes új szavakat úgy a szomszédaiktól, mint ama hódító népektől, melyek annyiszor özönlötték el hazájuknak földjét. Ekként mentek át az örménybe semichaldeai szavak időszámításunk kezdetén, perzsa, arab, mongol szavak a középkorban s igen sok török szó Kisázsiának és Konstantinápolynak az osmánlik által történt elfoglalása után A politikai események több ízben éreztették befolyásukat az örmény nyelvnek szervezetével, a mint ezt igen érdekesen kimutatta Pátkánián az örmény nyelvnek alakulásáról irt tudós munkájában.[1]

---

[1]) Gosche, De ariana linguae gentisque armeniacae indole. Berlin 1847.

[2]) Peterman, Grammatica linguae armeniacae. Berlin 1837. — Lagarde, Zur Urgeschichte der Armenier. Berlin, 1854. — Windischmann, Die Grundlage des Armenischen im Arischen Sprachstamme. (A müncheni tud. Akademia évkönyveinek 1846-i kötetében.)

[1]) Vergleichende Grammatik. Második kiad. Berlin, 1856.

Hasonló történeti indokokra vezethetni vissza a heterogen szóvegyülékeket is az egyes örmény dialectusokban, melyek némely vidékeken egészen külön jelleget öltöttek s őriztek meg. Az eredeti — mondhatnók classicus — örmény nyelv formáival leginkább megegyezik az Ararat-vidéki diatectus. A nép emlékezetében fennmaradt itt napjainkig néhány dal, melyek kétségkivűl ősrégi időknek a hagyományai. Figyelembe veendő az a dialectus is, a mely Ciliciában és Kis-Örményországban honosúlt meg, s még inkább a népies nyelv, melyet századokon át használtak az örmények Konstantinápolyban és Anatoliában.[2]

Az örmény abc-hez, úgy, a mint az reánk átszármazott, elválhatlanul hozzá van forrva az ötödik század egyik legkiválóbb tudósának Meszrobnak a neve. A nemzeti elismerésből fakadt kegyes hagyomány azt tartja, hogy természet fölötti úton ismerkedett meg az irásjegyekkel, melyeket tőle nyertek honfitársai: a tény az, hogy napjainkban is felismerhetni egyes keleti népek irásrendszerében elemeit azoknak a jegyeknek, melyekből az örmény abc össze lőn állítva. Eredetileg harminczhat betűből állott, s csak a XII-ik században csatoltak hozzá még kettőt. Meszrob elmés munkája az Örményországgal érintkező nemzetekből átkölcsönzött betűjegyeknek összegyüjtéséből állott; egyik-másikra világosan rá is ismerhetünk a görög, syr, chald, zend, pehlvi

abc-ben. De a nemzet ekként mégis birtokába jutott oly irásrendszernek, mely úgy a régi kéziratok díszes kezdőbetűit, mint a gyors iráshoz szükséges s világosan áttekinthető apró jegyeket magában foglalta.

Ezen irásrendszer elfogadását kevéssel előzte meg az örmény nemzet zömének a keresztény hitre való áttérése. S az örmény irodalom fejlődésének kezdetei is ezen időszakkal esnek össze. Bölcsőjétől napjainkig a keresztény szellemnek befolyása alatt állott az örmény irodalom. Gyakran sujtotta balsors a nemzetet; gyakoriak valának fiai közt a viszályok és szakadások; de a szenvedéseknek, a háborúknak és számkivetéseknek közepette sem szüntek meg a nemzet kiválóbb szülöttjei művelni ezt a kereszténység szellemében és szolgálatában fejlődött irodalmat.

Dr. Molnár Antal.

---

[1] Sz. Pétervár, 1864. Az orosz eredetinek franczia forditása, Dulaurier jegyzeteivel, a Journal asiatique 16-ik kötetében.

[2] A XIV-ik században Erzingán János örmény nyelv tudós nyolcz örmény dialectust különböztetett meg hozzátette azonban, hogy az araratinak ismerete elégséges az irodalmi műveltséghez.

A csodafülemile.

(Örmény népmese)

Krikor Chálátiáncz után németből Dr. Turcsáné Placsintár Gizela.

Élt, volt egy király. Ez egyszer templomot építtetett; hét évig dolgoztak azon, elkészűlt és felszenteltetett. A király a templomba ment, hogy imádkozzék; de hirtelen forgószél támadt, mely szinte leverte a királyt; ekkor azonban vándort lát maga előtt. „Hosszú életet kivánok neked király, — így szólott hozzája — szép templomot építtetél, de mégis van hiánya. Erre a szél erősebb lett és a vándor eltünt. A király lerontatá a templomot és újat építtetett.

Mihelyt elkészűlt, a király felszentelteté azt; de ekkor is ugyanaz történt, mint első alkalommal. A király újból lerontatá a templomot. — „Most dolgozzatok kilencz évig — mondá — és épitsetek oly templomot, hogy ahhoz hasonló kerek e világon ne legyen.“

A templomot felépítették; a király elment imádkozni; szél kerekedett és ugyanazon vándor jelent meg előtte. „Hosszú életet kivánok neked király, — mondá — igaz, hogy templomodnak nincsen párja, de fájdalom még hiányzik valami abból.

Ekkor nyakon ragadta a király a zarándokot és imígy szólott hozzája: Beszélj, mert tudni akarom, mi hiánya van templomomnak. Már harmadszor parancsolod, hogy azt lerontassam.“

„A templom ékessége: a csodafülemile hiányzik abból“

Ezt mondá a zarándok és a király viszatért kastélyába. A királynak három fia volt. A fiúk észrevették atyjuk szomorúságát és azt kérdezték tőle: „Atyuskám, mi miatt aggodsz?“

„Arról gondolkozom — mondá — hogy megöregedtem és templomomból hiányzik a csodafülemile. Hol keressem fel azt?“

„Mi magunk kelünk útra és elhozzuk azt neked“, mondák a fiúk. Mind a hárman elkészültek, lóra ültek és elindúltak. Egy hónap múlva azon ponthoz értek (válaszút), melyen az út háromfelé ágazott és határozatlanul álldogáltak ott.

Úgy véletlenül zarándok jött feléjük és azt kérdi tőlük: „Merre vezet útatok, fiúk?

„Mi a csodafülemilét keressük, de nem tudjuk, melyik útat kövessük.“

Erre a zarándok azt válaszolá:

„Az, ki a széles útat követi, vissza fog térni; az, ki a középső útra megy, vissza is térhet nem is; de annak, ki az alsó útat választja, még reménye sem lehet a visszatérhetésre.

Az idősebb testvér a széles úton lovagolt tovább; ment mendegélt és egy kastélyhoz érkezett.

„Miért lovagoljak én még tovább? — gondolja magában. — Még életemet is veszíthetem. Inkább szolgálatot keresek e kastélyban és itt lakom.“

A második testvér a középső úton lovagolt tovább. Általment egy hegyen és kastélyt látott maga előtt. Leszállott lováról, ezt egy karikához kötötte, önmaga pedig bement a királyi kertbe, hol zöld padra talált; ráült. Egyszerre csak az ég és föld között egy fekete mórt lát lebegni, — mely hozzája repült és megérinti őtet pálczájával:

a királyfi rögtön kerek kővé változott át és a pad alá gurgott.

A lóra pattant legifjabb testvér az alsó úton haladt tovább. A zarándok megsajnálta a királyfit, mert ez veszedelembe ment; azért megmondá, hogy hova menjen és miként szerezheti meg a csodafülemilét. Lovagolj csak előre és útközben patakot fogsz látni. A csodafülemile tulajdonosnője varázs-igéje által a patak vizét elrontotta, úgy, hogy abból őmaga sem iszik. Te igyál és mondjad: Oh, mily édes, ez a valóságos életviz. Menj által a vizen és ligetet fogsz látni. A csodafülemile tulajdonosnője egészen elpusztulni hagyta ezt, mely varázs-igéje következtében csak dudvával van benőve. Szakits le azokból egy nehányat, szagold meg azokat és mondjad: Oh, minő illat, valódi égivirágok! — Ha elhagytad a ligetet, egyik felén az útnak farkast, másik felén bárányt fogsz megkötve látni. A farkas előtt széna, a bárány előtt hús van. Vedd a húst és tedd a farkas és a szénát a bárány elébe. — Innen lovagolj tovább és látni fogsz egy nagy kapút; egyik fele nyitva van, másik fele zárva. Nyisd fel a betett félt és zárd be azt, mely nyitva volt. Ha a kastélyba jutsz, látni fogod, hogy a csodafülemile tulajdonosnője alszik; ez hét napig alszik és hét éjet viraszt át.

Ha mindezt így teljesíted, a csodafülemilét magaddal hozhatod; de ha nem így cselekszel, akkor sem oda el nem érhetsz, sem vissza nem térhetsz.“

A királyfi tovább lovagolt és egymásután látta mindazt, miről a zarándok neki beszélt: a patakot, a ligetet, a farkast, a bárányt, a kapút, és úgy tett, a mint megparancsolta volt. Bement a kastélyba és egy gazella-szép szűzet lát ott feküdni. A csodafülemile, mely párnája fölött függött, kirepült kalitkájából, a szűz mellére szált és elkezdett ezerféle módon énekelni; a szűz álomba szenderült. A királyfi közelebb lépett, megfogta a csodafülemilét, egy jelt csinált a szűz arczán és visszafelé indult.

A szűz felébredt és észreveszi, hogy a csodafülemile nincs ott; kitalálja, hogy elfogták és elkezd kiáltani:

„Kapú, tartoztasd fel őt.!“

A kapú azt feleli: „Isten segítse el! Hiszen nyitott szárnyamat bezárá és azt, mely zárva volt, felnyitá."

„Farkas, bárány fogjátok meg őtet!"

Ezek mondák: Isten segélje elé! Hiszen a szénát a bárány, a húst pedig a farkas elébe tette."

Még tovább kiált a szűz: „Liget, ne ereszd őt!"

Ez azt feleli: „Isten segitse el! Te egészen elhanyagoltál, ezért elgyomosodtam, de ő minden dudvámat égi virággá változtatta át."

„Patak akadályozd meg őt!"

De ez azt mondja: „Miért? Vizemet megmérgezted és átváltoztattál piszkos pocsolyává. Menyjen csak, Isten segélje őt!"

A szűz belátja, hogy hiába fárad; azért lóra ül és őmaga kezdte üldözni a tolvajt.

Hagyjuk őt egyelőre tovább haladni!

A királyfi a zarándokhoz érkezett, meghajtá magát előtte és így szólott: „Nesze itt van a csodafülemile!" Ezután bátyjai után kérdezősködött. — A remete azt mondá, hogy azok még nem tértek vissza. Ekkor megőrzés végett átadá a királyfi a csodafülemilét és ellovagolt a széles úton. Egy nagy városba érkezett; bement a vendéglőbe, hogy egyék valamit... és véletlenül itt találja legidősebb fivérét, ki szolgálatban volt. Titokban tudtára adá megérkezését, magával vitte és visszatért a remetéhez. A legidősebb fivérét is ott hagyta és kinyargalt a második után. A középső úton lovagolt tovább, és a hegyen túl kastélyt látott, mely úgy fénylett, mint izzótűz.

Leszállott, megköti lovát, bemegy a királyi kertbe és leül a zöld padra. Ekkor az ellenkező oldalról egy fekete mór fut feléje és azt kiáltja neki: Hát gazdátlan-e ez a kert, hogy te itt leülsz?"

A mór felemelé pálczáját és azzal meg akará érinteni a királyfit; de ez annál ügyesebb volt, kiragadta a pálczát a mór kezeiből és megütötte azt. A mór azonnal kővé változott. Ekkor így szólott magában a királyfi: „Valószinűleg itt ölték meg fivéremet is!" Azért a pálczához nyul és a kerék kövekre üt és íme! minden kő emberré változik át, kik futni kezdenek. Azonban észrevette, hogy bátyja nincs közöttük; ekkor a pad alatt lát még egy követ. Reá üt a pálczával, a kő átváltozik emberré és ez bátyja volt. Ez is futni kezdett. A királyfi utána kiáltott: „Bátyám, hova futsz? Hiszen én öcséd vagyok." Ez körülnéz és látja, hogy a szó igazat mondott... És együtt mentek el a remetéhez.

Magukhoz veszik a csodafülemilét és mind hárman útra kelnek. Útközben megszomjaztak. De egy kuthoz értek, és beleeresztik a legfiatalabb fivért, hogy merítsen vizet. Kaptak is vizet, de fivéröket a kútban hagyták és így szólottak egymáshoz: „Ha ő is velünk jön, hogy fogunk mi a király színe előtt megjelenni?" Magukhoz vették a csodafülemilét és tovább mentek... Haza értek és ezt mondják apjuknak: „Legfiatalabb fivérünk, a drága meghalt és mi ketten kaptuk meg a csodafülemilét." És betették a templomba, de az egy hangot sem hallatott.

Ezalatt a szűz követi a királyfiak nyomát. Ezeknek országába érkezvén, itt azt kérdi: „Ki az a hős, ki elvitte csodafülemilémet?" A két királyfi azt mondja: „Mi vagyunk a hősök." „És mit láttatok útközben?" „Mi semmit sem láttunk." „Akkor nem ti vettétek el madaramat, ti tolvajok!" — mondá a szűz. Erre megragadta a királyt és a két királyfit és börtönbe veté őket, azután elfoglalja a várost és így szól; „Míg meg nem jelenik az, ki elfogta a csodafülemilémet, nem bocsájtalak titeket szabadon."

Hagyjuk őt itt és keressük fel a legfiatalabb királyfit.

Kölest arató asszonyok húzták ki őt a kútból és egy öreg anyó fogadta örökbe. Két hét telt el így, ekkor az a hír terjedt el, hogy azok, kik útra keltek, hogy elhozzák a csodafülemilét, megérkeztek és hogy a madár tulajdonosnője nyomban követi őket.

A királyfi is meghallotta ezt; azért egyszer arra kérte az öreg anyót, hogy engedje őt a városba, mivel meg szeretné nézni az új templomot. Útnak indul, a kastélyba érkezik; de sem atyját, sem fivéreit nem találja ott. Kérdezősködik, hogy hol vannak? És azt a feleletet kapja, hogy eljött a csodafülemile tulajdonosnője, mindnyájokat megfogta és börtönbe vettette. A királyfi bement a börtönbe és kiszabadította atyját és fivéreit. Ekkor azt mondja neki a szűz:

„Én vagyok a csodafülemile tulajdonosnője; nem félsz-e tőlem?“

Mire a királyfi azt válaszolá: „És én az vagyok, ki elvettem a csodafülemilét. Nem félek tőled.“

Most azt kérdé a szűz tőle: „És mit láttál útközben?“

A királyfi beszélt neki a patakról, a ligetről, a bárányról, a farkasról, a kapúról, és mindenről, a mit tett és látott. „Ha mindezt sem hiszed el — folytatá tovább — ime! még egy jegy az arczodon — te jegyesem vagy!“

„Meg is érdemled kezemet“, mondja a szűz.

Mindent előkészítettek a lakodalomra és a templomba mentek esküvőre. Ekkor a csodafülemile nyelve feloldódzott és ezerféle módon kezdett énekelni.

* * *

Az égből három alma húllott le. Egyiket kapta az elbeszélő, a második azé volt, ki őt elbeszélésre birta, a harmadikat a hallgató vette el.

Hêracshéá.

Irta Márkovich Jakab.

Hêracsheá*), kinek szemeiből a hon- és emberszeretetnek jótékony szikrája új fényben villancsolt ki, a legnagyobb hűséggel ápolta az ország ügyét s habár nem engedte magát a nagyravágyás és a dőreség nemeitől elragadtatni, de nem is volt amúgy csak összevont karokkal az események hideg szemlélője. A barátságos viszonyt a szomszéd hatalmakkal ápolva, az anyagi jólétnek alapját fokozott tevékenységgel virágzásnak indította. Ez időben a káld-babyloniai birodalom a hatalom tetőpontján állott. A káldok már korábbi időben Mesopotámiából éjszakra, az armeniai és karduchi hegységekből vándoroltak Babyloniának Eufrat és az arab határok

közti délnyugati részébe, mely vidék róluk Chaldeának neveztetett, kik is később az assyr hatalom hanyatlása előtti időszakban az egész országban túlsúlyra emelkedtek. Vajjon az örmény és káld nép közötti fönnebb jelzett régi összeköttetés nem eléggé magyarázza azon ellenségeskedés nélküli viszonyt, mely a nagy káld-babyloni birodalom alapítója és első fejedelmének, Nabopolassárnak fia Nabukodonozor és Hêrácshéá között létezett? Ezen körülmény nagyon elősegítette a kereskedelmi viszonyt is, melyben volt Armenia Babyloniával, hová az Eufraton bort szállítottak. — A lélek édesen száll vissza a múltba, ha elgondolja az iparforgalom és élénk kereskedelem állapotát, melyet Herodot I. könyvében oly fényesen igazol; miért is azt érdekességénél fogva érintetlenül nem hagyhatjuk. Az Armeniában divó jármű nagyon sajátszerű; ez kerekdeden paizs alakban fűzfából készűlt és bőrrel volt bevonva, melyet aztán még szőlővenyigével és harasztokkal körülraktak. Csalódnék bárki is, ha az egész készülékről azt hinné, hogy azzal csak egy kis kirándulást lehetett tenni. Az így fölszerelt hajónak egy némelyike ötezer talentum értékű árú-szállítmánynak Babyloniába való elszállítására elegendő volt, minthogy a szilaj Eufrat mentében evezni nem volt nehéz dolog. Miután itt a nagy keresletnek örvendett bort és a hajónak összes fakészletét elárusították, annak főalkatrészét, a bőrt a magukkal hozott egy-két jámbor szamár hátára rakva, a szárazon térték vissza; mert a vizi úton fölfelé a megbokrosodott folyammal szemben evezni nemcsak rosszabb volt magánál a rossznál, de lehetetlen is volt.

Armeniának már földrajzi fekvése nagy tért nyitott arra, hogy közeli érintkezésben legyen Bel-Ázsia, India kincseivel és Khina árúinak főrakhelyeivel. Közép-Ázsia világkereskedésének központjaival. Ugyanis Armeniától délnek feküdt Media és Perzsia; mögöttük Parthia, Bactria és India; keletről ismét Atropatene, Media tartománya és a Káspi-tenger tették határait, s főkép ezen oldalról közlekedett Ariával, melynek Armenia végszéli tartományát s ama falát képezte, mely Aria Jafet ivadékit elválasztotta Syria Szem fiaitól. A közlekedés főútjai voltak a Cyrus és Árász folyók, a Káspi-tenger és Oxus;

---

*) Hêracséáh Հրաչեայ jelentése: tűzes-szemű; հրային, hêráin), tűzes-meleg és աչեայ, ácshéáh, szemmel biró, szemű öszszetett szóból.

ennek és mellékfolyóinak partjain feküdtek Samarkand (Marakanda) és Zariaspe, más néven Bactra Balch kereskedővárosok. Itt rakodtak meg Armenia hajói a nevezett országok kincseivel. Az Oxus vizén leeveztek a Káspitengerbe, honnan a Cyrus és Árász torkolatain behatottak Armeniába és pár napi szárazon való utazás után elérték egyfelől a Phasis folyót, melyen aztán leeveztek a feketetenger-parti kikötőkbe, Sinope és Trápezuntba; másfelől szintén annyi idő alatt érték el az Eufráttól Tigrisig, melyeken árúczikkeiket azon földrészekbe szállították, a merre a vizek elküldik habjaikat, jelesen Babylon és Ninivébe; meglátogatták Tyrus, Sidon és Palmyra piaczait. A káspi és feketetengeri hajóállomások szolgáltatták a különféle árúkat és iparterményeket, melyekkel Armenia Perzsiát elözönlötte. Lehetne-e tagadni, hogy ezen üzletfolyamból eredett kapcsot, nem követte az ariai-zend és a babyloni müveltség még szorosabb kapcsa?

Hêracsheá figyelme a hon érdekein túl a külügyre is kiterjedt .... és érdekeltségét az elnyomottak iránt a legmeggyőzőbb módon mutatta ki. Nábukodonozor, a méd birodalom feloszlatója, Syria és Phoenicia legyőzője, Juda országába jött, megfenyitendő Sedecias királyát, ki Egyptommal szövetkezett, hogy a hatalmas káld ellen kivivja a függetlenséget; ámde Judeának bünlajstroma már több lapra terjedett, s ezt saját vérével kellett letörölnie. Nabukodonozor Jeruzsalemet ostrom által bevévén, ezt hamúba döntötte, Sedecias király fiait atyjok szeme láttára megöletvén, ennek szemeit kiszúratta s kötözve az elpuhúlt nemzet-maradékkal, sok zsákmány és a kirabolt-lerombolt templom szent edényeivel együtt a hetven évig tartó fogságba hurczolta 587-ben Kr. e.; a mint ezt a zsidóság elsatnyulását ostorozó látnokok velőt megrenditő intéseikben megjósolták. (Jerem. 27.) A kimerült ügyefogyottság s néma fájdalomnak eme forró napjai alatt Hêrácsheáh emberbaráti tettének nemes nyilvánulását különösen a fogoly Szêmpád, a héber előkelő családok egyike érezte, kinek szabadon bocsátását Nábukodonozortól kieszközölvén, annak könyeit felszárítá oly körülmények között, midőn a gyászos éjben reménysugár alig ragyogott; e mellett még őt honfiusítván kinterhelt életét kegyelmével halmozta; azonban Szêmpád is, ezen, új hazájától nyert jótékonyságot soha el nem feledé. Ő volt törzsatyja a kifogyhatatlan, hű érzelmű Pákráduni (Bagratid) családnak, melynek tagjai hódoló háláérzet adójával s a honszerelem dicső tetteivel irták be századokon keresztül új hazájok történelme lapjait. Nem első, nem utolsó nyilvánulása ez a hontalanok, az inségesek iránt való részvétnek a nemzet életében, ámbár abban néha kevésbbé érdemesek is reszesültek. Talán sokat mondunk! A szentirásnak erre vonatkozó lapjai hangosan szólanak. — Az assyr királyoknak régi tervök vala Zsidóország romjain keresztül a Földközi-tenger partjain virágzó városokat, továbbá Egyptom és Kis-Ázsia parti tartományait birodalmukba olvasztani. A Juda és Izrael országa név alatt kétfelé szakadt igéretföldének egyikét, Izrael országát belháborúk és gyakran visszatérő bálványozás után Sálmánássár, Ozeás király idejében meghódította és a lakosokat fogságba vitte. Juda országát is folyton fenyegette a veszély; ugyanis ennek istenfélő királya, Ezekiás, le akarván rázni Assyriától való függését, védelmi szövetségre lépett az egyptomiakkal, mire Sánherib, Sálmanássárnak fia és utóda gőgtől füstölgő lelkéből merített káromlásokkal Jeruzsalem falai alá vonul, annak feladását követelvén. A jámbor Ezekiás a templomban leborúlva, imádságában az Éghez emelkedett s ime borzalmas pallos suhog a győzelemhez szokott sereg fölött, a mely 185 ezeret ölt meg az assyr táborban 715-ben Kr. e [1]. E szerencsétlen hadjáratot Sánherib az istenek haragjának tulajdonítván, azt fiainak föláldozásával akará kiengesztelni. E borzalmas szándékot idősbik fiai, Adrámelech és Szárázar észrevették, s a gonosz atya a ninivei templomban Niszrech bálvány előtt imádkozva fiainak kezéből veszi el a halált.

Duncker (Ó-kor tört. II. r. 319 lap) szerint Sánherib már hat évvel előbb Asszárháddon nevű legidősb fiának, — ki más anyától született — adta át Babylon helytartóságát. Ez most nagy haddal jött az apagyilkosok ellen, kik előle az Ararát hegységeibe futottak; Szárázár megöletett Adrámelech által, ez viszont Asszárhaddont fosztotta meg életétől, mire az utóbbi foglalta el Assyria trónját 693-ban. Armenia történelmének őre szerint a gyilkosok igen is Armeniába menekültek, kik ott meghonosodván nevezetes családokat képeztek, jelesen az elsőtől származnak az Árdzrunikh és Kênunikh, Szárázártól pedig a Sássuni országnagyok.

---

[1] Izaiás 10, 29, 37. rész.

Ezen állítás talán a történelmi igazságtól való elcsuszamlás? Sehogy sem; e két család, mint életerős tényező, Armenia történelmének elválaszthatlan tartozékát képezi.[1]

A felebb részletezett beköltözés közönségesen Êszgájorti (óriásfi) korára tétetik; azonban a dolgot szigorú szemügyre vevén, Assyria és Armeniára vonatkozó eddig folyt viszonyos történelmi tárgyalást közelebbi szálaiban összefoglalva, legott kitünik, hogy az inkább Êszgájorti elődje vagyis Gájpág alatt történt; ugyanis Hêrácshéá, Nabukodonozor kortársa lévén, ez utóbbi és az assyr Sánherib között mintegy 120—128 évi időköz létezik és igy a királyfiaknak Armeniába menekülése nagy bizonyossággal Gájpár korára esik.[2]

Már ha ezek s mások ily védelmet találtak e nemzetnél, mit mondjunk azokról, kik a kereszténységért küzdöttek, kik a szentföld birtokáért való közös izzó harczban a vérözön hullámain úgy tekintették Armeniát, mint mentő bárkát, mely tény magasztosságán minden érző sziv önérzettel állapodik meg.

A „tűzes-szeműre“ következet öt királyról kevés van följegyezve, hisz a honi történelem akkor inkább mint kisded csecsemő, a hagyomány polyájába takarva, bölcsőjében feküdt; aztán az idő sokat temetett már a feledés homályába; a népköltészet erőteljes életet élt, az egyszerű észjárás s az igazság egyenes nyelvén szóló hagyományok jobban megőriztettek, nevök tehát és jellemök azon ügyvezetőknek nem veszett el s Háiknak, egyenes örökösödés útjáni romlatlan ivadékai lévén, a hajlott korú, de fiatalon eleven Chorenei

---

[1] Chorenei I. k. 21. fej.
[2] L. »Armenia« 264 l.

Mózes az emlékek után szorgalmatosan kutatva szellőzteti a leplet, hogy az időköznek homályos életére világosságot derítsen. Ennek folytán tanulmányozása örömmel tölti el szivét, hogy azok nem ültek csak úgy, szótlan boldogságban s a családi tétlen élet kényelmes körében, sőt e kor szemléletébe elmerűlve s annak fényétől mintegy elboríttatva, a romokkal telt korából honfiúi fájdalmakkal lelkében visszaszál „a koszorúzott vérrokon- és testvérekhez“. Szivének érzelmeit, melyekkel követett irányukat örökíti meg, méltóságteljes szavai igazolják, melyekre azon hasonlíthatlan zamatoság ömlik el, milyent csak a tiszta léleknek élete s a lángoló ihletség ereje szolgáltathat. Vágyait, szive aranyát, egész lelkét nemes kebléből feltört ily szép fohászba lehelte: „Mily kedves leendett, — mond ő, — ha azon időben jön el az Üdvezitő engem megváltandó s azok uralkodása korában születve, szemlélhetésökben boldogságot élvezni.“[1]

Chorenei által kijelelt s messzevilágló fényúton haladva találkozik a vándor epedő szomjuságában Fárnuász, Bázsujsz (jeles), Gornág, Fávosz, II. Haikág, s a rövid életű Eruánt fölelevenített alakjaival. — Mint fönnebb érintve volt, e kornak történelmi adatai csak mérsékelt böngészetet engednek; mindazonáltal ugyan ez időből, a szájról szájra repülő szó a multra utalva, virágos kifejezésekben előtérbe lépteti Eruánt nővérének férjét, a szemen szedett emberek osztályához tartozó Vártkeszt, hogy egy derengő hajnalként üdvözlendő, — az idők folytán oly nevezetes szerepet vivő müvet alkosson; ez ugyanis az Árász folyóba ömlő Kászák mellett keletre Ártimed helységnek újítását megkezdvén, teljes sikerrel be is fejezte és azt saját nevéről Vártkesznek nevezte; ez volt később Valársapát név alatt az ország fénypontja. Ezután Armenia helyzetében élénkebb légáramlás állott be; minden, Eruánt fiának a szép külsejű Tigránnak dicső kora felé siet, kinek közelében a sziv boldogan mulat s a nemzet aranykorának magasztos jeleneteivel dúsan kielégíttetik.

* * *

---

[1] Chorenei, I. k. 21. fej.

Szent Szárkisz, a leányok őrangyala Örményországban.

— Az ömény család-életből. —*)

Öröm- és reményteljes szent Szárkisz napja; e napot várton várják és nagy ünnepélyességgel ülik meg. Népünnep ez, melyhez a legkellemesebb emlékek fűződnek; felejthetlen ünnepnap, mert ekkor tudja meg az örmény leány, hogy ki az a derék legény, kit őrangyala neki jegyesül ajálva bemutat.

Az őrangyal kegye és kedvezetéért, minden örmény nő ifjúkorában egyszer hét hétig bőjtöl. — Mivel pedig ezt nem szent Szárkisz rendeli, védenczei közül csak azok és akkor bőjtölnek, a kik és mikor akarnak. De melyik nő az, ki meg nem hozná ezt az áldozatot, csak hogy megtudhassa azt, hogy Isten intézkedéséből ki lesz jegyese?

Az örmény nő, már mint 10—12 éves leány ismeri őrangyala nevét (Szárkisz); tudja, hogy mivel tartozik neki; de arról, hogy szent Szárkisz ünnepén jegyese neve előtte tudva lesz — sejtelme sincs; ezt csak akkor fogja megtudni, — ha már túl-esett a bőjtön.

A naiv leány gyakran kér engedélyt anyjától arra, hogy bőjtölhessen, különben is kis öcscse beteg és szent Szárkisz segítene rajta. De az anya mosolyogva azt a tanácsot adja neki, hogy halaszsza továbbra a bőjtölést, mert úgy is gyenge és ki nem állja a hét heti bőjtölést. Elmúlik egy pár év és a leány békét nem hágy anyjának: „Most már elég erős vagyok — mondja, — aztán atyám úton van és te aggodsz a miatt, hogy vajjon nem fogja-e valami baj érni? Továbbá nővérem nagyon beteg, fivérem pedig két hét óta mit sem irt; különben is szent Szárkisz megbüntethet, ha kötelességemet nem teljesítem; azért mama! én el akarom kezdeni a bőjtölést." Mire az anya ezt a feleletet adja: „Tégy akaratod szerint gyermekem!"... És e perctől kezdve nagyon vidám a leány nemcsak azért, mert kötelességét

---

*) »Armeniá«-nk számára irt közlemény; ezen czikk szerzője egy keleti örmény ifjú, ki európai egyetemen tanult és jelenleg Budapesten lakik. Szongott K.

őrangyala iránt végre-valahára teljesítheti, hanem főleg azért, mert most már alkalma is van megmutatni azt, hogy ő nem gyenge, hanem elég erős arra, hogy bőjtölhessen. A bőjtöt szigorúan tartja meg; nem eszik sem húst sem halat, a vaj-, tej- és tojástól is megtartoztatja magát. (Igy szokás általában Örményországban bőjtölni). De ez még nem elég! Esttől délig, vagy esttől estig csak egyszer eszik, ha atyj -, vagy fivérétől örvendetes hírt nem hallott; ellenben nagy az öröme, ha a bőjtölés ideje alatt jó hireket hall. Ilyenkor ezt mondogatja: „Szent Szárkisz meghallgatott engem, szeret engem."

Végre közelget szent Szárkisz napja! Alig fejlődött ki az alma a fán és szent Szárkisz itt van! Mily észrevétlenül telt el a hét hét és mily virágzó színben vannak szent Szárkisz tisztelői. Minden önmegtagadás daczára nem volt nehéz a kötelességnek eleget tenni, mert ez a bőjtölés nyári időszakra esik, midőn a gyümölcsnek bővében vannak. „E darabka kenyérrel fejezd be bőjtödet" — mondja az anya leányának ünnep előestéjén .. és egy kis, jól megsózott zsemlyét ád neki. A leány azonnal elkölti azt és örvend, hogy kötelességének eleget tett; vig, mert holnap újba öltözve templomba fog menni; aztán találkozni fog barátnőivel, a kiket már nehány hét óta nem látott és ezekkel tánczolni, játszani, énekelni fog ... Oh szent Szárkisz nyujtsd a holnapi napot jó hosszúra!

Ünnepnapján anyjával együtt igen korán kel fel, magát felpiperézi, azután anyjával egyetértőleg elénekelik az „Árávod luszoh"-t*); erre harangszót hallanak, de még nem viradt fel. Most sietve templomba mennek; útközben az anya igen kedvezőnek találja az alkalmat arra, hogy megkérdezze: „Ma éjjel nem álmodtál semmit?" Erre néha ez a felelet: „A sós kenyérre nagyon megszomjaztam ... és midőn inni akartam, kit láttam? Atyámat!" — Gyakrabban a válasz körül-belül ilyen: „Álmomban — mondja elpirúlva a leány — midőn inni akartam, egy ifjú legény egy pohár vizet adott.“ További kérdezősködésre azt feleli, hogy: „Ő a legényt, kit álmában látott, látásból ismeri, mert az a szomszédságban lakik.“ „Ezt szent Szárkisz, őrangyalod jegyesedül választotta, azért mutatta be azt neked a szent; erről azonban senkinek, még atyádnak sem szólhatsz; szent Szárkisz gondoskodni fog arról, hogy a választott hozzád jöjjön és kezedet megkérje.“

---

*) Nerszesz Snorháli (Nierses Clajensis) ezen szép énekének latin forditása ezen szavakkal kezdődik: »Lux prima diei, — Radiorum fons juste, — Mihi lucem oriri facias, – Spiratio a Patre, — Inspira in Spiritum meum, — Verba tibi accepta. Szerk.

Szent Szárkisz tisztelője, mostantól kezdve közelebbről nézegeti választottját és ez ellen szent Szárkisznak sincs semmi kifogása... És nem egyszer történik meg, hogy az ilyen leány épen ahhoz a férfiúhoz megy nőül, kit szent Szárkisz rendelt neki, a nélkül, hogy a férfiúnak erről bár tudomása lett volna.

Kora reggeltől az utczákon, különösen pedig azon helység-részben, hol szent Szárkisz nevéről nevezett templom van, nagy a sürgés-forgás. Kivált délután szokatlan az élénk vigság. Szabad ég alatt, legszebb ruhába öltözve csoportonként járnak fel-le az ifjak, öregek, gazdagok, szegények. Feltünően csillog azon paraszt férfiak és nők tarka nemzeti öltözete, kik a templom közelében levő házak lapos fedelein foglalnak helyet, hol az időt ének-, zene-, táncz- és játékkal töltik. — Sokkal érdekesebb azonban az, mi a fedelek alatt, benn e házakban történik. Itt ifjú lányok és asszonyok körülfognak egy vén asszonyt, ki a nagy szóba közepén ül; — mellette van egy 5—6 éves leányka, ki előtt posztóval fedett edény nyugszik; ebbe gyüjtik a játék közben zálogul vett gyürüket, kulcsokat és más tárgyakat. A leányka ezekből egyet-egyet ki-kivesz és átadja azt a vén asszonynak; ez pedig a „Cshán-gülüm“ népdalból egy vers-szakot énekelve a tárgyat annak adja vissza, a kié az. — Mily nagy örömöt érez például az a leány, ki ezt a vers-szakot kapja:

Áh dêgháh, tu szév cshuchávor,
Szághmoszê dzoczhit szovor....
Ernág gêdám en orê,
Dunêsz gêkász thakávor.

(Oh ifjú, ki fekete posztóruhát és kebleden imakönyvet szoktál viselni... boldognak fogom nevezni azt a napot, midőn házunkhoz, mint vőlegény fogsz eljönni.)

Nem kisebb az öröme annak a lánynak sem, kinek a kigondolt férfi iránt táplált ellenszenvét a „Cshán gülüm“ is ezen szavakkal igazolja

Gülüm g'ászém, gê sárém,
Dobrágê g'ádzém, gê lárém,
Thámám áschárhê mán ikám,
Khézniczh lávê gê dsárém.

(Rózsám! elöveszem zsákomat, hogy abba csomagoljam holmimat;... elmegyek a nagy világra, hogy náladnál jobbat keressek.)

Minél inkább közelget az est, annál csendesebb lesz szent Szárkisz templomának környezete. Mindenki haza felé siet; csak még az ifjú, jókedvű legények járdalnak csoportonként, jó későig — és eléneklik mind azokat a dalokat melyek a szép örmény nőkről szólanak.

CSHELINGÁRIÁN JAKAB.

* * *

Az örmény szinházakról.

III.

(Befejező közlemény.)

Transkaukaziában a teljesen hazai anyagból szerkesztett vigjáték volt az, melylyel az első kezdeményezés történt s csak mikor, a még ifjúkorát élő színpad egy mozgékony, de csupán a teli pénztárra tekintő vállalkozó kezére jutott, kerültek indusok, olasz banditák s több effélék a színpadra.

A színház ekkor mindenesetre a legköznapibb látványosságok színterét képezte, s tulajdonképeni müvészetről szó sem lehetett.

Mindezen rablójelenetek szerzője bizonyos Pátkánián nevű egyén volt; ki azonban jól megkülönböztetendő Pátkániántól, a költőtől, valamint a hasonnevű szentpétervári egyetemi tanártól is.

Ő a közönségnek, majd minden héten újat adott elő, s e férczmüvek szerzője is ő maga volt.

Előadásai a müvészetre még teljesen meg nem érett népnél nagy sikert arattak, s csak midőn vetélytársa támadt bizonyos Kárenjáncz személyében, bukott meg a sodrából kizavart komédia-gyártó s beadta a kulcsokat.

Káreniáncz 1860-ban a még gyalúlatlan színpad deszkáin egy hasonlókép gyalúlatlan drámát adott elő, melynek czíme: Susánik (Zsuzsánna) volt, s melynek anyaga az örmény történetből volt merítve.

A tárgy elég rémületes vala arra nézve, hogy tetszést nyerjen, s az előadások egész sorát érte el.

Az 1863. évvel a tifliszi örmény színház történetében fordulat állott be.

Ettől kezdve nők is részt vettek az előadásokban, s az eredeti színmüvek száma jelentékenyen szaporodott, melyek közt mindenesetre sok férczmű is volt — mert sokan, kik előtt a színi müvészet egészen ismeretlen volt, tollat ragadtak, s irtak oly drámákat és vigjátékokat, melyek a legcsekélyebb értékkel se birtak.

A vigjátékok többnyire a jellemző vonásokban oly gazdag tifliszi élettel foglalkoztak, de eme dús aknából csupán nyers érczdarabokat hoztak napfényre.

Csak Der-Krikorián és Kápriel Szuntugjáncz emelték a vigjátékot a jellemkép színvonalára.

Az előbbi által írt színdarabok közül főleg „A zsugori“ tünt ki, mely az életből volt merítve, s a korábbi bohócz-alakoktól merőben különbözött.

A második vagy is Kápriel Szuntugjáncz, ki csaknem ugyanazon időben lépett föl, a szó szoros értelmében véve, az örmény vigjáték tulajdonképeni megalapítója volt s mai napig sincs még felülmúlva.

Ő kitünően ismeri a tifliszi lakosságot, annak typikus sajátságait, erényeit és hibáit, s a mellett éles megfigyelője mindannak, mi nem épen csak a felszinen mozog, de mégis lényeges, s így az élet némely jelenségeinek alapjául szolgál.

Midőn Szuntugjáncz föllépett, az örmény társadalom az átmeneti korszaknak épen legelső stádiumában volt, mert annak egy része már európaivá kezdett válni, de a mi alatt mindenesetre legtöbben csak a felületességnek elsajátítását értették.

Szuntugjáncz azzal kezdte, hogy a „Chatabala“ czímű legelső vigjátékában az örmény élet asiatizmusa ellen szállt síkra, azután pedig az egyes jellemvonásokra és társadalmi bajokra tért át.

Ő kiméletlenül kikürtöli a kalmár gazdagodási müvészetét s a szédelgésnek legelrejtettebb gyökerét is kikutatja.

Működésének tág tere nyilik: a szalonban, a gazdag kereskedő dolgozószobájában, a szatócs üzlethelyiségeiben, a bazárokban vagyis vásárcsarnokokban, mindenütt megfigyeli a törekvést, melynek végczélja a nyereség, vagy legalább ez tűzetik ki végszéljául.

„Chatabala“ czímű vigjátékában, mely czím körülbelől azt teszi: „Mit jelentsen ez? nevetségessé teszi az örmények közt ma már eltünedező ama szokást, miszerint a vőlegénynek esküvő előtt nem szabad látni menyasszonyát...

Ily módon sikerülhet néha a legrútabb lányt is fejkötő alá juttatni, ha meglehetős hozomány szolgál mellette csalétkül!

Szuntugjáncz „Chatabala“ czímű darabjában igen ügyesen mutatja ki ily esetek lehetőségét.

E darabban egy fiatal, némileg már európaiasodott férfi szembe jön az utczán egy csinos, fiatal nővel, ki őt egészen elbüvöli.

A férfi szerelemre lobban iránta, s tudakozódni kezd felőle egy korábbi ismerősénél, kit ő már több év óta nem látott, de most véletlenül épen ama ház közelében találkozik vele, a mely házba a szép ismeretlen eltünt.

A férfi ismerőse ravasz ficzkó, s rögtön felhasználja az alkalmat, hogy egy kis üzletet csináljon.

A ház, tudniillik hova a szép hölgy bement, bizonyos Számbáchián nevű egyén tulajdona, ki tisztességes vagyonnal bir és van egy rút leánya, kit semmikép se tud férjhez adni.

A ravasz ismerős tehát úgy adja elő a dolgot a fiatal férfinek, hogy az illető szép hölgy Számbáchián leánya, holott az ő, vagyis az elbeszélőnek, saját felesége.

Minthogy a szerelmes fiatal ember hisz neki, az előkészületek meglehetős simán haladnak elő, s az öreg Számbáchián már örömében kezeit dörzsöli, hogy lányától végre megszabadul.

Midőn azonban az ifjú férfi már a lakodalomra jelenik meg Számbáchián házánál, észre veszi, hogy rútul megcsalatott; de a helyett, hogy a külső kényszerűség előtt meghajolna, lehető gyorsan elillan, és Számbáchián leányát egyszerűen a faképnél hagyja....

Ha kevesebb bátorsága lett volna, ez esetben a „scandalum“ elkerülése végett a furfangos nyárspolgár vejévé lett volna s akkor a történetnek ázsiai vége van.

Igy azonban a darab európai módon végződik, s a költő a színrehozott ifjú szavai által tiltakozik a ferde szokás ellen.

Egy másik darabjában („Pepő“) egy Árutin nevű zsebmetszőt mutat be, mint olyat, ki a világ előtt becsületes ember hirében áll csupán azért, mert gazdag.

A darab úgy végződik: hogy Pepo, egy halász fia nyiltan pelengérre állítja a tiszteletre épen nem méltó férfiú könyörtelen zsarolásait.

A darab nem szegény jellemzetes alakokban és képekben, s egészen a tifliszi örmény életből van kiragadva.

Az első felvonásban bepillantást vethetünk házi otthonába az örmény halásznak, ki derék, becsületes ficzkó, s kinek család-élete az erkölcsi tisztaság és házias erények vonzó képét nyujtja.

A második felvonás a gazdag Árutin házában játszik, ki épen huszonnégy vendéget vár ebédre gazdagon teritett asztalához.

Neje Eufemia, szegény szülők gyermeke, kinek csak a vagyonosság kölcsönöz némi külső mázt, egy hiú nő; ki férje fölötti uralmát akként gyakorolja, hogy őt minden áron európaivá akarja tenni és pedig a maga módja szerint az által: hogy finom divatos ruhákat hordat vele, és arra oktatja, hogy miképen kell európai módon vagyis francziásan — „à la franca!“ — viselkedni....

Szerző harmadik darabjában, melynek czíme: „Még egy áldozat“ eszményi alakokat mutat be, melyekkel valódi materiálistákat helyez ellentétbe.

Itt már kevesebb a typikus vonás, s a darab is kevésbbé sikerült, mint a két előbb említett.

Ugyanazt mondhatni a negyedikről is, melynek czíme: „Tönkrement család.“

Ebben is vannak félmüvelt emberek, s Náthália, egy kereskedő leánya, ki pengeti a zongorát, valamint olvas és fecseg is francziául, rohan minden bálba s más lányokat a piperében felülmúlni ígyekszik, — egészen az életből van ellesve s igen ügyesen jellemezve.

Szóval Szuntugjáncz Gábor színdarabjai az örmény színpadra nézve nem csekély jelentőséggel birnak, — s az ezutáni vigjátékiróknak is sok tekintetben minta gyanánt fognak szolgálni.

(Armenische Bibliothek.)

DR. SIMAY JÁNOS.

* * *

† Hanusz János dr.

Az osztrák-magyar tudományos világ julius hóban nagy veszteséget szenvedett. A bámult nyelvész, ki nagy és szép jövőre számithatott: Hanusz János dr. julius 28-án Párisban hirtelen (szélhüdés) meghalt. E szomorító hír tisztelői-, ismerőseire megrendítő hatást gyakorolt. Hathónappal azelőtt „szerencsés útat“ kivántunk neki — és ő ezen útjából többé vissza nem tért. Elutazása előtt egy pár nappal még azt irta nekem, hogy: „Ha vissza térek, igen érdekes dolgozatot fogok küldeni az Armenianak“ — és igéretét be nem válthatta.

Február elején indult tudományos útjára; a költség fedezésére a krakói tudós társaság vállalkozott. Olaszországban az alban és új-görög tájnyelvek anyagát gyüjtötte össze; Rómában a vaticani könyvtárban az ind kéziratokat tanulmányozta. Innen ápril végén Francziaországba ment, hol a dél-francziaországi tájnyelvekkel ismerkedett meg. — El akart még Irlandba is menni, hogy az irlandi nyelvvel is foglalkozzék; de ezen utóbbi szándékát már nem valósíthatta.

Sok nyelvet tudott. A „lengyel-örmény tájnyelv-“ről irt nagybecsű munkájában 29 nyelvet használt. — Megtanulta a szép magyar nyelvet is. Boldogultban a tudós világ egy kitünő nyelvészt és jelentékeny armenistát, folyóiratunk pedig egyik legderekabb munkatársát veszítette.

Legyen áldott emléke! Sz. K.

* * *

Mi újság az örmény világban?

Hódolatok a pápa jubileumára. Ázsiából az örmény kath. egyház részéről egymás után érkeznek már ő szentségéhez a hódolati feliratok, A legújabb tudósítások szerint Bálitián Gergely aleppói (hálepi) és Názárián Menyhért, már lini örm. kath. érsekek, valamint Melchisedek erzerumi örm. kath. püspök intéztek hódolati feliratokat a pápa jubileumára; hiveik és a papság hódolatteljes ragaszkodásának adván kifejezést ő szentsége irányában.

Aiwasowsky a festőművész, ki egy galicziai örmény család ivadéka, s kinek festményei évek hosszú során át, minden nagyobb európai műkiállitáson feltűnést keltettek, ez évi szeptember 26-án ünnepli müvészi pályájának félszázados évfordulóját. Ezen ünnepély színhelyéül az orosz császári szépmüvészeti akademia van kijelölve, hol az rendkivüli pompával tartatik meg. Díszülésben Vladimir nagyherczeg, mint elnök, fog az ősz müvésznek egy, az ő tiszteletére vert arany-emlékérmet átadni. A emléküunep napja azon okból tűzetett ki épen szept. 26-ára, minthogy 1837-ben vagyis ötven évvel ezelőtt az imént jelzett napon kapta meg Aiwasowsky a nagy arany- érmet. A hírneves müvész, ki a franczia becsületrendnek is lovagja, a krimiai félsziget déli partján, Theodosiában született 1812. évben, — mely vidékre az Aiwasowsky család, mint lengyel hangzású neve is mutatja, Galicziából származott át. Maga a müvész jelenleg is születés helyén lakik, és pedig közvetlenül az azúrkék tenger partja mellett, melynek elragadó szépségét és bájait valóban mesterileg tudja vásznára varázsolni.

Tűzvész Skutáriban. Konstantinápoly e legnagyobb külvárosában, mely tudvalevőleg az ázsiai tengerparton fekszik, aug. 14-én nagy tűzvész pusztitott, Konstantinápolyban nem tartozik ez a ritkaságok közé, de a legújabb tűzvész olyan mérvű volt, a minő már hosszabb idő óta nem fordúlt elő. A tűz Skutarinak nagy részét, több mint ezer házat hamvasztott el rövid 5—6 óra alatt. Az átellenben fekvő Pérából tekintve, az égő város borzasztó látványt nyújtott, — mint azt szemtanúk részletesen leirják. A leégett területen igen nagyszámú örménység lakott, s egy örmény templom is van az elpusztult épületek között. A vész elfojtásában gróf Széchenyi is nagy tevékenységet fejtett ki 1500 tűzoltójával.

Új örmény pap. Esztegár Gergely, ki az örmény nyelv és szertartás megtanulása végett hosszabb időt töltött Bécsben a mechitarista atyáknál, szept. 8-án mutatta be első mise-áldozatát Szamosujvártt a plébániai templomban. A szentegyház zsufolva volt ájtatoskodó hivekkel, kik mise után az új áldozár áldásában részesültek. A „manuductori“ tisztet Csákány Adeodat főesperes teljesítette. A csinos egyházi beszédet Novák Gerő tanár tartotta. Az új misépap tiszteletére adott ebédre, melynek költségeit ünnepelt fiverei fedezték, sokan voltak meghiva.

A marseille-i kereskedelmi felsöbb iskola. Azon növendékek között, kik az idén ezen kitünő iskolában végezték tanpályájukat, volt két örmény ajkú ifjú is. Az egyik (Hárumeáncz), habár hosszabb ideig volt beteg, jó sikerrel végezte be tanulmányait; a másik dísze volt az iskolának. Tizenkilenczen kaptak „kitünő tanulásért“ ezüst jelvényt és a kitüntetettek között az első az örmény Dzoveáncz volt.

Hazám örmény ajkú magyar tanulói! Vegyetek Dzoveáncztól példát és tanuljatok jól. — Édes hazánknak kitünő emberekre van szüksége; kitünő pedig — rendesen — csak a jó tanulóból lesz.

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és **SZONGOTT KRISTÓF.**
Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda, Szamosujvártt.

ARAXESZ KÖNNYEI.

— Pátkánián költeménye. —

Magánosan bolyongok, oh Araxesz,
Bútól emésztve, néma partidon —
Hullámsirodból a letünt időknek
Dicső emlékit életre hivom!

De háborogva zúgó árjaidnak
Zord habja kél búsan, szünetlenül;
Sohajtva, nyögve tornyosul a parton,
S miként ha üznék, — odább menekül.

Oh, valld meg én édes folyóm, Araxesz,
Miért hogy képed oly vigasztalan?
Miért vagy — bármily szép tavasz viruljon —
Gyászszal boritva, — mint vagyok magam?

Mért csörgedez' bús könnyeidnek árja,
S elömlik bűszke, fenkölt arczodon?
Miért szakadsz el önnön partjaidtól?
Miért rohansz elöre oly mohón?

Ah, ne zavard meg im' e tiszta forrást,
Hadd árjait letünni csöndesen!
Hisz' oly hamar enyész' el ifjúságunk —
S a végczél immár messze nem leszen.

Engedd a rózsát illatos bokorban
Ismét virulni partjaid' ölén,
S zöld lomb között dalát a csalogánynak
Halld újra zengni tavasz' éjjelén!

Oh, bárha ismét árnyas berkeidben,
— Mig égető a nyári nap' heve —

Átlátszó tiszta habjaid fölébe
A sűrü lomb hozzád hajolna le!

S dalt újra hallj, — mit legelőn a pásztor,
Nyáját nyomon követve, furulyáz' —
Szelid báránykát, karcsú őzikéket
Friss habjaidnál enyelegve láss! . . . .

Bőszült haraggal duzzad az Araxesz
Tajtékot hányva habzó kebelén,
S czikázva, mint a villámterhes felhő,
Fölzugó árja igy beszél felém:

»Te vakmerő, te őrült ifjú, mondd csak,
E pillanatban mért jövél ide?
Megháboritni szivem' álmait tán,
S emlékeztetni szenvedésire?

Láttál-e nőt, ki hőn szerette férjét —
S mély gyászban él a bús halál után —
Hogy czifra ruhát öltene magára,
Vagy drágakő ragyogna homlokán?

S ugyan miért diszíteném magam még?
Kinek látása vidíthatna föl?
Hisz tájaimon idegen már minden —
Vagy messze bujdos' szemeim elől!

Ah, egykoron a rég lejárt időkben,
Mint szép menyasszony, ékes voltam én;
Igéző bája zsenge ifjuságnak
Fénylett a hullám' játszi tükörén!

Hűs habjaim vidáman csörgedeztek,
Hullámzó keblem ezüst-tiszta volt;
S mig földerült a virradat' sugára:
Szép hajnalcsillag hinte rá mosolyt.

De mi maradt még ama szép időkből?
Hol láthatom még egyetlen nyomát
Az ősi fénynek itt, mely szerte áradt
S elönté partom' dús virágzatát?

Áldott szivéből ontja még naponta
Szent forrásit, szülőm: az Ararát;
Mint hű anya, ki mindenét od'adja:
Hogy boldogitsa szive' magzatát.

És én talán, öröklő harmatának
Ezer áldással megszentelt vizét
Termékenyitve hinteném a földre,
Hol vad pogányok' gőgös lába lép?

Hajh, messzi földön, bús gondok között tán,
Hazátlanul bolyongnak gyermekim —
Tán ezrivel bujdosva vándorolnak
S lesujtja őket a nyomor s a kín!

Hisz' űzve űzték népemet honából
A nagyvilágnak minden tájira —
Mig ősi földem elhagyatva szállott
Pogány töröknek vad csordáira!

S én kedvükért mosolygó friss virággal
Fölékesitsem partjaim' talán?
Vagy nézzem el, hogy tiszta bájaimban
Kancsal gyönyörrel nézzenek reám?

Mig gyermekeim bús számüzetésben —
Éltük nyomor avagy leroskadás:
E gyászfátyolt én sem teszem le addig,
És szent legyen nekem e fogadás!» . . . .

Elhallgatott a háborgó Araxesz,
— Tajtékzó keble nyugtát nem lelé —
S miként a kigyó, kanyarogva hosszan,
Rohan tovább . . . . *a tengerpart felé!*

Simay János.*)

---

*) Igazságügy miniszteri fogalmazó barátom, ki oly ügyes mesterkézzel ülteti át a gazdag örmény irodalom gyöngyeit, — ezen remek dolgozatával is megmutatta, hogy legkiválóbb, gondos műforditóink közé tartozik. Szerk.

Az örmény nők helyzete Keleten.

Elő-Ázsia népei közt, a távol Keleten, hol a Kaukazus merész ívekben égbe nyujtja hatalmas bérczeit, él egy maroknyi örmény nép, mely nem csak faji rokonságban áll velünk, hanem vallásában, szokásaiban, intézményeiben is szerfölött sok hasonlatosságot árul el.

Beékelve tatárok, kurdok, georgiaiak, perzsák és nesztoriánusok közé — ezek nagyobbára izlam követői — rendületlenűl megtartotta keresztény hitét (egyik része örmény szertartású róm. katholikus, míg a nagyobb rész a nem egyesült örmény egyházhoz tartozik.)

Ez orosz assimiláló hatalom évtizedeken át eredménytelen harczot folytatott e nép vallása ellen: hasztalan! e parányi népben volt annyi szivósság, annyi ellentállási erő, hogy az éjszaki kolosz hatalmas befolyásának ellent birjon állani s üldöztetve ellenségeitől, elárulva jóbarátaitól, megtartotta nemzetiségét, vallását s nagyobbára szokásait.

Ez alkalommal leginkább a nők helyzetével foglalkozunk s azért első sorban a családi életet veszem alapul.

Egy kaukazusi örmény ház csinos és kényelmes berendezésénél fogva — erre nézve Tiflisz adja a modelt — már az első perczben igen kedvező benyomást tesz a belépőre. Rendkivűl nagy tisztaság jellemzi a háztartást, mely mindenesetre a nőre vet kedvező világot. A nő a ház lelke — ezt szabad legyen a megrovás veszélye nélkül állitanom — s így a kellemes benyomás, mely egy házba léptünkkor megragadja képzeletünket, mindenesetre a nőre hoz kedvező itéletet.

Az örmény nő a keleti népektől eltérőleg nem rabszolgálója, nem csupán gyermekeinek anyja, nem játékszere az örmény férfiúnak, hanem házának dísze, öröme és bánatának részese, felesége a szó nemesebb értelmében.

A fiú, anyjában tanulja tisztelni a nőt: mint ifjú szive szerént, a kölcsönös vonzalom, a földi lét legnemesebb érzése, a szerelem eszményi sugalata folytán választja élettársát.

Míg a tatár elrabolja, a kurd vagy georgiai megveszi a nőt, addig az örmény eljár leánynézőbe s ládjából a legidősebb férfit küldi kérőbe, nem felejtkezve meg a „nász ajándék“-ról sem.

Az örmény nő nem ismeri a keleti nők tunya dolce far niente-jét; nem tölti idejét tétlen renyheségben, hanem folyton munkál, házát ragyogó tisztasággal körűlvéve, rendben tartja, gyermekeit vallásosan neveli s férjének tetszesét, szeretetét igyekszik mindenben kinyerni.

A férfi úr, de nem feltétlenül, s elégszer még komolyabb dolgokban is felesége tanácsához folyamodik; a nő bizonyos önállósággal bir otthonában. Jóllehet az életfentartás teljesen a férfi erős vállaira nehezűl; de megtartani a férfi küzdelmek árán szerzett vagyonát, a nő egyik hivatása. Erősebb munkára már phyzikailag képtelen a nő, mert rendkivűl gyöngéd, törékeny testalkattal bir.*)

Nevelésük legszebb alapelve a szülék iránti határtalan tisztelet s ez egyetlen tétel elég lenne, ha rokoni kötelék nem is fűzne hozzájuk, hogy tiszteletünket kinyerjék.

Korunk, némely tekintetben káros haladása oly mérges miasmákat csempész be családi életünk szentélyébe, hogy maholnap — fájdalom! erénynek kell neveznünk azt, a mi tulajdonképen egyszerű: kötelesség.

---

*) Schweiger- Lerchenfeld «A nővilág» czímű munkájában a többek között ezeket mondja az örmény nőről: »Ha a családfő meghalt, a család élére a legidősebb fiú áll; gyakran azonban az özvegy is elfoglalhatja e helyet, a mely már magában is mutatja, hogy özvegy nőknek sokkal több szabadságuk, több joguk van, mint a többi törzsek asszonyainak.

És e szabadság valóban olyan is, a milyenhez hasonlót egész Keleten nem találunk. Az örményeknél nyoma sincs a leány-árulásnak, mit a szomszéd népek a legszabadabban és igen nagy mérvben űznek; az örmény leány szabad és nem zárják háremekbe, nem rejtik el függönyök vagy sürű rácsozat mögé.

Az eladó leányok szabadon és elfátyolozatlanúl járhatnak az útczán s azt sem akadályozzák, hogy ifjakkal társalogjanak, a míg ez a tisztesség és erkölcsösség határán belül marad.

A munkaszeretet általánosan a vérében van már e népnek; a férfiak keresnek és takarékoskodnak, a nők dolgoznak, tisztogatnak s egészitgetik ki a házi szükséglet fedezésére szolgáló tárgyakat a nélkül, hogy erre valaki kényszeritené. Igen az örmény férfi, még a paraszt is elég gyöngéd arra, hogy nejét a külső mezei munkától megkimélje, nehogy ott a nap megbarnitsa.«

Hiába! mi a civilisatio gyors áramlatában élünk s a szerencsétlen átmeneti korszak épen nekünk jutott.

Azok ott az égbe nyuló Ararát hegy tövében kivül esnek az áramlat hullám-vetésein, s szivós természetük, nemzetiségük és vallásukhoz való makacs ragaszkodásuk biztosítják számukra az évszázadokra terjedő békét.

Az örmény nép a többi közt nagyban foglalkozik szőlő és gyümölcs tenyésztéssel, melyre igen alkalmasak Erzerum kártékony szelektől védett fensíkjai s hol a nő is könnyebben segédkezhetik urának. Fő foglalkozásukat azonban az üzlet teszi s néha messze földön szerzi be a férfi családjának a jólétet. Üzleti dolgokban szerfölött számitók, józanok, . . és a becsület útjáról nem térnek le soha.

A Kelet átalános szokásaihoz való némi vonzalmukat leginkább abban árulják el, hogy leányaikat tizenégy-tizenöt éves korukban férjhez adják; a leány elégszer tizenkét éves korában is már elhagyja szülei házát. E korai férjhez menés természetesen korai hervadást okoz s az örmény nő, bár tartósabb keleti szomszédainál, azért negyven éves korában már öregnek mondható.

Vannak utazók, kik egy udvariatlan szokásról tesznek említést, a midőn azt mondják, hogy az örmény nőnek férjhezmenetele után férjén kivül senkihez, még szüleivagy testvéreihez sem szabad szólani, mind addig, míg első gyermeke meg nem születik. S azután is csak fokozatosan nyeri vissza szolás-szabadságát. Előbb szüleivel, azután testvéreivel, majd rokonaival szabad beszélnie, — idegen férfi a percztől fogva, hogy férjének örök hűséget esküdött, rá nézve nem létezik többé. . . .

Úgy látszik, hogy ezek az utazók jártak ugyan Örményországban, de azért a szép Hájászdán — melynek termékeny földjét a paradicsomi folyók öntözik — intézményeit és szokásait jól nem ismerik, különben nem állítanának ilyen valótlanságot. Én ezekkel szemben azt mondom, hogy ez a szokás, mely a női természettel homlok egyenest ellenkezik —Örményországban nem létezik.

A vendégeskedés igen gyakori az örményeknél, kik szivesen megosztják barátaikkal a fölöslegest.

Az örmény typus a Keleten elfajulás nélkül tartja fenn magát. Nagy fekete, kissé mélyen fekvő szemek, hajlott orr, halvány-barna, bársony szerű finom arczbőr, fekete haj, nyulánk, de gömbölyű termet, könnyű, lebegő járás.

Öltözetük, mint a Keleti népeknél általában kirivó s a cziczomára szerfölött nagy hajlamot árul el. Vörös bugyogot hordanak; karcsú derekukat aranynyal himezett mellényke szoritja, melyre bő ujjú, szintén gazdagon himzett ujjaska borul, míg egy nagy tarka kendő — nem ritkán rendkivül nagy értékkel — festői redőkben, mint palást borítja nyulánk termetüket. Nyakukon lánczra fűzött drágaságokat, ezüst és arany pénzeket, lábukon himzett selyem papucsot viselnek. Ha ehhez hozzá veszszük a pénzekkel gazdagon díszített kis lapos sipkát, az áttetsző finom fátyolt, mely az egész alakra ráborul, a keleti örmény nő megjelenését bájosnak mondhatják.*)

Harmath Lujza.

Az örmény irodalom.

— L' Armenie chretienne et sa litterature par F. Nève. Louvain 1886. —

III.

Az örmény irodalom a keresztes hadjáratokig.

Örményország ősrégi pogány korának szellemi alkotásaiból alig maradt fenn valami az utókor számára. Chorenei Mózesnél megolvashatók némi töredékei a messze hajdanba visszanyuló történeti énekeknek s más irók is tanúságot tesznek ősi legendák létezéséről, melyeket egyik nemzedék a másiknak adott át.[1] Irodalomról azonban nem lehet szó a kereszténységgel való megismerkedésnek korszaka, a negyedik század előtt. Az evangelium hirdetése mihamar megtermé gyümölcseit Örményországban. Iratok jelentek meg, a melyeknek tartalmából a keresztény hithez való mély ragaszkodás domborodik ki, s már eleve sejteni engedték, hogy épen úgy, mint a szomszédos Syriának irodalmában, az örményben is a theologiáé lesz a vezér szerep. Utána a történelem foglalkoztatta első sorban a nemzet tudós fiait. Élő tiltakozásul szolgált az irodalomnak ezen ága az idegen elnyomatással szemben s védő fegyvereül a nemzeti jogoknak és hagyományoknak.

---

*) A konstantinápolyi és orosz-örményországi örmény nő európai (franczia) ruhát visel.

[1] Chorenei Mózes I k. 24. 30 és 31 fej. II. k. 49 fej, — János patriarcha »történet«-e. VIII fej. (Saint-Martin franczia fordításában 16–17 l.

Már az apostoloknak szájából hallotta Örményország egyes vidékeinek lakossága a keresztény hit igéit s az örmény egyház által szent Tádé és szent Bertalan iránt tanusított kiváló tisztelet ebben a körülményben gyökerezik. De a nemzet nagyobb része, Tiridat királylyal egyetemben csak a IV század elején (302—306) vette fel a kereszt vallását. Világositó szent Gergely volt az új egyháznak megalapitója és első püspöke: s az örmények vallási irodalma is azon férfiú főpásztorságában találja kiindulás pontját, ki, a cesareai görög iskolában nyerve kiképezését, átplántálta honfitársai közé az evángelium tanait. A kereszténység első örményországi terjesztőivel találkozunk a görög világ többi tudományos góczpontjain. Alexandriában, Konstantinápolyban, Athenben is. Az utóbb emlitettük városba sereglettek leginkább a bölcseletnek s ékesszólásnak tanulmányozói. Itt emelkedett ki az idegen — syr, perzsa és arab — tudósoknak sorából az az örmény bölcselő, kit a görög irók Proaeresiosnak neveznek;[1] itt élt Nerken Dávid, a „legyőzhetetlen“ philosoph, a ki megismertette honfitársaival a görög tanokat, nevezetesen Aristoteles iratait.[2]

Az ötödik század volt korszaka a nagy örmény iróknak, a kik a külföldön való hosszabb tartozkodás után oly művekkel ajándékozták meg nemzetöket, a melyek mintaképekül szolgáltak a későbbi időkben. Megemlitjük közülök: I. Izsák patriarchát; Mesrobot, kinek „Csodálatraméltó“ (Szkháncshjéli *Սքանչելի*) nevet adott életirója Goriun; Eznig pakrevanti püspököt, a „szakadár-felekezetek megczáfolásának[1] szerzőjét; Mántáguni Jánost; a nemzet ősrégi történeteinek hirneves krónikását Chorenei Mózest s Elizeust, a hitért s függetlenségért vivott hősi tusáknak történetiróját.

---

[1] Eunap. Vitae Sophistarum. A Boissonnade-féle kiadás 73. 93 l.

[2] Dávid bölcseleti művei Velenczében, 1833-ban jelentek meg.

Az irodalmi műveknek más nemét is hagyta hátra ez a század: a fordításokat, melyeknek igen jelentékeny részök volt a nemzet tudományos és vallási nevelésében. A bibliának ekkoron készült örmény fordítása a klassikus emlékek sorában világirodalmi jelentőséget nyert. Az exegetikai munkák még napjainkban is idézik ezt a fordítást.[2]

A fordítók másik csoportja a görög szellemnek vitte meg hódolatát, a profán és egyházi irók műveit ültette át. Élő bizonyságot tesz munkálkodásaiknak hasznos voltáról pamphiliai Özséb krónikája, melynek örmény fordítása napjainkig az eredeti szöveg hézagainak kitöltésére szolgált.[3] Áttették örményre Özséb egyházi történetét, a héber Philo iratait, az egyházatyáknak számtalan beszédét és értekezését is. E fordítások felé nagy érdeklődéssel fordult az újabb időkben a tudós világ figyelme. Az örmény szöveg töredékei több ízben tettek már bizonyságot az elveszett eredeti görögnek létezése mellett s szolgáltak az eredetiből hiányzó fontos részeknek kiegészitésére.[4]

Az örmény irodalomnak aranykorát nagy szellemi hanyatlás, s ennek megfelelő irodalmi meddőség követte a következő négy században. Az egymást felváltó politikai katastrofákra vezethető vissza ez a jelenség, a schizma szelleme is nagy pusztitást tett az örmény papság közt az ötödik század oecumeni zsinatai után. Egyike a szakadár tanoknak a monophysismus, melyet a chalcedoni zsinat (451) ünnepélyesen elitélt, nagy hóditást tett Örményországban csak úgy, mint a syrek és koptok közt; az edessai iskola elterjeszté Eutyches tévtanait s az ebből támadt viszálkodások mérhetlen kárt okoztak az örmény nemzetnek s egyháznak. Fejei több ízben minden összeköttetést megszakitottak a konstantinápolyi patriárchákkal s egész szenvedélylyel utasították vissza a római székkel való egyesülésnek eszméjét is. A schisma mindinkább elharapózott Örményországban egészen analog viszonyok közt azokkal, melyek folytán Photius tanai oly gyorsan vonták maguk után a görög egyháznak teljes elszakadását. Elszigetelve a kereszténység nagy államaitól, egy nemét a függetlenségnek vette igénybe a maga számára Örményország a hatodik században; külön nemzeti időszámítást léptettek életbe, melynek kezdeteül II Mózes patriarcha 551-ben, a tuini[1]) zsinaton ezen évnek junius 11-ét fogadtatá el. 551 évet kell e szerint leütnünk a mai közönséges időszámításunkból, hogy megtudjuk az örmény időszámításnak éveit [2])

---

[1] Franczia forditása Párisban, 1853-ban hagyta el a sajtót.

[2] A bibliának a legrégibb kéziratok összehasonlitásával dr. Zohrab János által szerkesztett igen szép kiadása Velenczében, 1805-ben jelent meg.

[3] Eusebii chronicorum libri II. Berlin. 1876. A szöveget revidealó Petermann tanár e megjegyzést teszi a kiadáshoz: »Armenicam versionem latine factam ad libros manuscriptos recensuit.«

[4] Pantin Martin abbé nagy szolgálatokat tett a tudományos világnak e töredékek kiadásával. Patres antinicaeni orientates. Paris. 1883.

E vallási szakadásoknak és politikai válságoknak közepette sem aludt ki egészen az irodalmi kulturának szövétneke. Mindenik században találkozunk nehány iróval és költővel, kiket kherthogh-oknak (poeta, gramaticus), tudósoknak neveznek a kortársaik. A régi egyházi hymnusok szerzőinek utánzói, új énekekkel gazdagitották a Sárágán-t; egyes homiliákat a vallási ékesszólásnak mintaképei gyanánt őriztek meg a későbbi nemzedékek, s a forditók is a görög patrologiának számos darabjával gyarapitották az örmény theologiai irodalmat. A kilenczedik századtól kezdve gondos kézzel gyüjtik össze a nemzet tudósai azon szent-életrajzgyüjtemény adatait, mely az örményeknek legsajátabb tulajdonát képezi s Áiszmávurkh (Յայսմաւուրք közönségesen Յ nélkül) néven az egész egyházi évre kiterjed. A kolostorok magányaban buzgó férfiak, Chalchánti Mózes, VI János patriarcha, Ardzeruni Tamás, Aszolich István, Lastriverti Aristák és mások, krónikákba foglalják össze a nemzeti történet eseményeit oly pontossággal, a melyet hasztalan keresnénk más nemzetek történeti multjának hasonló forrásaiban. Elbeszélik a hazájukra sűrűn nehezedő csapásokat, deirataiknak keserű hangjából minduntalan felcsillan az álmodott függetlenségnek az a reménye, a mely kiolthatlanul ott élt sziveiknek mélyén.

A századok háborúknak komor hátteréből különösen két nagy irónak alakja domborodik ki: Náregi Gergelyé és Magistros Gergelyé. Az első, kit a szentek sorában tisztelünk, a náregi kolostorban élt 1003 táján bekövetkezett haláláig. Az örmény egyház atyái közé sorolták s bár nem irt verses műveket, az egyházi költészet mesterei közé tartozik. Stylje ünnepélyes és merész, mint a biblia verseié. Magas lendületet vesz különösen az Énekek Éneké-hez irt kommentárjában, mely a forma tisztaságának s a kifejezések választékosságának egyik remeke. Elmélkedése gyümölcsét szent elegiák sorozatában foglalta össze, magasztos imákban, melyeknek mysticzizmusa nem egy tudósnak okozott fejtörést. Magistros Gergely a Bagráditák királyságának függetlenségeért vivott hasztalan tusák után Mesopotamiának görög kormányzója volt 1058-ig. A tudományos képzettség rendkivüli mértékéről tesznek bizonyságot verses és prózaművei, különösen dogmatikai és bölcseleti leveleinek gyüjteménye.[3])

— A befejező közlemény jövő számunkban. —

Dr. Molnár Antal.

Elismerést jeleseinknek!

Szép és példányszerű eszme vezeti Önt tisztelt szerkesztő barátom, midőn jeleseink iránt a köteles, hálás elismerés kincseivel áldoz. Az „Armenia“ októberi füzetének első és utolsó lapja valódi franczia lelkesitő, harczi dal: „Szorgalomra fel ifjúság! im e nagybecsű példányok legyenek buzditóid!“ A holtak közül — kik átélik sírjokat — egy egyszerű tanitó szorgalmával, lángeszével halhatatlanná lesz népe szivében, mely elismerése jeléül szobrot emel az érdemdús Gábrusnak. Majd egy ifjat mutat be a tanuló ifjúságnak, hogy serkentsen, hasson a lankadó szellemekre — a derék akademikus Dzovéáncz személyében. Remek példányok által válik értékessé a kiállítás; bárha sorainkban is minél gyakoribb volna egy-egy szellemóriás kiállítása! Oh de, valamint a múlt nem szükölködött nevezetes alakokban: úgy a jelenkor sem maradt parlagon és több, követésre méltó jelest teremtett sorainkban; de mit ér, ha azokat nem tudjuk úgy megbecsülni, mint Szamosujvár az ő egyszerű nagyságát, Gábrus tanitót. Nekünk a jótevők dicső karát juttatá az Ég kegyelme, hogy a „múlt példa legyen most s égve honért bízton nézzen előre szemünk“.... Egy angol lovag, „madrasi“ örmény atyánkfia, Ráfáel Sándor báró jótékonysága alkotta az erzsébetvárosi örmény kath. gymnasium és leányiskola alapját, bécsi lakos Kameller György 90000 ftnyi hagyományával ifjak, öregek, szegények, árvák és munkakedvelők fölsegitője; Kabdebo Simon városunk szülöttjének alapitványa a „jól“ tanuló ifjúság atyja; s mindezen jeleseinknek — fájdalom! — kő se mutatja helyét. Pedig, mint a költő megjegyzi: „Csak törpe nép feledhet ősi nagyságot“. A hála eljár a nagy ősök sírjaihoz, hogy remélni, nemes tetteket becsülni, lelkesűlni, haladni tanuljon. Mikor lesz Erzsébetvároson bárcsak emlékkő e drága elhuytjainknak emelve.!

---

[1]) Tuin Nagy-Örményország Ararát tartományának városa; ezt Choszrov király épitette az Ázád folyam közelében egy dombra; nevét a perzsa »tuin« szótól, mely dombot jelent (örményül plur, թլուր) vette.

[2]) Dulanrier, Recherches sur la chronologie armenienne technique et historique. Paris. 1839.

[3]) L. Langlois V. tanulmányát Magistros Gergely életéről és műveiről a Journal asiatique 1869 január havi füzetében.

Lelkem örült, hogy Ön tisztelt szerkesztő barátom nagyjaink képeit, mintegy második Indsidsián olykor-olykor feltünteti. Élő jeleseinkről se feledkezzék meg; mert a látható, derék példányok mindig nagyobb erővel vonzanak a való utánzására. De mindenek előtt az erdélyi elhunyt örmény szellemi nevezetességű hőseink emlékeiből fűzzünk egy hervadhatlan koszorút — s fonjuk be abba Dániel Tódort, a ki e haza örményeit Erdélybe vezérelte, egy Verziresky (Verzár) püspök, dr. Esztegár Vártán érsek, Kövér (Ákoncz) apát, Lukácsi Kristóf, Kis Ernő, Czecz János, Kameller, Ráfáel, Kabdebo Simon, Karácsonyi esperes életrajzát s másokét, kiket feledni annyi, mint önmagunkat nem becsülni, megvetni. Azért folyton ez legyen jelszavunk: soha se szünjünk meg elismeréssel áldozni jeleseinknek!

Ávedik Lukács.

* * *

Tigrán (Kr. e. 530—570).

Irta Markovich Jakab.

A honi történelem a hős daliák példányát, Tigránt vallja Armenia legnagyobb királyai egyikének, neve s tetteinek magasztalása ajakról ajakra száll; a méltóság fenséges képe; a jóság, mely nemes vonásaiból kisugárzik, — a magasztósság, mely tiszteletre gerjesztő alakját beragyogja, mind ismervei Tigránnak, ki emelkedett lelkű képviselője kora hős tettei és erényeinek Az ország minden ügyére kiterjedő figyelme új életpezsgést és sokaktól irigyelt virulást indított; a „férfiak feje“ az ország terjedelmét hajdani határain túl kiterjesztvén, a nemzeti nagyságot annyira emelte, hogy a polgáriasodásban nemcsak egyenlő lépést tartott a szomszéd hatalmasabb népekkel, hanem azok előtt nemzetének tiszteletet, magának pedig a messze külföldön is elismerést és történelmi nagy nevet vívott ki. A nemzeti jólét és csinosodásnak öltözet- és háztartásban új lendűletet adott, mi által különösön a szépnem, fény és pompa kedvelői természete kedvező alkalmat nyert; a hadászatot addig soha nem látott fokra emelte; az eddigi parittyások, íjászok és dárdások kard- és kopjákkal, — az előcsatározók paizs és vas vértekkel szereltettek fel; a lovasság pedig — feladva az előidők rendszerét — csillogó ruházata és fegyverzetével az ő kiváló intézménye. E lényeges átidomitások azon eredményt szülték, hogy a sokáig türt idegen jármat nemzetével elfeledtetvén, másokat meghódított és adófizetőkké tett.

Államának életerős szervezete gondolkozóba ejté kortársait, kit őt túlszárnyalni nem tudták; a derék embereket — fedje bár bársony vagy darocz — a földnek bármely göröngyén a gyülölet sötét árnyéka szokta követni. E növekedő hatalom különösen nyugtalanitá a szemes és gyanakodó Astyages méd királyt, kinek a durva irigység mintegy üszköt vetett agyába; mert Tigrán Cyrussal szövetkezett. E körülmény borzasztó dolgokat jövendől számára. Miután hosszasan tépelődött magában, lankadt kedélylyel éjnek idején összecsődíti tanácsosait, kik előtt a bukás képletének súlya alatt megnyilik Astyages keble s vázolt egy baljóslatú napot. Fojtott lehelettel hallgatták ezek az önfentartás ösztönével tusakodónak szavait, kiknek egyszersmind tanácsát kikérte: miképen lehetne a következő roszszal szépen elbánni? mert a kín tolongásai közt is tartott attól, nehogy a nyilt fellépés nem várt eredményre vezessen. — E közben gyötrelmes álomképek, agyrémek kínozák őt; ugyan is egy éjen azt álmodta, hogy Háik fiainak országában egy magas, hó és jégborított hegynek csúcsán, biborba öltözött s kék fátyollal takart nő három hőst szült, az első oroszlánon nyargalva nyugat felé tört, a második párduczon éjszak felé, a harmadik óriási sárkányon ülve sas sebességgel Mediába rontott; Astyagesnek, — ki azt képzelte, hogy ez utóbbinak csapásai alatt ő a végveszélynek van kitéve, verejték borítja el homlokát. A veszély elháritására — a bátorság szine alatt — lesvetést választ mentőeszközül, mondván: „Jelen helyzetben legbiztosabb szert szolgáltathat Tigránnak ifjabb, szép nővére Tigránuhi.“ Úgy vélekedett, hogy az idegen felek közt létesített házassági rokonság kapcsa igen ajánlatos a cselszövény kiterjesztésére s a követségek, melyek ez ügyben el fognak járni, módot nyujtandnak igéretek s arany által észrevétlenül rábirni Tigrán meghittjeit emennek meggyilkolása vagy megmérgezésére s talán sikerülend a tartomány kormányzóit is tőle elidegeníteni. — Miután a tanácsosok a merényes terv kivitelére neki bátorítást nyujtottak: fényes küldöttség jelenik meg Tigrán előtt, az emberi szó méltóságát aláásó levéllel, melyet a legszivélyesebb barátság szelleme lenge át, érvényesíteni akarván a közeledés indokát, hogy t. i. a rokonság útján egymáshoz fűzött két ország, minden kül- és beltámadás ellen biztosítva legyen. E végett Armenia leányát[1] nőül kéri, ha ennek a „királynők királynéja“ magas állása kedves leend. — Lehangoló látni, hogy a gonoszságnak sikerül, a semmi aljast nem gyanitó jellemtisztasággal egyezségre lépni, s Tigránuhi, a királyi fivér beleegyezésével a kirivó ellentétben álló méd királynak neje lőn, kit amaz nemcsak terveiért, hanem szépségeért is örömmel fogadott és hogy teljes bizalmát megnyerje, fontos ügyekben tanácsát kikérte s követte is.

A királynőnek kínos küzdelem volt osztályrésze; de a küzdelem nagyságának megfelelt a jellem magassága, mely képes az elvetemültségnek fojtó lehelletét ártalmatlanná tenni; a mesterkélten előteremtett előzékenység daczára úgy tünt fel neki Astyages, mint farkas, mely elszigetelt báránynyal találkozik, hogy egyenetlen harczaikat leküzdjék azon örvény előtt, mely a védtelent az előbbinek elvetemedésétől elválasztja. „Nem tudod-e — mondja a tervező, — hogy fivéred, nejétől Záruhitól indíttatva, kancsal szemmel nézi, hogy te a médek királynője vagy.“ A czégér gyanánt előtérbe tolt ily előzmény után a vakmerő rágalom gyönyöreivel kezdé sértegetni Tigránt, hogy a gyanú titkos rugóitól fájdalmason illetett kebel annál kellemetlenebbül érintessék. „A czél — folytatá — nem más, mint Tigrán és ennek szövetségese Cyrus által elhatározott romlásom s országom elfoglalása; Záruhi ekkor az istennők fölé helyeztetik.“ Neje leendő helyzetét is a legrikitóbb színekkel festvén, tovább fűzi hitegesét: „Neked e kettő között lehet választanod, vagy mint fivér-szerető a gyalázatos bukást elfogadni, vagy önjavadért nékem üdvös tanácsot adva illő eszközökről gondoskodni.“

E jelenet sok előzményre vetett világot, mi azelőtt homályban derengett. A vékony szálon függő bizalom elszakadt, a hallott szavakból rivásig kitünt a leplezett szándék: a királynő veszte, ha a testvér-gyilkos czélra közre nem működik. Hatalmas a kény-úr, de hatalmasabb a honszeretet; törhetlen, miként a remény; olyan gát, melyen a kisértések habjai át nem csaphatnak. A hölgy magába mélyedve állott a kény-úr előtt, de szivének gyöngye a jellemszilárdság össze nem zúzatott. — A háik sziv nem áruló. A helyet, hogy a hallott rémszavakon lelkének erélye ingásba jönne, inkább emelkedett; a rimánkodást pedig méltóságán alólinak tartván, a nyugodt önérzet szavaival, — mely oly bűverővel szokta a lázas indulatokat lebilincselni — csendesíté a férjnek szilaj kedélyét; azonban a dolog állását biztos úton Tigrán előtt földerítette.

E közben új követség érkezik Armeniába, mely sürgetve tolmácsolta a két királynak fontos ügyben Ekbaranzba vagy a határ valamelyik meghatározandó helyén szükséges összejövetelét, minthogy a dolgot levél vagy küldöttségek által elintézni nem lehet. Azonban a cselszövény szálai szét voltak tépve, Tigránnak önzetlen hazafiságban megőszült hivei undorral fordultak el a hizók csábfalataitól, melyek kapcsán a követek a nyilt, visszautasitó választ kikapták.

---

[1] Hason-alkatú „a fille de France“ kifejezés is.

A tárgyalások szakadtával a csalfa színbe öltöztetett közeledés nem sokára előáll a csatatéren; a kivitelben szerencsétlen Astyages ocsúdni kezdett jóreményű álmából, midőn azt hallá, hogy a dicsőség harczainak kivivására az ellenfél köré egy lelkes nemzedék gyülekezett; ugyanis Tigránnak Cappadocia széleiről, nemkülönben Georgia vagy is a régi Iberiának lakói az iberek s az ország éjszaki részén lakó albán-örmény gyarmatok, továbbá Nagy- és Kis-Armenia fiatalságának szinéből szervezett hadteste, miként a bérczek legördülő hava folyton nött. Astyages is nyert az aranydús Lydia királyától, a rokon Croesustól segédsergeket; a harcz azonban öt hóra föl lett függesztve, melynek folyama alatt Tigrán a mérges környezetből nővérét, Armenia fegyvertelen személyesitőjét ügygyel-bajjal kiszabadította. Ez épen azon időben történt, midőn Cyrus megkezdé a háborút a méd uralom ellen.

Tisztúlt a helyzet. Tigrán az előre nyomuló Cyrussal egyesíté seregét, s e percztől fogva kezdetét vette a kérlelhetlen, egymást irtó háború, melyben az elszántság a kétségbeeséssel vállvetve dühöngött változó diadal- és vereséggel. A két király: Tigrán és Astyages testtel testhez küzdött egymás ellen, míg végre Tigrán lándzsáját Astyages tüdőjébe döfte. A letünt viharos nap Pasargada mellett Médiában az újra és újra küzdeni kész győző nép és az ellenfélnek patakokban folyt vérével lőn befejezve.

A béke és hadidején magához egyaránt hű Tigrán önmagát szépen jellemző ujjal mutathat emberszerető keblére, hogy eme komor korszak szokásai ellenére nemesen gondolkodva a csapás terhe alatt összerogyottak sötét jövőjére, mint reménycsillag sugárzott, midőn embertelen megbecstelenítés, éhen vesztő ridegség, baromias öldöklés, vagy csordakénti belebbezés volt a legyőzöttek sorsa, a csaták vérmezeje ezidétt népek temetőjévé változott. Mily részvevőleg nyilik meg Tigrán szive a legyőzöttek égő fájdalma előtt, hogy a legyőzetés keserű kenyerét némileg megédesítse.

E csatarajznak ez a legragyogóbb szinezete. Szükség az ősidők aknáiból fönmaradt színaranyat a véka alól magasra emelni; tisztelet Háik nemes sarjadékának, mert keblében erősebb volt az emberies érzés az ököljognál, mely jellemvonást fölösleges volna hosszasan indolkolni, ha a nemzet életével összenőtt fontos események előadása azt nem követelné.

Ez eseménydús korszakról a honiakon kivűl görög és más irók terjedelmesen értekeznek; azonban pártatlan itéletet csak úgy várhatni, ha több, erre vonatkozó kútfő használtatik. És itt azon ponthoz jutottunk, melynél megállapodva, az élet változó pályáján már jócskán előhaladottnak[1]) önmagáról kell vallomást tennie. Ugyanis azért, hogy a gazdag, eredeti forrásokból merithessek, egyebeken kivűl a lassú önképzés darabos útján, a háik ősnyelv roppant kincstárában való tájékozhatással összekötött fáradságos küzdelmem az élet nem csekély részét vette igénybe; mert szilárd meggyőződésünk kifejezése az, hogy: valamely nemzetcsalád tagja csak pironkodással nyilvánithatja azt, hogy annak történetét nem ismeri s a mi több, arról még sejtelme sem létezik; ennélfogva a kerdéses események földerítésére a munkák egész halmaza áll előttünk, oknyomozólag megkülönböztetve az alapul vett kútfőkben a nagyobb vagy kisebb hitelességet, — ily tájékozás alapján a regényes költeményekkel behintett adatokat mellőzve, követjük a tényeket.[2])

Tigrán, kinek trónját ártatlan vérfolt még nem undokítá, azt akarta, hogy a legyőzöttek ne az aljas hizelkedés által megkoszoruzott s a szolgalelkek által a rekedésig magasztalt vad erőszak lánczain, hanem a hála szoros kapcsain füződjenek a szerető hon keblére. A többnejű Astyagesnek Ánuhs — édes — nevű nejét más társnőivel, gyermekeivel s mintegy tizezer hadi fogolylyal az Arárát keleti oldalán Araxes folyónak mentében, annak meleg égaljú termékeny térein, a kies és bortermő Koltbánig telepitette, sőt Ánuhs nagyobb biztosítására annak honfiaiból testőrserget rendelt. Astyagesnek — Ásdáhák, Աժդահակ — ivadéka sárkányfajnak neveztetik, minthogy „Ásdehák“ [1]) perzsa szónak jelentménye: nagy kigyó, sárkány.

---

[1]) Éljen ékes-szavú, szorgalmas irótársunk: Márkovich Jakab főesperes! Szerk.

[2]) Herodot szerint Astyages Cyrus hatalmába került, kivel ez nem bánt rosszul, hanem magánál tartotta őt egész haláláig; Trogus Pompejus szerint őt, mint nagyatyját, Hyrcania satrapajává teszi. Ctesias elbeszélése Herodotétól merőben eltér; mindezek arról tesznek tanuságot, hogy ezen elbeszélések költői kútfőkből vétettek. Duncker szerint Astyages álma és a Tigránnali párviadal örmény hagyományra utalnak. Duncker, Ókor 4-ik köt. 342, 356, 876 l.

A történet valóságáról s a Tigránnév magasztos hangulatáról tanuskodnak a képletek fátyolával fedett, e sárkányfajra vonatkozó dalok, mint a való események meg annyi képviselői, melyek a századok haladtával, még Chorenei Mózes korában is éltek az események emlékében gazdag, zenekedvelő és derűlt kedélyű koltháni népdalnokok ajkain, kik a történeteket saját szemeikkel látott atyáiknak ama szép korból fönnmaradt hagyományait, a szeretetnek meleg szavaival Araxes partjain húros hangszereiken nemzedékről nemzedékre viszhangoztatták, dicsénekben áldozva a mézesszemű, étel-italban mértékletes, az elkábúlt sziv lázas gerjedelmein uralkodó, bölcs és ékes-szóló Tigrán emlékének.[2])

De Tigrán a szivében székelő szeretet érzelmeit az iránt is ki akará fejezni, kit a kétségbeejtő körülmények sem vihettek arra, hogy tőrt mártson hazájának szivébe, kinek a fényes jövőben derengett szép napjai virányait a

---

[1]) Ázsder, esderhá perzsa szók jelentése: sárkány, örményül վիշապ, δράκω, draco. L. Bozadsián, 9 és 145 l.

[2]) Indsidsián, Ó-Armenia 213 l. En prisci apud Armenos historiarum generis specimen egregium, qui utique rerum gestarum veritatem carminibus obscuris solebant tegere atque involvere, ut adeo quod Tacitus de germanis refert, apud illos memoriae et Annalium genus fuisse videatur. Whiston. Chor. M. 1 k. 30 fej. A koltháni dalnokok a Semiramis kezét és trónját visszautasító Árá gyászos sorsáról szóló hagyományból egy szerelmes regényt alkottak. Chorenei a nép ajkain élő dalokból vette azon adatokat, melyeket személyes tulajdonainak és tetteinek leirásánál használ művében. »A hősnek — mondja — szőke és alúl ezüstszinben játszó haja volt, arcza piros, tekintete szelid, mint a méz, tagjai izmosak, vállai szélesek. — Őseink a lant hangjainál magasztalák erényeit, nagylelkűségét, ékes-szólását s mindazon jeles tulajdonait, melyek az emberiségre vonatkoznak. Nem volt más vágya, mint gondoskodását mindnyájokra kiterjeszteni. Ribáry, Ó-kor. 520. l.

zivatar oly hamar feldúlta. — A hajdankor egén nyájas holdként tündöklő hűség méltó volt arra, hogy emléke fönmaradjon; e végett Tigrán egy pazarfényű várost emelt, melyet saját nevéről Tigránocertának nevezvén, azzal és környékével nővérét ajándékozta meg, kitől származott az Osdán jeles satrapa-család, mind meg annyi elévülhetlen tanúk, miszerint Tigránnak a méd birodalom bukásában döntő része volt.

Strabo, Appian, Plutarch azt mondják, hogy Tigranocertát II. Tigrán épitette. Ha a honügyének alapos tudomásával biró s mind azt, amivel az ellenvélemény előhozakódik, bőven megvitató honi irókkal, ezen általok váltig ismert ellenmondásba mélyebbre tekintünk, úgy azon igazságot látjuk felszínre jőni: miszerint az első Tigrán által épített várost a római sasok előtt bátran megálló, sőt azokat elűző második Tigrán csak megújította, erősítette, nagyszerű épitkezések- és színkörrel csinosbította, miáltal az terjedelem-, fény- és népességben sokat nyert. Hogy a kép a múltról teljes legyen, megemlítendő, miszerint e fejedelmi város és erőd a negyedik és ötödik században Kr. u. jelelesen a külföldi iróknál — Amita néven jőn elő, de nem Astyagesnek állítólagos Amitin nevű leányáról, hanem épen Tigránuhiról, kinek tulajdon neve Amita volt, amint ezt az irói érdemekben oly gazdag s az irattárok rejlő kincseit szellőztető mechitárista szerzetes, meddő tagadás helyett meggyőzőleg megmutatta a honi történet tükrének tekinthető művében, mely Ó-Armeniának képét tömör összeállításban vázolja. Hány adatot mentett meg e tudós férfiú az idő hűtlen kezeiből.[1]) Ha a külső-irók csalhatlanságát a végtelenig nem fokozzuk, s a honi irók első hitelességű adatainak súlyát illően mérlegeljük, akkor nem fogjuk kicsinyleni, bárhol is találkozzunk vele.

Tigranocertára nézve a dicsőség és nagyság napjai elmúltak, a zaklatások közepett kifáradt, nyomott hangulatú környezetével köznapi életét tengődve folytatja, szenved a hazával, ezüst fürtei, mint meg annyi sírvirágok lengedeznek az ősi vár omladványainak barázdás homlokán: mélységes fájdalom képét mutatva s újjászületésért epedve, rebegő ajkán elhal a szó, midőn suttogva, nehogy illetéktelen fül meghallja, regélni akarja a magaslatot, hol egykor álla; mindazáltal ma is úgy tekinthető, mint a nemzet anyagi és szellemi hajdani termékeinek annyi idők sanyarúságai után még ki nem fáradt emlékjele; sőt mint a nagyságnak halvány sugaraitól övedzett élőtanú, hogy annak falai között nem honolt kisebb míveltség, mint más akkortájt szereplő ázsiai népeknél. E régészeti emlékekben gazdag városnak — — Diárbekir — van jelenleg ötvenezer lakosa, széles és erős falai, hetvenkét toronynyal; az ország őslakosai „Tigránágierd“ Tigrán építményének nevezik.[1]

---

[1]) Dr. Indsidsián, Ó-Armenia 1822, 74 és 83. l. Tigránuhi szóban az »uhi« végzet nőnemű tulajdon- vagy közösnév képző, mint thákávor, thákuhi — király, királynő; innen Tigrán, Tigránuhi.

Mielőtt Tigrán életrajzát tovább részleteznők, szükséges még egy fontos körülményt megfejteni. A nagyrabecsülésnek megelőző érzelmével tanulmányozzuk a hellen-római történészek örökfényű műveit; azonban a magaslatról, melyre a tanulmányozó általok állíttatik, ha bizonyos pontra, vagy kellemesen ható jelenetek csoportjaira szegzi az itészet szemüvegével fürkésző szemeit, az elavult ódonság terein lesülyedt sírromok kőtömege közül emelkednek ki oly egyes, szorványos pontok is, melyekről szétfoszlik a bűverő; minthogy a tények tanusága szerint a történeti háttért igen is szembeötlővé teszik, sőt az is megesik, hogy az értekező felek egymásnak ellenmondván a homályban sinylő tárgy elhalványul. — A tudomány avatottjai a történeti itészet világánál átlátták, hogy a hellen-római irók által elferdített örmény történelmi irodalom sehogysem raktára a regék és bizonytalanságoknak; hanem a hagyományoknak meglepetésekkel teljes kincse. — Miután e nevetséges ürügy megszünt, az idáig szomorúan elhagyott puszta pályára csak

---

[1] Az angol Whiston fivérek nem ok nélkül méltányolták a tömör egységet képező honi iróknak állítását, szemben a hellenrómai véleménynyel, midőn ekkép nyilatkoznak: „Utrum vero hic alter (II) Tigranes urbem eam tantum refecerit, an hi — hellenromani Scriptores — nominis forsan similitudine lapsi sint, an denique Chorenensis testimonium satis firmum haberi debeat, legentium cogitationibus, dijudicandum relinquimus. Mos. Chor. Hist. Armen. 71. l.

nagy ritkán vetődött vándort egész serege az angol, franczia, olasz és német úttörőknek váltá fel, kik a világtörténelem tudományos kitisztázása érdekében a háik irodalmi nyelvvel megismerkedtek. Babér a kitartásnak; mert az által nagy szolgálatot tettek, új látóhatár nyilt fel a szemek előtt s így sok ügyre nézve a homályt a világosságnak megbecsülhetlen sugara kezdte földeríteni; e kulcs által sok, a nyilt kérdésekben össze nem hangzó vélemény, ingadozás és eltérés kiegyenlíthető. Ezen állítás talán igen merész? Pedig az örmény irodalom azért is igen becses, mert sok régi iratot bir fordításban, melyek eredetiei elvesztek. Cantu C. I. k. 209. l.

A méltányos elismerés köszönetet mond az örmény irói kar ezen sajátszerű osztályának, az úgy nevezett armenistáknak.[1]

Eliszeév és az örmények.

Eliszeév tudós utazó, mihelyt visszatért útjából (Törökország), Pétervárott a császári földrajzi társaságnak folyó év márt. 4-én tartott ülésében egy igen szép felolvasást tartott; ebben rokonszenves szavakkal szól az örmenyekről.

Az orosz nép nagy tisztelője Eliszeév Vászilévics Sándor orvosnak; e jelentékeny utazó még csak 28 éves — és már nagy hír-névvel bir a tudós világban. — Utazónk úti benyomásait több czikk- és egy négy kötetes munkában bocsátotta közre.

Az oroszok azt hiszik, hogy Eliszeév utazónak született. — Már mint tanuló évenként a nyári szünidőt mindig utazásban töltötte; ott hagyta Pétervárt és elment Oroszország öbleit megnézni. Még tanuló korában beutazta a roppant nagy orosz birodalom minden táját — gyalog.

---

[1] Ars non habet osorem, nisi ignorantem.

Eliszeév Finnland Sweaborg erődében született, atyja katona volt, ki orosz kobor katonai életet folytatott; ez az élet gyakorolt befolyást a flúra....

Eliszeév a pétervári és palaestinai társaságtól kapott pénzbeli segélylyel indult taval a szóban levő útra. Kis-Ázsián keresztül akart Palaestinába menni; auguszt havában már Tifliszben volt, innen általment Erivánba; de a török-orosz határvillongás miatt útját ez irányban tovább nem folytathatta, azért visszatért Tifliszbe. Innen a bátumi út Konstantinápolyba vitte, hol ajánló leveleket kapott, melyekkel előbb Alexandriába, aztán Aleppoba (Háleb) ment...

A hol csak járt, mindenütt szives fogadtatásra talált; senki sem ismerte az utazó orvost és mégis tömegesen látogatták a lakosok; e szerencsés körülmény magyarázata az, hogy utazónk nemcsak orvosi tanácscsal, hanem, magával vitt kézi gyógytárából orvossággal is szolgált — ingyen azon szenvedőknek, kik emberszerető szivét igénybe vették...

Eliszeév felolvasásának azon része, mely az örményekről szól, következő:

„A törökök után szólok az örményekről, kik leginkább vannak elterjedve a számos nép lakta Kis-Ázsia földjén. Az örmények úgy, mint a hellenek élő kapcsot képeznek a Kelet és Nyugat, az emberi élet ezen két jelentős határa között, midőn átviszik Nyugat míveltségét be egész Kelet sziveig, hogy ezt felébreszszék százados álmából. Az örmények helyzete ma még jelentékenyebb, mivel ők terjesztik a míveltséget azon hegyekig, melyek éjszakról a Folyamközt (Mezopotamia) környezik.

Ezen nevezetes hivatáson kivül méltók az örmények kiváló figyelmünkre nemcsak az emberiség, hanem a kereszténység és történelem szempontjából is. A történelemben soha sem szabad megfeledkezni e nemzetről, mely képes volt létét Nimrod és Semiramis idejétől kezdve napjainkig fentartani, jellegét, szokásait, nyelvét és vallását megőrizni.

Csodálnunk kell e kis nemzetnek a létért való küzdelem terén kifejtett folytonos erejét és kitartását; e kis nemzetnek, mely oly sok századon át hatalmas nemzetek közé volt beékelve. Elenyészett Nagy-Assyria, Babylon, a roppant perzsa birodalom, a parthusok, macedoniak és rómaiak uralma, a világ színteréről nyomtalanul eltűntek nagy nemzetek, — ellenben az örmény nemzet nemcsak életben megmaradt, hanem élet- és reménynyel tele tudomány-szomj- és munkakedvvel buzog. Most is tanácskozik, nyelvét gyarapítja, tanulja a tudományokat, előre halad és ennek következtében sokat elért.

E nép a történelemre nézve nagyobb talány, mint a zsidók. A világpolgár zsidó nemzet, távol hazájától folytonosan bolyong; a zsidókra igazán ráillik, hogy a: hol a gazdagság, ott a haza. Ellenben a földmivelő örmény nem hagyta el hazáját (Hájásztán հայաստան), nem vándorolt ki a „váni“ tó partjairól, sem nem távozott el a Mászisz lábától. Az örmény földmivelőt szülőföldjéhez az élő honszeretet elválaszthatlan kapcsa köti; azért tévednek azok, kik az örményt a zsidóval egy sorba helyezik, vagy azt állítják, hogy az örmény kizárolagos foglalkozása a kereskedelem. Az örmény úgy mint a görög, közvetitő kapocsul szolgál a Kelet és Nyugat között. Ügyesség, szorgalom elme-él, természeti kikitartás az örmény és görögnek közös tulajdona. Mindez azonban teljesen meg nem fejti a talányt, mely az örmények fenmaradásával áll összeköttetésben, azon örményekével, a kikkel Európa kezd lassanként megismerkedni.

Eltekintve sok százados történelmük- és az ezer meg ezer csapástól, melyeknek e nemzet alá volt vetve, mégis elmondhatjuk, hogy Kis-Ázsia népei közül csak az örménynél maradt meg az állandó typus, úgy hogy az örményt méltán számlálhatjuk azon legtisztább vérű nemzetek közé, melyek a typus tisztaságát abban a mértékben őrizték meg, a milyenben azt őseiktől örökölték.“

A tudós utazó szavaihoz még csak annyi hozzáadni valóm van, hogy a „talány“ már rég meg van fejtve. — Mint tudva van, a világ összes népei közül az első az örmény volt, mely a kereszténységet felvette; Krisztus életadó keresztje mentette meg tehát a vallásos örmény nemzetet — az enyészettől.

Szongott Kristóf.

Az örmény, mint közlekedési nyelv.

(A keleti vasútak megnyitása alkalmából.)

Az örmény nyelv a tudós világ előtt nem ismeretlen. Maga Byron, a hires angol költő is szerkesztett egy nyelvtant az örmény nyelv megtanulására. — Nem kevés mai napság azon európaiak száma, kik tudják az örmény nyelvet, ezek „armenisták"-nak neveztetnek. A párisi, bécsi és Európa más nagy egyetemein az örmény nyelvnek tanszéke van, hol e nyelv előadó tanárainak óráit nem kevés hallgató látogatja. . . . . Arról, hogy a keleti nyelvek között mily fontos az örmény — a legjobb bizonyitékokat szolgáltatja újabb művében a belga armenista: Felix Nève („L' Armenie chrétienne et sa littérature" Louvain, 1886).

Ezek a nyelvbuvárok azonban tanulmányuk tárgyává csak az ó-örmény nyelvet tették és nehány évtizeddel ezelőtt még sejtelmök sem volt arról, hogy az örmények még léteznek és anyanyelvüket szájukban hordozzák. El lehet tehát képzelni az armenisták nagy meglepetését, midőn megtudták, hogy azok az örmények (Erdélyi hazarész, Galicia, Romania), kik évszázadokkal ezelőtt hagyták el hazájukat, még most is örmény nyelven (tájnyelv) beszélnek. — Most már tudva van, hogy van új örmény nyelv is, mely nem sokban különbözik az ó-nyelvtől. — Nem rég ideje annak, hogy az armenisták, az új örmény iránt is nagy érdeklődést tanusítanak.

Az új örmény nyelv meglehetősen van elterjedve még a nem-örmények közt is, főleg ott, hol az örmények nagy számmal találtatnak, mint egész Kis-Ázsiában és Perzsiában. A kurdok legnagyobb nemzetsége: a „fesid"-ok, a görögök, a chaldeusok, az orosz „molokán" szakadárok (Eriváni kormányzóságban), sőt magok a törökök is, a beg-eket[1]) sem véve ki, értik az örmény nyelvet, mivel folytonos érintkezésben vannak az örményekkel.... És ez természetes is, mivel azon tájakon a lakosság nagy része: örmény.

---

[1]) Beg (olv. bei) török szó, jelentése úr; bizonyos török hivatalnokok czíme.

Az a körülmény azonban, hogy az örmény nyelv a nem-örmény nemzetiségek előtt sem ismeretlen, e nyelvnek még nem kölcsönöz különös jelentőséget. A legfontosabb, a mi az örmény nyelvet közlekedési nyelvvé teszi az, hogy azok is, kik e nyelvet épenséggel (teljességgel) nem birják, szóban és irásban az örmény nyelvet használják. Ez tény, mely azok előtt, kik Örményországot nem ismerik, nincs tudva, habár egész munkákat is irtak ezen érdekes országról.[1]) Igy történik meg gyakran, hogy töröknek, legyen ez beg, kereskedő vagy paraszt (akár érti az örmény nyelvet, akár nem), az örmény, örményül irt levelet küld. Ennél még különösebb, de való igaz, hogy nem egyszer irat a török töröknek örményül. És ezen annak, ki tudja, hogy sokkal több olyan örmény van, ki tud irni-olvasni, mint török — csodálnivalója nincs. A török irás és olvasás még az európaira nézve is (pedig ez mindig talál módot arra, hogy könnyítsen magán) igen nehéz; kétszer nehezebb ezt azonban a töröknek megtanulni, ki nem igen nagy hajlamot mutat a művelődés iránt. Mivel a török tudósok mindeddig módot nem találtak e nehézségek és akadályok megszüntetésére, — az európaiak, kik Kis-Ázsiában működnek, felismerték az örmény irás előnyét, melylyel ez a törökkel (tulajdonképen az arabbal) szemben bir: azért a missionariusok, katholikusok és protestansok szent könyveiket nemcsak azon törzsek, melyek irodalommal nem birnak, hanem még a törökök számára is — örmény betűkkel nyomtatják. Sőt még Konstantinápolyban is van nehány törökül szerkesztett, de örmény betűkkel nyomtatott újság. Mivel pedig a törökre nézve még az örmény irás is nehéz, azért a török inkább örménynyel irat — örményül. Ezt a gyakorlati és igen könnyű módot használja a török akkor is, midőn a külfölddel kell közlekednie.

Ha ezekhez hozzáadjuk még azt, hogy mily fontos tényezők az örmények, kiknek kezében van a kereskedelem és ipar — Törökországban (csak egyedül Konstantinápolyban 200.000-nél több örmény van) Perzsiaban és a Kaukasusban; ha tudjuk, hogy ezen országokban azoknak, kik külfölddel közlekednek, legnagyobb részét örmények teszik: *úgy az örmény nyelv a keleti vasútak megnyitásakor kiváló figyelmet érdemel.*

---

[1]) Ez nem az armenistáknak, hanem azon utazóknak szól, kik sok mindent elbeszélnek ugyan Örményországról, de elbeszélésük nem igazság-hiv.

Annak bebizonyitására, hogy mily nagy mérvben van az új-örmény irodalmi nyelv kifejlődve — egy jellemző esetet említek fel. Midőn a boldogult IV. György katholikosz előkészületeket tett arra, hogy a székvárosában (Ecsmiádzin) felállított örmény akademiát megnyissa, az orosz kormány engedélyt nem akart adni „mert — úgy mond — az örmény nyelv nem alkalmas azon tudományok előadására, melyek a megnyitandó akademiában elő fognának adatni.“ Mire a katholikosz ezt a feleletet adta: „A többek között Bécsben is van egy ilyen akademia, hol a tannyelv: örmény; itt nem európai irók fordított művei, hanem örmény tudósok eredeti munkái szerint adnak elő minden modern tudományt“.... És az akademia megnyílott.

Cselingárián Jakab.

A Megváltó kegyképe Genuában.

Irta Fáraó Simon.

I.

Nemzeti multunk történelmének nagy alakjai közt elsőrendű helyet foglal el Ábgár király, ki felejthetlen, áldott emléket hagyott maga után. Életét — 38 évig kormányzott — példás jámborság, nagy bölcsesség és páratlan igazságszeretet jellemzik....

Augustus császár halála után Ábgár, mint a római birodalom adófizető alattvalója, hódolatát akarta bemutatni az új császár-, Tiberiusnak; azért követeket küldött Rómába; de a császár, ki még nem feledkezett meg arról, hogy Herodes fivérének fiát Ábgár ölte volt meg harczban — az örmény küldöttség tagjait ki sem hallgatta, hanem fogságba vetette. Erre Ábgár nagyon felháborodott; de hogy országába be ne nyomuljanak a római sergek, a perzsa királyt szövetségesévé tette s gyorsan harczra készült.

Azonban még a készülődés ideje alatt váratlanul meghal Ársávir, a szövetséges társ; miért ő Perzsiába megy, hogy a trónöröklés miatt viszálkodó királyfiakat lecsendesítse; mi a békeszerető Ábgár bölcseségének szerencsésen sikerült is. De mielőtt hazatérhetett volna, útjában nagy betegség környezi.

Alig érkezett székvárosába, máris a szomszéd fejedelmek, különösen pedig Herodesnek agyarkodása arról vádolta őtet a császár előtt, hogy Keletre ment segélyseregek után, hogy azokat a rómaiak ellen vezesse az, ki úgy is már megtagadta az adófizetést.

Ábgár tehát maga igazolása végett Marinushoz, — kit Róma Assyria kormányzójává nevezett volt ki, küldi embereit. — Ez nagy tisztelettel fogadta a követeket, kiket — miután megnyugtató felvilágositást kapott — ezen szavakkal bocsátotta el magától: „Mit se féljen úratok a császártól, — csak szolgáltassa be pontosan az adót.“

Innen a követek útjokat Jeruzsálem felé vették, hogy azt, mit Jézusról és csodatetteiről hallottak, szemeikkel láthassák. — Ezek látták Krisztust, azután haza mentek és egész elragadtatással beszéltek Ábgárnak arról, mit hallottak és láttak. A közszeretetben álló király, kit a legodaadóbb emberi igyekezet sem volt képes 7 évvel azelőtt kapott betegségéből kigyógyítani — csodálkozva és elámúlva az elmondottak felett, azonnal hitt Krisztusban és örömében így kiáltott fel: „Valóban ama csodatettek nem emberi művek, hanem isteniek! Nem adatott embernek oly hatalom, mely a halottakat feltámasztja; ezt csak Isten teheti.“

Azért nem is tétovázik sokat, hanem legott embereinek egyikét — kiben királyi bizalma leginkább összpontosúlt — Ánánt, nehányad magával Jeruzsálembe küldi Jézushoz, a következő levéllel:

„Ábgár, Ársám fia, a föld fejedelme, a jótevő Idvezitő Jezusnak, ki Jeruzsálem környékén megjelent — üdvözlet! Hallottam rólad és gyógyitásaidról, melyek általad történnek; mert te — a mint mondják — a vakoknak látást adsz, a sántákat járókká teszed, a bélpoklosokat megtisztitod, a gonosz szellemeket kiűzöd s azokat, kik tartós betegségben sinlődnek, meggyógyítod; sőt még a halottakat is feltámasztod. Midőn tehát ezeket hallám rólad, e kettőt gondoltam, hogy: vagy Isten vagy, ki az égből szállottál le, vagy Isten fia, ki ezeket cselekszed. Azért irtam neked, kérvén, hogy ne vonakodjál hozzám eljőni, hogy fájdalmaimat, melyek annyira gyötörnek, szüntesd meg és gyógyíts fel engem.

Azt is hallottam, hogy a zsidók agyarkodnak ellened s kinozni akarnak. Van nekem egy szép kis városom, jöjj ide, elégséges ez mindkettőnknek.“

A követek Jeruzsálemben a nagy néptömeg miatt, mely Jézust környezte — nem juthattak az Üdvözitő közelébe; azért Fülöp apostolhoz fordultak s őt kérték föl, hogy jelentse be őket Jézusnál.

A mindentudó isteni Mester, ki előtt nem volt ismeretlen a czél, melyért a bejelentett idegenek mentek hozzája — a meghivást ugyan el nem fogadta, de meghagyta Tamás apostolnak, hogy válaszoljon Ábgárnak. A levél, melyre az örmény királyt méltatta, következő:

„Boldog az, ki hisz bennem, habár nem látott engemet; mert rólam van megirva: A kik engem látnak, nem hisznek bennem, és a kik engem nem látnak, hinni és élni fognak. Arra nézve, a mit nekem irtál, hogy menjek el hozzád, azt válaszolom, hogy itt mindent teljesítenem kell, a miért küldettem. Ha én ezt teljesitendettem, felmegyek ahhoz, ki engemet küldött. Mennybemenetelem után tanitványaim közül innen egyet el fogok küldeni, hogy az gyógyítsa meg fájdalmadat és neked valamint azoknak, kik veled vannak, életet adjon.“

Ánán, kiről a görög irók azt jegyezték fel, hogy festő is volt, igyekezett úra parancsának — ki szigorúan meghagyta volt, hogy ha vonakodnék Jézus Edessába jőni, akkor legalább arczképét hozzák el magukkal, mert ő erősen hiszi, hogy hacsak képét is látja, fájdalmai enyhülni fognak — eleget tenni; de hasztalan! Mivel a hallgatók nagy sokasága miatt tisztán nem láthatta a festő a Megváltó arczvonásait, egy magaslatra állott; de itt sem tudott sikeresen dolgozni; a vonások, miket vásznára vetett, nagyon bizonytalanok voltak. A mit azonban a tökéletlen ember megcsinálni nem tudott, azt a Mindenható egy percz alatt előteremtette. Magához hivatta a festőt, vásznat vett elő, arczához illesztette azt — és fönséges vonásait megörökítette. Az így — csodálatos módon — készült arczképet Jézus a küldöttségnek adta és megparancsolta, hogy vigyék el a boldog Ábgár királynak.

— A befejező közlemény jövő számunkban. —

Egyházi régiségeink.

Irta: G. J. G. m.

I.

Történelmi adatokon nyugszik az, hogy a XII. és XIV. század forrongó dúlakodásai következtében, Armenia értelmiségének nagy része kénytelen volt szülő országát odahagyni és magának menhelyet keresni.

Természetes, hogy a köznép meg a szegény osztály nem vándorolt ki; nem hagyták el hazájukat ezek nemcsak azért, mert nem voltak oly nagy mérvű nyugtalanságnak kitéve, mint a vagyonos és a birtokos osztály, hanem főleg azért, mivel nem volt miből megtenni a nagy és bizonytalan útat.

Ellenben a patriciusok (főpolgárok), miután átlátták azt, hogy a zavaros helyzet, melyben sinlődtek, az élet- és vagyonbiztonság jövőjét tökéletesen tönkre teszi, összeszedték sátorfáikat és családjaik-, szolgáik-, vagyonuk azon részével, mit hirtelen-hamarosan pénzzé tehettek és ingó tárgyaik legérdekesebbjeivel útra keltek.

A kincs, drágakövek- arany és ezüstneműeken kivűl a nemes családok — különösen a szépnem — értékes ruháikat, névszerint arany meg ezüstszövetű köntöseiket, köpenyeiket, mellényeiket, keleti sáljaikat (shawl), arany szövetű fej-, és törlőkendőiket, kötényeiket, drága szönyegeiket stb. magukkal vitték.

Igaz, hogy e drágaságok nagy része idővel elpusztúlt; a megmaradtak azonban — ősi szokás szerint — az egyháznak ajándékoztattak el. Az örmények különösön azon ruhadarabokat szokták a templomnak adni, melyeket menyekző alkalmával a menyasszony meg vőlegény viselt; ezekből aztán később egyházi öltözeteket szabtak.

Bizonyára sok ilyen drága szövetet hozhattak magukkal a kivándorló örmények Armeniából! Ezeknek maradványai még mai napság is láthatók Krimiának egynehány városában u. m.: Karasu-Bazárban és Theodosiában; hasonlóképen Kamieniec, Lemberg, Suczava, Lyesiec, Kuty, Tysmienica és Brzezány-ban levő egyházak sekrestyéiben. — Efféle ruhaszövetek később a Kárpátokon át Gyergyó-Szt-Miklós, Beszterczе, Szépviz, Erzsébetváros, Gyulafehérvár és Szamosújvárra is bevándoroltak.

Az itt említett helységek templomaiba került szövetek száma aránylag csekély, de minden egyes darab értéke nagybecsű; ha ezeket beavatott szem vizsgálja, azonnal megmondja, hogy ezek India, Perzsia szóval Kelet régi műhelyeiből kerültek ki. Ilyen darabok birtokában van a szamosújvári örmény egyház is. Ezeknek alapja, részint ezüst-, részint nehéz selyemszövet, melyeken aranynyal bevont ezüst fonal vagy különféle szinű selyemmel a legrikitóbb szinű fantasztikus madarak, vásák, virágok, élő alakok, levelek és nagyon különféle, szögletes meg épitészeti alakok vannak hímezve.

A szamosújvári örmény egyházi öltözetek egyrésze tehát keleti eredetű; míg másik része olasz, német vagy góth készitmény. E szerint ezen öltözeteket feloszthatjuk: keleti és nyugotiakra.

1. Az elsők közé számithatjuk bizonyára azon kilencz darab misemondóruhát (casula), melyeknek mellék-darabjai (kehelytakaró, stola, karöltő stb) mind hiányoznak. Ezeknek szövete ezüst vagy különféle szinű drága, nehéz selyem. Nagyon egyszerűek, de azért szépek; nehezek, becsesek. Ezek között vannak olyan darabok, melyeknek alapszövete selyem, de a kivarrás ezüst meg különféle szinű selyem virágok és levelekből áll; azon darabok ellenben, melyeknek alapját selyem képezi, arany hímzésekkel vannak ellátva. Szerintem nálunk ezek a legbecsesebb ruhadarabok; mert valóságos keleti szövetek. Mindennapi használatra vannak ugyan szánva, de bizonyára sokkal több belső értékkel birnak,

mint azon, ünnepélyek alkalmával használt pompás és drága, de új ruhák.

2. Ide tartozik azon öt darab különféle szinű gallér (վակաս), melyekre aranyozott ezüsttel vannak hímezve Jézus, Szűz-Mária és az apostolok alakjai. Ezen gallérok megfelelnek a latin egyház mostani vállkendőinek. Egy-egy gallér hossza 50—55 cm. és szélessége 12—15 cm.; ez a pluviálén áll és a misemondó pap vele nyakát szokta eltakarni. Az efféle gallérok most egészen használatlanul hevernek; pedig ilyeneket jelenleg is használ a keleti örmény egyház.

Vizsgáljuk meg ezen ruha darabokat tüzetesebben

Ezek közül két darab anyaga veres bársony. Az egyikre aranynyal és zöld selyemmel a következő alakok vannak hímezve. Középen Jézus, a főpap misemondó ruhában, trónon ül, fölirata ez: — Յիսուս Քրիստոս (Jézus Kristus); jobbról és balról a tizenkét apostol diakonusi öltözetben, stolával; az egyes alakok fejei felett arany hímzésű betűk láthatók, melyek az illető apostol nevét képezik. A második nagyon hasonlit az elsőhez, csakhogy az apostolok alakjai hosszabbak és nincs stolájuk. A harmadik és negyedik kék selyem alapon fekszik. Az egyiknek közepén aranyozott ezüst fonallal Kristus feltámadása van hímezve; e gallér baloldalát foglalja el az Annunciatio (gyümölcsoltó Boldog-Asszony), a jobbot a Szűz-Mária mennybemenetele. A másik darabnak a közepén látható Jézus a keresztfán, mellette a Szűz-anya meg szent János; balfelől van az Annuntiatio, jobbfelől Mária, szent József meg a kis Jézus. — Ezen gallérokat nagyon régieknek lehet tekinteni — legalább a kivitel igen kezdetleges, úgy hogy az, az örmény művészet bárbár időszakára mutat. Ezeken a szép izlés nyomait fel nem találjuk.

A mi azonban a feliratokat vagy a betűk alakját illeti, ezek nem igen vallnak nagy régiségre; mert — úgy hiszem — eredetök a XVI. századnál messzébb nem vihető.

3. Ide kell harmadszor számitanunk egy püspöki süveget. Ennek alapja sötét piros bársony. Az egyik oldalán selyem fonallal van hímezve Krisztus a keresztfán; a kereszten levő felirásból tisztán leolvasható ez a két szó: Յիսուս Նազովրեցի (Nazarethi Jézus); a kereszt alatt van Szűz-Mária és szent János. A süveg másik részén, szintén selyemmel, Krisztus fel-

támadása van hímezve; alúl van a sírkő, mellette két angyal. A süveg alakjainál a testszín nem hímzés vagy varrás, hanem egyszerű fehér selyem, melynek körrajza kávészín selyem. A püspöki süvegen eredetileg volt tiz darab — minden esetre — drága kőnek csak nyoma maradt meg a bársonyon.

4. Különös említést érdemelnek azon több rendbeli nehéz kendők és törölközők is, melyek arany és ezüsttel vagy többféle színű selyemmel vannak meghímezve és különféle színű madár, váza, virág, levél vagy másféle képzelt alakokkal ékesítve.

5. Ezen osztályhoz tartozik még, azon két darab egyenként 2¼ méter hosszú és 1 méter 65 cent. széles, piros meg sárga színt játszó, valósággal megbecsülhetlen keleti szönyeg. Ezek perzsa eredetűek — valódi Taghistán — és eredetileg térdeplő szönyegek voltak. Mindkettőnek közepén megvan a mahomedán cultusban szokásos mecset jelvény.

6. Van még templomunkban vagy két darab selyem szövetű nagyon finom velum. Nincs benne semmi kétség, hogy ezek valódi, régi keleti shawlok (olv. sál); ezeket régentén öv gyanánt használták; Keleten most is divik e szokás. Az egyházi használat (velum) ezeken semmi változtatást sem tett.

— A befejező közlemény jövő számunkban. —

Örmény közmondások.

ÁBGÁR HOHÁNESZIÁN után németből forditotta Dr. GOPCSA LÁSZLÓ.

— Befejező közlemény. —

III.

Jobb az okossal követ hordani, mint az oktalannal pilávot enni.

Az már nem tréfa, ha valaminek fele sem igaz.

A míg a kocsi fel nem fordul, addig az útakat nem igazitják meg.

Ha Isten ád, akkor mind a két kezével ád.

A hozomány, mit az asszony a házhoz hoz, harang; — a hányszor csak mellette haladsz, nyelve megüti arczodat.

Azt a házat, melyet az asszony épít, Isten fel nem dúlja; de az asszony képes azt a házat, melyet Isten épített elpusztítani.

Addig ne beszélj, míg a szót a szádban meg nem rágtad.

Beszéddel nem készűl el a piláv; ehhez vaj és rizs is szükséges.

A fogunk becses, de ha megkeseríti életünket, kihuzzuk és eldobjuk azt.

A tanult róka mindkét lábával esik a kelepczébe.

Vakon jövünk a világra és vakon távozunk el abból.

Csak a föld elégítheti meg a fösvénynek szemét.

A gyermektelen bánatos; de ezer a bánata annak, kinek gyermekei vannak.

A szemek sem férnének meg egymással, ha közöttük nem volna az orr.

A bolond kútba vetette magát és negyven okos sem tudá őt kihúzni.

Míg az okos megfontolja ügyét, addig a buta az övét már elvégezte.

Míg csontot nem dobsz a kutyának, addig nem hallgat.

A vendég a vendéglátónak szamara.

A világos arany a sötét napokra való.

Sirva nő fel a gyermek.

A szelid borjú mind a hét tehenet megszopja.

Fát ültetek, hogy az nekem árnyékot adjon.

A nyomorékot kiegyenesíti a sír.

Nőhet még egy akkorára a szem, de a szemöldökön túl nem nőhet.

Míg bú-bánat nem ért, öröm-napokat nem látsz.

Ha a falúsi kutya a városba jön, itt művelt-perzsául (más hangon) ugat.

A hálóból kisiklott hal mindig nagyobbnak tetszik.

Ha minden olcsó, a vevő lelkiismeretlen.

Ha nagyanyámnak szakálla lett volna, nagyatyám lett volna.

Félj attól a viztől, mely sem nem csörög, sem nem habzik.

Azért gyűrűs a gége, hogy a szó gyorsan ki ne fusson abból.

Akármelyik ujjadat vágd el az öt közül, egyformán fáj az.

Ha az eső gyorsan megered, ez annak jele, hogy hamar meg fog állani.

A kakas mondá: én kukorikolok; de már avval nem törődöm, reggeledik-e vagy nem.

Ha a testvér igazán valami jó, úgy az Istennek is lenne legalább egy testvére.

A ki távol van a szemtől, távol van a szívtől is.

Kérdezösködve el lehet jutni Jeruzsálembe.

Kérdezték a rókát, hogy ki a tanúja; mire ő: farkom.

A míg te ezt felfogod, a teve farka a földet fogja érni.

A róka dúlta fel a világot, de azért a farkas vesztette el hírnevét.

A farkas elragadt egy juhot; jaj a parasztnak, ha csak avval az egygyel birt.

A kecskebak a juhnyájnál is többre becsüli a kecskebakot.

Minden emberre nézve az ő saját baja oly nagy, mint egy teve.

A medve haragszik az erdőre, de az erdő nem tud erről semmit.

Embertársadat csak akkor ismered meg, mikor vele együtt már egy hordó sót elfogyasztottál.

Azt, mit az ember az anyatejjel beszívott, csak utolsó lélegzetével adja ki.

A szamár hét féleképen tud uszni; de ha a vizet látja, az uszás minden módját elfelejti.

Szeress bármennyit, mégis találkozol gyülölettel; gyülölj bár mennyit, mégis részesülsz szeretetben is.

A tengerből kiszabadulok és egy kalán-vizben fulok meg.

A megvesztegetések megvilágítják a sötét útakat.

Ha valaki meggazdagszik, falai ferdéknek látszanak neki.

Annyi kárt az embernek egyetlen egy ellensége sem okozhat, mint a mennyit ő önmagának okoz.

Az Isten azt sajnálta, a mit (a halál) elragadott, a farkas pedig azt, mit ő ott hagyott.

Minden czivakodásnak megbánás a vége.

A viz, melyben megfuladok , reám nézve tenger.

Korán felkelni még nem minden, de isteni segitség.

A leány (a szülőkre nézve) oly kincs, mely másé.

Minél több gyümölcse van a fának, annál jobban hajtja meg koronáját a föld felé.

A seb, mit a tőr ejt meggyógyul; de az, mit a nyelv sebesít meg, nem gyógyul meg soha.

Örmény szenthelyek*) Jeruzsálemben.

A kereszt feltalálásának köve. A szitok-kápolnától 29 lépcsővel feljebb van a hely, mely a Golgotha csúcsán fekvő kőhöz vezet; ebben temettettek el a felfeszítettek testei és keresztjei. 360 év múlva találtatott fel itt az Üdvezitő keresztje. A boltíves négyszögű templom négy oszlopon nyugszik. A kereszt feltalálásának temploma egykor az abyssinoké (Habes, Áfrika) volt, most azonban az örmények birtokában van. E templomban két oltár van. A főoltárnál az örmények hetenként egyszer mutatnak be miseáldozatot. A második oltár, mely a főoltártól balra fekszik, Örményország apostola, Világosító-Szt.-Gergely nevére van felszentelve. A főoltártól délre, a templom délre-néző oldalában nyilás van, melyen át 13 lépcső vezet le az életadó kereszt valódi helyéhez. — Itt mutatják a helyet is, hol szent Ilona ült, míg a keresztet kiásták. Mondják, hogy e helyen találták meg a Krisztus keresztjéhez illesztett táblát, melyre görögül, latinul és zsidóul ez volt irva: „Názárethi Jézus, zsidóknak királya;“ e tábla Rómában van, melyről még csak azt jegyzem meg, hogy a felirás görög és latin betűi, zsidó szokás szerint — jobbról balra olvasandók. — E helyen a latinok (róm. katholikusok) és görögöknek is van egy-egy oltáruk. Ezen földalatti templom éjszaki fala mögött viztartó-medencze van, melynek felállitását szt. Ilonának tulajdonítják. A mondott fal kicsiny nyilásán át olyan hang hallatszik, mely a vizmerítés alkalmával keletkezett viszhanghoz hasonló. Az egyszerű, jámbor zarándokok képzelődése e hangot a pokol tűzében szenvedő lelkek sohajtásának tartja.

---

*) Szenthelyek, melyek az örmények birtokában vannak. — E dolgozat az »Armenia« első számában »Hol laknak a leggazdagabb örmények?« czim alatt közlött czikknek kiegészitő része. Sz. K.

A szétosztás kápolnája. A földalatti egyháztól visszatérve a nagy templomba és elkezdett útunkat folytatva a „ruha-szétosztás“ kápolnájához jutunk. Ez a kápolna*) is az örményeké.

„Ne közeledj hozzám.“ Azon kert helyén, hol Mária Magdolna vasárnap látta Jézust — most a katholikusok kápolnája áll. Mária Jézust elébb kertésznek tartotta, de mihelyt megtudta, hogy az a Krisztus, megakarta lábait csókolni, — Üdvözitőnk azonban így szólott hozzája: „Ne közeledj hozzám, mert még nem mentem fel atyámhoz.“ E helyet márvány körfal jelöli, melyre két lámpa van erősítve; ezek közül egyik az örményeké, másik a róm. katholikusoké.

Az Úr sírja. Úrunk sírja, a régi zsidó sírok alakjával bir. — E templom oldalain négyszögű oszlopok vannak, homlokzata 4 byzanti talpkővel van ékítve. Midőn a zarándok a „sírba“ (templom) akar lépni, két felől két sor nagy tornyot lát, ezekre százával van erősítve az arany és ezüst lámpás, melynek száma ünnepnapokon megháromszorozodik. „A szent sír temploma“ közepén emelkedik egy magas márvány edény, melybe van téve egy darab azon kőből, mely Úrunk sírját fedte és melyet „az Úr angyala hengergetett félre a sír ajtajáról“. Misézés alkalmával e kő oltárul szolgál. Erre az edényre 15 örök (folyton égő) mécses van akasztva, melyek közül 4 az örményeké.

Krisztus valódi sírján márványra van Jézus rajzolva, ki kikel a sírból, két oldalán két angyal; ezek azonban már rég idő óta két képpel vannak befödve, melyek egyike az örményeké, másik a latinoké. Negyvenhárom lámpa, melyek a bolthajtásról csüngnek le, világítja meg a sírgödröt. E lámpákból 13 az örményeké, 13 a latinoké, 13 a görögöké és 4 az abyssinoké. Magán a síron éjjel-nappal folytonosan ég három nemzet (örmény, latin, görög) három lámpása.

---

*) Az örmény a kápolnát *Մատուռն*, mádurên, vagy *Մարտիրոսանոց* márdiroszánoczh-nak nevezi; *μαρτύριον*, templum in honorem martyris; locus, ubi martyres coluntur.

A „szent sír templomá“-ban a mise pont éjfélkor kezdődik; előbb a görög szertartásúak mutatnak be mise-áldozatot, ezek után miséznek az örmények, végre az örmények után a latinok.

Örmény kápolna. Nikodemus és Árimáthiai József sírjai. Ez a kápolna egykoron az assyroké volt, de szegénységük miatt azt az örményeknek engedték át, azon feltétellel, hogy joguk legyen ott vasárnaponként és az egész nagyhét alatt misét szolgáltatni.

E kápolnától délre keskeny út vezet egy sötét, alacsony kősziklához; ebben két, Úrunk sírjához hasonló sír van vésve; ezek Nikodemus és Árimathiai József sírjai.

A feltámadás örmény kápolnája. A boltíves fedél alól kijutva és a templom bejárata felé menve elérkezünk azon helyhez, hol a szűz-anya Mária és a galileai asszonyok az illatos kenöcsökkel állottak. Ez a hely márvány körfallal van megjelölve; e körzet be van födve és felülről van lámpással megvilágítva. Innen jobbra márvány lépcső vezet az örmények feltámadás nevű kápolnájába.

Az örmények „Szűz-anya“ temploma. Kissé távolabb a „szent ajtók“ felett épült az örmények főtemploma, mely „Szűz-anya“ nevet visel. Itt a szokásos vasár- és ünnepnapi misén kivűl Nagy-Boldogasszony napjától kezdve 8 napig folytonosan fényes misét mondanak az örmények. Valamint ez a főtemplom, úgy a már említett „feltámadás kápolnája“ költséges felszereléssel van ellátva és számos képpel felékesítve. Az örmények e két templomában sok szép gyertyatartó és mécses ég.

János, az örmények theologusa. Ez az egyház a „Kereszt feltalálásá“-nak földalatti kápolnája felett épült és szt. János theologus nevére van felszentelve. Az örmények ennek az egyháznak „Már-Kánná“ nevet adtak. Ezen örmény templom oltára fehér márványból van elkészülve. ....

Ezek szerint a „leggazdagabb örmények“ Jeruzsálemben laknak.

Sz. K.

Ábovián.

Német eredeti után Esztegár László.

II.

— Befejező közlemény. —

Eléggé jellemzi a Parrot és ennek gyámoltja közt volt viszonyt a következő kis eset is.

Egyszer a tanár (Parrot) látott egy férfit a rendőri hivatalhoz menni, kit ő — ruházatjáról itélve — örménynek tartott. Utána ment s most már csakugyan megtudta, hogy nem csalatkozott. Azonnal magához kérte ezt s egyszersmind hivatta Áboviánt is. Ez azonnal megjött; de amint Parrot családtagjai üdvözlőszavait meglehetős hidegen és rövid szóval viszonozták, zavarba jött és azt hitte, hogy valami tévedés idézte elő ezen rossz hangulatot; erre hirtelen megnyilt az ajtó s a tanár a megcsipett örménynyel belépett és a legbarátságosabb hangon így szólott hozzája: „Ime! egy örmény.“ A jelenlevők hangos tetszéssel tapsoltak és szivesen osztoztak Ábovián örömében, ki ily nagy távolban, földijével történt ezen véletlen találkozását egy érzésteljes költeményében örökítette meg.

1836-ban tért vissza Ábovián gazdagon ismeretekkel, s eltelve a tudományok szeretetével hazájába, hol azon gondolattal foglalkozott, hogy örmény tanitóképzőt alapít.

Szándéka nem volt könnyen kivihető, azért Tifliszt oda hagyta és Ecsmiádzinba, a katholikosz székhelyére ment, hogy az ottani papnöveldében tanári állást nyerhessen. Itt azonban legyőzhetetlen akadályokra talált, mert a papság vonakodott oly emberre bizni tanárságot, ki műveltségét protestáns németek közt nyerte és tehát — nézetök szerint — eretnekséget szít be magába

Miután hitsorsosai túl-adtak rajta, a kormányhoz fordúlt, melytől tanári és iskola-felügyelői állást nyert. Mivel egy ilyen állás nem felelt meg egészen az ő óhajainak, nem sokára elhagyta azt és Tifliszben egy magán tanitóképző intézetet alapított, melyből több derék egyén került ki. Szóval és irásban a felvilágosodást és az ismereteket terjeszteni volt egész törekvése, miért is őszinte szeretettel és

odaadással állott hivatala élén. 1843-ban az eriváni kerületi iskola felügyelője lett, mely állásban több éven át megmaradt, nevezetesen 1848-ig, midőn a katholikosz közbenjárására a tifliszi örmény papnövelde felügyelőjévé neveztetett ki. Ezen időben azonban a tevékeny, nemes embert meglepte a halál. Egy napon kiment és többé vissza nem tért.

Ábovián főműve „Örményország sebei“ (Verkh Hájásztáni) czímű regénye, melynek jelentősége az új örmény irodalomra nézve már nyelvészeti szempontból is nagy; ez képezi ugyanis alapját bizonyos tekintetben az új irodalmi nyelvnek. Tartalma is értékes, mert az a képeknek egész sorát nyujtja melyekben az akkor még egészen ázsiai, megrögzött örménység életének árnyoldalai vannak feltüntetve.

Az esemény azon időben történik, midőn a mai eriváni kormányzóság még perzsa fenhatóság alatt volt, az az századunk első tizedében. Az első képben leirja Ábovián egy szép örmény hölgynek perzsa rendőrök által történt erőszakos elrablását; mert a nő oly szerencsétlen volt, hogy a pasának megtetszett és haremébe vitette. S mivel az ily esetek a perzsa uralom alatt igen sokszor előfordúltak, azért ezek igazán az örmény élet legérzékenyebb sebeihez tartoztak. A nőrablás alkalmával természetesen az örmények és a perzsa katonák között véres harczra került a dolog, melyben az utóbbiak közül többen megölettek. Ennek következtében azok, kik a harczban résztvettek, hogy a pasa (szerdár-hadvezér) boszúját kikerüljék — kénytelenek elmenekülni és mint hajléktalan szökevények ide s tova bolyongni. A hibások elmenekülnek ugyan, de a hatalmas perzsa dühe a falú ártatlan lakói ellen fordul, a szerencsétlenek elfogatnak s ifjú úgy mint öreg lakol a menekültek vakmerőségeért. Az utóbbiak találnak ugyan örmény honfitársaiknál vendégszerető fogadtatást, de egyszersmind haragot és bizalmatlanságot is vakmerő tetteikért; mert a pasa boszújától való félelem mindenkiben elfojtotta a személyes érdem érzetét. — Egy másik képben egy rablóbandával folytatott harczot ir le a költő és egyúttal hív-megragadóan festi le a régi főváros Áninak romjait. Végre az utolsó részben a perzsa uralom vége és Eriván, az oroszok által történt bevétele — adatik elő; ezen utolsó eseménynyel véget ér a perzsa-örmény viszonyok rajzolásában sikerült regény. Ábovián főczélja az volt, hogy ezen regényében népe akkori inséges életének képét minden oldalról bemutassa.

Ma, midőn az örmények életviszonyai egészen megváltoztak, természetesen nincs Ábovián művének az a értéke, mint volt előbb — mégis az ő erkölcsrajzai, melyek az örménység minden osztályának életviszonyaival megismertetnek, becsesek; ezen kivűl a műnek még ethnographiai jelentősége is van.

A költészetben is megpróbálkozott Ábovián. A német románticzizmus hatását benne igen könnyen felismerhetjük.

Még Dorpátban megirta volt, „Ifjúkori Emlékek“ czímű munkáját, a melyet azután az ismert német utazás-iró Haxthausennek ajándékozta, s melyben — mint az abból készített rajzokból kitetszik — igen sok érdekes van az örmények életviszonyairól. Hazájába térése után is élénk érintkezésben volt a németekkel. Haxthausen, Wagner, Abich s főleg Bodenstedt Ázsiában tartózkodásuk alatt benne szellemes barátot és szives kalauzt nyertek, kik műveiknek nem egy szép helyét köszönik neki.

Magyar-örmény ismerkedés.

Az „Egyetértés“ napilapnak (253 sz.) egy levelezője aug. 30-iki kelettel, a következő közérdekű úti rajzot küldötte be az említett lap szerkesztőségéhez, melynek nagy részét az idézett forrás után bemutatni részünkről is érdekesnek tartjuk: „Mindnyájan, kiket vallási lelkesedésünk a szentföld meglátogatására ösztönzött, Orsován gyültünk össze, hol már várakozott ránk dr. Chorenián Jakab, a bethlehemi, jeruzsálemi és libanoni örmény apát, ki jóval előbb megérkezett egy másik zarándok csapattal. Orsováról megindulva a Dunán, Galaczra értünk, a honnan a Feketetengeren Konstantinápolyba érkeztünk. Itt tartottuk az első nagyobb pihenőt, és három nap alatt bejártuk a török főváros minden nevezetesebb helyét. Konstantinápolyból, ismét tengeren a török birodalom második nagy városába Smyrnába értünk.

Öt napig időztünk Smyrnában, mialatt főapát urunkat, a mi kedves vezetőnket, igen sok jó ismerőse és tisztelője látogatta meg, a kik mindnyájan tudakozódtak a főapát ur magyarországi utja felől, s hogy milyennek találta Magyarországot s milyen nép lakja ezt a földet? A főapát ur pedig nem győzte eléggé dicsérni a magyar nemzet vendégszeretetét, miveltségét. Azt mondta, többek közt: Magyaroszág Európában a legszebb arany gyűrű, melynek legékesebb gyémántja a feledhetetlen, nemes magyar nép. Ilyen képes beszéddel akarta megértetni a főapát ur, hogy milyen nagyra becsüli a magyar nemzetet. Aztán részletesen elmondta magyarországi tapasztalait és elsorolta mindazokat az egyházi és világi férfiakat, a kikkel Magyarországon megismerkedett, s a kik olyan kedves emlékűvé tették előtte magyarországi útját.

Nagyon feldicsérte a magyar püspöki kart, elkezdve a bibornok-herczegprimáson az egyházi hierarchia legutolsó hüséges papjáig és szolgájáig. . .

A páratlan magyar vendégszeretetet és nagylelkűséget a mi főapát urunk nem győzte eléggé magasztalni a külföld előtt. Általában a főapát ur nem mulasztotta el Magyarországot és amagyar nemzetet több keleti nyelvű (örmény) konstantinápolyi, erzerumi, kaukázusi és araratvidéki lapban is dicsérettel említeni és kitüntetni. Mi zarándokok se mulaszthattuk el, hogy nemzetünk jóbarátjának ne adózzunk hálás köszönettel. S remélhetőleg egész Magyarországon is örömmel fognak értesülni arról a lelkesedésről és szeretetről, a melyet dr. Chorenián Jakab főapát ur a magyarok iránt tanusit. Smyrnából is fölkerekedve Sakker tengerparti nagy városba értünk, a hol sok és jó bor terem. Sakkerből Berut fővárosba jutottunk, mely a Libanon hegység tövében fekszik. Itt a szt. Antalról nevezett szegény remete-szerzet szent életű öreg papjai nagyszerűen fogadták vezető főapát urunkat és örömkönyek közt vezették be kolostorukba, hogy fáradalmait kissé kipihenje. Berutból kiindulva megérkeztünk Jaffa városába, mely Jeruzsálemnek a tenger felől utolsó állomása. Jaffában lóvonatú kocsira ültünk s nyolcz óra alatt Jeruzsálembe értünk, a legjobb testi és lelki erőben. Minden országnak van itt konsulátusa és külön postahivatala, hol mindenféle nyelven értekezhetni. Rövid pihenés után hozzá láttunk az örökemlékű szent helyek látogatásához és nyolcz nap alatt sikerült is bejárnunk az összes nevezetesebb helyeket. Meglátogattuk Krisztus urunk szent sírját, Bethlehenben a Megváltó születése helyét, továbbá keresztelő szent János születésének és remete életének helyeit is, aztán a Golgothát és Krisztus mennybemenetelének helyét, az olajfák hegyét, Emmaust, Betháníát, Názáretet, a Holttengert, a kármelhegyét stb. Mindenüvé a legnagyobb buzgalommal siettünk és mindenütt a legnagyobb áhitattal időztünk és hallgattuk a főapát urnak lelkes magyarázatait. Szent kötelességünknek is tartjuk a nyilvánosság terén is kifejezni neki hálás köszönetünket, hogy nekünk, mint lelki gyermekeinek, olyan lelki örömet szerzett s annyi alkalmat nyujtott lelkünk táplálására. Ha letelik ájtatoskodásunk ideje, Palaesztinán át Egyptomba megyünk a Faraók idejéből és a későbbi korszakból fennmaradt nevezetességek megtekintése végett. Aztán Kairon, Alexandrián és Korfun át hajón Triesztbe s onnan Magyarország fővárosába Budapestre térünk vissza, befejezve zarándok-útunkat.“

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

O Felsége erdélyi útja ismét kegyeletes emlékezetünkbe hozza a Habsburg dynastia tagjai által a szamosújvári örmény közönség részére ajándékozott, s maig híven megőrzött régi műemlékeket, minők az I. Lipót király neje, a boldog emlékezetű Eleonora királyné által dr. Verzireszky (Verzár) Auxentius, volt erdélyi örmény katholikus püspök idejében ajándékozott igen díszes püspöki, valamint több egyházi öltözet, melyekről a hagyomány azt tartja, hogy azoknak minden egyes darabját a dicsőült királyné sajátkezűleg hímzette, s mely most is épen a szamosújvári örmény kath. székesegyházban őriztetik; hol is a kegyeletes visszaemlékezésnek egyik legkiválóbb tárgya. — Ferencz király kegyessége pedig ugyancsak a szamosújvári (akkor felépült) főegyházat ajándékozta meg Rubens-nek ama ritka szépségű és megbecsülhetlen értékű, eredeti festményével, mely Üdvözitőnknek keresztről való levételét ábrázolja, s mely szép templomunk kápolnáját díszíti. — De a művészi emlékek mellett azon kegyes királyi adományról sem szabad ezúttal megfeledkeznünk, melyet a nagynevű elődeihez méltó Mária Therézia királynő tett akkor, midőn az épülőfélben volt templom felépitéséhez anyagi segélylyel is járult, s midőn már boldogult atyja: III. Károly király által kineveztetni szándékolt szamosújvári örmény kath. püspök részére rendelt tizenkétezer forint hagyományt a maga részéről is megújította.

A magyar új képviselőház tagjai sorában 8 örmény képviselőt találunk; névszerint a következőket: Dániel Ernő, Dániel Márton (Erzsébetváros), Dániel Pál, Jakabfy István, Lukács Béla (államtitkár), Márkovics Kálmán, dr. Molnár Antal (Szamosújvár) és Novák József. — Együttal megemlítjük: hogy a történelmi nevezetességű 1848/49 évi első magyar parlament képviselőházának legifjabb tagja szintén Szamosújvár szab. kir. város képviselője volt, és pedig Simay Gergely, jelenleg ny törvényszéki elnök, kir. tanácsos s a szamosújvári örmény kath. egyházkerület főgondnoka; ki városunkat azóta több országgyülésen képviselte – s kinek emelkedett szellemű inditványára az 1868. évi törvényhozás az erdélyi örmény kath. egyház önkormányzati jogát törvénybe iktatta.

Bodenstedt az örményekről. Az a ragaszkodás, melyet a hazájukban élő, főleg földmívelés és állattenyésztéssel foglalkozó örmények tanusítottak vallásuk iránt, annyi emberi áldozatot követelt, mennyit a pusztitó háborúk...

Az idegen nemzetek közé elszéledt örményeket hitsorsosaikkal szivélyes kapacs fűzi össze, úgy hogy mai napság az örmények mindenütt a hol csak élnek — Ázsia-, Áfrika-, vagy Európában hagyományos egyetemességet képeznek, melyben ősi életmódjukat és nemzeti sajátságaikat többé-kevésbbé szivosan megtartják. Ezek példányszerű családi életet folytatnak, gyermekeiknek gondos nevelést adnak, békeszeretők, mérsékletesek, takarékosok, vendégszeretők és áldoznak a közjóért. Árévelk 720 sz.

Keleti népregék Az örmény népköltészet és termékei: a népdalok, regék és mondák, melyeknek ismertetésével, mihelyt terünk engedi, foglalkozni el nem mulasztandjuk, — a magyar irodalom és a hazai olvasó közönség előtt mondhatni merőben ismeretlenek. Azért említést érdemel e részben azon kezdeményezés melylyel a kolozsvári „Ellenzék“ tárczáiban találkozunk, hol Krikor Chalatiáncz, a moskvai Lázárew-féle keleti akademia tanárának gyüjteményéből egy pár örmény néprege közelebbről magyar fordításban is megjelent, egyik irótársunk dr. Gopcsa László tollából.

„**Hazánk a keleti kereskedelemben**“ különös tekintettel Erdélyre. E czím alatt a „Kolozsvár“ egy hosszabb szaktanulmányt fejezett be, Szterényi József tollából. Szerző értekezésében több rendbeli javaslatot tesz a magyar keleti kereskedelem érdekeinek előmozdítása czéljából, melyek közül minket legközelebbről azon javaslata érdekel: miszerint a magyar kereskedő ifjúságnak a keleti viszonyokkal s a keleti népek nyelvével is meg kellene ismerkedniök; egyszersmind évenként nehány ifjú kereskedőt külföldi tanulmány-útra — állami ösztöndíj mellett — a keleti tartományokba küldeni; kereskedelmi szakiskoláinkban pedig — különösen az erdélyi részekben — a keleti nyelveket kötelező tantárgyak gyanánt felölelni. Hogy a javaslatok megvalósítása esetében az örmény nyelv, mely a keleten uralkodó üzleti nyelvek egyik legelterjedtebbike, figyelmen kivűl nem hagyható, — alig szorul bővebb indokolásra!

Egyptom miniszterelnöke, az örmény Nubár pasa, kinek az angol királynő uralkodói jubileuma alkalmával nyert kitüntetéséről már megemlékeztünk, az őszi idényre monarchiánk egyik világhirű gyógyfürdőjébe, Karlsbadba érkezett. A párisi „Figaro“ egyik orosz nőmunkatársa által közlött életrajzi adatok szerint Nubár, kinek neve az egyptomi ügyek diplomácziai tárgyalása alkalmával a külpolitika terén oly sűrűn szokott emlegettetni, atyja után ugyan örménynek tekintendő,- anyja azonban beduin arab nő volt. Ő maga Said pasa alatt bej, utóbb az egyptomi vasútak igazgatója lett. Ismail alatt pasává, később miniszterré lépett első, s ettől kezdve teljes erejével Angliát támogatta érdekeinek védelmében. Az 1868 – 69-ik reformokat is Nubár hajtotta végre. Majd Tevfik pasa kormánya alatt elvesztette a szultán kegyét, Alexandriának pár év előtti bombáztatása után azonban újból miniszteri székbe jutott. Jelenleg az egyptomi kormány elnöke. Körülbelől hatvankét éves lehet; kisded, zömök termetű, galamb-ősz hajjal. Neje, ki szintén örmény származású, barna, szikár, feketeszemű. Nubár pasa Kairoban igen vendégszerető házat tart, mely főleg az ottani előkelő örményeknek valódi társadalmi központját képezi. Az egyptomi örmény társaság egyik ismert alakja Tigrán pasa is, ki Nubárnak unokaöcscse s a kormányban szintén kiváló állást foglal el, — valamint a jeles orientalista tudós s az ottani iskolaügy szervezője: Jákub Ártin khán és mások.

Német armenista. Tübingában nehány hónappal ezelőtt halt el Gutsmidt Alfred, az ókori történet és a classika philologia tanára, ötvenhat éves korában. Az elhunyt tudós leginkább a Keletnek ó-kori történetével foglalkozván, különös figyelemmel tanulmányozta többek között az örmény nemzeti történetírás kútforrásait is, melyek közül nevezetesen Agathangeloszt és az örmény történetírás atyának, Chorenei Mózesnek művét tüzetes tanulmány és fejtegetés tárgyává tette egyik munkájában. Foglalkozott egyébiránt Gutsmidt a népvándorlás történetével is.

A Déchy-féle expeditio. Déchy Mór, az ismert utazó, kiről egy ízben már mi is megemlékeztünk, részletes leirást küldött a magyar földrajzi társaságnak, meghiusult svaneczíai útjáról, hol hegyi rablókkal volt kellemetlen kalandja. E miatt a jelen évre már lemondott azon tervéről, melynek megvalósításában úti készletének elraboltatása által is akadályoztatott, hogy ezen előhaladt évszakban

útját az Ararát felé folytassa, s a még földrajzilag nem eléggé átvizsgált Török-Armeniát, különösen az Eufrat és Tigris forrásvidékét kikutassa. Ennélfogva Odessába ment, hol különösen kaukazusi fényképfelvételeinek rendezésével foglalkozott; onnan visszatért Budapestre.

A keleti katholikusok segélyezése. Hurter, a hírneves történész 1857-ben egy nemes czélú egyletet alapított Bécsben, mely a Balkán-félszigeten és az egész török birodalomban szétszórtan lakó katholikusok segélyezését tűzte ki czélul. Az egylet nem rég adta ki jelentését a múlt év kilencz hónapjáról. Szerény bevételeiből a romániai, szerbiai, konstantinápolyi, egyptomi, kisázsiai, syriai és örményországi katholikus intézetekre juttatott segélyt; újabban pedig az albániai viszonyokra terjeszté ki figyelmét. A mi magát Örményországot illeti, ott katholikus nőnöveldék és apáczák működnek áldásosan és örvendetes eredménynyel, a kath. egyházzal való unio szent ügye érdekében; s különösen a zárdanők példás nevelésének tulajdonítják, hogy a múlt évben mintegy nyolczszáz család fogadta el az uniot. A szóbanlevő egylet különben a nagynevű Pergen Antal grófnak vezetése alatt működik, alelnöke: Zschokke, ismert bécsi egyetemi tanár, a választmány tagjai között vannak: Lollok praelatus, a Pázmáneum rektora; dr. Aydinián Arzén, bécsi örmény kath. főapát és Salamis érseke; báró Biegeleben csász. és kir. külügyminiszteri titkár, s többen.

* * *

Mi újság az örmény világban?

„A magyar nemzet csalogánya.“ A budapesti nemzeti színház ötvenéves emlékünnepe ismét napi rendre hozta az örmény származású magyar dalművésznő, Hollosy Kornélia nevét. Ő Temes megye Csertenyes községében született, 1827. april 13-án, jómódú magyar-örmény birtokos családból, mely eredetileg a Korbuly nevet viselte. Első kiképeztetését Temesvártt nyerte, majd Bécsben, később Milanóban tanult az olasz Salvitől és Lambertitől. Nyilvánosan legelőször Görögországban, Korfuban lépett föl, s az „Ernani“ operában oly sikert aratott, hogy e vendégszereplése után azonnal Turinba kapott meghivást. Innen 1846-ban a román fővárosba, Bukarestbe szerződött, de a Dombovitza partjáról még azon év nyarán haza tért, s a pesti nemzeti színháznak lett tagja: hol csakhamar a magyar nemzet csalogányának nevezték el, rendkivüli kedves énekeért, s gyönyörű hangjáért. Tizenöt évig volt a magyar operának legelső csillaga, s 1862. julius 29-én lépett föl utoljára, Erkel „Bánk-bán“-jában, Melinda szerepében. Az ünnepelt művésznő hangja teljében vált meg a pályától, melynek ma már minden fénye és dicsősége elhalványul azon erkölcsi érdem mellett, hogy női önérzetét a sokakra nézve oly végzetessé lett színpadi élet örvényei sem széditheték meg. Ő a nagyvilág zaját a kis világ csöndes otthonával cserélvén föl, maiglan köztiszteletben álló neje Lonovics csanádmegyei főispánnak. A hatvanas évek elején Szamosújvárt is meglátogatá, s városunk örmény lakosságának szivélyes rokonszenvvel köszönte meg az ünnepélyes és vendégszerető fogadtatást, melyben részesült.

Miként gyakorolja az örmény a hazafiságot? Seprösön, Aradmegyében — mondja a „Fővárosi Lapok“ — nem rég nyilt meg az új magyar népiskola, melyre a vegyes ajkú községben magasztos hivatás vár. Az iskola létesítése (az örmény) Czárán Tivadar földbirtokos érdeme. Háromezer darab aranyat tett le a miniszter asztalára ez iskola létesítésére. Nemes tett; hazafiság és áldozatkészség műve, melynek méltó gyümölcsét az új iskola bizonyára meg fogja hozni.

Raphael Bádgánián (Pátkánián *Պատկանեան*[*]**) költő ünnepeltetése.** A neves örmény költő nem rég Konstantinápolyban járt; itt Krikor Nigoghoszián (Miklós Gergely) pompás házában (Pera) volt szállva. Megérkezésekor fényes fogadtatásban részesült; ott tartozkódása alatt pedig a köztisztelet tárgya volt. Meglátogatta a kiválóbb örményeket; mind a két patriarcha (Azarian István örmény szert. róm. kath. és Háruthiun Náhábédián nem-egyesült patriarcha) visszaadta a látogatást. Azarián, ki Prinkopo szigeten lakik, kocsiját és hajóját is az ünnepelt költő rendelkezésére bocsátotta, kinek tiszteletére szép ünnepélyeket rendezett az örménység. A feltünően pazár vendégségek közül, melyekre meg volt híva, csak e hármat említem meg; az egyiket adta Káváfián Hovszep gyár-tulajdonos, a másikat Csunt Ászbéd (Bujukhdere) és a harmadik Dseráz Minász iró házánál tartatott; itt volt Krimián Hájrig érsek is (ezt tartják Örményország legtanultabb papjának).

Midőn a jelentékeny költő legelőször a Világosító-Szt-Gergelyről nevezett egyházban találkozott Hájriggal, e szavakra fakadt: „Most bocsátod el Uram a te szolgádat, mert látták szemeim . . . .“

Az ifjúság, mely maradandó emlékkel akarta megajándékozni a szeretett költőt, a galathai központi iskola egyik termében arany tollal, melyen e betűk *Ռ. Պ.* (R. B.) láthatók és szép mívű ezüst kalamárissal lepte meg Bádgániánt. A tintatartó és porzó között van Athene alakja, mely egyik kezében koszorút és a másikban paizst tart; erre „Kámár-Káthibá“ van irva. A kalamaris alapjára e szavak vannak vésve: „*Կ. Պոլսոյ Գատըգիւղի հայ երիտասարդութիւնն առ Պ. Ռ. Պատկանեան, 1887 Օգոստոսի 25.*“ (A konstántinapolyi — Kádêkiugh — örmény ifjúság Bádgánián R. urnak 1887 aug. 25.)

---

[*] Bádgánávor, *պարկանաւոր* örmény szó jelentése ez: idoneus (alkalmas, ügyes, méltó), opportunus (jó, helyes, hasznos), conveniens (illő, helyes, egyetértő, megegyező), congruus (egyező, illendő), accomodatus (igen alkalmatos, derék); törökhl minászib; ebből lett az örményben is használt Minász keresztnév.

Zeithun pusztulása. A cziliсziai örmény várost, a híres Zeithunt, melynek lakossága a legtisztább és legerőteljesebb örmény fajt képviseli s mind meg annyi szálas, magas termetű emberekből áll, mint irják, nagy szerencsétlenség érte, a város legnagyobb része a lángok martaléka lőn. Leégett négy templom, öt iskola, és ezer háznál több; sőt nehány emberélet is áldozatul esett. Mindössze csak kétszáz házat lehetett a tűztől megmenteni. — A zeithuni örmények hősiessége és az ottani örmény nők rajongó hazaszeretete annyira ismeretes és köztudomású a keleti örmények között, hogy maga Besigtháslián, az ünnepelt költő is eszményi színekkel ecseteli a zeithuni örmény hősöknek a csatatéren tanusított önfeláldozó hazaszeretetét és halálát!

Krikor Odián, *Օտեան* az örmény nemzet legnagobb fiainak egyike folyó év augusztus 27-én 53 éves korában Párisban meghalt. Odián, — ki a hírneves örmény származású török államférfiúnak, Midhát pasának volt tanácsadója és bizalmas embere — habár magas hivatalokat viselt Törökországban, de azért sohasem feledkezett meg arról, hogy ő örmény, — nagy szolgálatokat tett nemzetének is. — A szultán a Medsidie magasabb rendjével tűntette ki. Tiz évvel ezelőtt ment Párisba, hol több mint 2 évig betegeskedett. E nagy férfiú halála nemcsak a rokonok és barátok, hanem az örmény nemzet és Törökországra nézve is, melynek oly sok, hasznos szolgálatot tett, nagy veszteség. — Nemcsak örmények, hanem idegenek is tettek koszorút koporsójára. A francziaországi örmények papja Der Száhág temette el a boldogultat örmény szertartás szerint. Nagyon sokan kisérték el a testet a sírig; a gyászolók között volt a boldogultnak két fivére Nêsán és Chácsig (Kristóf), Eftig nővére, két unokatestvére: Hêránd és Eruant; továbbá ott voltak a párisi örmények mind (több, mint 60 személy), Mihrán bej Duz, Miszág efendi, Stephan pasa Aszlanián, Dámád Boghosz, Mátheosz efendi s. a. t. A temetésnek nemzetközi szine volt.

Odián többször volt a porta részéről fontos politikai feladattal megbizva.

Odián elhalt; de nagy tetteket hagyott hátra, melyek nevét és emlékét halhatatlanná teszik.

Két kitűntetett örmény érsek. Bármely uralkodó sok és terhes kötelességének legszebbikét akkor teljesíti, mikor a valódi érdemet jutalmazza. — Ilyen örvendetes kötelességet teljesített Abdul-Hámid szultán is, midőn a két mechitarista szerzet érdemes főapátját: Gurjeghián (Velencze, Szt.-Lázár) és Ájdênián érseket (Bécs), kik uralma leghivebb alattvalói: az örmény nemzet jóléte- és előhaladásáért sokat fáradtak — Medsidie jelvénynyel tűntette ki.

Új könyv-kiadó vállalat. Ábgár Hoháneszián, az általunk már többször ismertetett tifliszi örmény lapszerkesztő — egy legújabb hír szerint — Európába száudékszik jőni, hogy valamely németországi nyomdával szerződjék egy oly irodalmi vállalat megindítása érdekében, melynek czélja lenne a legjelesebb örmény iróknak műveit német forditásban bemutatni, — s ily módon az örmény irodalom kiválóbb jelentőségű termékeit a németül olvasó közönséggel, közetve pedig egész Európával megismertetni; a mi az örmény nemzet fiainak mindig egyik főtörekvését képezte, mert ez úton remélték a művelt Nyugat rokonszenves érdeklődését saját nemzeti kulturtörekvéseik irányában, (melyek a keresztény czivilizaczio termékeny talajában gyökereztek) legbiztosabban elérhetni.

Hajózás a váni tón. A szultán parancsára bizottság küldetett ki annak megvizsgálására, vajjon Török-Örményország legnagyobb tava, a Ván-tó, nem volna-e hajózhatóvá tehető? A bizottságnak erre vonatkozó javaslatokat kell majd előterjesztenie. A tó hajózhatóvá tételének keresztülvitelétől nagy strategiai és kereskedelmi előnyöket remélnek, — jelesen a Taurus-vidékkel és a Trans-Kaukázus déli részével való üzletforgalmi összeköttetésre nézve. Ezen tó mellett fekszik a hasonnevű város is, mely hajdan a római világban Semiramocerta nevet viselt, — így neveztetve Semiramisról, az assyrok hatalmas királynőjéről; kinek az ifjú örmény királylyal folytatott hadakozásait s a királynak tragikus sorsát, a kholtáni dalnokok, egy kalandos szerelmi regévé alkották, melynek hőse az ifjú és szép Árá, az örmények királya.

Török operettek. Az örmény Csuchadsián által irt török operettek előadására Konstantinápolyban egy külön színtársulat alakult. Ezen kisebb dalművek a társulat terve szerint a törökországi és az egyptomi városokban egész körútat tennének. Nem vagyunk azon helyzetben, hogy a Csuchádsián-féle operettek művészeti becséről és erkölcsi színvonaláról alapos itéletet alkothatnánk, valamint nem képezi feladatunkat az úgynevezett kisebb dalművek (operette) értékének sokat vitatott s jelenleg is épen napirenden lévő kérdését fejtegetni, — mindazáltal ez alkalomból nem hallgathatjuk el azon megjegyzésünket, hogy részünkről nem abban látjuk a keleti népek — s különösen örmény fajrokonaink — szellemi felvilágosodásának helyes irányát, hogy művészetben, irodalomban s a sociális eszmék terjesztésében mindazt, a mi Nyugat-Európábói ered, kivétel nélkül, magukévá tegyék és utáncsinálják.

A György-féle örmény akademia. A katholikosz intézkedéséből az idén az „ecsmiádzin“-i akademiába 12 ifjú vétetett fel; egyik Cilicia-, másik Romániából való; a többi 10 ifjú Török-Örményország következő püspöki megyéiből küldettek: Ágên (Egin, város az Euphrat mellett), Ámásziá, Árápgir, Eteszia (Edessa, Urhá, Urphá, Mezopotamiaban), Erzêngá (Erizá, törökül Ezinge), Mus, Szebásztiá, Digránágiérd (Diárbekhir, Ámit), Khárpért és Drábizon (Trápesunt).

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:
GOVRIK GERGELY és **SZONGOTT KRISTÓF.**
Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda, Szamosujvártt.

A tifliszi s általában a keleti örményekről.

— Német kútfőből. —

E lapok olvasói előtt többször volt már szó egyik-másik közleményben Tifliszről, vagy az ottani örményekről. Ilyen formán nem lesz talán érdektelen, ha rövid vonásokban specialiter is megemlékezünk a tifliszi örményekről, szem előtt tartva Leist Arthurnak azon adatait, melyeket ő autopsia útján nemcsak följegyzett, de valóban kritikus kézzel részben fel is dolgozott 1). Érdekesek ezen adatok anynyival inkább, mert helyenként a keleti örményekre vonatkozó általános reflexiókat is találunk közöttük.

A „ravasz,“ „alattomos,“ „pénzvágyó“, stb. ázsiai örményekről igazán untig eleget olvashatunk egyik-másik földrajzi műben, s épen ezért jól esik lapozgatni a német szerző úti rajzát, melynek ethnographiai adatai, körültekintő, oknyomozó, szóval kritikai képet nyujtva helyenként a tifliszi s általában az ázsiai örmények életviszonyairól, az igazi mértékre szállítják alá a fennt elősorolt ékes epithetonokat.

Leist a tifliszi örményekről szólva, éles elmével bonczolja az ázsiai örmények multját, jelenét, geo- és ethnographiai helyzetét s ezek nyomán kimutatja, hogy a ravaszság, pénzvágy stb. nem kezdettől velük született, hanem a létérti küzdelemben fegyverül fölvett, úgy szólva reájuk kényszerített tulajdonságok. Föltárja azokat a viszonyokat, melyek mind megannyi törvények vagy legalább is törvényszerűségek lévén a társadalmi életben, nagy befolyást gyakorolnak annak mikénti fejlődésére.

Tiflisz Georgiának fő- és Elő-Ázsiának legérdekesebb városa. A vládikavkaszi út mellett, ott fekszik, hol az „ezerfejű“ Kaukázus déli lábánál a Kura folyó fodros hullámai kergetőznek a Káspi-tó méltóságteljes tükre felé. A

---

1) Arthur Leist. Georgien. Natur, Sitten und Bewohner. Leipzig.

város felett a Kaukazust uraló Kazbek havas hófehér ormai emelkednek a kékelő athmosphaerába.

Tiflisznek 60.000 lakosát a legkülönbözőbb európai és ázsiai népek alkotják, kiknek tarka vegyülékében a georgiai és az örmény elem a túlnyomó.

Az örmények társadalmi és politikai viszonyok nyomása által űzetve menekültek e városba, hol a georgiaiak barátságos vendégszeretettel fogadták őket annyira, hogy ma már a tifliszi örmények száma csaknem megközelíti a georgiaiakét s ez utóbbiakat nem egy tekintetben túlszárnyalták a bevándorlók. Kereskedés, ipar pl. az örmények kezében van; a pénzpiaczon ők dominálnak s a megélhetésnek különböző factorait, napról napra erősbítik és fejlesztik.

A tifliszi örmények nem vetkőztek ki nemzeti egyéniségük habitusából, sőt individualitásukat — nem gátolva a georgiaiaktól — fejlesztették is.

Jellemezve Leist a tifliszi örményeket és georgiaiakat lényeges különbséget talál közöttük s ezen eltéréseket, általában a characteristikus vonásokat, nem késik éles elmével indokolni, kimagyarázni.

A lovagias tulajdonságokkal felruházott georgiaiakkal szemben az örmények határozottan csendes, munkás életre hajlók s e különbséget Leist igen helyesen a klimatikus s általában a geographiai viszonyokból magyarázza ki. Reclus is mondja a föld-élet jelenségeit tárgyaló nagy művében, hogy: „Az ember, ez az eszes lény — ki szabadakaratával annyira szeret dicsekedni — nem teheti magát függetlenné a klimától s annak a tartománynak, a melyben lakik, physikai viszonyaitól. A mi szabadságunk a Földdel való viszonyainkban csak az, hogy annak törvényeit felismerjük s életünket azokhoz alkalmazzuk.“

Nos! Georgia egy paradicsomi tájakkal ékes, tejjel-mézzel folyó föld, a zord, sziklás, sovány talajú Ármeniához képest. Georgiának a Kaukazus által északról védett virágzó és termékeny völgynek benszülöttei úgy szólva láblógatva élnek, gond nélkül bocsáthatják szabadon csapongó szárnyaira, összes képzelmi erejüket s így lehetett és lett belőlük lovagias tulajdonságokkal felruházott nép.

De Armenia, az örmény felföld, az örmények tulajdonképeni hazája, vad rendetlenségben emelkedő hegycsúcsai és sziklás meredek lejtőivel, ugyancsak próbára teszi lakóinak minden industriáját. Az örmény felföld bennszülött lakóinak, hogy megéljenek, dolgozniok kellett és pedig kemény, fáradságos munkát. Megélhetésükért folytonos küzdelemben voltak és vannak a természettel. E küzdelem nem engedett időt a phantasia működésére és így lett az ázsiai örmény, kevesebb teremtő erővel, első sorban kitartó és munkás nép.

Említi Leist tovább az örmények ravaszságát is. E tulajdonságot is azok közé sorolja, melyek a viszonyok kényszerítő hatása alatt öltött magára a keleti örmény. És csakugyan úgy van! Ha reflectálunk azon évszázadokig tartó elnyomatásra, melynek az örmények a perzsák és törökök részéről ki voltak, s részben máig is ki vannak téve; ha eszünkbe jutnak a nomádizaló kurdoknak meg-megújuló vad kegyetlenségei, melyeknek még napjainkban is egész virágzó örmény községek esnek áldozatául; akkor nagyon természetesnek fogjuk látni az elnyomott örmény nép psychologiai habitusában a ravasz, alattomos vonást. Zsarnok, kegyetlen népek között élve, hogyan is képzelhetnénk, a különben józan eszű örményekben nyiltszivűséget, mely által önmaga ásná meg sírját magának.

Úgy van az, hogy az ember állat is, és mint ilyen küzd és harczol az életért. Ez a létérti harcz; az önfenntartási ösztönnek ez a kényszere az, mely kiragadja az öntudat mélyéből az akaratot, az elhatározást szabályozó okokat s kizárólag a személyiségen kivűl eső feltételekbe helyezi azokat át. Csoda-e aztán, ha így elhomályosúlnak, vagy épen létre sem jőnek az emberi léleknek úgynevezett maximái, gyakorlati elvei, melyeknek itélőszéke volna hivatva megteremteni az embernek psychologiai szabadságát.

Egy másik vonás, melyről Leist megemlékszik a tifliszi örmények nyervágya, kapzsisága, fösvénysége. Oly tulajdonság ez, mondja az iró, melyet az eredeti hazájukból kiszorított, idegen földön élő népek gyakran szoktak magukra ölteni és pedig azért, mert az ilyen életfeltételekkel küzködő népet rendszerint jövő sorsa aggasztja s aggályait — legalább részben — gyors vagyonosodása által véli és ohajtja eloszlatni.

Tehát itt is nem annyira a hajlam, mint a létérti harcz, itt is az önfenntartás természeti ösztöne az, melyben gyökeret verve a vágy, szilárd képzet alapra jut és szenvedélylyé nővi ki magát. Az önfenntartási ösztön az, mely impulsust ád a vagyon szerzésére. Az örmény, ki idegen földön soha sem látja jövőjét, existentiáját biztosítva, vagyonban akar legalább magának támpontot teremteni. A mindig kétes jövő az, mely szenvedélylyé növeli benne a birvágyat.

E jellemvonások rajzolása után elénkbe tárja Leist a tifliszi örmények kulturalis viszonyainak képét.

Első sorban kiemeli azt a derék munkát, melyet az örmények a népnevelés terén fejtenek ki. Úgy látszik, hogy Háik ivadékai teljesen magukévá teszik Brougham lord ama szavait, mely szerint: „A népek sorsát nem az ágyú, hanem az iskola fogja ezután eldönteni“; mert míg a tifliszi alsóbb örmény iskolák részben mintaszerűek, addig másfelől az örmény ifjak nagyobb része Oroszország és Nyugat-Európa főiskoláiban jár megkeresni s megszerezni az emberi élet principiumát.

Az örmény szellemi életnek általában Konstantinápoly ugyan a főtűzhelye, de a kaukazusi örményeknek e tekintetben Tiflisz a góczpontjuk, hol a jelenlegi 6 örmény hirlap is erről tanuskodik.

A naponként megjelenő „Mêság“ — Munkás — melyet a heidelbergi egyetemen tanult Dr. Árdzruni szerkeszt, éber figyelemmel kiséri Nyugat-Európa s különösen Németország kulturalis mozgalmait. A „Nor Tár“ — Új korszak — szerkesztője Spándárián szintén Németországban végezte tanulmányait. „Meghu Hájásztáni“ — Örményország méhe — hetenként háromszor jelenik meg s már egy negyedszázad óta képviseli a conservativ elveket. A Hovhánneszián által szerkesztett „Árczákánk“ — Viszhang — hetenként jelenik meg elég gazdag tartalommal. A „Várzsárán“ vagy Iskola az örmény tanitók szaklapja, míg az „Ághpjur“ — Forrás — örmény gyermekvilágnak nyujt szellemi táplálékot és elszóródást.

Mint mindenben, úgy irodalmukban is a practicus irány, a gyakorlatias érzék jellemzi az örményeket. Műveikben inkább tudományos értéket, mint költői teremtő erőt találunk.

Az örmény irodalom virágzó, aranykorának főleg historiai és theologiai művek voltak termékei. E kornak munkásai közé tartoztak: első sorban maga Világositó-Szt.-Gergely, azután Agathangelos, Izsák patriarcha, Chorenei Mózes stb. — Az örmény klasszikus korszak némely énekeseit sok erő és ihlet jellemzi. Jelentékeny középkori vallásos irányú és tárgyú költészetük is és Nerses Snorháli, Krikor Náregáczhi és Chácshádur Vártábed vallásos ihlettel irott hymnusait máig is éneklik az örmény templomokban.

Az örmény birodalom felbomlása után a lakosok nagy része szerteszéledt, Nyugat-Ázsia és Kelet-Európa részeiben alkotva imitt-amott egy-egy coloniát. S hogy e gyarmatocskákban élő örmények nem hanyagolták el, sőt a legnagyobb gonddal ápolták a hazájukból hozott nemzeti kulturát, arra nézve Leist azon számos örmény nyomtatványra hivatkozik, melyek Elő-Ázsia s csaknem egész Európa különböző városaiban időnként világot láttak s máig is fennmaradtak. Miért ne említsem meg e helyen, hogy egyebek között a szamosújvári örmény kath. gymnasium gyüjteményében is van egy 1695-ben Amsterdámban kiadott örmény szövegű térkép, mely valódi remeke a 17-ik század sajtó művészetének s melyről e lapok olvasói előtt részletesebben szólani majd alkalmat veszek magamnak.

De térjünk vissza Leist adataihoz!

Szerinte az örmény irodalom újabb időben ismét virágzásnak indult. Előszeretettel művelik különösen az elbeszéléseket, meséket.

A mai örmény regényben nincs többé Kelet elbeszélőivel közös vonás. Fejlődésében egészen a nyugati mintákhoz idomulva, hű tükrét képezi a társadalmi életnek, melyből alakjai kiszakítvák.

Jelesebb elbeszélők: Raffi, Dserencz, Brosián, Ábovián és Ágájáncz. Legtöbb olvasója akad Raffi novelláinak, melyekben az örmény társadalmi élet legkülönbözőbb viszonyai vannak ecsetelve. Az orosz-török háború scenai, a törökök és perzsák között élő örmények, vagy a kaukazusi kereskedők életviszonyai azok, melyeket Raffi novelláiban feldolgozott.

Az újabb örmény szépirodalmi termékek Leist szerint realis irányúak. Hű tükre valamennyi a való életnek, minden idealizált charakter nélkül. Ha mégis néha egy-egy pessimistikus ecsetvonás tűnik elő a rajzon, az is jobbára közömbösítve lesz a való, igaz által. Realis légkörben mozog szinműirodalmuk is, melynek legderekabb művelője Szuntugjáncz Gábor. Tulajdonképeni örmény drámáról még alig lehet szólani, jóllehet az örmény történelem s általában az örmény nemzet egész élete igen gazdag valódi drámai episodokban.

Színművészetük egészben véve még a létért küzd; mert sem elég gazdag repertoirjuk, sem türhető művészeik nincsenek. A legújabb időben különben az örmények világot jelentő deszkáin is feltünt egy első rangú művész t. i. Ádámján. Ugyanaz, kiről nem rég hazai hirlapirodalmunk is megemlékezett s a ki különösen schakespearei szerepekben rendkivűli sikereket arat.

Áttekintve az örmény szellemi élet összes nyilvánulásait — kimondja Leist, — hogy az örmények csüggedetlenül haladnak az előre törekvés útján, s ernyedetlen szorgalommal dolgoznak nemzeti kulturájok emelésén.

Specialiter a tifliszi örményekben pedig oly népet lát Leist, mely már is fontos álláspontot teremtve magának szemlátomást arra törekszik, hogy a túlsúlyt biztosítsa a maga részére. E túlsúlyt — mint uralkodó nép — kevés számuknál fogva ha nem is érik el, de anyagi tekintetben a georgiaiakra nézve végzetessé válhatik a verseny, kivált ha elgondoljuk, hogy a vagyonosodás feltételei és eszközeinek megteremtésében és megtartásában mennyire túlszárnyalják az örmények a georgiaiakat.

Dr. Mártonfi Lajos.

* * *

Az örmény irodalom.

— L' Armenie chretienne et sa litterature, par F. Nève. Louvain 1886. —

IV.

Az újraéledés kora.

A tizenkettedik századdal új korszaka nyilik meg az örmény irodalomnak, új korszak, melyet legfőként a nyelvnek választékossága és az irálynak csínja jellemez. A keresztes háborúk során kifejlődött sürű érintkezésből a nyugati népekkel bő tápot merített a nemzet iróinak vallási és hazafias buzgósága s Nagy-Örményország virágzó kolostoraiban, Szánáhin-ban, Hághpádban,[1] Gáthigban,[2] Kándzászárban,[3] a tudományos munkálkodásnak e szabad menedékhelyein egész sorozata a theologiai és történeti müveknek keletkezett. Hogy mennyi mindent felölelt ez az irodalmi tevékenység, mutatják a többek közt Erzingián (Erczingáni, Bluz) Jánosnak, a klaszszikusok utolsójának iratai (1271—1326), melyek egyaránt kiterjednek az exegeticai és nyelvtani, a kritikai és csillagászati kérdések fejtegetésére.

Kiváló helyet foglal el e korszak iróinak sorában a két Nerses. Az egyik utódja a patriarchaságban fivérének, III. Gergelynek, Rom-Klah[4]) (rómaiak erődje) várában székelt, a honnan Glájétzi-nek (Klagi, Ghelai Nerses, Clajensis) is nevezik. Nyelvezetének megragadó voltáért adták neki kortársai a másik jelzőnevet, a „kellemes-“t (Շնորհալի, Snorháli). Mint szónok, az egyházatyáknak első sorában foglal helyet s mint költő a legbecsesebb darabokkal gazdagította az örmény hymnologiát. Nem kevésbbé ünnepelt iró volt Lámproni Nerses, tarsusi érsek. Kommentárakat irt a „kisebb próféták“-hoz s az örmény liturgiának teljes leirását adta, a mely eddig még egyetlen európai nyelvre sincs átültetve.[5]) Az ékesszólás remekei közé sorolják azt a synodalis beszédét, melylyel a Rom-Kláhban egybegyült örmény papságnak az örmények s görögök közti vallási egyesülést ajánlotta. (1179.)

A régi krónikásoknak is méltó utódjaik támadtak edessai Mátyásban, kinek leirását ma is forrás munkául használják az első keresztes hadjárat történetéhez, s Ani-i Sámuelben, ki az 1179-ik évig vezette le egyetemes történetét. Nyomdokukba léptek: Vánágán János és Kándzági Girágosz, a mongol betörések történetirói; s Vártán a „Nagy," kinek munkája már valóban egyetemes történet. A tizenötödik században Medzoph Tamás irta le Tamerlannak örményországi hadviseléseit, a tizenkettedik században taurizi Arakhel az egykorú eseményeket.

---

[1]) Մենաստանք Մեծին Հայոց, յաշխարհին սեաւորդեաց, որ այն ինքն է ուտի, Udi tartományban. Indsidseán, Archeologia 344 l. — [2]) Szi-unikh tartományban. [3]) Arczhách tartományban.

[4]) Romcla, Romcala, Հռոմ կլայ Hêrom gláh, (törökül Urum ghááh) erőd az Euphrát partján.

[5]) Az örmény kiadás Velenczében, 1847-ben jelent meg, 557 lapnyi vaskos kötetben.

A következő idők tanúi valának az örmény nemzet szerteszóródásának Ázsia és Európa egyes országaiban. Magukkal vitték őseiknek szellemi hagyatékát s a nyomdászat segitségével Romában, Párisban, Marseilleben, Amsterdamban már a tizenhetedik századtól kezdve szép kiadások útján őrizték meg az utókor számára. Még nagyobb tevékenységet fejtett e téren ki a következő században Mekhitár által megalapitott tudós kongregáczioja az örmény szerzeteseknek. Megalapitásától kezdve napjainkig ez a kongregáczio volt góczpontja az örmény kulturának, fő tényezője az irodalmi életnek. A régi és újabb irodalmat egyaránt felölelő kiadványai nemcsak a nemzet gyermekeinek nyujtottak és nyujtanak szellemi táplálékot a világ minden zugában, de lehetővé tették az európai tudományosság számára is a megismerését egy oly nyelvnek és irodalomnak, melyet az összehasonlító történet és nyelvészet tanulmányozásánál igen fontos hely illet meg. Kiadványaik némelyike méltó elismeréssel találkozott a párisi és londoni világkiállításokon; jogos büszkeséggel mutathatnak rá a szt-lázárszigeti atyák különösen nagy örmény szótárukra,[1]) melyben a tudós irók egész nemzedéke, Ávedikján Gábor, Surmelián Chácshádur, Áucher Ker. János és mások halmozták fel egész életük munkálkodásának gyümölcseit. Akademiájuk tagjai közt előrangú iróknak és tudósoknak neveivel találkozunk; költeményeiknek gyüjteményes kiadása három kötetben hagyta el a sajtót, (1852). Megemlítendő e költők közül főleg Pákráduni Árzén atya, egyúttal az örmény nyelvtant tárgyaló legkimeritőbb tanulmánynak szerzője, ki husz énekre terjedő epopeát irt az örmény nemzet első vezéréről, Hájkról. Thovmádsán atya örmény versekben ültette át Homer Iliászát s Odysseáját, Hurmuz Eduárd érsek verses fordítását adta ki Virgil Eneisének.

---

[1]) Velencze, 1836—1837. 4-ed rétű két nagy kötet; az első 1140 és a második 1067 lap.

Nem kevesebb elismerés illeti meg a mekhitaristák bécsi intézetének irodalmi s kulturai tevékenységét. Boré, a jeles franczia armenista, az ázsiai örmények közé tett tanulmány útjának kezdetén meglátogatván ezen intézetet is, nagy magasztalással emlékezik meg szervezetéről.[1]) Így tudos főpapot Azaria Aristaces cesareai érseket talált az élén, kinek hosszú kormányzása alatt derekas tevékenységet fejtettek ki a bécsi kongregáczio tagjai a történet és nyelvtudomány egyes ágazataiban. Hunánián Pál atya például megirta a keleti egyház oekumeni zsinatainak történetét; mások jeles müvekben tanulmányozták az örmény nyelv viszonyát a törökhöz s a Levanteban leginkább elterjedt európai nyelvekhez.

Meg kell még nehány szóval emlékeznünk az örmények más államokbeli tudományos intézeteiről is. Párisban a Murad Sámuel kollegium egy madrasi gazdag örmény kereskedőnek köszöni a keletkezését, a ki e czélra két milliot hagyományozott. Az intézet felavatásakor 1846-ban Francziaország ünnepelt költője, Lamartine tartotta a megnyitó beszédet. Velenczéből jeles férfiakat hivtak meg az intézet vezetésére, a kiknek sorából nagy tudományosságával különösen Álisán Leont atyja vált ki[2])

Olaszország újabb állami alakulásai éreztették hatásukat a Propaganda ősrégi intézetével is, melyben más nemzetek gyermekei mellett örmény ifjak is nyertek tudományos kiképzést Az új olasz kormány árúba bocsátván a Propaganda javait, XIII. Leo pápa elrendelte (1883 marcz.) egy új örmény kollegiumnak megnyitását Rómában.

Egy előkelő örmény család, a Lazareffeké, megalapítá Moszkvában a nevét viselő intézetet, mely a minden oroszok czárjának fővédnöksége alatt, mint akademia s mint iskola is működik. Gazdagon dotálva, a moszkvai „örményútczá-"nak egyik pompás palotájában elhelyezve, nagy nyomdával rendelkezik, mely a régi örmény történetirók müveinek egész sorát adta ki nagytudományú férfiak gondos vezetése alatt, a kik közül legyen elég ezúttal csak Emin Ker. Jánosnak világszerte ismert nevét megemlítenünk. Legszebb kiadványa e nyomdának az intézet megalapitói, a Lazareff grófok viselt dolgait irja le,[1] azon örmény családét, mely egy évszázad óta zavartalan élvezetével dicsekedhetik a czárok kegyének, s a melynek tagjai napjainkban is előkelő helyet foglalnak el az orosz közéletben.

---

[1]) Correspondance et memoires d'un voyageur en Orient. Paris, 1840. I 10 kötet.

[2]) Szárkisz Tódor atya kiadta 1857-ben a Murad-kollegium történetét örmény nyelven.

Dr. MOLNÁR ANTAL.

Ájvázovszky jubileuma.

Szeptember 26-án ünnepelték az orosz császári szépművészeti akademiában a híres örmény festő, Ájvázovszky János 50 éves jubileumát.

Az akademia tanácskozási tágas terme csinosan volt felékesítve; válogatott közönség gyült össze, herczegek is voltak jelen. A terem közepén magaslott Ájvázovszky virágokkal és babérral diszített mellszobra. Az elnöki széken a czár fivére Alexandrovics Vladimir főherczeg ült, ki az ünnepeltnek kitüntető jelvényt adott át; azután Iszáiv titkár felolvasta az akademia iratát, mely őtet tiszteletbeli tagjának választotta és arany éremmel tűntette ki. — Most ének következett, azután maga az elnök adta át az ünnepeltnek az akademiai okmányt és érmet. Erre a különböző üdvözlő küldöttségek jöttek.

Uralkodó-házakból származott magas személyek és a külföld majdnem minden akademiájától is kapott üdvözletet; a jubileum napjáig több mint 400 távirat- és üdvözlettel tisztelték meg.

A ritka ünnepélyt fönséges lakoma zárta be. Az étterem Ájvázovszky festményeivel volt ékesítve. — Ezen jubileum alkalmából — mondja a pétervári „Listok“ a festészetet és rajzolást kedvelő nők alapítványt tettek, melynek kamatját évenként azon nők között fogják kiosztani, kik tengeri képeket rajzolnak. — Maga a művész e nap emlékére egyik legszebb képét a pétervári örmény templomnak ajándékozta.

---

[1] Moszkva, 1856, nagy 8 r. három rész (örmény nyelven) a Lazareffek kőnyomatú arczképeivel. Az intézet történetének s alapszabályainak leirását l. a »L' Institut Lazareff des langues orientales fondé à Moscou par la famille des Lazareff« cz. munkában (Páris, 1846.)

Ájvázovszky jubileumát Oroszország több városában megtartottak; a vidéki városok között az első Tiflis volt.

Ezen jubileum alkalmából a pétervári és moszkvai lapok sept. 26-iki száma közölte a világhírű festő életrajzát, a képes lapok pedig az életrajzzal együtt arczképét is hozták.

„Niva“ képes orosz hetilap így kezdi Ájvázovszky életrajzát: „Melyik orosz az — birjon az bámily csekély míveltséggel — ki ne ismerné Ájvázovszkyt, a mindnyájunk által nagyrabecsült művészt, ki bűv-ecsetjével engedelmességre birja magát a természetet is. Ez azon dicső nevek egyike, melylyel méltán dicsekedhetik hazánk; név, mely nagy hírrel bir, nemcsak hazájában, hanem a távol külföldön is. Bátran elmondhatjuk, hogy egyetlen művészünk — talán Brulow kivételével — sem birt nagyobb és irigyletesebb dicsőséggel, mint Ájvázovszky. Oroszország ezen utólérhetlen festője nem egyszer egy nap alatt teremtette meg gyönyörű képeit; ez igazi rögtönész (hevenyész, improvisateur); nagyon jól ismeri a természet fönségét, törvényét. Nincs ember, ki a levegőt, vizet úgy tudja megrögzíteni, mint ő.

Ájvázovszky festői képessége oly híven festi le a tengeri vihart, hogy a festmény olyan benyomást gyakorol az emberre, mint maga a természeti tünemény.“

Sz. K.

* * *

Tigrán.

— Befejező közlemény. —

Őszintén bevalljuk, hogy e történeti kutatás folyamában az okfők vitató ereje miatt kegyelettel csüngünk a honi történészek ajkain; nehogy azonban ily érzelem a túlzott tisztelet, szemethunyó részrehajlás és az eltaposott igazságnak alakját láttassék magára ölteni, a hívséggel teljesített kötelesség érzetében Socrates tanitványának, Xenophon bölcselőnek Tigrán életrajzára vonatkozó nézet-eltérése e helyütt szükségképen fölhozandó. — A mézes beszédű athenei hadfi a rövid életű Eruant-ot, Tigránnak atyját úgy állítja elő a világ szinpadján, mint a méd király elleni lázadót, ki fölött Cyrus benignizáló vallatásaiban rejlő dölyffel itéletet tart, a vádlottak padján ülőnek ügyvéde nem más, mint az ékesszólás megbűvölő erejével fölfegyverzett Tigrán, Cyrusnak barátja és vadásztársa. 1)

A kellemes irálynak mestere Xenophon, oly meginditva tudja leirni az eddig mondottaktól egészen eltérő eseményeken alapított előadását, hogy az eszmék és tények szépségén elmerengő lélek jóhiszemében azt, mint valóságot kedvteléssel olvassa: holott pedig az egész nem egyéb, mint a mézes beszédű iró szivének gyöngéd érzelmeiből forrásozó regény arra hivatva, hogy a királyoknak a nemes tettekben előképül szolgáljon. A helyzetet ugyanis így festi: Eruánt Astyagessel háborúba keveredvén, a csaták morajában gyönyörködve dulakodó Mars Eruant nyakába dobja a vereséget. Természetes, hogy Eruantra virágos út nem várhatott, ki ennek folytán kénytelen volt évenként adót, — hadjárat idején pedig segélyhadaival vért fizetni. — Cyaxares Astyagesnek fia és utóda aggályos bajokban szenved; mert az assyr, az az bábyloni király a kincshalmazaival példabeszéddé vált lybiai Croesustól segittetve, hadat indit ellene. Eruant e kedvező alkalmat felhasználva adót és segitséget megtagad; Cambyses pedig a perzsa király fiának Cyrusnak vezérlete alatt harminczezer harczosból álló serget küld Cyaxares segitségére, ki nehogy az erő szétforgácsolásával ügyét rosszabbá tegye, a helyzet ónsúlya alatt Eruant ellen kényszereszközöket használni nem akart, de a fiatal Cyrus ruganyos nyilatkozatával a dolognak más fordulatot adott, ki váltig állította, hogy Eruantot a legmegbizhatóbb emberré teendi. — A fátyolba burkolt terv valósítása reábizott, ki is a haderőnek egyik részét Chrisanthusnak adván, miután a czélt előtte leleplezte, őt a természet által oly elijesztővé tett s lesvetésre alkalmatos rengeteg erdőség tájaira küldötte. E tájék vész idején menhelye volt a kir. udvarnak, hol a csend némaságát a kiserethez tartozó portyázóknak gondos léptei szakiták néha félbe. Chrisanthusnak megbizása volt a sűrű csalit közt embereit kisebb csapatokra elosztani s a netalán oda tévedezőket letartóztatni, hogy így inkább rablóknak, semmint ellenséges csapatnak tekintetvén a terv homályban maradjon. Cyrus, mint egyébkor szokta tenni a had más részével nagyszerű vadászat színe alatt Armenia határaihoz közeledék s legott egy ügynök által, ki a közvetlen közelében levőkön kivül más körülményeket is észre szokott venni, Eruantot az adó beszolgáltatására s a köteles haderőveli csatlakozásra szólítja fel. Eruant a terhes felhők jövetelét jósló felhivásra családját kisebb fiával és kincsével a fenjelzett menhelyre küldvén, őmaga ellentállásra készületeket tesz; de hamarább, semmint vélné, sarkában van az ellenség, miért is lehető sietséggel egy hegynek nehezen közelíthető magaslatára vonul. Cyrus, hogy a menekvés reményét elmesse, a helyet embereivel körülvéteti, s az éhhalál esélyeinek kitett királyt a megadásra sürgeti. Ezalatt a királyi család sarka után leselkedő vezér a czélba vett martaléknak birtokába jutott. Eruánt látva, hogy annyi bősz hullám tolúl feléje, az el nem odázható helyzet tudatában enged a fölhivásnak. A csel sikerült, s a kiszemelt zsákmány egész családjával Cyrus előtt áll, jelen van Tigrán is e semmikép nem kedélyes összejövetelen, ki eddig egyébütt intézkedvén, önként megjelent. A siker éles fegybeszéd tartására ragadá a tűzes perzsát, szemére lobbantja Eruántnak szószegését, s figyelmezteté őt, hogy a megvetés súlya fogja nyomni, ha feleleteiben az igazságot elmellőzné. Eruánt a színpadi sebességgel méd-perzsa udvaronczokból összetákolt vérbiróság előtt a szerencse fiának minden nemes lelket felingerlő kérdéseire egész nyiltsággal pontról portra válaszolt.

A párbeszéd előszavában így szól Cyrus:

„Te anyám atyjától legyőzetvén miért nem teljesíted adott szavadat?“

‚Szabadság után vágyakodtam; ugyanazt akartam fiaimnak is hagyományozni.‘

„Igen szép a szabadság kivivását megkisérleni, s a szolgaságnak fegyver élével véget vetni; de ha az nem sikerül s mint pártütő új kisérleteket tenne valaki, hogy urának hatalmát lerázza: az ilyen mire érdemes? mint helyesen cselekvőt megbecsülöd, vagy mint hálátlant megbünteted?“

---

1) Xenophon Cyri institut. III. p. 62. Dunker. Ó-kor IV. köt. 360 lap.

‚Megbüntetem.‘

„S ha alattvalóid egyikét kitűntetted, s ez vét ellened, meghagyod a birt hatalomban, vagy helyébe mást rendelsz?“

A kérdett zavartalanul viszonzá: ‚Úgy van, mást rendelek.‘

„Ha a mellett amaz gazdag is, meghagyod gazdagságát, a vagy pedig szegénységre juttatod?“

‚Mindentől megfosztom.‘

„Ha észreveszed, hogy menekülni akar, az ellenséggel kaczérkodik?“

‚Halállal ölöm meg.‘

E baljóslatú szóra a jelenlevő nőket csüggedés árnya lepte meg, képzetök rohamának magukat átengedvén, a végveszély rémével tépelődnek, s a hangosan zokogóknak sűrű köny pergett alá szemeikből; hisz minden jel oda látszik mutatni, hogy a fejtörő igazságnak kimondása a királyi háznak egyetemes romlását okozandja. A győzelemhez olcsó áron jutott Cyrus nagy nehezen csendet eszközöl s a bünlajstromnak utolsó tételét olvassa fel.

„Igazat szólottál, de itéleted azokra vonatkozik, kik fölött neked hatalmad van; már most nekünk hason helyzetben minő tanácsot adsz?“

A vallatási szikra meg tevé hatását. E kérdés rohamos benyomásra számolt, s csakugyan a közlevertség és a megindulás megállította a jelenlevők szavát, a heves szóváltás is szünetel. Erre előlép a lelki éberséget tanusitó királyfi, hogy a kivetett tőrszálakat szétszaggassa. Ki hinné? Öröm szálla Cyrusnak keblére; ugyanis erős vala hiedelme, hogy nyilt kérdései alatt lappangó gondolatait a mély belátású Tigrán kilesvén, jó tanácsával reménye valósulását érvényre emelendi. Várakozása teljesült. Tigrán csodálandó szerénységgel az ékesszólás ellenállhatlan bájával hangoztatá: ‚Ha akarod, a káros viszály kiegyenlítése tekintetéből atyám helyett én adok üdvös tanácsot.‘ A rokon örömérzet tükrözé magát vissza a szigorú szavak köpenyébe rejtöző Cyrus arczán, midőn előadását hallja szive barátjának, ki ismert bölcseségének legszebb színpompájában fejti ki az eszélyesség fogalmát megtestesítő érveit, melyek kapcsán megnyilt az alkalom arra, hogy egymáshoz bizalmas lépéssel közeledhessenek.

A lélek ragyogó megelégedésével hallgatja Cyrus kebelbarátjának szavait: ‚Midőn atyám életére törő eljárással a helyzeten javítani akarsz, diadalod elősegítése helyet veszedelmet termelsz.‘ Ezen előzménynek szilárd nyugpontjáról szelleme egész erejével figyelmezteti a győzöttek sorsának szálait kezében tartó Cyrust: hogy a lélek ellenszegülését felhivó vad erő legtörékenyebb szivhodító eszköz, a zavarok szítása üdvhöz nem vezethet; holott a jótéteményekkeli megboszúlás győzelmi biztos jóslat, mely a hálaérzet virulását kelti fel lelkünkben ‚Kezeskedem, hogy jó- és balszerencsében ezen érzet atyám keblében mindig előtérben álland, kit elvégre a jelen helyzet érthetőleg megyőzött fensőbbségedről.‘ A békülékeny hatalmasnak szeme meghatottságtól sugárzott. A fő-kérdés tehát megoldatván az indulatok csillapultával az idegeket zaklató szavak sötét felhője is gyorsan átvonul, az egyetértés szelleme, miként az áldott nap kezdé fénysugarait szétlövelni; s kik egymást ellenségnek hitték, egyek akaratban elannyira, hogy a közellenség ellen együtt köszörűlnek kardot. Cyrusnak ezzel tág mezeje nyilik nagylelkű kedvezésekkel rendelkezni; jóakarattal hallgatja Eruántnak haderő és pénzbeli bőkezű ajánlatait; azonban minél megnyerőbb küldetésben akarván eljárni, ketté ollozza az ajánlatok túlterjedt fonalát s Tigrán vezérlete alatt négyezer lovasság és huszezer gyalogságból álló segélyserget kivánt, 3000 talentumnyi ezüst készletből a kimaradt 50 talentumnyi adóhoz még ugyanannyit számítva megtartott száz talentumot.[1])

Hogy egy ténynyel többet tegyen, befejezésül a felajdult keblek talán fenmaradt fájdalom-nyomainak kitörlésére, kedélyes tábori lakomát rögtönöz, melynek folytán az elégültség, fűszerezve az örvendetes pezsgő élettel — tetőpontját érte.

A szabad lábra állított királyi család és udvarnokok magasztalták a férfi nemes szivét. A helyzet földerítésére nem kevéssé jellemző, hogy Tigrán a hű sziv szeretetében minden kornak például szolgálható nejéhez e kérdést intézé: ‚Nemde Cyrus nemcsak szép, hanem nemes szivű is?‘ Mire az élet tavaszán levő nő oly bensőséggel, minő csak a rendíthetlen hűségnek ajkáról szokott hangzani, válaszolá: „Én őt az egész idő alatt nem is láttam, szememet csupán arra függesztém, ki képes volt érettem és szabadságomért életét terhes adó gyanánt oda-adni.“

---

[1]) Xenophon de Cyri institut. III. I. C. 8. C. 3 és 4. Τάλαντον görög pénzösszeg, a nagyobb 80 és a kisebb 60 minát tett = 2165.60 frt. E helyütt súlymértéket jelent, mely nem volt minden államban egyenlő, többnyire = 50 fonttal.

Szándékos vala — márcsak az igazság kedvéért is e történeti regénynek tekinthető, de minden esetre érdekes kérdés előtti hosszasb időzés: nem akarván azt csak úgy érintőleg tárgyalni; részint, hogy a tárgyak futólagos emlitésével meg nem elégedő, s terjedtebb olvasmányokhoz szokott olvasó legszerényebb igényeinek némi szolgálatot tehessek; részint, hogy a folytonos regény olvasásba elmerült lélek e fárasztó úton haladva némi nyugpontra találjon főleg pedig, hogy a szépet és jót örömmel megragadó ifjú ivadéknak, pislogó mécsként használható útmutatás legyen nyujtva azon esetre, ha saját házában netalán számkivetve élő őstörténelmét tanulmányozni ohajtaná.

Midőn e hő reménynek kifejezést adunk, vajjon az igazolva lesz-é? Nem tudjuk, mindazáltal ez ellenállhatlan ékesszóló remény után indulva, hadd haladjon tovább a toll e munka irásában.

A hellenművek irodalmi súlyát el nem ismerni, árva léleknek ismerve.

Xenophonnak, a honi történészek nézeteihez nem közel álló előadásából legalább azon bizonyosság merithető, miszerint Tigránnak jellemrajzát úgy ecseteli, hogy az alárendeltség kinos érzetét keltő helyzetében is a szemlélő benne nem kis lélekkel találkozik.

De nézzük a dolgot közelebbről. Kérdés, vajjon a Cyrus életére vonatkozó történeti láncz szilárd anyagból van-e fűzve? E kérdésnél a sejtelem és gyanításnak el kell némulnia; a törpének pedig nem tanácsos az önismeret határait átlépve magas széken feszelegni; mert könnyen elsiklik. Küzdjön tehát a tudományos észlelés; ez azon bizonyitékot nyerte: mely szerint az igazságképen hirdetett tények itt vagy másutt, — vagy épen nem történtekkel vegyitve, az egészről czélzatosan ragyogó sugarakból szőtt alakot akarnak nyújtani.

A vizsgálat alá vett, sokfelé elágazó vélemények összevetéséből nyert eredmény im ez: A perzsáknak e kérdésre vonatkozó túlzásaiban Xenophon is osztozkodott, hisz az ember ilyesmiket teljesen ki nem kerülhet; e túlzásoktól azok közül, kik e kérdéssel foglalkoztak, nem sokan maradtak menten.

A görög tudományokban beavatott honi kalauzaink a valót nem kiszinezéssel, hanem érvekkel vitatják meg.[1]

Midőn tehát azt állítják: hogy nem lehet a Xenophon által leirt alakot szigorúan venni: az oly állitás, melynek védelmére kelnek más elsőrangú, s nézeteiket eléggé szellöztető tekintélyek.[2] Így Cantu C.: „A görögöknél teljesen hiányozván a keleti polgárisodás érzete, ők egészen elferdíték a tényeket, és még akkor is nem ad nekik senki is hitelt, midőn csak balul fogták fől a dolgot. . . . . . Xenophonnál a „Tizezer visszavonulása“ és a „Hellenikák“ való és pontos részletekben bővelkednek, melyek az emlékiratok sajátságos természethű modorában adattak elő; s jóllehet a Cyropaedia csak regény, a gyakorlott szem könnyen kiismeri abban a valót, melylyel Socrates tanitványa a tökéletes uralkodó s a keleti szempontból boldog birodalom eszményét körülirta. Más történetirók saját hazájuk történeteibe Perzsia viszontagságait is beszőtték. — Már Herodot idejében Cyrusnak alig egy százados története mesékkel volt elárasztva, melyek egyébiránt minden nagy név kiséretében föltalálhatók; még több mesét gyüjtött össze Xenophon maguk- a perzsáktól.“

---

[1] Cshámicheán Mihály I k. 196 l. Csákêdsián Efrem 23 l. — Confrontando le storie d' Erodoto, di Senofonte, e di Mar Abas. (az örmény tört. egyik forrása) intorno a Astiage ed a Ciro, sı osservano tante differenze che si direbbero le tre storie risguardare tre principi diversî. Ma le circonstanze riferite da Mar Abas sembrano meglio fondate nel vero, quelle d' Erodoto un po' favolose, e quelle di Senofonte, romanzi, come disse anco il Calmet.« Chor. M. Olasz forditása. Velencze 1850 72 l.

[2] Il n'est pas etonnant, que l' Europe soit restee si longtemps etrangere indifférente a'la langue d'un peuple, dont l' histoire, difigure'e par les Grees et les Romains, n' offrait que fables, obscurités, incertitudes. Les invasions, qui desolérent successivement l' Armenie, ont aneanti grand nombre de manuscrits précieux. Les autres, enfouis dans la terre ou dans la poussiére des convens, étaint souvent inconnus a leurs propres possesseurs. Vaill de Florival. Hist. d' Arm. 113 l. — Id unum . . . . . lectores meminerint, tametsi Graecorum, romanorumque scriptorum fides atque auctoritas magis nobis perspecta sit atque explorata, Orientis tamen Scriptores rerum suarum accuratiorem certe notitiam habere potuisse.

Ekkép nyilatkoznak a Whistonok, kiket különben korántsem lehet arról vádolni, hogy Ch. M. irányában vakon »in verba Magistri« esküdnének. Mos. Chor. L. 2. p. 85.

„Maga a Cyropaedia czím is azt mutatja, mikép Xenophon egyedül csak Cyrus neveltetésének történetét szándékozik adni; s az erkölcsi és politikai czél annyira világos, hogy az igazság keresésétől is fölment mindenkit. A végét — úgy látszik — más kéz irta. Hogy bitorlónak ne bélyegezze hősét, Cyrust Astiages mediai király unokájának, és ennek fia Cyaxares oltalmazójának teszi; hanem már a „Visszavonulás“-ban Ctesiás és Herodottal egyezik, állítva mikép Astiagestől a koronát elrabolta.“ [1]

Ennyire halmozott vélemények több körülnézést okozva gátlólag lépnek e munka folyamának elébe; ezért talán a türelem is hosszasan vétetett igénybe; azonban mindezek fölhozásában nem vala szabad fukarkodni, hogy az e tekintetben teljesebben értesült honi történészeknek hitelessége iránti megnyugvás annál lehetségesebb legyen.

MÁRKOVICH JAKAB.

---

[1] Cantu C. 3 k. 2 és 17 l. Justin állítja, hogy Cyrus Astiagest csak is országától fosztotta meg, s őt a hyrcanok fölé rendelte, minthogy a médekhez őmaga nem akart visszatérni. Erre a Whiston fivérek véleménye ez: Ha Justin előadásának hitelt adunk, úgy az Astyages és Tigrán közötti harcz akkor történhetett, a midőn Astyages a hyrcanok kormányzásával volt megbizva. Mos. Chor. 1 k. 70 l.

A Megváltó kegyképe Genuában.

IRTA FÁRAÓ SIMON.

II.

Miután Ábgár küldöttsége átvette a csodálatos módon elkészült arczképet, örömtelve kelt útra, hogy mennél előbb vigye meg szeretett fejedelmének a vigasztaló választ.

Az első város, hol pihenőt kellett tartani, Hierapolis volt. Itt utasainkat bizonyos neme az aggálynak lepte meg. Féltek, nehogy kifosztassanak; Ánán tehát a városon kivűl lévő téglakemenczébe rejtette el a drága ereklyéket.*) Azonban a rákövetkező éjjel oly rendkivűli fényesség terjedt a város felett, hogy az álmából felriadt lakosság, mely azt gondolta, hogy tűzvész garázdálkodik, megijedve szaladt fel s alá. Mikor már némileg lecsillapult a rémület, többen azon hely felé siettek, hol a lángáradat mutatkozott.

Ánán, ki őrt állott a kemencze előtt, az út fáradalmaitól kimerülvén, elaludt s azért mit sem tudott a történtek felől; a lakosság ide érkezett része, mely abban a véleményben volt, hogy ő gyujtott tűzet, felkölti őtet és minden kikérdezés nélkül megfogja és a városba hurczolva fogságba veti. Másnap reggel elővezetik és kikérdezik az előljárók. Ánán ártatlansága érzetében, nyiltan elbeszélte, hogy honnan jő, mi járatban van és társaival együtt mit rejtett el a téglakemenczébe. Erre visszaadják szabadságát s vele együtt még sokan jőnek ki, megnézni a rendkivűli fényességet árasztó képet.

Ánán épen találta ugyan eldugott kincsét; de bámulva vette észre, hogy a Megváltó arczképének hű lenyomata mutatkozik egyik téglán, mely azt eltakarta. A városbeliek szintén csodálkoznak ezen, s habár képtelenek voltak felfogni azt, hogy minő természetfeletti hatalom keze működött ezen eseménynél, — mégis a képes téglát örök emlékül maguknak tartották vissza. A küldöttség pedig tovább folytatta útját, mely mintegy 12 nap mulva végre Edessa királyi székvároshoz közeledett.

---

*) Alkalmazott értelemben emlék, mely tiszteletben tartatik.

Ábgár mindenekelőtt mély alázatossággal s ájtatos buzgósággal szemlélte az átnyujtott arczképet, azután öröm könyeket hullatva olvasta a levelet. A szemfüles körülállók, kik nemcsak a király meghatottságának, hanem a vigasztalódásnak is, mely ennek arczán mutatkozott, tanui voltak, mindnyájan nagy figyelemmel hallgatták Ánánt, ki a küldöttség nevében részletesen beszélte el utazásuk körülményeit. — Ezután a király parancsot adott, hogy a bálványistenek nyilvános oszlopai gyékénynyel takartassanak be; a város kapúja felett lévő oszlop vétessék le s helyébe Jézus arczképe tétessék oda. Egyszersmind intézkedett arról is, hogy minden ember, ki a városba jő, a kapúnál megállva, térd- s fejhajtással nyilvánítsa tiszteletét a csodatevő kép iránt.

Krisztus menybemenetele után nem sokára megérkezett Tadé apostol Edessába, hol a király őtet következő szavakkal fogadta: „Nemde te vagy az áldott Jézusnak tanitványa? Ő megigérte volt, hogy küldeni fog hozzám egyet tanitványai közül, ki megszabadítson fájdalmaimtól.“ Mire felele Tadé: „Ha hiszesz Jézus Krisztusban, kivánságod tejesülni fog.“ — „Én hittem benne és az Atyában — mondá Ábgár; azért össze gyüjtöm seregeimet, hogy kiirtsam a zsidókat, kik keresztre feszítették az Istenfiát; csak a római kormány ne gátolna meg tervem kivitelében!“ Ekkor az apostol a királyra teszi kezét és ez azonnal meggyógyul betegségéből. Erre ő, családja és az előkelőbbek közül sokan fölveszik a keresztséget.

Az apostol még több napig hirdette az üdv igéit a a városban és a környéken; a keresztények száma naponként szaporodott. Mielőtt a hitkövet innen eltávozott volna, maga helyébe Áddé nevű férfiút rendelte püspöknek . . .

Ábgár, miután az Üdvözitő tanait elfogadta, körülbelül még 3 évig élt; éltében a kereszténység már szépen virágzott országában; de halála után fia Ánánun megtagadta a keresztény hitet és parancsot is adott, hogy a bálványtemplomok állíttassanak helyre s a kereszténység irtassék ki.

Sokáig foglalkozott azon gondolattal is, hogy hogyan lehetne a Megváltó arczképét a város kapújáról minél csufosabban ledobatni s megsemisítni. Azonban a pogány király ezen istentelen czélját nem érhette el; mert a szent-életű Áddé püspök, ki mennyei intés által értesült a gonosz szándékról, a legközelebbi éjjel kiséretével a kapúhoz ment és az Üdvözitő képét az örök lámpással együtt a fülkébe — hol elhelyezve volt — falazta. Az így elrejtett szentképről a nemsokára bekövetkezett üldözés alatt, midőn nemcsak az istenfélő püspök, hanem a hívek közül is sokan nyerték el a martiromság koronáját — mindenki elfelejtkezett.

Sok — majdnem ötszáz évig maradt a fülkébe falazott kép elrejtve. — Végre a perzsák királya Chozrov, győzedelmes harczok után 539-ben Edessa városát ostrom alá veszi; a bennlakók félelem és rettegés közt Istenhez könyörögtek szabadulásért. És ime buzgó fohászaikat Isten meghalgatta! Ugyanis Eulalius püspöknek álmában egy angyal ezeket mondá: „A város kapúja fülkéjében van a Megváltó legszentebb képe; keresd meg és azután vedd azt magadhoz, és megfogtok szabadulni az ellenségtől.“

Másnap tehát a püspök ünnepélyes körmenetben megy a kapúhoz; megvizsgálja a helyet, s mintegy isteni ujjmutatásra azonnal megtalálja a fülkét; sietőleg felbontatja a falat, s bámulat! nemcsak a képet ép állapotban találja, hanem a lámpa is, még mindég világítva égett.

Ezalatt az ellenség aknákat ásatott a falak mentében; a püspök magához vevén a szent ereklyéket, felment a vár falára, honnan nehány csep olajat öntött le az összehalmozott gyú-anyagra, mely azonnal meggyúladt; erre hirtelen szél támadt, mely még élesztette a tűzet; a lángok a hadieszközöket porrá hamvasztották, a katonáknak nagy része pedig életét veszítette. És így Chozrov kénytelen volt menedéket a futásban kereső seregének töredékével Perzsiába visszatérni.

E kiváló eseményről bámulatos lelkesedéssel tesznek említést Jób alexandriai, Kristóf antiochiai és Vazul jerusálemi patriarchák, Theophilus császárhoz a kép-irtók ellen intézett védirataikban; úgy szintén Evagrius is egyháztörténelmében (4-ik könyv) körülményesen szól Edessa városának megszabadulásáról.

A Megváltó ezen arczképéhez a buzgó keleti keresztények még akkor is elzarándokoltak, a mikor e város (Edessa) már a törökök fennhatósága alatt állott.

Híre a csodáknak, melyek e kép körében történtek, a távol fekvő tartományokba is elterjedt. — Biborban született (Porphyrogeneta) Konstantin byzanti császár e hírek hallatára elhatározta magában, hogy székvárosa számára megszerzi ama csodatevő képet. Követet küldött tehát Edessa város kormányzója- Sulejmánhoz, és nemcsak azt igérte ennek, hogy ha a kép megszerzéséhez segédkezet nyujt, a fogságában sinlödő törököket szabadon bocsátja, hanem még 12000 ezüst pénz jutalmat is ád neki.

Mivel a kormányzó, ki minden egyes zarándoktól a képlátogatásért sarczot vett, — istentelen műveletéből több jövedelmet remélt, nem sietett a császár akaratának eleget tenni, hanem inkább avval védekezett, hogy a városbeliek nem hajlandók kiadni a képet. Miután sem fenyegetések-, sem igéretekkel nem volt képes Edessa lakóit rábirni a császár, hogy akaratát teljesítsék, — hatalmas sereget küldött rájok. Ekkor megijedt a kormányzó s most maga kényszeríté a népet a kép kiadására.... Konstantin fennebb említett igéretét teljesítvén, visszahivatja seregét és Samosata város püspökét, Ábrahámot bizta meg a kép átvételével.

Ábrahám ünnepélyes járdalat (processio) kiséretében vitte kifelé a szt. ereklyéket; de a város határánál hirtelen iszonyatos zivatar támadt; erre Edessa lakói sirva, zokogva így kiáltának: „Ime az égi jelentés, mely szerint Isten sem akarja, hogy más felé vitessék a szentkép!“ és visszakövetelték drága kincsöket a püspöktől, ki útját az Euphrát kikötőjéhez csak a török kormányzó által adott katonák segítségével folytathatta.

Euphrát partján az edessabéliek ismét megújították ellenállásukat, azonban Konstantin küldöttei észrevétlenül beszállnak a közel álló hajóba, melyet hirtelen támadt szél a túlsó partra hajtott.

Útközben Konstantinápolyig sok csoda történt. Mindenütt, a hol megállapodtak, özönlött a nép, kérvén a püspököt, hogy a szentképpel adjon rájok áldást.

Mikor Theophilacrus a konstantinápolyi patriarcha tudomást vett arról, hogy utasaink a városhoz közelednek, ünnepélyes körmenetben elejökbe ment. A szekrényt, melyben a drága ereklyék (Jézus arczképe és az Ábgárhoz küldött levél) őriztettek, a császár fiai vették válaikra; a rengeteg sokaság a Sophia templom felé haladt; a csodaképet elébb nehány órára a nagy oltárra tették, hogy a nép láthassa s ájtatoskodását végezhesse, azután a császar palotájába vitték. Itt rövid ideig letették a trónra, hogy ez megáldassék, azután állandóan az udvari kápolnában őriztetett.

Fleury, az egyháztörténetiró, nagy terjedemű leirást nyujt a jelzett szent ereklyéknek Edessából Konstantinápolyba történt áthozataláról. Baronyus ezt az eseményt 944-dik esztendőre teszi.

Nem lehet bizonyosan tudni, hogy mikor került a levél vissza Edessába; de Cedrenus tisztán irja, hogy „Maniaces Gergely, az euphratparti városok praetora, 1030-ban Byzantba küldte Edessában talált Megváltónk levelét.“

Majdnem három századdal később forradalom ütött ki Konstantinápolyban. Azok, kik e népmozgalmat előidézték, mindent felforgattak s sok tárgyat pusztítottak el. Nicetas feljegyzése szerint: „A rablás a császári kápolnára is kiterjedt, a szt.-képek ékességei elvétettek, sőt azon szekrényke is, melyben a Megváltó levele tartatott, e fosztogatás áldozata lett.“

Mikor a byzantiumi trónon a kiskorú Paleologus János ült, ennek ipja és gyámja Cantacusenos János, a kormányzást egészen magához ragadván, sok zavarra nyujtott alkalmat. Azonban a genuaiak segitségével sikerült Paleologusnak legyőzni ellenségét s véget vetni a belzavaroknak; a saracenoktól is visszaszerezte birodalma azon részét, melyet ezek, — a zavarok ideje alatt — elfoglaltak volt.

A császár fényes győzelmei után Montaldo Leot, a genuaiak fővezérét, ki a pogányok ellen viselt háborújában kiváló szolgálatot tett neki, Üdvözitőnk csodatevő arczképével ajándékozta meg. Montaldo a megbecsülhetlen ajándékot 1363-ban magával vitte Byzantból Genuába, hol azt palotája kápolnájában mintegy 20 évig őriztette.

Mikor a vitéz fővezér végóráját közeledni érezte, gyóntató atyjának tanácsára a szentképet Szt.-Bertalan templomának (Genua) hagyományozta. Szt.-Vasul rendjének atyái, kik e templomban szolgáltak, — a végrendelet értelmében — pontosan megtettek mindent. Kemény zárak alatt őrizték azt gondosan s csak nagyobb ünnepek alkalmával tették ki a boldogságos Szűz-Mária oltárára, mely előtt folytonosan ájtatoskodtak a buzgó hívek.

Mintegy másfél századdal később a Genuában támadt zavargások ideje alatt egy százados ellopta a kegy-képet... és avval Francziaországba menekült. Azonban XI-ik Lajos király parancsára visszakerült az, az előbbi atyákhoz, kik drága birtokuk miatt 1798-ban, — a népuralom idejében — ismét nagy félelmet állottak ki.

1810-ben, mikor I. Napoleon szigorú parancsa jobbára kiűzette házaikból a szerzeteseket, megszünt az isteni szolgálat a genuai Szt.-Bertalan templomában is. Midőn a fosztogató dictator kiküldöttei a város nevezetességeit kutatták, ezek egyike ugyan kezébe vette a Megváltó arczképét, de mivel nem tudta, hogy mi van kezében „a homályos és elavult vásznat“ — ott hagyta. „Elrejtem arczomat előlük.“ Mózes V. k. Deut. 32, 20.

Az itt őrzött páratlan kép képezi Genua városának legdrágább kincsét. A búcsújárók közelről úgy, mint távolról — pünkösd napján most is nagy számmal zarándokolnak el e kegy-képhez és tiszteletök e kiváló tárgya előtt, nagy buzgósággal végzik ájtatoskodásukat.

* * *

Besigtháslián dalaiból.

Oh, lennék én csak a tavasz'
Szelid fuvalma: röpke lég;
Szállonganék fejed körül,
S fürtidre csókot hintenék!

Oh, lennék szende rózsaszál,
Derült mosolylyal ékesen;
Virulnék kora' hajnalon,
Magasztos-édes kebleden!

Oh, lennék álomkép csupán,
Lebegve éjeid felett:
Kilesném lelked' álmait —
És elrabolnám *szivedet!*

Simay János.

* * *

Egyházi régiségeink.

Irta: G. J. G. m.

II.

A szamosújvári örmény kath. egyházban levő ruhák, mint már mondottuk,[1] nem mind keleti eredetűek; van közöttük olasz, góth, renaissance eredetű is. Valószinű, hogy ezeket itt (Magyarország) szerezték meg a hazai örmények.

Ezek közt az első helyet bizonyára az a pallium (?) foglalja el, mely valósággal remek mű. Ezt hihetőleg Verzireszky Auxentus püspök kapta — nagy érdemeiért — ajándékba Rómától. — Ez és azon palliumok közt, melyeket napjainkban viselnek a bibornokok, nagy különbség létezik. Alakja hasonlit ugyan a mostaniakéhoz, de az sokkal nehezebb, nagyobb és hosszabb; súlya egy kilogram és 28 dekagram, szélessége 30 cent, hossza egy meter és 14 cent.

Alapja ezüst szövet, arany fonallal egyszerűen kivarrva. Elől, hátúl, valamint a vállán selyemmel hímezett élő-alakok vannak, tojásdad keretekben, többnyire szőlőlevelek és gerezdek között. Az emberi alakok arcza meg keze nincs hímezve, hanem rézmetszetű nyomtatás, vizfestékkel színezve.

Most vegyük szemügyre a palliumon levő szent képeket. — Ezek a következők: elől van (alulról kezdve felfelé) Ս. Սեղբեստրոս (Szt. Sylveszter pápa) tiarával fején; valamível feljebb Ս. Յովհաննէս (Szt János evang.); legfelül Մայր Աստուծոյ (Isten anyja); a hátsó oldalon, felül Տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս (az Úr Jézus Kristus); lejebb Ս. Ղուկաս (Szt. Lukács evang.); legalúl Ս. Գրիգոր (Világosito Szt.-Gergely) aranynyal gyönyörűen hímzett piros selyem pluvialéval, püspöki süveggel és pálczával. — A pallium vállán jobbra Ս. Մատթէոս (Szt. Máté evang.); balra Ս. Մարկոս (Szt. Márk evang.). A pallium végein elől úgy, mint hátul öt-öt, 14 cent. hosszú csinos arany bojt van. A nagy csinnel kiállított munkának eredete — úgy hiszem — benyulik a XVII-ik század második felébe.

Most az a kérdés merül fel, hogy ezen ruha darabot palliumnak tekintsük-e vagy stolának? Én ezt, ha a vállán is ne lennének alakok, és hátsó része ne lenne épen olyan hosszú, mint az elő rész — örmény stolának tartanám. — A mostani örmény եմիփորոն (emiphoron) vagy pallium (ilyent használnak mai napság a katholikosz és az érsekek egyházi ténykedés közben) külső alakra nézve ugyan nem ilyen, mint ez; de ha a functionarius magára veszi, épenséggel azt a formát kapja, a milyen a mostan szóban levő pallium. A mostani örmény pallium majdnem négy méter hosszú és 30—40 cent. széles ruha, mely gombokkal vagy kapcsokkal úgy van ellátva, hogy az, ha azt az egyházi teljes ornatusra öltik, és elől-hátúl, balról és jobbról begombolják vagy bekapcsolják — olyan alakot kap, mint a milyennel bir a latin pallium.

---

[1] L. »Armenia« 11 szám 349 l.

A mondottaknál fogva azt hiszem, hogy ez pallium: de se nem örmény, se nem görög, se nem latin, hanem a háromnak vegyüléke; vagy aztán örmény és görög pallium, de régi (eredeti) alakjában (?) — Ha valósággal ez; akkor a jelen ruhának becse még nagyobb; mert ilyen ruhadarabot sem az örmény egyházban, sem a görögben nem ismerünk, még ha századokkal is visszamegyünk,

Vagy ha egyik se ezek közül, akkor azt kell feltennünk, hogy az régi alakú latin pallium, milyen nehány századdal ezelőtt létezett. . . .

Kiváló és különös említést érdemel továbbá az az igazán gyönyörű és bensó értékére nézve is nagybecsű egyházi ruha, melyet Eleonora királyné I. Lipót neje és VI. Károly anyja ajándékozott a szamosújvári örmény egyházmegyének illetőleg ezen egyház fejének, a nagytudományú Verzireszky Auxentius püspöknek

Határozottan lehet mondani, hogy a szamosújvári — több rendbéli — egyházi ruhák közt az első helyet ez foglalja el. A szövet — úgy látszik — eredetileg nem volt egyházi öltönyre szánva; inkább királyi (koronázási ?) nagy palást, vagy hosszú úszályos (menyegzői?) köntös lehetett, a melyet később a fent említett királyné a nagyérdemű püspöknek ajándékozta.

Ezen palást vagy köntös eredetileg nagy és terjedelmes volt, mi onnan is látszik, hogy ez képezi most nagy részét egy egész rendbeli egyházi ornatusnak. Mert ebből

van nagyobbára csinálva egy $4\frac{1}{2}$ méter hosszú és egy méter és 15 cent. széles oltári antipendium; egy terjedesmes nagy pluviale, melynek hossza 1 méter és 30 czent. a szélessége pedig 2 méter és 80 cent. egy nagy miseruha; két hosszú dalmatica, egy stola, két karöltő és egy püspüki süveg.

Magának a szövetnek az alapja ezüst és selyem; nagyon nehéz és finom anyag. Ez aztán fél dombormű alakban (en basrelief) gondosan, nagy csínnal chenille- (sénily, senilia) meg aranyozott ezüst- és ezüst fonallal van kihímezve. Vannak rajta — a többféle czifrázatokon kivűl — csínosan és finom ízléssel kidolgozott levelek, virágok (tulipán, rozsa, liliom) különféle alakok; várak három-három toronynyal, ezüst szállal és aranyozott ezüst fonallal kihímezve; két lábon álló oroszlánok, fejökön koronával; kétkét gyürű egymásba illesztve, többszinű pillangok darázsok, méhek. Igen jellemző különösön a német császári korona és az arany gyapjas rend.

Ezen jelek: a három tornyos várak, a koronás oroszlánok, az egymást kapcsoló gyürűk, de kiváltképen az arany-gyapjas rend, meg a császári korona világosan mutatják, hogy ezen ruha nem közönséges ember tulajdonát képezte. Dr. Falke, udvari tanácsos és a bécsi osztrák muzeumnak igazgatója, határozottan állítja, hogy ezen különös jelek csak is fejedelmi személyt vagy dolgot illetnek meg. A császári koronának jelentősége világos; az arany gyapjú akkortájban bizonyos fejedelmi állást jelentett; a várak Kásztiliának, az oroszlánok Aragoniának jelképei (Eleonora, mint VI Károly anyja, spanyol herczegné volt); a tulipán, a liliom, a darázs, a pillangó stb. talán (?) egy-egy vármegyének jelképei.

Az állatocskák, a virágok, az oroszlánok, egy szóval minden alak és czifraság ügyesen, gondosan és szépen van kidolgozva; a színek oly izlésesen vannak egymás mellé állítva, hogy az ember bámul, ezen igazi remek és drága művön; a vizsgáló órákig elnézheti és mégis jól nem látta, még mindig talál újabbnál újabb és szebbnél szebb dolgokat e gyönyörű művön.

Habár — mint már fentebb is mondám — a szövet nagyon nagy, mindazonáltal fel lehet tenni azt, hogy az egész több kisebb — 55 cent. hosszú és 30 cent. széles — darabból van összeállítva; és két ilyen 55 cent. hosszúságú, meg 30 cent. szélességű darab teszen egy egészet, ebbe vannak foglalva mind a fent említett virágok, vázak, koronák, gyürűk, állatocskák, oroszlánok, az arany gyapjas rend és a többi czifraságok. Ezen alakok, minden két ilyen lapon egyszer ismétlődnek.

Már az a körülmény is, hogy ezen ritka ruhákat évenként csak is a király születése és Szent-István király napján veszi használatba a szamosújvári örmény egyház, világosan a mellett bizonyit, hogy ezen egyház a mondott drága ruhákat Eleonora királynétól kapta ajándékba. — Aztán még az antipendium hátán levő örmény felirat: *ծնն թագաւորին ընծայման* (a király születés napjára) is mutatja hogy ezen nagyon értékes és párjukat ritkitó ruhák egykor valami összeköttetésben állottak a királyi házzal.

Majd más alkalommal szólani fogunk még a Szamosújvártt levő egyházi ékszerek- és edényekről.

* * *

Szellemi művelődés az örményeknél.

II.

— Befejező közlemény.*) —

Vizsgálatok.

20. §. Minden évnegyed és tanév végén vizsgálatok tartatnak. Az évnegyedes vizsgákon csak az iskolai elöljáróság és a tanitók vannak jelen; ellenben az évvégi vizsgálatok nyilvánosak. Minden tanév végén a szülőknek „Értesitő“-t (*վիճակացոյց*, vidságáczhujczh) küldenek.

21. §. A tanuló az iskolai tanfolyam befejezése után bizonyitványt (*վկայագիր* vêgájákir) kap.

---

*) L. »Armenia« 183 lbp.

22. §. A vizsgálatok napját a kerületi tanács állapítja meg, de ezen megállapodását köteles a nemzeti elöljárósággal is közölni. Vizsga után van a jutalom-osztás (*մրցանակաբաշխութիւն* mêrczhánágápáschuthiun). Ezen ünnepélyen a patriarcha, vagy ennek helyettese elnököl. — A nagy szünidő (*արձակուրդ*, árczágurt) 15—30 napig tart.

23. §. A tanév szeptember 1-én veszi kezdetét (tébroczhágán dárékêluch.)

Szünidő.

24. §. Szünnapok vasár- és ünnepnapokon kivül, új-év első napja, karácsony első napja, farsang három utolsó napja, a nagyhét három utolsó napja, a Szt.-Fordítók*) ünnepnapja, a szulthán trónralépténck évfordulati napja és a nagy szünidő (l. a. 22. §.)

Napló és osztálykönyv.

25. §. A kerületi előkészitő iskolák (népiskolák) naplói és osztálykönyvei a következő rovatokkal birnak:

1. A tanulók névsora; 2. tantárgy napló; 3. látogatók; 4. elmaradás és magaviselet; 5. órafelosztás; 6. vizsgálat; 7. figyelem; 8. irásbeli feladatok tárgya; 9. tanitó és előadott tárgy; 10. kimutatás (ebbe jegyzi be a tanitó azt, hogy jelen volt, vagy utólagosan akadályoztatása okát.)

Gyermekkert.

26. §. A kerületi tanács, — ha a hely megengedi — az előkészítő iskolák közelségében, ellenkező esetben más alkalmas helyen állíthat fel gyermekkertet (*ծաղկոց*, dzághgoczh) 4—6 éves gyermekek számára. A gyermekkert tanitónő gondozására bizatik.

27. §. Miután e szakasz szabatosan szól a gyermekkert czéljáról, átmegy a foglalatosságokra: 1. Ima, mese, ének,

---

*) *Սրբոց թարգմանչաց տօնին օրը* — Szt. Izsák és Meszrob sajátlagos neve. *Թարգմանիչ* (tharkmánicsh), interpres, *ἑρμηνεύς*, magyarázó, tolmács; therdsumán (arab); dragoman, drogman, trugman, (török); innen a Drágomán örmény családnév,

közmondások; 2. tanitás Fröbel rendszere szerint; 3. számolás 1—10 számkörben; 5. irás és olvasás elemei, ha a gyermekek fejlődési kora megengedi.

Iskola.

28. §. Csak az a kerület állíthat fel iskolát, mely arra az elöljáróságtól engedélyt kapott.

Magán iskolák.

29—32 § a magán iskolákról szól.

Iskolai felügyelet.

33. §. A nemzeti iskolák felett a központi nemzeti felügyelőség őrködik, mely a felügyeletet a közoktatási tanács és tanfelügyelőség útján gyakorolja.

34. §. A közoktatási tanács alakíthat egy vagy több segítő-bizottságot; egy-egy bizottság 3—5 tagból áll.

35. §. A tanítókat a központi nemzeti felügyelőség választja.

36. §. A tankönyveket a nemzeti felügyelőség engedélyezi; azért tilos az iskolába oly könyvet behozni, mely nincs a patriarcha helybenhagyásával ellátva.

37. §. Minden kerületi tanács a tanév elején (szept. 1) az iskola évi jövedelméről kimutatást készít és azt megvizsgálás végett benyujtja a központi nemzeti felügyelőséghez. E kimutatás szól az ösztöndíjas tanulókról is.

38—41. §. Ezen szakaszokban a kerületi tanács-tagok kötelességei vannak felsorolva; e tanácstagok, kik igen gyakran szokták kerületük iskoláját meglátogatni, nagy gondot fordítanak arra, hogy egyetlen egy tanköteles gyermek se maradjon iskolázatlanul. Szegény gyermekek taneszközöket — ingyen kapnak.

Tanfelügyelő.

42—45. § a tanfelügyelő teendőit sorolja elő.

Közoktatási hivatalnokok.

46. §. A kerületi iskolák közoktatási hivatalnokai ezek: igazgató, tanitók (férfi vagy nő), segédtanitók, gazda.

47. §. Minden közoktatási hivatalnok tartozik kötelességét pontosan teljesíteni. A ki indokolatlanul marad el az iskolából, kétszer annyi birságot fizet, mint a mennyi fizetésrészlet illeti őtet az elmaradt időre.

48. §. A fizetés jár szünidőben és a betegség ideje alatt s. — Azt, ki a beteg tanitót helyettesíti, az iskola pénztára fizeti.

49. §. Csak képesített tanitó foglalhat el tanitói állást.

50—52. §. E három utolsó szakasz átmeneti intézkedéseket foglal magában.

(Örmény nyelvből).

SZONGOTT KRISTÓF.

Álisán Leont, a kolostor költője.

— Leist „Litteratische Skizzen.“ —

Több, mint félszázad előtt született Erzerumban, hazája szivében, messze elszórt nemzetének épen azon töredékéből, mely még nemzet-egyéni sajátosságait és erkölcseit maiglan teljes tisztaságukban fenntartotta.

A szellemi benyomások, melyeket honában töltött gyermekévei alatt nyert, elkisérték őt a messze távolba is, s akkor sem enyésztek el lelkéből, midőn a kiváló tehetségekkel megáldott férfiút az európai civilisatio körében hasonlithatlanul fényesebb környezet vette körül, mint távoli hazájában.

Mint sok más, a tudományos és tevékenység ösztöne által lelkesített örmény, — Álisán is a mechitaristák szerzet-rendjébe lépett, s ekként tanulmányaira és munkálataira elég szabadidővel rendelkezett.

Nemes, gyöngéd és érzékeny természete nem hervadt el a zárda celláiban, épen nem, hanem üdén maradt és fejlődött tovább.

Ő jelentékeny és érzelemgazdag költő, kinek dalai az új-örmény irodalom legszebb ékességei közé tartoznak.

Lyrai költészetének főjellemvonása a fenkölt és ihletteljes hazaszeretet, — s hazájának életképeit, természetét, tavaszát, kék egét és ragyogó napját, — saját visszaemlékezéseit, örömeit, bánatát költeményeiben új meg új színekkel és hangokkal festi le és énekli meg.

Adria királynőjétől, Velenczétől, hol a San-Lazzaro szigetén áll klastroma, fantaziája elszárnyal Keletre, hazájába, hol gyermekkora napjait tölté; s maga előtt látja egyszerre a ragyogó dél-vidék minden pompáját, s az Ararát hó-csillámait és ünnepies lelkesedésében hangot ad a legihlettebb honvágy-daloknak.

Mint érzelmes ember, szereti a természetet s azt akként szereti, a mint csak a hivő keresztény szeretheti, ki annak minden pompáját a Teremtő kegyadományaként fogadja.

Viszonya a természethez bensőségteljes, szivélyes; ő párbeszédet folytat a patakkal, a madárkával, a szélviharral, a holdsugárral és a csillagokkal..... mi közben végig surrannak lelkén a gondolatok az emberiség életsorsa, a lét hullámai és minden földiek mullandósága felől; de mindenkor megmarad szemlélődéseiben ama határok között, melyeket hite szab eléje.

Örményhon multját is ihletséggel énekli meg Álisán, s a hold fényénél szivesen barangol képzelete hazája terein; megemlékezve nemzetének fénykoráról, s ama harczokról, melyeket ez a letünt századokban az izlám követői ellen végig küzdött.

Az örmény hajdankornak minden hőse dicsőülten jelenik meg dalaiban, s ő magasztos ünnepiességgel énekli meg tetteiket.

Kiválóan emelkedett és ünnepies hangon van irva ama költeménye, melyben az örmény egyház által vértanúként tisztelt Mámigonián Vártánról emlékezik meg.

Vártán a perzsák elleni háborúban esett el az Áváráјr melletti ütközetben, de halála által övéit győzelemre segíté, s felszabaditá őket a perzsa uralom igája alól.

Az erre vonatkozó gyönyörű költeménye „Szochág Ávárájri“, vagyis az „Ávárájr-i csalogány“ czímet viseli, s bevezető éneke mutatványul oly szépen van Leist által németre fordítva, hogy eme fordítás nehány sorát a következőkben bemutatni el nem mulaszthatjuk:

»Ach, du, o treuer Freund gequälter Herzen,
O Nachtigall, du Kind der Blumennacht,

Du Rosenseele, lindre meine Schmerzen,
Besinge laut die heil'ge Heldenschlacht,
Besing' mit meiner Seele eng verbunden,
Wie der Armenierheld den Tod gefunden!«....

Mai helyzete nemzetének kevés vigaszt nyújt Álisánnak, de ő reménynyel tekint a jövőbe, s különösen szépen fejezi ki ezen reményét egy nagyobb költeményében, melyben a Nagy- és Kis-Ararátot (örményül: Mászisz, Մասիս) népének multja és jövője felől szólaltatja meg.

„A fa gyökereiből emelkedik ki, a ház alapzatáról; régi gyökerek új galyat hajtanak, régi galyak új bimbót“.... mondja egy másik költeményében, melynek czíme: „Az örmény föld.“

Nyelvezete fölötte szelid, ihletteljes, sőt midőn a fájdalom hurjait érinti, akkor is keserűség nélkül való.

„Engedj szeretetben ébrednem, szeretetben élnem és szeretetben meghalnom!“ — mondja ő egy imájában.

Álisánnak összes költészeti művei öt izmos kötetet tesznek ki, melyekben eredeti költeményein kivűl forditások is vannak Byron-ból és német költők műveiből.

Kiemelendő különösen a Schiller-féle „Dal a harangról“ (Lied von der Glocke) czimű ismert költemény forditása.

Első volt ő a velenczei mechitáristák közül, ki német irodalmi művek átültetésével is foglalkozott.

Midőn előrehaladó korával költészeti lelkesedése is tünedezni kezdett, csaknem kizárólag tudományos műveinek szentelé magát Álisán, s azok mindegyikében szülőföldjének multját avagy jelen viszonyait tárgyalja.

Valamint korábban Örményhon romjait, sírjait és csatamezőit dalaiban énekelte meg: most összes szellemerejét és tevékenységét azok tárgyszerű leirásának szentelé, — melynél azonban nem mint valami száraz és minden érzelem nélküli kutató szerepel, hanem mint oly tudós, ki szeretettel és lelkesedéssel csüng tárgyán.

Francziа nyelven két nagybecsű munkát irt: „La Phisiographie de l'Arménie“, — és „Haik et sa période", — utóbbi tanulmány Örményország őstörténetéből.

Nagyobbszabásúak és jelesebbek azonban még ama művei, melyeket örmény nyelven irt.

Ezek közül különösen kiemelendők: „Sirág", nép- és földrajzi, valamint régészeti leirása a mai Alexandropol környékének, mely egykor a régi Armeniának legészakibb részét képezte.

E könyveért itéltetett meg részére az irodalmi czélú alapitványból keletkezett Ismireán-féle jutalomdíj.

Legújabb és legnagyobb tudományos műve: „Cilicia", mely kitünő rajzokkal illustrált terjedelmes díszműben templomok, zárdák és erőditvények okmányai-, feliratai- és romjaiból merített adatok alapján ecseteli e kis-ázsiai tartomány örmény korszakának történeti eseményeit.

Nagy irodalmi értékkel bir még Nerszesz Snorháli örmény egyházatya (egy tizenkettedik századbeli jelentékeny vallási költő és theolog) fölött irt tanulmánya is.

Álisán Leont irói tevékenysége tehát, mint a mondottakból is látszik, rendkivűl termékeny és széleskörű; sőt ezenfelül más, itt nem említett munkáitól eltekintve, még egy örmény népdal-gyüjteményt is adott ő ki, angol forditás-melléklettel ellátva!

Dr. Simay János.

* * *

Örmény tizes számrendszer.

Tudva van, hogy az örmény saját nagy betűit használja számok gyanánt, e betűk Ա-tól Թ-ig egyest, Ժ-től Ղ-ig tizest, Ճ-től Ջ-ig százast és Ռ-tól Ք-ig ezerest jelentenek. Őseink ezen jegyekkel képesek voltak bármily számot kifejezni, igy: ՃՌ 100000-et jelentett.

Az adás-vevésnél és a számtanban azonban nem a nagy, hanem a kis betűket használták.

Az örménynek van saját tizes számrendszere; valamint az arab, úgy az örmény számrendszernél is minden számnak van alak- és helyértéke.

A tizes számrendszer áttekintése.

ա	1	աա	11	բա	21	ա--	100	ագ-	130	բբ-	220
բ	2	աբ	12	գ-	30	ա-ա	101	ադ-	140	գ--	300
գ	3	ագ	13	գա	31	ա-բ	102	աե-	150	դ--	400
դ	4	ադ	14	դ-	40	ա-գ	103	ազ-	160	ե--	500
ե	5	աե	15	դա	41	աա-	110	աէ-	170	զ--	600
զ	6	ազ	16	ե-	50	աաա	111	աը-	180	է--	700
է	7	աէ	17	զ-	60	աաբ	112	աթ-	190	ը--	800
ը	8	աը	18	է-	70	աբ-	120	բ--	200	թ--	900
թ	9	աթ	19	ը-	80	աբա	121	բ-ա	201	ա---	1000
ա-	10	բ-	20	թ-	90	աբբ	122	բա-	210	ա--ա	1001

Ezen áttekintésből világosan látszik, hogy az örmények a zero (0) jegyet nem ponttal — mint tették egy ideig az arabok — hanem „-" jegygyel helyettesítették. — Mutatványul még közlök itt egy összeadást is:

Arab számjegyek:	Örmény számjegyek:
457	դեէ
2030	բ-գ-
46	դզ
12000	աբ---
721	էբա
15254	աեբեդ

Az örmény nemcsak a fegyvert forgatta, hanem a tudományokat is mívelte; a kereskedő örménynek, ki folytonosan számolt, számrendszerre volt szüksége... és íme kitalálta ezen elmés, könnyű számrendszert. E számrendszerrel éltek őseink 1336-ig Kr. u.; ezen évtől kezdve azonban az Európában divó tizes számrendszert és az arab számokat is kezdették használni.

E számrendszer még az Európában használt számrendszernél is előnyösebb, a mennyiben annak, ki az örmény betűket ismeri, nem kell még külön számjegy alakokkal megismerkedni.

Eszes apáink e büszkesége Európában mind eddig ismertetve nem volt; azért a tudós világ magyar-örmény folyóiratunk útján fog ezen szép találmányról tudomást szerezni.

Novák Antal.

Felolvasás Örményországról.

A marseille-i franczia napilapok ápr. 9-iki számaiban a mondott czím alatt a következőket olvassuk:

Ápr. 25-én fog Bruszáli János örmény ifjú, a földrajzi társaság Szerklê Ártistik termében szülőföldjéről felolvasást tartani.

Tudva van, hogy Örményország, mely hajdan Ázsia leghatalmasb és legvirágzóbb államainak egyike volt és melynek mostani lakói a Kelet legmunkásabb, legszebb és legmíveltebb népe, — jelenleg három részre van osztva (orosz-, perzsa- és török-rész). E nép, mely nyelvét, vallását, sajátos erkölcseit és hosszú, dicső multja emlékeit meg tudja őrizni, e perczben fenhangon követeli önkormányzatát, melyet elvben már a berlini kongresszus (1878) is elismert.

Bruszáli János, ki hazája elveszett jogainak védő apostola, Párisban már megtartotta felolvasását Örményországról*) — nem sokára nálunk (Marseille) fog felolvasni; kétségtelen, hogy ezen felolvasás hatását nem fogja eltéveszteni városunkban, hol már régen telepedett le egy munkás örmény kolonia. Marseille-ben, úgy mint Velenczében már a XVII. század óta van örmény nyomda; ezenkivűl Aix-ben számos örmény növendék tanul jogot.

Bruszáli felolvasásában majd elő fogja sorolni azokat a kapcsokat, melyek minket az örményekhez csatolnak . . . és mutatni fog csinos fényképeket úgy, hogy ülő-helyeinkből fogjuk látni Trebisont, Erserumot, Ván szikláit, Áni romjait; szemeink előtt fognak elhaladni ezen érdekes ország szép részei, kitünőségei. . . Bruszáli felolvasást tartott még a következő franczia helységekben: Lyon (apr. 24), Marseille (apr. 25), Toulon (apr. 27), Montpellier (apr. 20), Toulouse (maj. 1) Bordeaux (máj. 2), Orleans (máj. 4). — Felolvasása mindenütt nagy tetszésben részesült. Sz. K.

* * *

---

*) L »Armenia« 216 l.

JAKABB BOGDÁN.

1809 - 1887.

Azon férfiak sorába, kik hasznos életet élnek, kik lankadást nem ismerő munkálkodással szokták kötelességeiket teljesíteni — tartozott e nem közönséges férfiú, kinek feledhetlen nevét ime gyászkeretbe foglalja a kegyeletteljes emlékezés. November 20-án ragadta ki e neves férfiút, ki „egy időben jelentős szerepet játszott" rokonainak szerető karjai közül a kérlelhetlen halál. *) Erdélyben kezdte politikai működését és oly elismert eredménynyel folytatta, hogy nevével országszerte tiszteletet és becsülést vívott ki.

Nagyváradon született jómódú örmény szülőktől. Jogi tanulmányait Budán végezte. 1837-ben Szamosújvárra került, hol a városnak 5 éven keresztül ékestollú főjegyzője volt. 1842—1848-ig az erdélyi országgyülésen, mint Szamosújvár város képviselője szerepelt, kitűnve fényes szónoki tehetsége által. 1847-ben nemességet nyert. 1849-ben a képviselőtestület a polgármesteri székbe ültette Jakabbot, ki ezen állásában megbecsülhetlen szolgálatot tett Szamosújvár városának. 1861-ben az erdélyrészi főkormányszékhez tanácsosnak neveztetett ki s mint ilyen a kolozsvári jogakadémiának is volt igazgatója A kormányszék feloszlatása után osztálytanácsos lett a kereskedelmi miniszteriumban. 1876-ban a kormány Krassó-Szörénymegye élére állította, mint főispánt. Ezután még három évig volt Szamosújvárnak képviselője. — 1882-ben jól megérdemlett nyugalomba vonult.

Temetése november 23-án ment végbe Kolozsvártt impozáns közönség részvéte mellett. Szamosújvár sz. k város képviselőtestülete is lerótta kegyelete adóját akkor, midőn küldöttségileg helyezett diszes koszorút „feledhetlen polgármesterének" ravatalára.

Viraszszon sírja felett a szelid emlékezet!

Dr. Gopcsa László.

---

*) Midőn e szomorú hir tudomásunkra jött, folyóiratunk jelen száma már sajtó alatt volt. - Gondoskodni fogunk, hogy »Armeniánk« — alkalom adtával — e jelentékeny férfiúnak bővebb életrajzát is hozza. Szerk.

Két czikk egy ünnepelt örmény színművészről.

A mult hónapban dr. Simay Jánostól a „Fővárosi Lapok-“ban és Ávedik Lukácstól a „Kolozsvár-„ban, egy-egy czikk jelent meg, melyek Ádámján Péter, a legelső örmény színművésznek pályáját ismertetik. Ezen czikkeket a következőkben mutatjuk be olvasóinknak.

I.

A „Fővárosi Lapok“ irja: Az ó-kor legrégibb kultur népeinek egyike, az örmény, kelet népei sorában ma is számottevő, sőt sok tekintetben kiváló szellemi miveltséggel dicsekszik, mely habár főbb vonásaiban az európai civilizáció fejlődési irányát követi, lényegileg mégis bizonyos patriarchalis nemzeti alapra van fektetve.

Mellőzve ezuttal ama századunkban élénken megindult szellemi mozgalmat, mely az Ararát körűli ősházából egész Elő-Ázsiát benépesitett örmény faj körében a kultura különböző ágaiban, az űzleti élet, az irodalom és művészet terén már is oly jelentékeny eredményt kepes felmutatni, ez alkalommal csak annak elmondására szoritkozunk: hogy az örményeknek Stambulban, Smyrnában, Tiflisben saját diszes nemzeti szinházaik vannak, melyekben örmény nyelven részint eredeti, részint a nyugat-európai legismeretebb drámairóknak örményre forditott művei nyernek bemutatást, örmény művészek által.

A shakespeare-i darabok cimszerepeinek az örmény szinpadon legkiválóbb személyesitője: *Ádámján Péter*, kiről abból az alkalomból, hogy közelébb *fővárosunkba jönni szándékozik*, röviden a következő bemutatást kivánjuk adni.

Egy német iró, Berg, a „Vom Fels zum Meer“ cimű folyóiratban, egy másik, hasonlókép német iró Leist, „Litterarische Skizzen“ cimü müvében, mint ünnepelt szinészről emlékezik meg Ádámjánról, kit az oroszországi kritika Salavinival és Rossival helyez párhuzamba.

Ő 1850-ben Konstantinápolyban született gazdag örmény szülőktől, s már tizenöt éves korában beállott egy örmény szintársulathoz, mely azonban rövid idő mulva feloszlott.

Konstantinápolyból először Nor-Náchicsevánba, (a Don folyam partjára) utazott a szintársulattal, honnan kilencz havi működés után a török fővárosba ujra visszatérvén, Péra és Galata szinházaiban szerepelt.

Majd 1879-ben Tifliszben alakitott magának szintársulatot, s müvészi hire csakhamar egész Oroszországban elterjedt.

Az orosz és örmény lapok dicséretekkel halmozzák el müvészi játékát, s több orosz képes lap arczképét is bemutatta.

A „Novoszti“ czímü lap a nagy tragoediák legjelesebb alakjaihoz hasonlitja őt, főleg shakespeare-i szerepekben, de mindenek fölött „Hamlet“-ben.

Oroszország nevezetesebb városaiban mutatta már be művészetét, s a legelső szintársulatok szerencséjüknek tartják, ha vendégszereplésre megnyerhetik.

Rendszerint örmény nyelven tartja előadásait, de a körülményekhez képest franczia és olasz nyelven is játszik, mert mind a kettőt alaposan birja.

De nemcsak mint színművész tüntette ki tehetségét, hanem mint festő és költő is, sőt „Hamlet“-ről ez évben széleskörü tanulmánya is jelent meg örmény nyelven.

Ádámján Péter közeli ismeretségben áll egy magyarországi származásu hazánkfiával, ki jelenleg a krimiai Simferopolban van, mint örmény iskolaigazgató alkalmazva.

II.

A „Kolozsvár“ irja: Oroszország legünnepeltebb színművésze ez idők szerint az örmény születésü Ádámján Péter. Tragikai szerepeket játszik s kivált Shakespeare hősalakjaiban aratja babérjait. Fényes diadalok közt járja be Oroszország nagyobb városait és hasonló ünneplésekben részesül Konstantinápolyban is, a hol született és a hol első nagyobb szinpadi sikereit vivta ki.

A nagy müvész jelenleg 35 éves. Játékát rendkivüli tűz és bensőség, nemesség és méltóság jellemzik. Impozans szinpadi alak, perfekt előkelőséggel.

Érdekes az a magasztaló czikk, melyet Ádámján Péterről a „Novosti“ czímű lapban Vladimir nagyherczeg irt. A czári család e műértő tagja a következő ismertetést nyujtja a kiváló örmény szinészről.

Konstantinápoly ismét csillagot gyujtott félholdjába, mert öléből támadt egy művészi nagyság, kinek előadásait tapsokkal s ajándékokkal eléggé megjutalmazni nem valánk képesek. E művész (Ádámján Péter) születésére nézve egy perai örmény-bankár fia.

Gyermekkorában egész éjjeleket virasztott a tudományok elsajátitásáért; ma ő az a világitó csillag, kinek vizsgálásában egész éjjeleket is szivesen töltenek nemcsak tudósok, hanem mindazok, kik a valódi művészetet tisztelni, bámulni szokták. Gyermeki lelkületéhez már születésével hazzáforrott a müvészet iránti vonzalom; rajzolt, festett, költeményeket irt, szavalt; de leginkább a szinművészetnek hódolt.

Filléreit az emészté fel, s ebben a szinészet iránt rajongó gyermeket a szülők meg akarák gátolni; de a hajlamot, mely velünk született, könnyen eloltani nem lehet. Eltávozott a szülei háztól, csakhogy követhesse ideálját; sőt midőn kifogyott az életfentartás érczeiből: akkor hónapokon át a szinpad alatt guggolva leste el a jeles müvészek előadásait s azokban oly gyönyört talált, hogy egyes jeleneteket, alakitásokat festői ecsetével kivánta megörökiteni. Majd költői érzékének fejlődésével dicskölteményekben ünneplé a szinészet fölkentjeit.

E kiváló tehetség homlokára a müvészetek három Istenasszszonya oly hervadhatlan koszorút füzött, melyből ma a szinművész, festő és költő egy személyben legméltóbb jutalmát nyeri. Avagy mi volt az a tüntetés, melynél fogva oly pompás tálczán tisztelői 31 darab százast nyujtottak a kiváló hősnek, mint a kitörő elismerés ecclatans bizonyitványát.

Alig érte el 20-ik életévét, mint szinigazgató Örményország nevezetes városaiban, mint feltűnő jelenség ünnepeltté kezdett lenni, majd Konstantinápoly perai és galatai szinházaiban lett a dicsőités tárgya; de világhirét Tiflisben alapitotta meg, midőn a nép római triumphussal kocsiját a szinházhoz vonta.

Ekkor adta ki költeményeit; a hirlapok versekben közölték életrajzát, a nép mohón kapkodta el arczképeit s boldog volt a lapszerkesztő, ki az arczképpel együtt életrajzot is közölt, mert 20,000 példány egy nap alatt elfogyott. Majd láttuk őt Hamlet, Lear király, Othello, Uriel szerepében, hasonlóan Rossi, Salvini, Pozart, Sonnenthalhoz játszani; sőt a mübirálatok Hamletben kitünőbbnek nyilvánitották minden társánál.

Közelebbről jelent meg Ádámján finom tolla alól egy essay „Shakespeare költői szelleméről.“

Jelenleg Oroszország nagyobb városaiban szerzi babérait; a legjelesebb szintársulatok lesve lesik az alkalmat, hogy diszelőadásokra megnyerhessék. Egyformán beszél örményül, franczia és olasz nyelven. Örülhet Európa azon városa, melyet fellépésével szerencséltet, mert benne a természet hű utánzóját fogja látni.“

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A költő és a kérelmes nő. Emlitettük, hogy a nagy-nevű költő Bádgánián Perában Nigoghosziánnál volt szállva. — Egy reggel a házigazda ajtaján kopogtatnak, mire belép egy egyszerűen, de csinosan öltözött gyönyörű szép örmény nő. Mivel lehetek szolgálatjára? kérdi Nigoghoszián.

— Kérésem van, mondja, melylyel az Oroszországból jött pasa elébe akarok járulni.

— Mi a kérése?

És a nő elmondja, hogy jó családból származott, de a szerencsétlenség majd mindenétől megfosztotta, most nélkülözést szenved; elviselné sorsát, ha egyedül volna; de van egy egyetlen leánya, kinek hozománya nincs — azért férjhez nem adhatja. Most minden reményét a „Moskvából jött pasába“ helyezi (a pasa alatt a költőt érti). Isten küldötte őtet ide.

— Hát asszonyom mennyi pénzre van szüksége? kérdé Nigoghoszián.

— Ezer arany elég! (tizezer rubel, vagy 16200 frt.)

— Ezer arany! kiáltja csodálkozva a házigazda; hiszen ez a vendég se nem pasa, se nem efendi, ennek nincs pénze.

— Nincs pénze? mondja a nő, mi úgy tudjuk, hogy ez a világ leggazdagabb örménye; mi neki az ezer arany, egy csepp viz.

— Igen de neki nincs pénze asszonyom.

— Nincs? Hát akkor kit illetett érsekünk oly kiváló tisztelettel (a nő örmény szert. róm. kath. és Ázárián patriarchára czéloz). Ha a vendég nem gazdag, akkor kinek tiszteletére rendezik e szokatlan, ritka ünnepélyeket?

Asszonyom, ez nem gazdag, ez költő, ez munkákat ir.

— Mit, könyveket ir?

— Hát nem tudja? Ez is olyan ember, mint a velenczei tudós atyák, kik könyveket irnak.

— Jézus-Mária! Ezt már el nem hiszem. Hát hallotta-e valaki kerek e világon, hogy iró valaha ilyen kitüntetésekben részesült volna. . . . . .

. . . Gondolom, hogy a könyörületes örmény sziv nem bocsátotta el a nőt — vigasztalatlanul.

A katholiczizmus terjedése az örmények között. A diarbekir-i vilajet nem egyesült örmény lakossága körében napjainkban élénk mozgalom támadt az örmény katholikus egyház javára, s ott hiteles tudósitások szerint igen számosan tértek már át a kath. vallásra A mozgalom annyira elhatalmasodott: hogy az orthodox örmény patriarcha az edessai és alleppoi püspököket a helyszinére küldötte ki, a hitterjesztés leküzdése czéljából. — Ugyanazon forrás szerint az örmények két kath. pártja: a hászunisták és antihászunisták között a tárgyalások kedvezően folynak, s már több pontra nézve egyezségre is jutottak. Kibékülésük, tehát a dolgok jelen állása mellett remélhetőnek látszik.

A moldovai határsértés szinhelye, Csik-Szépviz, egyike azon magyar-örmény telepeknek, melyek az erdélyi örménységnek kétszáz év előtt történt beköltözése folytán keletkeztek. E székelyföldi csikmegyei, határhelység egy terjedelmes havasi határral biró nagy falú, Csikszetmiklóson felül, a Pogány-havas alatt s a hasonnevű patak mellett. Innen vezet az országút a Kabala-hágon át a Tatros-patak völgye által képezett gyimesi szorosba, s onnan át a szomszédos Moldvába, melylyel Szépviz derék örmény kereskedői igen élénk üzleti összeköttetésben állanak, különösen az állattenyésztés és szarvasmarha kereskedés tekintetében. A Tatárbükk, Csügés és Kostelek nevű határszéli havasi puszták szintén Szépvizhez tartoznak. Innen Gyimesig a legfestőibb, nagyrészt fenyvesekkel boritott havasi tájképek váltakoznak, melyeknek folytatása hazánk határán túl is még jó darabig tart. A szépvizi legelők már ismételve képezték szinterét az időnként megújuló magyar-román határvillongásoknak, melyek az örmény és székely legelő tulajdonosok és a moldvaiak közt élénk surlódásokat szoktak előidézni.

Keleti szemle „Revue de l' Orient,“ czímmel, Budapesten, múlt évben egy politikai és vegyestartalmú heti közlöny indult meg franczia nyelven, mely a keleti ügyeket élénk figyelemmel kiséri. E lap eddig is közölt ugyan főleg hirrovatában, apróbb czikkeket örmény dolgokról, melyek az örmények életviszonyaiba némi bepillantást engedtek, de az örmény kérdéssel rendszeresen nem foglalkozott, mint más keleti népek ügyeivel. Egyik újabb számában „Katkoff et les Armeniens“ czímmel önálló czikket hoz az oroszországi örmények politikai helyzetéről is, melyben a lap konstantinápolyi levelezője — Amatouni — nem épen rózsás színekkel ecseteli a keleti örmény körök véleményét a hirhedt orosz védnökségről.

Könyvészet A Lipcsében megindított „Armenische Bibliothek“ czímű könyvsorozatból eddig hat kötet jelent meg. Az első: Pátkániánnak három elbeszélését, a második: Leistnak irodalmi vázlatait, a harmadik Raffinak perzsiai és törökörményországi rajzait, a negyedik Cháláthiánnak összegyüjtött regéit és népmondáit, — végül az ötödik és hatodik (kettős) kötet Bérds Prosiáncznak „Száko“ czímű regényét tartalmazza, melyet örményből Ohánnesz Lálájan fordított németre, — s melynek főérdekességét a sűrűn közbeszött ethnographiai és helyrajzi adatok képezik.

Mi újság az örmény világban?

Félszazados emlékünnep. A mechitaristák bécsi kongregatiója három napon át ünnepelte meg, október végén, annak emlékét, hogy ötven évvel ezelőtt néhai Ferdinánd császár és király s neje Mária Anna tették le a kolostor alapkövét. Mindenszentek ünnepén Ganglbauer bécsi bibornok-érsek mondott ünnepi szentmisét fényes segédlettel. Az érkező főpapot dr. Aydinián Arzén örmény apát-érsek és a szerzet tagjai fogadták a bejáratnál. Üdvözlő táviratok és levelek sokfelől érkeztek a kolostorba; az elsők közt herczeg Hohenlohe főudvarmestertől.

Erzerum eröditése. Valahányszor a keleti kérdés megoldása előtérbe lép, mindannyiszor olvashatjuk a lapok politikai tudósitásaiban Erzerum várának, mint az ázsiai török-orosz harcztér egyik legfontosabb strategiai pontjának nevét. Újabban ismét hirül adatott, hogy a kiváló fontosságú örményországi vár védművei befejeztettek. — Erzerum, mely már a rómaiak korában nevezetes szerepet játszott, az ó-korban Gárin nevet viselt, később

az arabok által neveztetett el Arzen-er-Rum-nak, melytől jelenlegi nevét nyerte. E város a mohamedán uralom idejében állandó szinterét képezte az egymást felváltó népek dulásainak, — s napjainkig folytonos czélpontja a török és orosz hatalom időnként megújuló mérkőzésének.

Egy művésznő körútja. Tigránián asszony, az örmény énekművésznő, közelebbről Oroszország több városában hangversenyt rendezett, — s mint egy tekintélyes tifliszi örmény lap (az Árdzruni által szerkesztett Mêság) jelenti, mindenütt nagy sikert aratott.

Irodalmi hagyaték. Említettük az örmény Odián, a jeles török diplomátának nem rég történt elhalálozását. A már közlöttekhez pótlólag még hozzáteszszük, hogy ő Francziaország iránt kiváló rokonszenvvel viseltetett, — s egy barátja most összegyüjteni szándékozik az elhunyt összes levelezéseit és irodalmi dolgozatait, melyek közé Odiánnak kitűnő Lamartine-forditása is föl fog vétetni.

Konstántinápolyi szinházakban egymást váltják föl, a különböző nemzetiségű társulatok. Október hóban török operettek járták, utána Alexiadis görög társulata játszott a Verdi szinházban. A szádikjöi téli szinházban Berlián örmény énekes társulata szerepelt. Erre következett a franczia saison. S ha e nyelvvegyülékből nem felejtjük ki a marokkói akrobata csapatot, látható mily tarka nemzetiségi idénye van a török fővárosnak!

Kurd rablók Török-Armeniában. A közbiztonság tekintetében gyönge lábon álló török birodalomban a kurd rablók garázdálkodásai ismét nagyobb mérvű merényletekben nyilvánulnak. A Nagy-Szent-Nerszeszről nevezett örményországi kolostort, éjnek idején husz rabló támadta meg, s a falazat egyik gyengébb pontján keresztül törvén, pusztitva nyomultak be a kolostorba, honnan a könnyen elvihető tárgyakon kivűl elrabolták a szent edényeket, ereklyéket, régi könyveket, mely utóbbiak között jelentős régiségek is voltak; a nagybecsű szent kelyhen 1168 év látható, — e szép mű 720 évvel ezelőtt készült. Az örmény nép körében nagy e miatt a felháborodás, mert a kolostor ősrégi eredetű levén, kiváló kegyeletben áll az örmények előtt. A kurdok, miután a kolostort kifosztották a szomszédos falúba csaptak át, s ott is rabolva pusztítottak, sőt többeket a lakosók közül meg is öltek.

Örmény tanár a párisi egyetemen. Eruánt Uthudsián Árságuni, kinek atyja Szêhág Uthudsián, a párisi kolonia papja kiváló nevelést adott, — a párisi egyetem orvosi karához a szövettan tanárává neveztetett ki.

Tigris és Eufrát. Bagdadi tudósitás szerint tervbe vétetett Örményország két nevezetes folyamának a Tigris és Eufrát folyóknak szabályozása és hajózási czélokra felhasználása, — mitől forgalmi tekintetben nem csekély eredményt várnak. — Már a magas őskorban hajozási útat képezett e két folyam, s Herodot fenntartotta emlékét a kezdetleges szerkezetű hajóknak, melyeken egykor őseink hazájuk különböző terményeit Babylonba és Ninivébe szállították, mely városokkal élénk kereskedelmi összeköttetésben állottak.

Örmény **Kroezus.** Indiában meghalt Orpelián dúsgazdag örmény 70 millió rubelt (112 millio frt.) hagyott maga után hátra. — Sokan formáltak e mesés összeghez igényt; azonban a szerencsés örökös Orpelián A. bákui lakos volt, ki a londoni orosz követ előtt hivatalos iratokkal tudta rokonságát bebizonyitani. A követ Orpeliánt, kinek iratait rendben találta, jogos örökösödési igényeinek érvényesítése végett Kalkuttába küldötte.

Krikor Cháláthiánt (*Խալաթեան*), a moszkvai Lázár-féle (*Լազարեան ճեմարան*) örmény akademia jeles tanárát, kinek gyönyörű szép népmeséiből a „Csodafülemilé"-t dr. Turcsáné Placsintár Gizela csinos forditásában „Armeniá"-nk is közölte — az orosz közoktatásügyér tanulmány-útra (Németország, Ausztria-Magyarország) küldötte.

Az „örmény kérdés" Törökországban ismét napi rendre került. Okot erre az szolgáltatott hogy a konstantinápolyi nem-egyesült örmény patriarcha Háruthiun, beadta lemondását, mert a porta az ő előterjesztését — a nemzeti sérelmek orvoslása tárgyában — nem fogadta el. A lemondásnak komoly politikai háttere van. Az örmény nem-egyesültek egyháztanácsa utolsó ülésében elhatározta, hogy küldöttséget választ, mely a nagyvezér előtt kijelentené, hogy az egyháztanács a patriarcha lemondása folytán a további történendőkért felelősséget nem vállal. A küldöttség a patriarcha által formulázott követelések teljesítését kérelmezi, melyek a porta által az örményeknek engedélyeztettek és a berlini szerződés által megerősitett jogokon alapulnak. Ha a küldöttség előterjesztésének sikere nem lenne, az esetben a küldöttség egyenesen a szultánhoz szándékszik fordulni.

Rablóvilág Kurdistánban. Erzerumtól keletre különösen a bajazid-i kerületben egy idő óta a kurd banditák egészen fesztelenül folytatják garázdálkodásaikat. Egy alkalommal tizenkét örmény kereskedő ment Karszból — Toprakkaleh török erőd felé. Alig léptek a török területre, midőn egy nagyobb kurd banda megtámadta őket. A rablók az utazókat pénzüktől megfosztván kegyetlenül lemészárolták s holttestüket egy hamarosan felhányt gödörbe vetették. Néhány nap múlva a környékbeli parasztok rémülettel láttak azon a helyen emberi testrészeket a földből előtünni. A hullákat azonnal kiásták és Toprakkaleh-ba szállították. Kiászim pasát, Bajazid kormányzóját táviratilag értesítették az esetről, a ki betegsége daczára azonnal Toprakkalehba ment és szigorú vizsgálatot inditott. Mondják, hogy a megcsonkitott hullák látása oly mély hatással volt reá, hogy azonnal táviratot küldött a portának, hogy beadja lemondását, ha rögtön erős katonai segélyt nem küldenek a rablóbandák kiirtására.

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok :
GOVRIK GERGELY és SZONGOTT KRISTÓF.

Todorán E. „Aurora" könyvnyomda, Szamosujvártt.